

KORUNK

A REALISTA IRODALOMRÓL •
SÚLYPONT: AZ ÉLET • A BIO-
LÓGIA—MA • ÉLETTUDOMÁNY
ÉS BÖLCSELET • LEHETŐSÉ-
GEK ÉS TÁVLATOK A MODERN
BIOLÓGIÁBAN • SELYE JÁNOS
INTERJÚJA, A. I. OPARIN ÍRÁ-
SA • KACSÓ SÁNDOR: FOGY A
VIRÁG, GYÚL AZ ISZAP • HÍR-
SZERZÉS ÉS KÜLPOLITIKA •
PANEK ZOLTÁN, KÁDÁR JÁNOS,
PALOCSAY ZSIGMOND VERSEI

1972 | 4

SZERZŐINK

BUKAREST

Balotă, Nicolae
Csiki László
Méliusz József

ENYED

Vita Zsigmond

KOLOZSVÁR

Angi István
Balogh Edgár
Bretter György
Gáll Ernő

Gáll Erzsébet
Herédi Gusztáv
Kacsó Sándor
Kádár János
Kallós Miklós
Kántor Erzsébet
Kántor Lajos
Ladányi Erna
Németi László
Palocsay Zsigmond
Panek Zoltán
Páskándi Géza
Ritóók János
Róbert Endre
Ifj. Szabó T. Attila
Szabó Zsigmond

Veress Zoltán
Wittenberger Károly

MAROSSZENTGYÖRGY

Kapusy Antal

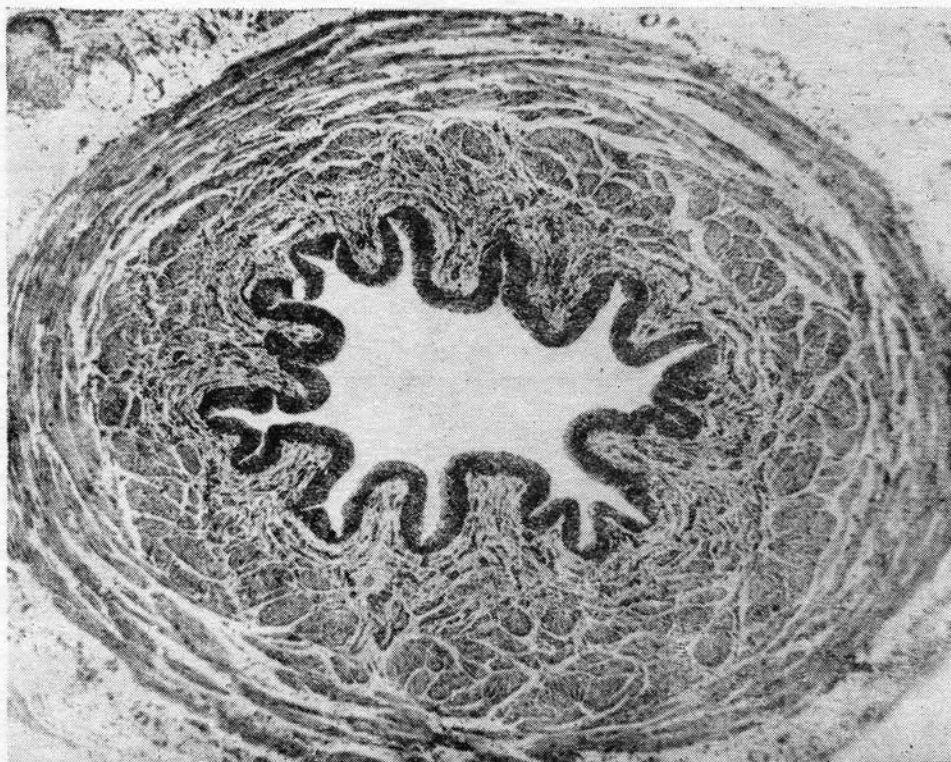
MAROSVÁSÁRHELY

Bartis Ferenc

KÜLFÖLD

Antal Gábor
Oparin, Alekszandr I.
Selye János

A szövettan esztétikája (Asztalos Sándor fotója)

KORUNK

XXXI. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM
1972. ÁPRILIS

- * * * ● A realista irodalom hatalma 491
NICOLAE BALOTÁ ● A tudat megidézése a mai román prózában (Kántor Erzsébet fordítása) 494
BALOGH EDGÁR ● Gaál Gábor jellemrajza és ami hátravan 501
GÁLL ERNŐ ● Valóban, erről van szó... 507
VERESS ZOLTÁN ● Súlypont: az élet 513
WITTENBERGER KÁROLY ● Élettudomány és bölcelet 516
RÓBERT ENDRE ● A biológia — ma 523
ALEKSZANDR I. OPARIN ● Természetről, társadalomról (Gáll Erzsébet fordítása) 526
SELYE JÁNOS ● Tudomány, történelem, etika (Veress Zoltán levél-interjúja) 528
SZABÓ ZSIGMOND ● A korszerűség igényével 531
IFJ. SZABÓ T. ATTILA ● Lehetőségek és távlatok a modern biológiában 538
LADÁNYI ERNA ● Örökletes emberség? 545
KAPUSY ANTAL ● Személyiség és erkölcs 550
PANEK ZOLTÁN ● Önéletrajz, Áhítat (versek) 556
ANGI ISTVÁN ● Betűk az általánosítás történetében 557
PALOCSAY ZSIGMOND ● Esténk (vers) 565
KÁDÁR JÁNOS ● Zárva, Fehér gyász, Metropolisok (versek) 567
MÉLIUSZ JÓZSEF ● Brassaival öttől nyolcig 570
KACSÓ SÁNDOR ● Fogy a virág, gyűl az iszap (regényrészlet Kántor Lajos bevezetőjével) 577

JEGYZETEK

- * * * ● Venczel József emlékére 590
RITOÓK JÁNOS ● Emberként megmaradni 591
PÁSKÁNDI GEZA ● Az értelmezés görbületei 593

HAZAI TÜKÖR

- BARTIS FERENC ● Megtelepedés falun — dilemmákkal 597

FÓRUM

- HERÉDI GUSZTÁV ● Mit jelez az Útmutató? 605

NEMZETKÖZI ÉLET

KALLÓS MIKLÓS • Hadseregszociológiai tanulmányok 608

* * * • Hírszerzés és külpolitika 612

TUDOMÁNYOS MŰHELY

NÉMETI LÁSZLÓ • Tervezés és matematika 619

SZEMLE

CSIKI LÁSZLÓ • „Nos, értik, akik értik“ 628

BRETTNER GYÖRGY • A szatmári holdutas 631

VITA ZSIGMOND • A világ nyelvei egy XVIII. századi műben 634

ANTAL GÁBOR • Marxista személyiségelmélet 639

LÁTÓHATÁR

Az ökológia a mai társadalomban (Lupta de clasă) 642 • Marxista etika, keresztény etika, társadalmi forradalom (Internationale Dialog-Zeitschrift) 642 • Csendes-óceáni tudományos kongresszus (Vesztnyk Akagyemii Nauk SZSZSZR) 643 • Interjú-alany: Adrian Păunescu (Ramuri) 644 • Déry Tibor a Nyugatról (Jelenkor) 645 • Új élettudomány felé (Science et Vie) 645 • A művészi alkotások adásvétele Angliában (The Times) 646

TÉKA, LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ, A KORUNK HÍREI

ILLUSZTRÁCIÓK

Asztalos Sándor, Bardócz Lajos, Brassai, Marc Chagall, Kabán József, Kabay Béla, Mózser Zoltán, Paulovics László, Weiss István

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A REALISTA IRODALOM HATALMA

Századunk hetvenes éveiben a technika hihetetlenül gyors fejlődését azzal szokták érzékeltetni, hogy valamelyik főiskola fiatal végzettje öt évvel az utolsó vizsgája után már olyan kérdésekkel találkozhat a termelésben, amelyekről tanáraitól még nem is hallhatott, hiszen a most gyakorlati alkalmazásig jutott felfedezés sem régebbi egy fél évtizednél. Az állandó önképzés, a folyamatos továbbtanulás biztosíthatja csak a lépéstartást — az előzőleg megszerzett ismeretek egy része átkerül a technikatörténetbe, tudománytörténetbe. Az irodalommal foglalkozónak részben könnyebb, részben nehezebb a helyzete: minthogy az igazi irodalmi értékek nem évülnek el, a megszerzett ismeretek is általában tartósabb érvényűek, ugyanakkor azonban a „felfedezés” s még inkább az irodalmi „termelés” világszerte olyan gyors ütemű, hogy a megismerésre érdemes irodalom gyakorlatilag még csak meg sem közelíthető. Így igazolódik a megismerés—megismerhetőség dialektikája ezen a szakterületen is.

Am az irodalom nem csupán szakterület — fogyasztóinak (tehát az érdekelteknek) száma felülmúlja sok-sok tudományágét. A művészi megismerés sajátosságai magyarázzák „demokratizmusát” és társadalmi funkcionalitását. (Még az úgynevezett — sokszor elmarasztalt — „modern vers” megértése-megérzése is kevesebb előtanulmányt kíván, mint egy számítógép működési alapelveinek felfogása.) A valódi irodalom, művészet mindig több egyszerű ismeretközlésnél, a példa erejével vagy ellenpéldáival magatartást, jellemet alakít. Csak ilyen messziről indított közelítésben érthető meg, hogy a tudomány és technika hatalmas előretörése, „ellentámadása” idején miért fordít megkülönböztetett gondot (és anyagiakat) művészetre, irodalomra a szocialista állam, az országépítés feladataiban miért szerepel külön tételként az írók, művészek felelőssége.

A többévszázados hagyományra, a népnek elkötelezett alkotók gazdag örökségére épülő romániai szocialista irodalom a felszabadulás óta eltelt huszonnyolc év alatt igazolta azt a várakozást és bizalmat, amelyet a Román Kommunista Párt számos dokumentuma s nyomukban a konkrét intézkedések kifejeztek. Nehéz, sőt lehetetlen mutatószámokba foglalni a regények, elbeszélések, színművek, versek tudatalakító hatását, mindenesetre nyugodtan elmondhatjuk, hogy a könyvek és időszaki kiadványok számának gyors növekedése nem csupán az íróknak tett kedvezmény volt, hanem az olvasó, a „fogyasztó” érdekeinek szolgálata is. Népünk iránytszabó győzelmei a szocializmus építésének útján, a párt IX. és X. kongresszusának tisztító szelleme, a szocialista demokrácia szelleme az alkotói légkörre sem maradt hatástalan; az elmúlt évek sok kiemelkedő könyvsikert hoztak, s most, amikor az írók országos konferenciájára készülve emlékeztünkbe idézzük őket, olvasói élményeinkkel támaszthatjuk alá az értekezlet irányelveinek megállapítását: nem kevés e szakaszból az olyan könyv, amelynek esélye van az irodalomtörténeti

halhatatlanságra. Minden rosszindulatú, kétkedő, elfogultan gáncsoskodó, a fejlődésben lemaradt „szakmabeli“ vagy szakmán kívüli véleménnyel szemben tiszta lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a román irodalommal természetes testvéri egységben haladó romániai magyar irodalom életében is az etikai és esztétikai értékteremtés éveit jelentette a IX. kongresszustól máig eltelt időszak. A hazai magyar írásművészetre is érvényes a megállapítás: „Elismert íróink csaknem mindegyike életműve legjobb fejezeteit alkotta meg az elmúlt években. Sokan azok közül, akik épp a szóban forgó korszakban váltak ismertté, kitűntek eredetiségükkel és művészi leleményükkkel, s híruk ma már az elismert írókéval vetekszik. A kortárs irodalom rangját és színvonalát beszédesen bizonyítja a kezdő írók legjelentősebb műveinek minősége.“ Persze, amikor ezeket az eredményeket felidézünk, nem az alkotómunka szellemével összeegyeztetetlen önelégedettség langymeleg bódultságát akarjuk táplálni, hanem a továbblépés irányát helyesen meghatározni — úgy, ahogy erre a pártnak az ideológiai munka megjavítását célzó programja valamennyiünket kötelez.

A távolabbi vagy közvetlen feladatokat azonban nem lehet elvontan, hanem csakis az irodalom specifikumát tiszteletben tartva meghatározni. Valahányszor nem voltak erre tekintettel, az irodalom — írók és olvasók egymásra utalt serege — látta kárát; a voluntarizmus csak értékfaló sematizmust, álértékeket teremthet. Ezért tulajdonítunk rendkívüli fontosságot a konferencia tézisei árnyalt megfogalmazásának: „Az igazi irodalom nem lehet deklaratív jellegű. Azoknak a nagy értékeknek, amelyeket hirdet és amelyeket véd, a mű mélyrétegeiben és szerkezetében kell gyökerezniük, nem szabad külsőségként hivalkodniuk, csupán az alkotó egyszerű szándékát tükrözve, bármilyen őszinte törekvésből fakadjon is.“ Csak az a mű (és alkotója) érdemes az olvasó tiszteletére, amely (aki) a deklaratívizmustól eltávolodva, valóban a szerkezet mélyrétegeiben tudja felmutatni az erkölcsi-eszmei értékeket. Csakis az ilyen műalkotásnak lehet emberformáló hatása. A papírmasé figurákat felvonultató könyvre legfeljebb címkeként lehet a szocialista humanizmus minősítést ráaggatni, hiszen a szocialista humanizmus feltételezi az ember, a társadalomban élő egyén sokoldalú vizsgálatát, polemikus megvilágítását mindannak, ami lealacsonyítja, elaljasítja, eszközzé silányítja az embert. Ez a sokoldalú, történelmi szempontú és lélektani mélységű emberábrázolás viszont csak akkor érheti el célját, ha tekintettel van a közérthetőség kritériumára. Persze, a közérthetőség kategóriájával is vissza lehet élni. Az irányelvek határozottan szögeznek le: „A közérthetőség nem mond ellent az összetettségnek, nem tűzi ki célul olyan művek alkotását, amelyek nem követelnek meg semmiféle szellemi erőfeszítést. A közérthetőség — amint azt a művészetek története is igazolja — dinamikus fogalom. Az, ami első látásra nehezebben hozzáférhető, a nevelés során mindenki számára közérthetővé válik.“ A közérthetőség követelményének ilyen pontos, dinamikus értelmezése természetesen nem szolgálhat menlevélként az arisztokratizmusnak, gőgös elzárkózásnak, mesterkelt játékoságnak vagy zavarosságnak.

Ha azt mondtuk, hogy a közérthetőség fogalmával nemegyszer visszaéltek, még inkább elmondhatjuk ezt a realizmusról. A realizmus: szocialista irodalmunk központi kategóriája, amelyet nem kompromittálhat semmilyen hibás gyakorlat, szűkítő, receptkönyv-szemlélet, de a parttalanná tágítás sem, e kategóriának magával a művészi értékkel való azonosítása. A realizmus értelmezése körüli esztétikai viták nem tekinthetők lezártnak, világviszonylatban s hazai vonatkozásban további tisztázó eszmecserékre van szükség, s ezeknek során hasznosítani lehet és kell mindazt a gazdag tapasztalatot, amelyet két világháború közötti gazdag szocialista örökségünk az esztétika területén nyújt. Lukács György világszerte tisztelt, rend-

kívüli hatású életműve — ne felejtjük, ez is Korunk-hagyomány! — sok hasznosítandó tanulságot kínál, de még Gaál Gábor szerkesztői-kritikusi öröksége is új felfedezéseket tesz lehetővé. Hiszen a legújabb kutatások irányították rá figyelmünket a Korunk egykori szerkesztőjének ifjúságára, avantgarde-kapcsolataira, amelyek korántsem állnak antagonisztikus ellentétben a későbbi valóságirodalom-meghirdetéssel. Az országos konferencia tézisei ismételten figyelmeztetnek rá, hogy a realizmus nem írásmód, hanem szemlélet kérdése: „A realizmus számunkra mindenekelőtt cselekvő állásfoglalást, a valósághoz való tevékeny viszonyt, az igazság tiszteletét és azt a törekvést jelenti, hogy — a dialektikus materialista filozófia álláspontjáról — megismerjük az igazságot anélkül, hogy megkerülnénk a konfliktusokat, összeütközéseket, anélkül, hogy szem elől tévesztenénk társadalmunk dinamikus lényegét és perspektíváit. A realizmus tehát a valóság iránti égő szenvedély és nyílt állásfoglalás, a valóság megítélésében érvényesülő forradalmi következetesség. Nem a valóság szürke és összerosódó fényképezése, sem pedig egyhangú »visszaadása«, hanem cselekvő, eszményektől áthatott megismerés.”

Az igazság kutatása, a cselekvő megismerés, a feltáró és változtatni akaró, jobbító szenvedély adja a realista irodalom hatalmát. Sajnos, az irodalom nem mindig él ezzel a hatalmával. A jelentől, a legidőszzerűbbtől óvatosan elhúzódozó, a forradalmi bátorságot és mélységet nélkülöző írások másodlagosságra kárhoztatják magukat, ez a veszély fenyegeti a túlságosan belterjes értelmiségi gyötrődésekre szorítóköző könyveket. Nyilván része a valóságnak minden lelki folyamat, töprengés — ábrázolásának kiiktatása az irodalomból a realizmus megcsontítása volna. Viszonyítás és szemlélet kérdéséről van szó, arról, hogy megláthatjuk-e a szóban forgó műben e „nyavalygások“ okát, helyét, szerepét az egészséges, újratereztető élet egészében, vagy horizontunk e steril gyötrődésekbe vész. A tézisek jelzik az értelmiségi sznobizmus s az epigonizmus veszélyét; esetenként kell elemezni, hol jár együtt bizonyos ismert formai megoldás felhasználása tőlünk idegen gondolatok, lelkiállapotok átvételével.

Az irodalomkritikára, amely ebben az időszakban a prózával, lírával, drámával együtt maga is értéktisztelőbbé, szakszerűbbé vált, megnövekedett feladatok várnak. A rosszlemélkű kritikusi parancsolgatást elkerülve, a jövőben irodalom-bírálatunknak következetesebben kell vállalnia természetes eszmei-esztétikai irányító szerepét, ahogy azt a legjobbak — polgárok és szocialisták — mindig is vállalták, nem rejtve vonzódásukat egyik vagy másik irányzathoz, írásmódhoz, művészi törekvéshez. Hitele azonban csak annak a kritikusnak lehet, aki erkölcsi tartásával példát jelent.

A számtalan megszívlelendő, gondolatcserére serkentő észrevétel közül idézünk még egyet a közelgő országos konferencia téziseiből: „Az irodalmi folyóiratok nem postaládák, amelyeknek esetlegesen összeállt tartalmát a nyomdába lehet továbbítani.” Érvényes ez minden folyóíratra — magunkat sem vonjuk ki e figyelmeztetés alól.

KORUNK

A TUDAT MEGIDÉZÉSE A MAI ROMÁN PRÓZÁBAN

1. *A tudat vizsgálója.* Az utóbbi évek román prózatermésének legjava a tudat nyilvános vizsgájának látványát nyújtja. Ezt a folyamatot kétféleképpen értelmezzük: egyrészt a közösségi tudat vizsgálója, az utóbbi évtizedek román társadalmának, történelmi-társadalmi és erkölcsi létének feltárása; másrészt, irodalmi vonatkozásban, a regény lehetőségeinek a vizsgálata, más szóval az írói tudat átalakulásának a folyamata. A tudat önmagával való szembesítésének e két módja összefügg egymással. Vizsgáljuk meg közelebbről a kérdést.

A közösségi tudat vizsgálója. Ha lényeges különbség van az utóbbi két évtized román regénytermése és a két világháború közti időszak regényei között, ez a fokozott írói tisztánlátásban, az új román regény etikai-társadalmi-elmélkedő hajlamában rejlik. Nem akarjuk azt állítani, hogy a két világháború közti regényből hiányzott egy bizonyos erkölcsi problematika, a társadalmi lét, a személyes tapasztalat, a politikai tényezők feltárása. A szociológiai elemzés Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu és mások regényeiben elégséges felfedezészámba menő anyagot tudna kimutatni. De ami újszerűen jelentkezik a felszabadulás után, különösen az utóbbi évtized regényeiben — elsősorban Marin Preda *Morometii I—II.* (A Moromete család), *Risipitorii* (Tékozlók) és *Intrusul* (A kellemetlen ember) című regényeire, D. R. Popescu *F-jére*, Al. Ivasiuc *Păsărilor* (Madarak), Petru Popescu *Dulce ca mierea e glonful patriei* (Mézédes a haza puszkagolyója) című művére gondolunk —, az az írói üzenet tudatos, szándékos józansága a mai élet társadalmi, politikai és erkölcsi jelenségeinek megvilágításában; ugyanakkor a regényírók tudatosan vállalják a társadalmi, politikai valóságunkban végbemenő átalakulások, a társadalmi tudat és a közerkölcs alakulása bírójának szerepét. Az említett regényeket (de az utóbbi évtized más regényeit is, melyekről a későbbiekben szólnunk) a *feltétlen igazmondás* szándéka jellemzi. Hasonlóképpen az évtized regényeinek legjavában az *igazságtevésre való törekvést* tapasztaljuk, mind a múlt, mind a társadalmi-erkölcsi lét vonatkozásában. Igaz ugyan, hogy ez már a válság időszakában, a második világháború előtti évek prózájában jelentkezett. A közösségi tudat zavara, mely azokat az éveket jellemzi, meg is követelte az író egyenes, igaz, megmentő szavát. A kor legtisztánlátóbb írói próbálkoztak ilyenfajta tudati vizsgálattal, de közepes eredménnyel. Az erdélyi falu megrendítő eposza, a *Ion* s az 1907-es év társadalmi gyötrelmeit tükröző *Răscoala* (Lázadás) után Liviu Rebreanu megpróbálta áttekinteni a román közélet más területét is; a harmincas évek polgári pártjainak érdekpolitikáját gúnyolja a *Gorillában*, s ugyanezt teszi Agârbiceanu a *Sectarii*-ban (A szektások). De egyiküknek sem sikerült hű képet festenie a kor társadalmi-politikai valóságáról, kifejeznie a regényt ihlető igazságkeresést. Végül is a két világháború közti regények közül azok válnak jelentőssé, melyek az egyén gyötrődéseit fejezik ki, s a bizonyos mértékig elzárt egyén lelkiállapotát és tetteit, a szubjektív tudatot (Anton Holban), a gyötrődés folyamatát (Gib Mihăescu) kutatják. A háború megrázó él-

ményenek s a román társadalom forradalmi átalakulásának kellett jönnie, hogy egy új társadalmi, politikai, erkölcsi tudat létrejöttével, a regényíró a kutató és bíró tulajdonságaival érezhesse magát felfegyverezve a társadalmi átalakulások ábrázolásában.

A ma társadalmi-erkölcsi átalakulása folyamatának ábrázolásához, melyet regényíróink műveikben vállalnak, amint már említettük, egy esztétikai-tudati folyamat is társul. Valóban, a mai regény a kifejezésmódok keresési szakaszában van jelenleg is. Az utóbbi évszázadban az egyes művészeti ágak műfajai rendre mind átmentek struktúrájuk, kifejezésmódjaik megújítási folyamatán. A líra, a festészet, a zene már átesett formáinak és lényegének forradalmán; önmaguk ellen fordulva önmagukat tagadták meg, hogy megújídhassanak. A regény hagyományörzőbb, és számos újítója ellenére, úgy rémlik, lemaradt ebben a folyamatban. Mégsem észlelhető egyik műfajban sem erősebb belső feszültség, több ambivalens ellentét, melyek az esetek többségében a regény polivalenciájára vallanak, néha viszont a regényíró útvesztettségére is. Tulajdonképpen a mai regény a szó szoros értelmében az ellentétek műfaja. Egyformán nevezhetjük epikusnak és nem-epikusnak, állíthatjuk, hogy egyidejűleg közvetlen és közvetett kifejezésre törekszik, hogy autonóm struktúrákat érvényesít, miközben műfajától idegen törvényeknek is aláveti magát. Egyszóval: proteuszi műforma.

Napjaink román prózáirói az új regénytechnika minden olyan módozatát felhasználják, amelyek a regény esztétikai sokféleségéhez vezetnek. El kell ismernünk viszont, hogy az öncélúan, mindenáron „újat produkálni“ akaró kísérleteket leszámítva, prózáiróink műveinek legjáva a struktúra, a módszerek, az elbeszélés-technika módosításának eredményeként jött létre, *összhangban* a szocialista társadalom, a társadalmi-erkölcsi tudat objektív átalakulásával. Ez a kettős — etikai és esztétikai — folyamat akkor válik nyilvánvalóvá, amikor prózáiróink műveiben az írói mondanivalót elemezzük.

Tételszerűségről volna szó? Határozottan nem. Egy újfajta didakticizmusról? Arról sem. De a valóban tehetséges regényíró nem mondhat le arról, hogy művében költői üzenetet közvetítsen. Az új prózáírók sem hagyják ki műveikből azt a bizonyos rejtett pedagógiai célzatot, persze nem erkölcsi prédikációként jelentkezik ez (mint az előző századok egyik-másik regényében), hanem a műben megvalósuló ethoszként, mely olykor manifesztummá is alakulhat. A tudatban végbemenő átalakulásokat, valamint az objektív valóság átalakulásait tükröző regény mindig intés, figyelmeztetés, bírálat s egyben bizakodó kiáltvány.

A következőkben néhány jellemző mai regény alapján elemezzük ezeket a folyamatokat.

2. *Változások a „faluregény“ struktúrájában.* Több mint ötven évvel a *Ion* (1920) megjelenése után a mai román regény változatos panorámájából bizonyos következtetéseket vonhatunk le a műfaj fejlődésének lényeges törekvéseiről.

Az egyik legfontosabb tünet. A „faluregény“ perspektívája a falu, a román paraszt tudatának alakulásával párhuzamosan, de a regényírók esztétikai tudatának átalakulásával párhuzamosan is módosul. 1935-ben G. Călinescu, a román regényt szociológiai vonatkozásában vizsgálva, kijelenti: „Társadalmunk nem komplex típusú társadalom, s még sokáig nem is lesz az. A mi lelkünk még érintetlen, patriarkális. Városaink olyanok, mint a falvak, maga a főváros is egy nagy falu, ahol senki sem vész el. A lakosság jó része áttelepedett paraszt. A román város nem zaklatott életű, s a lelket sem fenyegeti semmi csábítás.“ (*Ulysse*. Editura pentru literatură, 1967.) Ezekből a megfigyelésekből G. Călinescu következtetéseket vont le a román regényíró helyzetére s a román regény esztétikumára vonatko-

zóna: „Bármit tenne is a román író, lelke mélyén egyszerű. Az egyszerű lelkületű ember pedig nem finomkodik, hanem lelkének alapvető impulzusait énekli meg: a föld és a jólét utáni vágyát, életörömét, az egyszerű testi szerelem rövid örömét, s gyűlöletét mindaz ellen, ami túlmegy ezen állapot nyugalmán, azaz a biológiai önzést.“ Az ilyen regényíró nem ábrázolhat művében csak ehhez hasonló típusokat, állapotokat, más szóval egyszerű emberi sorsokat. A román társadalomra alkalmazott gondolatmenetéhez hűen, Călinescu a román regény jövőjére vonatkozóan ilyen következtetésre jut: „...mi még sok ideig csak Ion-okat írhatunk.“

A román regény fejlődésének útját tekintve az utóbbi évtizedekben, G. Călinescu megállapításait részlegesen módosítanunk kell. Mint ahogy nyilvánvaló, hogy a román regény nemcsak az őstípus „földfaló“-jának új alakjait adta, nemcsak Ion-okat, úgy az is nyilvánvaló, hogy a román társadalom sem maradt az a „patriarkális“ jellegű, melynek G. Călinescu látta. A felszabadulás utáni években az új szocialista rend alapjaiban változtatta meg a román társadalmat, mely az írói látásmódban is alapvető változásokat idézett elő.

A falu struktúrájának örökkévalósága — melyről gyakran esett szó a két világháború közti időszak kritikájában — csak látszat, téves nézet. Míg a történelem nem hatol be az archaikus falu univerzumába, ez változatlanul tűnik. A paraszti világ egész irodalma felszínen tartotta a hitet a falu térben és időben való mozdulatlanságáról. Maga a hasonlatosság is erre vall, mely ezek között a régi faluregények és -novellák között észlelhető. Valóban, az indítóok, a központi motívum a falusi világot tükröző regényekben azonos, legyen szó akár a Duna-alföldről, az aradi síkságról, Szicília avagy Lengyelország kopár dombjairól. Gyűlölködés az emberek között a vagyon miatt, az örökség-hajhászók harca, a szülők gazdag fiúkhöz kényszerítik lányaikát, szerelem nélkül. Ioan Slavici több elbeszélésének témájában fellelhető Fănuș Neagu novelláinak falu-világa. De a struktúrák azonossága csak látszólagos, a különbségek lényegbe vágók. Mindenekelőtt Fănuș Neagu képzeleti terében az archaikus elemek, melyek látszólag merevek és általánosak a falu világában, már megszűnőben vannak. A történelem behatolt a falvakba, az ahistorikus jelleg halódik. Ehhez az átalakuláshoz, az archaikus falu eltűnéséhez hozzájárul az intézmények átalakítása, megszűnése, helyettesítése is, a társadalmi konvenciók, az emberek közötti új viszony, a falu—város kapcsolat stb. A mai regényben vagy novellában ábrázolt tudati átalakulások éppen abból fakadnak, hogy a történelem behatol az időben megmerevedettnek látott falu világába. Zaharia Stancu (*Descult* — Meztőláb), Marin Preda, Fănuș Neagu (*Ingerul a strigat* — Kiáltott az angyal), D. R. Popescu egyes regényeiben világosan észlelhető a struktúrák módosulásának epikai jelentősége, bizonyos archaikus elemek vagy idejétnúlt történelmi motívumok fokozatos eltűnése. Az írók megértették, hogy ez a folyamat komplex helyzeteket, drámákat teremt, s érdekes epikai helyzetek magva. Az említett szövegekben néhol észlelhető még, családi drámák esetében, már letűnt, archaikus struktúrák jelenléte. Azok viszont, akik a struktúrák alapján élnek továbbra is, a történelem áldozataul esnek Fănuș Neagu *Moștenirea* (Örökség) című novellájában például egy idős, haldokló apának két fia van. Egyik lemondott a földjéről, belépett a kollektív gazdaságba. A másik, a kapzsi, szeretné magáénak tudni az egész „örökséget“ — tehát a testvére részét is —, elhurcolja apját fagyban, hóban, szánon a városba, hogy ügyvédjével kikényszerítse belőle a kedve szerinti végrendeletet — s ezzel közvetlenül a halálát okozza. A földéhes fiú szavai, gesztusai az őstípusra emlékeztetnek, aki nem ismer kiméletet, ha földről van szó. Ez a földéhség viszont időszertlenül, elítélendő

mind etikai, mind történelmi szempontból. A történelem átalakította a falut, eltörölte ezeket az úgynevezett „örökkévalóságba merevedett” gesztusokat, melyek csak az archaikus falura voltak jellemzőek. Persze, vannak ma is apák, akik továbbra is megjártsszák a patriarkális értelemben vett zsarnokot, akik családjukban élet és halál urai. Olyanok is vannak, akik szerelem nélkül akarják férjhez adni lányukat, vagyoson fiúhoz. De azok a helyzetek, melyek a szerelem—vagyon rivalitásából adódtak szinte minden faluregényben, az új társadalom regényeiben kihálóban vannak.

3. *A vallomástól az újratereztésig.* Tudtommal nem történt még említés arról, hogy a felszabadulás utáni két legnagyobb román regény, a *Mezítláb* és a *Moromete család* egyaránt nevezhető vallomások és fiktív-ábrázoló („konstruktív”) regénynek, a vallomás és az objektív újratereztés ugyanis — bár különböző mértékben — egyaránt jelen van mindkét műben. Mint ahogy a Darie-ciklus önéletrajzi jellege ellenére nem csupán „lírai regény”, amint azt gyakran emlegetik, ugyanúgy a *Moromete család* sem csak „a Duna-alföldi falu monográfiája”, ahogy gyakran definiálják. Lényegében mind a két mű regény-dráma, melyekben a Duna-alföldi falu kollektív hősként szerepel, de ugyanakkor drámai események színhelye is. A kor, melyet ábrázolnak, különböző: két évtized az első világháború előtti időszakból, sőt a *Moromete család* (II.) a második világháború utáni évekig jut el. A *Mezítláb* fájdalmas képet nyújt az 1907-es parasztfelkelést megelőző viharos évről, melynél nem kevésbé patetikus (de a retorizmus veszélyétől távol álló) leírást kapunk a kis parasztgazdaságok fokozatos tönkremenéséről a *Moromete családban*. A szüntelen elégedetlenség ébren tartja a szereplőkben a forradalom lehetőségét mindkét regényben. Az anarchikus lázadás kudarcra ítélt. De a kis parasztgazdaságok felbomlása a kapitalizmusban épp annyira elkerülhetetlen, mint a paraszti tudat archaikus struktúrája. A konfliktusok élesek, a helyzet kilátástalan. Darie más világba menekül; Moromete nem hagyja el a falut, önmegvalósításának egyetlen lehetséges színhelyét, de egyre jobban elkomorul a gazdasági válság éveiben.

Marin Preda tudatában van annak, hogy regénye *történelemhez kötött*, hogy a történelem nélkül műve értelmetlenné válna. De ugyanakkor önmagát a történelem bírójának tartja. A *Moromete család*, a *Tékozlók*, *A kellemetlen ember* a történelem társadalmi-politikai és erkölcsi folyamatait tárja fel. Nem teszi zárójelbe a történelmet, nem menekül időtlenségbe. De a történelmen belül fenntartja magának a bíró jogát és hivatását. Az igazságszolgáltatás pedig az igazság védelmével tartja fenn magát. Marin Preda számára az igazság a legnemesebb érték, nemcsak elméletileg, hanem etikai és esztétikai téren is. A *Tékozlók* hőseinek viszontagságos életét, a kapcsolatokat, az elszakadásokat, a vonzódásokat, a kríziseket mind-mind az írónak az a vágya hatja át, hogy konkrét történelmi helyzettel állva szemben, vizsgálja az értelmiség tudatát. A regényíró egy bizonyos erkölcsi tudat foglalkoztatja. A „tékozlók” született adottságokkal, előítéletek nélkül, az önzés teljes hiányában egyformán alakulhatnak jó és rossz irányban. A túlzott vitatás, melyet rossz helyen kamatoztatnak, s a társadalmi-politikai szükségszerűség meg nem értése okozza bukásukat. „Eltékozzolják” életüket, mert nem vállalják a felelősséget saját képességeikért, nem ismerik fel helyüket a társadalomban, mely arra kötelezné őket, hogy értelmi képességeiket az új, szocialista társadalom szolgálatába állítsák.

4. *Az igaz és az igazság szemjűhozása.* Az említett írókhoz hasonlóan, *F* című regényében Dumitru Radu Popescu is szakít a faluregény egyszerű konvenciókká alakult szabályaival. Ezek már semmilyen értelemben nem faluregények, ha G. Că-

linescu 1935-beli jóslatát tekintjük mérvadónak. Semmi sincs ebben a regényben a hagyományos falusi eposzból, a hagyományos értelemben vett paraszt-prototípusból s az évszakok, a munkálatok és napok ritmikusságát egymasütániságából. A parasztot nem egy adott ősi történelmi térben ábrázolja, hanem a történelemben. Lényeges változás ez, ha perspektívában nézzük. A döntő lépést ilyen irányban már Liviu Rebreanu megtette. A hagyományos mellett már a *Ionban* jelen van a történelmi (különösen a társadalmi) valóság. A *Lázadás* lényeges pillanatot — tomboló kitörést — ragad meg a falu életéből, a történelem egy konkrét szakaszában. A sanyargatott, elgyötört, megalázott parasztság saját kezébe veszi sorsát. A *Lázadás* nyilvánvalóan társadalmi regény, mely a román társadalmat (a falut és a várost) történelmi válságának tetőpontján ábrázolja. Márpedig a *válság*, etimológiailag nézve (s lényegében) nem egyéb *ítéletnél*. A válságos idők ítéletet igénylő idők.

Az igazságtevés hasonló képességét véljük felismerni D. R. Popescuban is. Utolsó regényében, az *F*-ben, tudati folyamatot ábrázol, hogy aztán elbeszélése néhol valóságos vádbeszédbe váltsón. A bíró kiméletet nem ismerő ítélete, mely végül önmagának sem kegyelmez, magasfokú tisztánlátásra, fejlett öntudatra vall, s rendkívüli érzékenységre az igazságtalanság és szenvedés iránt.

Általában egy gyilkosságra vonatkozik az ítélet. Arra a mézárásra például, mely 1907-ben ment végbe, az igazságért fellázadt parasztok elleni megtorlásra. Regényében Rebreanu e gyilkosságnak az ítélobírāja. D. R. Popescu művében természetesen mások a körülmények. De ő is a tudatalakulást vizsgálja. *F* című regényében egy gyerek végignézi egy ember meggyilkolását. A falunak ez a gyermeke, akiből ügyész lesz, miután e gyilkosság tanúja volt, maga is egy gyilkosnak esik áldozatul. Mí volt az ő bűne? Bűnös volt-e? Ki a bűnös? Úgy tűnik, mintha a szerzőt az egyén tudatára vonatkozó kérdések foglalkoztatnák. Valójában a falu életének figyelmes vizsgálója, a közösség tudatának elemzésére törekszik. A bemutatott falu valaha a gyilkosságok, a visszaélések, az erőszak fészke volt. *Tragikus színhely*. Idővel a bűntudat érzése nyomasztja az emberek lelkiismeretét — az érzékenyebbekét. A bűnözők, ha nem halnak meg erőszakos halállal, örületbe menekülnek. Egyikük egy jegenyefán rendezkedik be, ahonnan nem hajlandó leszállni, éjjel a sötétséget lámpás fényével szeli át, mellyel rottegésben tartja a falut, ami rossz lelkiismeretre vall. D. R. Popescu *F* című regényét elemezve nyilvánvalóvá válik a kapcsolat egy másik erdélyi író műveivel: Pavel Dan is a falu társadalmi tudatának elemzését nyújtja prózájában. A regény második, terjedelmesebb része, mely egészében egy öreg parasztasszony haláltusáját, majd a virrasztást és temetést írja le, egyben a falu társadalmi-erkölcsi keresztmetszetét adja; ezt D. R. Popescu eddigi legnagyobb művészi teljesítményének nevezhetjük.

Fănuș Neagu két ségtelenül végigkísérlik a Duna menti faluban töltött gyermekkor nyomasztó élményei. Ezek a tájak, a Delta, a tavak vidéke, a Bărăgan, Dobrudza, jellegzetes földrajzi egységet alkotnak az irodalomban: a délvidéket. Odobescutól Panait Istratin át Ștefan Bănulescuig és Fănuș Neaguig e táj írói a helyi színeken, az itteni embertípusok sokféleségén túl a próbálkozások, a felfokozott átélések zónáját aknázzák ki.

Az ízig-vérig *szenvedélyes* Fănuș Neagu tökéletesen adja vissza annak a világnak titkos pátozát, melyből művei táplálkoznak. A bráilai író által használt művészi jelzöt kölcsönözve (egyik elbeszélésének címe *Vară buimacă* — A bódulat nyara), magáról az íróról elmondhatjuk, hogy a *bódult tudat* nagy mestere; elke-seredett, erőszakos vagy kábult hősei mintha valóban egy állandó jellegű bódulatos évszakban élnek. Annak ellenére, hogy hősei súlyos traumákat szenvedett,

a kínoktól némileg korlátozott lehetőségekkel rendelkező emberek, Fănuș Neagu prózájában mégis az életvágy jellemzi őket. Az Al-Duna talajában — amely vidék a múltban oly sok vihart élt át — mélyen gyökerezik ez az élni akarás. Ezen a területen annyi tragikus esemény zajlott, amelyekről az elbeszélő vall, hogy felbresztette azt a bizonyos „bódult tudatot“, melyről fennebb beszéltem.

5. *Egyén és közösség.* 1970-ben megjelent *Păsărire* című utolsó regényében Al. Ivasiuc tudatosan indít keresetet súlyos erkölcsi kérdésekben. A közösségi tudat vizsgálatára vállalkozik, melyből mindenekfelett az foglalkoztatja, hogy ítéletet mondhasson jelenkori történelmünk egy lényeges kérdésében. A tisztánlátó értelem hozzáértésével követi a *közösségi embert*, a társadalmi-erkölcsi viszonyok szövevényét kutatja. Liviu Dunca, az események tanúja és lelkiismerete, akinek létét a történelmi szükségszerűség és erkölcsi szabadság közötti konfliktus határozta meg, már serdülő korában átélte az ősi szokások parancsainak tiszteletben tartása és az ellenszegülés közötti ellentétet. Ellenszegül annak az életformának, melyet az önkényes családfeő erőszakol rájuk, később viszont az erkölcsi rend megteremtésére fordított buzgósága nem társul határozott, átütő eselekvéssel. Körülötte zajlik — az aktívak körében, mert ő megmarad inkább szemlélődőnek — az a hatalmi dráma, mely a regény lényegét alkotja. A dráma főhősei: Vinea igazgató, erős, magabiztos ember, akit régi művével azonosítanak; Victorița, az intrikáló zseni, az öserő, Vinea cinkostársa, aztán ellenfele; Mateescu, az értelmes, józan gondolkodású, de tehetetlen helyettes. Nem fokozatos fejlődést ír le az író, hanem a tudatváltozások kulcshelyzeteit. Vinea összeomlik, rájön, hogy valami lényegbevágó hiányzik belőle. A kudarcot a felismerés öröme kárpótolja; az erős ember diadalmaskodik gyengeségén, melybe éppen az erejével való visszaélés sodorta. Megérdemelt bukása a mély álomból való ébredéshez hasonló, mely új élet kezdetét jelzi. A főhősök hatalmi drámája tehát nemcsak az erőviszonyok felbomlásához vezet, hanem etikai, tudati dráma tanúi is vagyunk. A szerző megfigyelései ebben a politikai regényben, melyben a jelenkori társadalom szülte „esetekkel“ találkozunk, nemcsak felületes leírásként jutnak kifejezésre. Ivasiuc néha az esztétika, a szociológia és a marxista antropológia eszközeit használja fel bizonyos helyzetek elemzésében.

Ugyanez az intellektuális nyelvezet, ugyanez a jelenkori társadalom adta helyzetek tudati elemzésére való hajlam jellemzi Petru Popescut is *Prins* (Fogságban) és *Dulce ca mierea e glonful patriei* című regényeiben. Ismeretes Petru Popescu állásfoglalása a városregény mellett. Bizonyos vonatkozásban a fenti két regényben Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, illetve G. Călinescu regényeinek tradícióját követi. Műveiben nem a város a lényeges, hanem élethelyzetekre keres megoldást, a modern nagyvárosokban való lét lehetőségein és értelmén van a hangsúly. Csak látszólagos az, hogy fiatal hőseit csupán a saját külön helyzetük foglalkoztatja, valójában sokkal nagyobb réteg képviselői ők, s a regény keretei között „esetek“ egy a sok közül. A *Prins* című regény hőseit modern lovagnak tekinthetjük, aki viszont nem kedvtelésből kap rá a kalandkeresés izére, hanem olyan általános emberi megoldás kutatásának szükségessége hajtja, mely érvényes a mai társadalom bármely környezetére. Ugyanez a *vágy* hajtja másik regényének főhősét is. S ebben a regényben Petru Popescu egy modern *szatirikont* próbál megvalósítani. De kalandozásainak tulajdonképpeni tárgya jóval túllép a városi élet látványosságán — a humánus határvidéken kísérletezik. Megtaláljuk a regényben a történelmi szempontokat is, a múlt és jelen összevetését és ítéletét.

6. *Végső reflexiók.* A jelenkori román regény szociológiai vizsgálata többek között egy tipikus jelenségre hívná fel a figyelmünket, ami a mai próza jellegzetes

irányára mutat. Ennek a jelenségnek sokféle magyarázatát adhatjuk, ami viszont nyilvánvaló mindenki számára, aki jártas az irodalomban. Arról a *bizalomról* van szó, melyet a regény — tágabb értelemben az epika — mint műfaj kiérdemel. Ez a bizalom a regény sorsában, a fikció fontosságában — talán a műfaj leglényegesebb jellemvonása, ha az utóbbi két évtized román prózatermését vizsgáljuk. Ma nálunk semmi, szinte semmi nyoma a regényíró önbizalomhiányának, a képzelet esélyeiben való kételkedésnek. Az írói erőben való kételkedés, melyet más irodalmakban észrevehetünk, nem hatott a román író önbizalmára, nem vesztette el hitét saját eszközeiben, mint ahogy a művészet *gyakorlati* értelmében sem.

Ellenkezőleg, új területek meghódítása mozgósítja a román prózaírókat. A próza művészetében való hit társul azzal a hittel, hogy ennek lehetőségei határtalanok a társadalmi és erkölcsi fejlődésfolyamat vizsgálatának elemzésében. Al. Ivasiuc, Petru Popescu, Augustin Buzura (*Absenții* — Kivülállók) regényei arra vallanak, hogy a szerzők hitvallást akarnak tenni jelenkori történelmünk társadalmi, politikai és erkölcsi kérdései mellett. Regényeik középpontjába a társadalmi-erkölcsi tudat vizsgálatát helyezik.

A tudat vizsgálata mellett e szerzők nem mondtak le a lélektani elemzés módszereiről sem. Napjainkban, amikor a francia „új regény“ képviselői a pszichológiai elem mellőzéséről beszélnek, a román regényekben ez az elemzés a legkomplexebb formákban jelentkezik.

A mai regények egy részében az erkölcsi kérdés az uralkodó. Azokból a társadalmi, erkölcsi és lélektani élményekből, melyekre a történelem, az utóbbi évtizedek eseményei szolgáltatnak lehetőséget, a román regényírók megindították a tudat perét.

A komplex embertípusok antropológiai elemzése, az egyén és a közösség-csoportok társadalmi, erkölcsi tudatának vizsgálata feltételezi a regényírás módozatainak új területhódításait, és ez az elbeszélés művészetének stilisztikai sokrétűségéhez vezet. Az új regények és novellák (Laurențiu Fulga: *Moartea lui Orfeu* — Orfeusz halála, Ștefan Bănulescu novellái, Sorin Titel parabolái, például a *Lunga călătorie a prizonierului* — A fogoly hosszú utazása, Dana Dumitru: *Migrații* — Mozgások) igazolják a regényírók hitét önmagukban és művészetükben. Kétségtelenül, ez a hit az alkotó képzelet számára a jövőben is megteremti a szükséges légkört az útkereséshez, amely új regényszerkezetek születését eredményezi; ezektől az etikai és esztétikai tudat élményanyagának új feldolgozását várhatjuk.

Kántor Erzsébet fordítása

Szövegdísz Moldva címerével (1547)

GAÁL GÁBOR JELLEMRAJZA ÉS AMI HÁTRAVAN

Az alkotó élet természetes követelménye, hogy teljesítményekben mérhesse magát. 1957-ben vázolta fel Tóth Sándor az újra megindult *Korunk* 2—3. duplaszámában Gaál Gábor hagyatékának tudományos feldolgozását, s első feladatnak a Gaál-írások kiadását, másodikként egy Gaál-monográfia szerzését, harmadikként a régi *Korunk*-folyam szintetikus történelmi értékelését tűzte ki. Másfél évtized telt el azóta, s elsőnek meg is valósult az immár háromkötetes *Válogatott írások* kiadása: a tavaly megjelent rész publicisztikai írásokon kívül hozta a filozófiai jegyzeteket is, melyekre Tóth Sándor azóta színre lépett Gaál-monográfiája* jó részt felépül. A sorrend logikus, és magyarázatot is ad az eltelt időről. Gaál Gábor tanulmányaival, cikkeivel, jegyzeteivel a kezében a mai olvasó felkészülten fogadhatja az életrajzot, melynek jelképes címe, a *G. G.*, újabb nemzedékeknek is jelenti már hazai magyar szellemi életünk szocialista úttörőjét, az egykori *Korunk*-szerkesztőt és *Utunk*-alapítót. Ha még hozzátesszük, hogy közben megjelent Méliusz József szerkesztésében a *Korunk irodalma* című sorozat első kötete (*A Korunk költészete*, Szász János tanulmányával), s folyik egy *Korunk*-elemzés is e sorok szerzőjének tollából a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* hasábjain, akkor nyugodtan vallhatjuk, hogy a tizenöt esztendővel ezelőtt adott program nem maradt pusztában elhaló szó.

Az 1964-ben, 1965-ben és 1971-ben közrebocsátott Gaál-anyag mindenképpen megsűrgette a teljes életképet. Gaál Gábor elsősorban mint jeles szerkesztő vált emlékezetessé, válogatott írásai azonban a mára eléggé szűkre szakosodott szerkesztő-fogalmat széles skálájukkal és témagazdagságukkal túlhaladják, ugyanekkor azonban külön „műfaj”-ként is ható jellegzetes rövidségükkel (alig emelkedik ki egy-egy hosszabb tanulmány) a glosszáiról ki nem írt valójára engednek következtetni. A Gaál Gáborról így időlegesen kialakult ellentmondásos benyomásokat oldja most fel Tóth Sándor kitűnő írói személyiségrajza. De nemcsak a Gaál Gábor után felnőtt évszázatok számára tisztul így az összkép, hanem a kortársak számára is, akik hol a szigorú kéziratgyártónak és mord kritikusnak, hol a mestéri professzornak és talán egy-egy groteszk elfutamodás szerzőjének, végül pedig a rejtélyes áldozatnak egybe nem vágó színfoltjait őrizték meg kopott emlékeztükben. Most, hogy mély megrendüléssel végig követhettük Gaál Gábor sorsának és benső történéseinek tényekből és lélektani elemzésekből bátran és nagy boldozaton megvont pályáivét, tudjuk csak igazán, ki is volt ő számunkra, sőt sejteni kezdjük, mit fog Gaál Gábor nemzetiségi kibontakozásunk javára a jövőben is jelenteni.

*

* Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról*, a *Korunk* szerkesztőjéről. Kriterion. Bukarest, 1971. A kötetet L. Gaál Anna összeállításában Gaál Gábor megjelent műveinek bibliográfiája egészíti ki.

„Nem egy félreértés és félreértékelés“ elosztatásával bontja ki a múltból Tóth Sándor az eddig alig ismert lírikus és filozófus Gaál Gábort. Nem abban az értelemben, hogy megjelent vagy meg sem jelent verseit és ifjabb korából őrzött vagy egyetemi kurzusain szereplő filozófiai anyagát fölébe helyezné a szerkesztői és irodalompolitikai életműnek. Lírai indulásról, alaphangról, a líra „igézeté“-ről van szó, s egy sokrétű, ellentétek sarkította filozófiai „odisszá“-ról, két olyan „plusz“-ról, amelyek ismerete nélkül hamis képet adna egy száraz, csak-irodalmi besorolás. S az utat a lírától az irodalmi kritikáig, a bölcséleti tájékozódástól a világnézeti állásfoglalásig a monográfus oly meggyőzően világítja meg, hogy vele együtt vállaljuk a konklúziót: „Gaál Gáborban az íróművész és a filozófus szintézise valósult meg egy személyben. A szerencsés találkozás következtében az irodalmi művet kettős perspektívából vizsgálta: azonosulva és elkülönülve tőle; az irodalmat egyszerre értette belülről, autonóm önvilágában, és látta kívülről, az egész összefüggésében mint az ember világának szerves, működő részét.“

A személyiségképlet filozófiai összetevőinek feltárásával Tóth Sándor meg tudja okolni mindazt az elfogultságot, mellyel „a megcsontosodott ortodoxok és a buzgó neofiták eretnokséget gyanítottak a marxizmus Gaál Gábor-i felfogásában“, s ugyanekkor rátalál a spekulatív hajlamok ama lelki ága-bogára is, mely időnként — a harmincas évek elején is, a negyvenes évek végén is — magának Gaál Gábornak ugyan nem dogmatikus, de balos türelmetlenségéhez vezethetett. A fiatal Gaál ellentétes filozófiai erőtereken hatol át, racionalista beállítottsága eleve szembehelyezi Bergsonnal vagy Freuddal, vonzza és taszítja (élete végén is foglalkoztatja) Nietzsche, az emigráció magányában felkísértének katolikus gondolkozáselemek is töprengő önmegkérdőjelezési közepette, kitérőkkel Kantról Hegelre kapcsol át, s mint az alakulás főszóra éppen a hegelianus érdeklődés vezet el Marxig. Tóth Sándor kritikái nyitottságról beszél, mellyel Gaál Gábor minden filozófiai irányzatot végigpásztáz, s mert választ keres a magyarság, az emberiség nagy kérdéseire, nem alkuszik meg eklektikus egyenlítésekkel, hanem folyton-folyvást továbbhalad, miközben „a talált értékeket vagy vélt értéket gondolatlaboratóriumában beolvasztja, újraönti, újraalkotja magának“. Közös nevező mindig a humánus, s Tóth Sándor egyik bravúrja, ahogyan a husserli fenomenológia s a cselekvés és megismerés marxi valóságsszemlélete közt található egyezéseken is végigköveti Gaál sajátos gondolati kibontakozását.

Érthető, hogy a filozófus Gaál az ifjú Marx filozófiai formálódásán át jut el az osztályharc politikumáig, s amikor már a felszabadult világban elsőnek ad elő a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen marxizmust, a naiv Marx-hamisításokkal és a még veszedelmesebb Marx-vulgarizálásokkal szemben a materialista elméletbe való behatolást éppen az ifjú Marx bemutatásával kezdi. Mondanunk sem kell, hogy éppen az ellenkezője ez ama kísérletezéseknek, melyek a teljes Marxtól s még inkább Lenintől való elidegenedés útvesztőiben fordulnak vissza az ifjú Marxhoz, no de erre nem a monográfia tér ki, ezt magunk tesszük hozzá a Tóth-féle okfejtésekhez, semmit sem vonva le azok axiómának is beillő értékéből. Mert ez az igaz: „...Gaál Gábor marxizmusa nem úgy alakult ki és fejlődött tovább, mint negativista tagadása minden olyan filozófiai eszmének, amely a marxizmus klasszikusainál nem fordul elő. A marxi—lenini filozófiát, a marxizmus szellemét Gaál kovásznak, rendező elvnek tekintette, s a filozófiai örökség minden olyan eredményében, amely nem bizonyult e szellemmel szembeszegülő ellenlábásnak, a filozófiai építkezés felhasználható anyagát látta, amit áthasonítva be lehet és be kell építeni a kor filozófiájába.“

A filozófiai kalandozásnak és célbajutásnak természetesen magában az egyé-

niségalkulásban van a titka. Tóth Sándor érdeme, hogy a feltételezhető gyermekkori szorongásoktól és dacoktól (ütközése a parasztcsaláddal, melyhez „kiadják“, ugyanolyan nyomottságot jelenthetett, mint szembekerülése apjával, aki „törvénytelen“ származásban hagyta) a kisiskolás bukáson és váratlan előmenetelen át egészen a háború és béke, rendszer és forradalom, irodalmi örökség és avantgardizmus dilemmáig nyomon követi a Vörösmarty-képletben, majd Ady-követésben saját nemzeti és társadalmi elkötelezettségét vállaló Gaál Gábor formálódását. A kikristályosodó „magatartási norma“ teszi Gaált 1919-ben kommunárrá, ez viszi emigrációba, de ez hajtja — s ezt jó tudnunk — eszmei válságba is, amikor „a konklúziót...“, hogy csak magyarként tud internacionalista lenni, torkára forrasztja az internacionalizmusnak az a szimplifikáló, vulgarizáló értelmezése, amely a kommunista mozgalomban és főként egyes hangadó balos emigráns körökben ebben az időszakban érvényesült“. Mi inkább a helyesen értelmezett internacionalizmus és a polgári eredetű, utópista elemeket tartalmazó kozmopolitizmus ellentétéről beszélünk, de nem is a szóhasználat a fontos, mint inkább az, hogy Gaál magatartási normájának Tóth Sándor felismerésében elválaszthatatlan emberi és magyar magva van, s ennek érvényesülése egyben Gaál egész pályafutásának jellemzője is: ez avatta őt a romániai magyar szellemi közélet nagyjává. A nyugati emigrációban töltött időnek olyan jegye ez már, mely előrejelzi a gyökéresztést Erdélyben és a „romániaiság“ teljes kibontását. Ez is — akárcsak a monográfiában későbbi vonatkozathatóságai miatt jogosan kiemelt „Széchenyi-főiskola“ bécsi tervezete — „oly következetességgel vonul végig egész pályáján, hogy joggal tekinthetjük a kiteljesülő eredmény, a Korunk szellemi népfőnt-eszméje legkorábbi előképeinek“.

A teljes Gaál-képletből visszamenőleg kibontott „premarxista“ filozófiai előképződés sok mindent érthetővé tesz, az irodalompolitikus Korunk-szerkesztő mélyére azonban csak még egy acéltűkör segítségével tekinthetünk. Tóth Sándor megoldotta ezt a nehéz feladatot is: felbontva az avantgardizmus és realizmus paradox egybehangzását, illetve látszólagos ambivalenciáját a Gaál-életműben. A fiatal Gaál Gábor kassákista, majd azt is túlhaladó, Tristan Tzara dadaizmusát értékelő lírai rokonszenve, sőt saját idevágó verstermése éppen úgy nem tagadható el, mint ahogyan kielemezhető később is Gaál kritikai értékeléseiből az álmvilág betudása a valóságba, az irodalmi izmusok számontartása és értékeik megbecsülése, annak ellenére, hogy a Korunk-szerkesztő a valóságirodalom, dokumentumirodalom, új realizmus és kimondottan a szocialista realizmus eszmei megfogalmazója, propagátora, irodalmi serkentője. Tóth Sándor kettős mozgásban szemlélteti a jelenségek alakulását: egyrészt magának az irodalmi avantgardizmusnak belső polarizációit, ellentétes irányai közt a forradalmi vonalról való letéréseket, a polgári dekadenciát állapítja meg, másrészt azzal a jeles megfigyeléssel járul hozzá a monográfia jellemportréjához, hogy Gaál nem kívülről szemlélte a húszas évek „avantgarde-kavalkádját, hanem éppenséggel benne van a forogtag fősodrában“, s az avantgarde-értékek megtartva-meghaladásával jut el az új realizmusig, melynek koncepciójába számos avantgarde-vívmányt be is épít. Lehetővé teszi ezt a következetes szüntézist éppen Gaál irányelv-megfogalmazása, mely szerint a művészetnek az élet kifejezésében elsősorban igazságra kell törekednie. Vonzódása a kiutat kereső avantgarde-irányzatokhoz éppen úgy ebből az elvszerűségből ered, mint túllépése is a formaiságba rekedő irodalmi irányzatokon. Megint el kell fogadnunk Tóth Sándor dialektikus-genetikus láttatását, amikor kimondja: „... szépség és igazság szembeállítására már az 1929—30-as évek tényirodalom—dokumentumirodalom—valóságirodalom koncepciója felé mutat és tovább, Gaál

Gábor realizmusfelfogása felé, amely... tulajdonképpen maga is avantgarde-fogantatású.“

Az avantgarde-kísérletekig visszavezethető igazságkeresés eredményeként kibontakozott szocialista realizmus a maga emberközpontúságában, társadalmi felelősségében nem volt azonos a szektás-dogmatikus szemléletű kispolgári értelmezéssel, mely egészében dekadensnek bélyegezte meg az avantgardizmus művészetét, s nemcsak alárendelte, hanem meg is tagadta a szépséget. Gaál Gábornak már mint Korunk-szerkesztőnek írható javára, hogy filozófiai „nyitottsága“-hoz hasonlóan avantgarde-elemekkel előképzett világnézeti realizmusában rádöbben a magyar szociográfiai irodalom sajátos jelentőségére. Minden kritikai fenntartáson innen és túl olyan benső érdeklődésről és funkció-felismerésről van itt szó, mely Gaál Gábor gondolkodását ugyancsak megkülönbözteti nemcsak a liberális-polgári elemek ítéleteitől, de a népi írók fejére később anatómát kiáltó dogmatikusoktól is. Gaál Gábort újra átélve, valóban újrafogalmazhatjuk véleményünket a szocialista realizmusról, melynek kritériuma csak életvalóság-tendenciája, vagyis az embert szociológiai lényként felfogó szemléleti mód, anélkül hogy temperamentum, módszer, művészeti változatok dolgában megkötné bárkinek is alkotó kedvét és kezét. Ha bizonyos balos túlzások beszűremlését Tóth Sándor nem is hallgatja el, a hangsúly mégis arra a történelmi szerepre esik, mellyel Gaál annak idején az irodalom társadalmi meghatározottságának és jelentőségének felfogását hozta be a romániai magyar irodalmi tudatba.

Az előjátékok részletezése után megnőnek a lapszerkesztő Gaál irodalomtörténeti jelentőségének arányai. Nem mintha éppen ebben a vonatkozásban nem előzte volna meg Tóth Sándor — egyébként alcímében is „a Korunk szerkesztőjéről“ szóló — tanulmányát számos más cikk, a szerkesztés alkalmoszerűen esetleges lehetőségein túl azonban csak most láthatjuk világosan Gaál Gábor eredendő eredetiségét. A Román Kommunista Párt többszatsornás irányító szerepe mellett a monográfus kiemeli Gaál nagyfokú önállóságát, tudásának, tekintélyének, egyéniségének döntő szerepét. Ha — Tóth Sándortól ez esetben eltérőleg — a *Nyugat* Babits—Móricz-féle érájának a polgári liberálisokéhoz hasonló bírálatát távolról sem tekintjük mégé népfronti előzetesnek, annál következetesebben derül ki Gaál személyi rátermettsége a kommunistaság és népiség történelmileg esedékes lenni összevonására, amint a Kassák-vitában vagy a Márciusi Front körül támadt dialógusokban tőle függ a Korunk állásfoglalása. Az első dilemmát Gaál Gábor azzal dönti el, hogy „csak tiszta fegyverekkel“ hajlandó a baloldalon belül támadt vitákba beavatkozni (a jelenséget e sorok írója 1971 őszén Pozsonyban tartott egyetemi előadásán maga is részletezte), az Illyés Gyuláék, Veres Péterék ellen berzenkedő polgári liberálisokat pedig a Hatvány Lajoshoz írt 1937. december 20-i, már sokszor idézett levél utasítja rendre. Tóth Sándor érdeme, hogy Bálint György rokon érveléseinek idézésével leveszi Gaálról a népi írókkal kapcsolatban „allergiásan érzékeny egyes zsidó származású tollforgatók“ előítéleteit.

A tizenkét esztendő s Korunk-szerkesztés központi kérdése azonban mindezeknél lényegesebb: a honiség idő- és térbeli koordinánsainak kor- és valóság szerű tudatosítása — az akkori „itt és most“ —, szemben a helikonizmussal, annak akár mitizáló történelmiességével, akár polgári esztétizálásával, de legfőképpen szemben azzal a többé-kevésbé nyílt váddal és bojkottal, mely erről az oldalról Gaál Gábort és lapját érte. Tóth Sándor rámutat arra, hogy Gaál mint filozófiailag és irodalomtudományilag előképzett, rendkívül tudatos és küldetésében hívő kritikus milyen jogosan fordította vissza a fegyvert, s kérte számon éppen az *Erdélyi Helikon* szerkesztőitől a konkrét hazai felelősséget, a népi valóságot, a társadalmi be-

gyökerezést és állásfoglalást, a romániai magyarság sorskérdéseinek feltárását, egy reális nemzetiségi tudat kialakítását és „...a Bartalis útját“. Esetenként érthető hergeltségek túlzásokba hajthatták a kritikust, az alaphang azonban sohasem a kizáró és megsemmisítő pálcátörés, hanem inkább a megnyerés, a közös frontra állítás, azonos helytállás követelése a vidékiességgel szemben. Jellemző erre a tényleges irodalmi értékek elismerése, a „székely írók“ (Kacsó Sándor, Tamási Áron, Szentimrei Jenő) nem műtermi, hanem valóságirodalmi fellépésének bátorítása, a Vásárhelyi Találkozó komolyanvévése, a behatolás a fiatal realisták (Böződi György, s tegyük mi hozzá: Szemplér Ferenc) erősödő táborába, ami a Korunkgárda következetesen baloldali — ma minden tankönyvből ismert — törzsét valóban antifasiszta népfronti szerephez segítette, egy szűk belkörösdi leküzdésével. Tóth Sándor kissé összevontan tárgyalja a lapszerkesztés rendkívül gazdag problémakörét, de annál világosabban fejti ki, hogy éppen a honiság következetes társadalmi vállalásával lett Gaál Gábor az egykorúan még csíraállapotban rejlő szocialista eszmeiségű romániai magyar irodalom világra segítője, anélkül hogy türelmetlen lett volna a nem szocialista irodalom humanista értékeivel szemben.

Külön kell kitérnünk a Tóth-féle elemzések egy szép s máig aktuális esete: Gaál Gábor és Németh László viszonyának jellemzésére. Vekkerdi László 1970-ben megjelent kismonográfiája Németh Lászlóról kap itt elégtételt felesleges félreértésekkel szemben, amikor most a Gaál-monográfus állapítja meg: „...ha a harmincas évek végéig Gaál Gábor és Németh László más-más hangnemben szólanak is, három évtized távlatából számuk sajátos módon összezseng.“ Ideológiai ellenfelekről volt szó, e tekintetben elmaradhatatlan világnézeti bírálatról is, de Gaál „készséggel hajtotta meg az elismerés zászlaját az igazi valóságfeltáró művészi teljesítmény előtt“, hiszen kettejük irodalompolitikai konvergálására került sor, s a Korunk-szerkesztő „a hozzá oly közelálló irodalomeszmények megvalósulását“ üdvözölhette Németh László regényeiben.

A korszak mérlegében Tóth Sándor az objektív kisebbségi lét megkövetelte népi-nemzetiségi demokratikus platform irodalompolitikáját értékeli Gaál Gábor magatartásában, utalva arra, hogy nem rajta múltott egy legreálisabb, leghonibb, legnemzetiségibb irodalomkoncepció időleges sikertelensége. Ezzel a platform-vállalással kerül közel Tóth Sándor a mai szintetizáló irodalompolitikai felfogáshoz, mely immár a szocializmus társadalmi feltételei közt vallja egynek a Gaál hirdette egyetemest az „itt és most“ korszerű honiságával. Kántor Lajos és Láng Gusztáv hamar népszerűvé vált hazai magyar irodalomtörténetében találkoztunk ezzel a gondolatmenettel, s csak elégtétellel állapíthatjuk meg a Gaál-monográfia benső egybecsengését az új irodalomtörténeti összefoglalásokkal és értékelésekkel.

Ami pedig az epilógust illeti (ez a Tóth-műben az ötödik fejezet): elnagyolt-ságában is távlatokat, képzettársítások légióit nyitó. Amint az előzőkben Gaál Gábor levelezése — főleg a Méliusz Józsefhez írt és tőle kapott levelek őszintesége — adott a sokszor elvont tematikának személyi közvetlenséget, úgy itt a monográfia-író már saját emlékeiből is meríthet, s mind a maga, mind egykori évfolyamtársai (Bajor Andor, Hajós József) közvetlen élményanyagával izesíti a fejtegetéseket. Az oktató, a mester képenek vetítésébe azonban árnyként nyomódnak az utolsó évek ellentmondásai. Egy fizikai hasonlat — a vasreszelék és az ércőmb magatartásának megkülönböztetése a dogmatizmus mágneses terében — átsegíti a Gaál-értékelést néhány Utunk-cikk meggondolkozató tévedésén, de a *Valóság és irodalom* című 1950-es cikkgyűjtemény bírálata ürügyén megindult támadásozlat és a flagelláns-voltában is a szocialista realizmus elveinek gépies alkalmazásával szembeszálló önbírálat közt támadt űrben már csak tapogatózni

lehet. Tóth Sándor jegyzetben említi meg a Gaál-könyv bírálóit, Sőni Pált, Csehi Gyulát és Robotos Imrét, de hiányzik mindhármasuk utólagos konfessziójának megbecsülése. A probléma alkotó marxista szempontú, megnyugtató tisztázása a jövő Gaál-kutatására vár.

*

Tizenöt év után megértük tehát egy álmunk teljeseését. Kezünkben a Gaál-monográfia, s egyáltalán nem gondfelejtő múltidézés, sokkal inkább mai tanulságok tárháza. Ezt is vártuk.

De vajon beveződött-e ezzel a kiadvánnyal a Gaál-kutatás?

A marxista személyiségelmélet megkívánja a magatartáson túlmenő társadalmi hatékonyságnak, a pszichikai tevékenység külterjes, a közélet áramkörében betöltött szerepének konkrét vizsgálatát, s amit például Tóth Sándor egyhelyütt a Korunk-csoportnak az *Erdélyi Helikon* íróira gyakorolt befolyásában lát kifürkészendőnek, azt szívesen tanulmányoznók az egész nemzetiségi, romániai vagy kelet-európai művelődéstörténet fonadékaiba emelten is.

Az esedékes Korunk-monográfia hozhat e téren újat.

Bardócz Lajos: Anyaság

VALÓBAN, ERRŐL VAN SZÓ...

Ez a cím, amelyet Méliusz József új könyvéhez, *Az illúziók kávéházához* fűződő megjegyzéseim fölé írtam, variánsa a kötet egyik legszókimondóbb írását jelképezi. A választás — szándékaim szerint — jelképes célzatú: rögtön a címmel egyetértésemet kívánom kifejezni a könyv „vezérlő szellemé”-vel.

Műhely-jegyzeteiben a szerző „nemzetiségi vallomás”-nak minősíti munkáját. Ez az önjellemzés — jogosan — közösségi szférába emeli Méliusz egyéni vívódásait, haragjait és örömeit, hogy bennük a magunk tépelődéseire és érzelmeire, irodalmunk és közéletünk — gyakran végletesen sarkított megfogalmazásban jelentkező — kulcskérdéseire, illetve a lehetséges válaszokra ismerjünk. Megírták már, hogy *Az illúziók kávéháza* jellegzetesen szubjektív fogantatású mű, igen sokszor patetikus hangja azonban objektív társadalmi folyamatokat, az irodalmunkban és művelődésünkben megfigyelhető valós irányzatokat és konfliktusokat közvetít. E sajátos ötvözőedésében — mondhatnám — műfajt teremt, és egyedi hatást gyakorol mind az értelmi meggyőzés, mind az emóciók hullámhosszain. Vonzóerejét őszintesége, bátorsága és elvi-etikai tartása biztosítja.

Vita és vallomás című cikkében (*Korunk*, 1972. 2.) Kántor Lajos arról ír, hogy 1971-et az irodalomtörténet évének tekintve, *Az illúziók kávéháza* fontos esemény ebben a fellendülésben. A megjegyzés nyilván találó, én azonban tovább tágitanám a kört, és megkockáztatnám azt a megállapítást, hogy Méliusz könyve (Benkő Samu művelődéstörténeti „dolgozatai”-val, a Kántor—Láng-féle irodalomtörténettel és Tóth Sándor Gaál Gábor-monográfiájával együtt) a *romániai magyarság nemzetiségi tudatának kimunkálásában tölt be korszakjelző szerepet*. E funkcióban pedig legjobb törekvéseinknek ad kifejezést.

MERT MIRŐL IS VAN SZÓ?...

Arról, hogy Méliusz József könyve — cikkek, esszék, interjúk és beszédek gyűjteménye — szinte időrendi egymásutániságában és benső összefüggéseiben fogja át annak a szakasznak művelődésünk és közéletünk szempontjából elhatározó fontosságú eseményeit és megnyilvánulásait, amelyeknek társadalmi-eszmei meghatározóit az RKP IX. kongresszusát követő dokumentumokban, illetve a politikai gyakorlatban találjuk. Ebben a viszonylatban a könyv maga is kordokumentum: a szocialista nemzetiségejlődést, a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának folyamatát tükrözi. Nem csupán sommázza a szocialista nemzetiségi tudat kibontakozását, hanem — mind alkotóelemeiben, mind összességében — ösztönzi ezt az átalakulást. Részesé és mozgatója tehát új metamorfózisunknak, s e szerepében nyilván nem egyedül, de igen sokszor merészen kezdeményezve, gyakran az úttörőket körülvevő értetlenséggel dacolva hatott. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy *Az illúziók kávéházának* megjelenését megelőzően és követően biztató pezsgés, fellélegzés tapasztalható a romániai magyar kultúrában, és tudjuk, hogy ez az örvendetes mozgás részben vetülete, részben pedig hatékony tényezője a honi magyar tömegek társadalmi-nemzetiségi létében bekövetkezett, lényegében pozitív előjelű változásoknak. Az is kétségtelen, hogy ezek a jelenségek — s köztük Méliusz könyve — elválaszthatatlanok az egész ország szellemi életére jellemző alkotó légkörtől.

Volt már alkalmam méltatni azt a hivatást, amelyet irodalmunk a jelzett folyamatban teljesített. Nos, Méliusz kötetében — a költő, az író, a publicista és a felelős közéleti ember szintetikus művében — a közírás, illetve a társadalompolitikai állásfoglalás jelentkezik a hatékony ideológia-, szociológia- és etikapótló szerepben. Félreértés ne essék: elismerésem nem valamilyen ideig-óráig nélkülözhetetlen szurrogátumnak szól, amelynek haszna és becsa a pótszerep feleslegessé válásával csökken vagy eltűnik. Méliusz írásai, nemcsak dokumentumszerűségükben, nem csupán ideológia-hordozó jelentésükben, hanem többségük művészi erényeivel autonóm értékűek.

Ami viszont magát a Méliusz József könyvében munkáló folyamatot illeti, komplex, gyakran vargabetűket leíró menetről van szó. Összetevőit a romániai magyarság szocialista nemzetiségi tudatát modelláló közéleti állásfoglalásokban, az anyanyelvű művelődés jelentőségét hangsúlyozó és a nemzeti hagyományápolást biztosító megnyilvánulásokban, a felmerülő nehézségek elhárításában, a „mi-tudatot” serkentő önismeret fejlődésében, a „vállalt hűség” kötelmének s az ehhez tartozó felelősség kibontakozásában, az adott keretek hatékonyabb felhasználásában, új intézmények létesítésében, az élet diktálta politikai, közigazgatási és jogi intézkedésekben, illetve ezek következményeiben találhatjuk meg. Ez a folyamat — a maga ellentmondásaival és konfliktusaival — szerves része a szocialista demokrácia elmélyülésének, amelyben — az ország egész népével együtt — a nemzetiségi tömegek nem a társadalompolitikai tevékenység „tárgy”-át alkotják, hanem cselekvő alanyai jelenük és jövőjük formálásának.

Az *illúziók kávéháza* tanúsítja, milyen feladat nehezedett e történelmi jelentőségű — különböző szakaszokon átvezető — alakulásban (főként 1968 után) értelmiségünknek arra a kategóriájára, amely szerzőjében szöszlőjét látja. Méliusz József — érzésem szerint — életrajzilag felkészített volt erre a misszióra. Ifjúkori elkötelezettsége a szocializmus ügye mellett, korszerű marxista tájékozottsága, sokirányú tehetsége, bonyolult, buktatókon átívelő intellektuális pályája, európai műveltsége, szenvedélyes antifasizmusa, személyes kapcsolatai és barátságai jeles hazai és külföldi haladó írástudókkal, fogékonyasága mindaz iránt, ami új, és végül a megpróbáltatások, amelyeken átment, arra sarkallták ezt „az eredendően, alkatilag lázadó természetet”, ezt a „nyugtalan lelket”, hogy felfokozott érzékenységgel reagáljon népe, a kor sorsdöntő problémáira, és ihletett képviselőjévé váljék művelődésünk leghaladóbb tendenciáinak.

*

Az *illúziók kávéházának* alapvető eszmei-erkölcsi célkitűzése az illúzió-mentes önismeret, a „romániai magyar nemzetiségi realizmus”, illetve az ennek megfelelő ethosz megfogalmazása. Méliusz vállalkozása — érthető módon — az irodalom felől, főként az irodalmon belül bontakozik ki, de ahogy bevezető jegyzetében kijelenti, jól tudja, hogy többről van szó: „a nemzetiség önmagáról alkotott tudatának igényéről és sorsáról”. Az öneszmélésnek és önmegfogalmazásnak ez a törekvése pedig életparancs; a változó nemzetiségi realitákat kell általa tudatosítanunk, a megfelelő korszerű fogalmak, kategóriák és elvek közvetítésével. Ezért mindjárt bevezető akkordként, kinyilatkoztatásszerűen exponálja az anyanyelv valóságát, mert benne a nemzetiségi lét, emberi mivoltunk és fejlődésünk döntő feltételét látja. Ezért válik számára erkölcsi törvénné a hűség az anyanyelvhez, és szolgálattá az a költészet, amely élteit, ápolja és továbbadja.

A nemzetiségi realizmus fogalma és követelménye azonos lényegében a romániaságéval. Alig találunk olyan írást Méliusz kötetében, amelyben ne hivatkozna

Gaál Gábornak erre a tételére. Akárcsak mestere, ő is elsősorban a romániai társadalmi meghatározottságból irodalmunkra háruló feladatokra utal. Arra, hogy ennek az irodalomnak az ország egész területén élő magyarság valóságát, az országos és oszthatatlan nemzetiségi sorsot kell kifejeznie. Ebben a szellemben többször állást foglal a beszűkítő regionalizmus ellen, és hitet tesz az egységes romániai magyar irodalom mellett. A sokat idézett elődhöz híven azonban a romániaiság fogalomköre Méliusznál is bölcséleti, szociológiai, politikai, esztétikai és etikai tartalommal gazdagodik. (Helyesen világította meg Ráczy Győző [Korunk, 1971. 12.], hogy Gaál Gábor felfogásában a romániaiság alapvetően esztétikai-ideológiai igényt képvisel, és nem szorítható le pusztán az író földrajzi determináltságából származó követelményre.) Méliusz József — nézetem szerint hiteles — értelmezésében a romániaiság annak a történeti közösségnek a felismerését jelenti, amely „a romániai magyar nemzetiséget, e nemzetiség létérdekeit a román nép és szellem realitásával, demokratikus és humanista, haladó és forradalmi érdekeivel irreverzibilisen összeköti” (6.). E definíció félreérthetetlenül ideológiai jelentést kölcsönöz a romániaiságban kifejeződő szemléletnek és magatartásnak.

Feltehető mégis a kérdés: nem olvasunk-e ki többet Gaál Gábor műszavából, mint amennyit ő belegondolt? Tóth Sándor kiváló könyve például (*G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Bukarest, 1971) elmélyülten vizsgálja Gaál Gábor viszonyát a romániai valósághoz, részletesen taglalja szerkesztői erőfeszítéseit e valóság, illetve a haladó román szellemiség bemutatására, méltatja a *Korunk* román számának jelentőségét, de mellőzi a romániaiság érdembeli elemzését. Idézi viszont azokat a vallomások sorokat, amelyekben — véleményem szerint — Gaál Gábor tényleges felfogása nem csupán az egzisztenciális adottságok felismeréseként, hanem lelkiismereti-erkölcsi regiszterekben jut kifejezésre: „Mindig azt mondtuk: az életünket azokkal együtt kell megoldanunk, akikkel együtt élünk. Az idő kiforrásának mai nagy szakaszában sem vélekedünk másként. *Lelkiismeretünket tisztának* ma is csak ilyenképpen érezzük.” (*Válogatott írások* I. Bukarest, 1964. 697. — Kiemelés tőlem. G. E.) Ez a credo — gondolom — meggyőző és megnyugtató a tekintetben, hogy azok, akik ma *továbbgondolják, s az időszerű szükségleteknek megfelelően újraértelmezik*, gyakran új szempontokkal és tételekkel konkretizálják a romániaiság fogalmát, hűek maradnak Gaál Gábor szelleméhez. Így jár el Méliusz is, amikor hangsúlyozza, hogy a hazai magyar nemzetiségi létnek nevet adó romániaiságban benne foglaltatott mind Gaál Gábor „önfeláldozó helytállása a nemzetiségi kategóriáért”, mind következetes, meg nem alkuvó szembefordulása bármilyen szeparatizmussal, a történelmi realitásokat tagadó ábrándokkal és a magyar uralkodó osztályok revansizmusával.

Ebben a megközelítésben a romániaiság félreismerhetetlenül társadalompolitikai cselekvéstípust alapoz, és ama kettős felelősséget sugallja, amely Méliusz szerint a nemzeti kisebbségi ethoszt jellemzi: „... a mi reális kettős felelősségünk: felelősség önmagunkért, nemzeti személyiségünkért, és felelősség a román nemzet és a nemzetiségek közötti jogegyenlőség alapján és szellemében, azért a demokratikus és humanus testvéri sorsközösségért, amely biztosítja az emberi méltóság kibontakozását...” (367.).

A kettős felelősségnek ez a posztulátuma az általános és a sajátos összefüggését közvetíti; többek között a nemzetiségek sajátos, nemzeti tartalmú szocialista kultúrájának szabad kibontakozása vezet a román nemzet és a magyar nemzetiség testvéri, állampolgári integrációjához. Ennek az egységnek a további megszilárdulása természetesen nem semlegesíti azokat a kapcsolatokat, amelyek — a hagyományok és a nyelv áttételével, sokoldalú kölcsönhatásban — irodalmunkat az általános

nos magyar irodalomhoz fűzik. A romániaiság ezeket a kapcsolatokat is involválja. Ebben az összefüggésben értékeli Méliusz *A magyar irodalom története* VI. kötetének szerkesztői koncepcióját, amely irodalmunkat „a magyarországitól igen lényeges jegyekben dialektikusan eltérő társadalmi, történeti és tudati kategóriaként, konzekvens történetiséggel illeszti a huszadik század általános magyar irodalmának keretébe“ (277—278.).

Már az eddigiek mutatják, hogy Méliusz nemzetiségi realizmusát csillagászati távolságok választják el holmi tényekhez tapadó konformista szemlélettől. Ez a realizmus a tények tiszteletéből merít, de eszmények felé tájékozódik. Bölcséleti-etikai távlatokban értelmez és ösztökél.

Az illúziók kávéháza hamis tudatot oszlato eszmeisége az alkotó marxizmusból ihletődik, és azt a reményt tápláló, jövőt hordozó áramlatot képviseli, amely a marxizmus reneszánszának elnevezésével új szakaszt nyitott a szocialista gondolat történetében. És itt újra Gaál Gábor örökségével, a Marx ifjúkori műveit tanulmányozó, fordító és tanító mester példájával találkozunk, aki Tóth Sándor elgondolkodtató megállapítása szerint már a negyvenes évek derekán a marxi humanizmus eszmevilágába vezette be tanítványait, jóval megelőzve tehát az európai filozófiai közvéleményt. Méliusz nem filozófus, a társadalomkutatás főként az irodalomszociológia vonatkozásában foglalkoztatja. Ő irodalomban, művészetben gondolkodik, a literatúrában alkot és él. „Irodalomcentrizmusa“ azonban egy pillanatra sem feledteti el vele a filozófia s általában a társadalomtudományok nélkülözhetetlenségét. Tudva tudja, hogy nemzetiségi realizmusát csak a nyitott rendszerként felfogott marxizmus világnézeti alapvetése őrizheti meg az etnocentrikus beszűküléstől, csak ez az irányulás kapcsolhatja be a haladó eszmék nemzetközi áramkörébe. Elvi elkötelezettsége mégsem teszi türelmetlenné. Nem zárja be érdeklődését a kizárólagosság kalodájába. Felfigyel minden modern törekvésre, jelentkezék az Allen Ginsberg beatnikeinél vagy az új baloldal teoretikusainál. Nem nehéz felismerni, milyen eszmeerjesztő lehet Méliusznak ez a fogékonysága ama betokosodott értelmiségiek körében vagy azoknál a tamaskodó fiataloknál, akik a marxizmust még mindig az ötvenes évek torzításával azonosítják. Méliusz heveny dogmaellenessége azonban nem csupán egy letűnt ideológiai és irodalompolitikai szakasz bírálatában bizonyul termékenyítőnek. Erkölcsi szempontból is katartikusnak érzem önbírálatra szólító kihívását és példaadását, amellyel saját múltjához viszonyul. Méliusz komolyan veszi tételét a személyes, a nemzedéki önvizsgálatok szükségességéről. Kezdeményezésével összhangban állapítja meg: „...mert végül is hamis tudatban éltünk, írtunk, ágáltunk a dogmatizmus manipulációja alatt“ (325.).

ARRÓL VAN SZÓ, hogy eljött az ideje a mélybe hatoló személyes önvizsgáltnak. Nyilván nem valamilyen flagelláns önmutogatásra gondolok, hanem arra az elemzésre, amely életrajzi konkrétumában tárja fel egy kortűnet honi és egyéni változatait, a ma és a holnap hasznosítható tanulságok levonásának jegyében. Ennek halaszthatatlanságáról győzött meg nevelői tapasztalatom és nem utolsósorban a Kántor—Láng-féle irodalomtörténet körül zajló vita egyes résztvevőinek álláspontja.

*

Figyelemre méltó és jellemző egyben, milyen nagy súllyal szerepel Méliusz József írásaiban a hagyományok értelmezése. Ama bizonyos — hitvitázókra emlékeztető — szenvedélyes tónus, amelyre a kötet méltatói ismételtlen utaltak, főként

a múlt örökségével kapcsolatos polémiáiban jelentkeznek. Az *illúziók kávéházát*, ha akarnám, túlzás nélkül irodalomtörténeti pamflet-sorozatnak minősíthetném.

Honnan ez az izgatott, kinyilatkoztatásokban és éles vitákban munkáló érdeklődés irodalmi hagyatékunk iránt?

Méliusz — gondolom — felismerte, hogy a nemzetiségi realizmus időrendileg elsősorban a múlt értékeinek hiteles számbavételét kívánja. Tudja és tudatosítja, mekkora kohéziós, önfenntartó erő — az anyanyelvvel együtt — az a művelődés, amelynek időtálló alkotásaiban egy népcsoport sajátosságai, közgondolkodásának jellemző tendenciái nyilvánulnak meg. Irodalmunk ideológia-pótló szerepéből szervesen következik továbbá, hogy művelődésünk nagy eszmei összecsapásait mindekeleltől az irodalomtörténet frontján vívtuk és vívjuk meg.

A hagyományápolás jellegzetesen emberi képesség, a különböző társadalmak, általában a társadalom fennmaradásának biztosítója, amely ugyanakkor dialektikus ellenpárja a lázadásnak, a haladás mozgatójának. E hagyomány nem információkat, nem ismereteket továbbít, mint a tudomány, hanem értékeket. Leszek Kolakowski, akire itt hivatkozom, kiemeli, hogy minden válogatás a tegnapi értékeiből elkerülhetetlenül már elfogadott hagyományos értékek érvényesítését is jelenti. Kolakowski megállapítása teljes mértékben alkalmazható Méliusz eljárására, arra az optikára, amelyen keresztül vizsgálja és kiválasztja a megőrzendőnek, a mához szólónak tartottakat.

A közelmúlt viszonylatában, a Gaál Gábor-i *Korunk* letéteményeseként, e tradíció folytatójaként lép fel Méliusz, együtt mindazokkal, akik változatlanul vallják a benne foglalt értékeket: a romániaságot, a kelet-európai és világorientációt, a korszerű szocializmusba torkolló nemzetiségi humánusit és azt az antifasiszta népfront-szellemből eredő szintézis-igényt, amely magáénak érzi mindazt, ami népi, haladó és forradalmi, ami a ráció és a szépség birodalmát gazdagítja. A hűség a *Korunk* örökségéhez, a Fábry Zoltán megszólaltatta vox humanához, a „kisebbségi humánus” névadójához való hűséggel társul. Méliusz joggal látja benne Ady politikai erkölcsének legkövetkezetesebb őrzőjét, azt, aki a nacionalizmussal leszámoló magyar önvizsgálatot és a műfajjá emelt antifaszizmust személyesítette meg.

A múlt éltetése nyilván sohasem öncél Méliusz számára. A tegnapot idéző látomásában a jelen feladatainak pátozsa vibrál, ünnepezt írói-emberi eszményképeit pedig mai szövetségeseiként küldi csatasorba. Ebben a szellemben vallotta Nagyváradon, hogy mindenünk Adyból jött, hogy Adyval született meg a „felelőséget, hejytállást, humánusit, nemzeti hagyományokhoz való hűséget, haladó, forradalmi tartalmú néptestvériséget, korszerűséget, Európát” jelentő romániai magyar irodalom. Ebben a szellemben ébresztette Segesváron azt a Petőfit, aki már a Magyar Dolgozók Szövetségének lobogója, „érverésünk, a bátorságunk [...] nemzeti és nemzetközi, immár proletár internacionalista tudatunk, új értelmű, elszánt, antifasiszta patriotizmusunk” volt, és akiben egy tizenkilencedik századbeli Che Guevarát mutat fel.

Az így értelmezett tradicionalizmus fűti — sokszor az elfogultságig feszített — állásfoglalásait és vitáit főként a két világháború közötti korszak romániai magyar irodalmának értékelésében. A régi *Korunk* színeiben védelmezi felfogását; újból és újból Gaál Gáborra hivatkozva támadja a károsnak észlelt jelenségeket vagy tendenciákat. Ebben az összefüggésben hagyományápolása időszerű irodalompolitikai kicsengést és ideológiai jelentést kap.

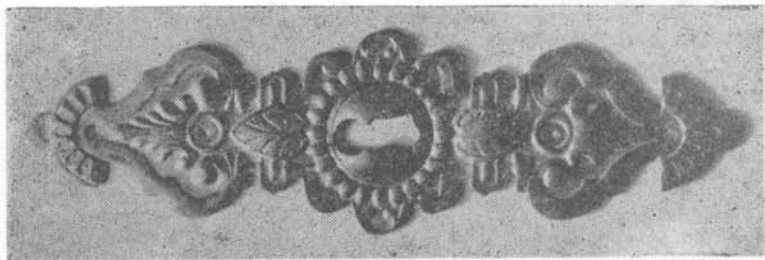
ARRÓL VAN SZÓ ugyanis, hogy a már ismert körülmények folytán művelődésünk eszmei konfliktusait elsősorban a múlt örökségével kapcsolatban fogal-

maztuk meg. Ezen a frontszakaszon számoltuk fel például az ötvenes évek egy-oidalú, szektás szemléletét, és szolgáltatunk igazságot azoknak az alkotóknak, akiket méltánytalanul ítéltek meg. Letagadhatatlan, hogy az új *Korunk* gyakran kezdeményezően lépett fel, és sok tekintetben példát mutatott a tárgyilagos, árnyalt, egyszerű elvszerű marxista álláspont kialakításában. A régi *Korunk* reális nagy értékeinek méltatása mellett (gondolok itt, hogy csak a romániai írókat említssem, Gaál Gábor, Nagy István, Szilágyi András, Salamon Ernő, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő életművének elemzésére) újraértelmeztük az avantgarde-ot, és hangot adtunk annak az igénynek, hogy a sommás elutasítás, illetve elhallgatás évei után megfelelő helyet kell biztosítani azoknak, akik a helikoni irodalmon belül — Méliusz szavaival élve — a „haladó szellemtörténeti és liberális, radikális vagy plebejus, népi“ humanizmust képviselték. Szocialista humanizmusunknak e múlt felé forduló dialógusában természetesen szó sem lehet arról, hogy a megőrzendő esztétikai-emberi értékek felmutatása valamilyen elvtelen eklekticizmussá, valamilyen visszaható eszmei fegyverszünetté változzék. Nem moshatjuk egybe a tényleges különbségeket, az elválasztó határokat, még kevésbé a kialakult ideológiai-politikai ellentéteket. Meggyőződésem azonban, hogy lényegében a régi *Korunk*ban megvalósított szellemi népfront örökségéhez hűen jártunk el. Ami pedig a mai irodalmat illeti, kétségbevonhatatlan, hogy utat törtünk a gondolati lírának, a Forrás-nemzedék első rajának, és tudósítottunk a világirodalom kísérletező irányzatairól. Támogattuk drámairodalmunk modern megújulását. Meggyőződésem, hogy ha nem is hibamentesen, de alapvető orientációnkat tekintve az eszmebarikádnak ugyanazon az oldalán küzdöttünk, mint *Az illúziók kávéházának* szerzője.

Mindezt pedig azért kellett leszögezmem, mert egy — műfaji szabálynak megfelelően — névtelen folyóiratszemle, illetve Téka-cikk kapcsán Méliusz József élesen bírálja az új *Korunk* szerkesztőségét. Azonosítja a két cikkekében foglalt — vitatható — szempontot a szerkesztőség koncepciójával, amelyet — többek között — a régi *Korunk* hagyatékával való rossz sáfarkodásban marasztal el. Igazságtalannak tartom ezt a vélelényt.

Az illúziók kávéházában is megfigyelhető, hogy szerzője — Földes László találó megjegyzése szerint — „minden kihívó szavával polarizál, miközben minden szintetizáló kinyilatkoztatásával az általa is vallott egységen belül helyezkedik el“. Nos — érzésem szerint — itt is erről van szó. Egyébként Méliusz nagy érdeme, hogy vitát, ellenállást kiváltva sürgette (saját felsorolását idézem) Gaál Gábor, Kuncz Aladár, Markovits Rodion, Bánffy Miklós, Hunyady Sándor, Salamon Ernő, Korvin Sándor, Dsida Jenő, Bartalis János, Endre Károly, Áprily Lajos, Szilágyi András, Kacsó Sándor, Tamási Áron és mások műveinek újrakiadását. Természetes továbbá, hogy nem tartja hibátlannak, minden kritikán felülnek sem a régi *Korunkot*, sem legendás szerkesztőjét.

E tekintetben sínes tehát nézeteltérés közöttünk. És amikor az előbbieken vitába szálltam vele (aki már nem híve a kizárólagos igazságnak), tettem ezt abban a tudatban, hogy a polémia sarkított tételeivel, túlzó bírálataival csak közös ügyünknek szolgál, azonos elvi nézeteink elmélyítését és további tisztázását segíti elő. Azt a „kérdező gondolatosság“-ot élteti, amelynek könyve oly felemelő példáját kínálja.

SÚLYPONT: AZ ÉLET

Mire ez a cikk megjelenik, éppen egy fél éve lesz, hogy belső munkatársra vagyok a folyóiratnak, amelyet az olvasó a kezében tart; s ez a fél év elég volt ahhoz, hogy többször találkozzam azzal a véleménnyel, miszerint a Korunk „súlypontos” szerkesztési gyakorlata nem egyértelműen helyes. Be kell vallanom, hogy kezdetben, mikor a Korunk rátért erre a gyakorlatra, magam sem lelkesedtem; egy-két érdektelenebb — számomra érdektelenebb — súlypont némiképp elcsüggesztett, s mint olvasó, visszakívántam a régi tarkaságot. Ha most mégis kiállok lándzsát törni az említett gyakorlat mellett, teszem ezt nem az újonnan alkalmazott munkatárs lojalitásából, hanem meggyőződésből, melyre nem egy fél éve, hanem már régebben tettem szert; abból a meggyőződésből, hogy szükséges és jó egy-egy fontos, időszerű témakört oly elmélyülten, sokoldalúan, közösségi felelősséggel telten és elfogulatlanul tanulmányozni, amit több szerző magától értedően sokkal inkább megvalósíthat, mint egy.

Nem szólva arról, hogy a súlypont sohasem terjed ki az egész laptestre, saját fontos és időszerű témáját sem meríti ki soha egészen; ezt egyrészt nem teheti, de másrészt akarni sem akarja, hiszen úgy nyomasztó adathalmazzá és lehangoló értelmezés-halmazzá válna. Minden műben — márpedig egy „súlypontos” folyóiratszám ugyancsak mű — lennie kell bizonyos nyitvahagyottságnak, hogy legyen mit továbbgondolni rajta, s ez a nyitvahagyottság egyben záloga annak, hogy a mű életre kel; a könyv vagy folyóirat holt papír, szervesetlen nyomdafesték, s csak az olvasó olvasói tevékenysége és a papírra dermesztett gondolatok továbbgondolása által válik eleven művé, szerzők és olvasók közös művévé.

Fontos és időszerű témakörökről beszéltem a súlypontok kapcsán. Tudom, hogy a fenti jelzők értéke viszonylagos; ami nekem a jelen pillanatban fontosnak és időszerűnek tűnik, nem biztos, hogy autóbuszbeli utastársamra hasonló benyomást tesz (mint ahogy énram sem tett ilyen benyomást a jelzett egy-két, számomra érdektelenebb súlypont, bár lehet, annál rosszabb rám nézve). De amennyire valóban lehetetlen abszolút érvényt tulajdonítani — különösen havonta — a „fontos” és „időszerű” jelzőknek, éppen annyira nagy lelki restség volna nem hinni abban, hogy e jelzők parttalan viszonylagosságát mégis korlátozhatjuk; a cselekvéshez szükséges elemi önbizalom hiánya volna nem hinni abban, hogy bolygónk s rajta hazánk, szocialista társadalmunk és benne nemzetiségünk jelenét élve, megközelítőleg pontosan érezhetjük a „fontos” és „időszerű” jelzők értékét. Megjegyzendő, hogy a szerkesztő nincs teljesen magára hagyva annak az eldöntésében, hogy milyen témaköröket jelenthet ki fontosnak és időszerűnek; magától az élettől, a közösségtől, a lapot vele együtt alkotó olvasóktól kap erre sugalmazást, rendszerint többfelét, mint ahányszor dönthet — és persze elmarasztalást, ha úgy esik, hogy nem dönt kellő judíciummal.

Nem valószínű, hogy a biológia mai főbb kérdéseinek súlypontba állítását valaki is lényegtelennek vagy időszerűtlennek minősíthetné. Lassanként be kell

látunk, hogy ez a forradalmi megújíthatóságát élő tudomány nem a természetrajz-tanárok „magánügye”, hanem közügy a szó legtágabb értelmében. Tárja az élet lóvén, mint élőlények magunk is tárja vagyunk, s legmélyebb önismeretünk, mindennap újra helyrehozandó egészségünk, megmaradásunk bolygónk felszínén, egyszóval a sorsunk függ attól, milyen igazságokat tár fel az élet tudománya, s mi hogyan viszonyulunk az ebből következő gyakorlati tennivalókhoz.

Engem mint távolról sem szakembert a biológia területén elsősorban ennek a tudománynak páratlan célirányossága, elkerülhetetlenül magába foglalt, önkéntelen, implikált célirányossága nyűgöz le. Mi ez az „implikált célirányosság”? Mindenekelőtt — a zavarkeltés elkerülése végett — tartozom leszögezni, hogy nem a biológia szak-műszava, hanem az én önkényesen gyártott kifejezésem, s a tudományág hívös, szigorú szakszerűségének védelmezői teljes joggal bejelenthetik egyet nem értésüket a köztudatba való bevitelével. Ők azt állítják, hogy tudományágunknak, mint általában minden más tudománynak, nincs egyéb céliránya, csupán az igazság megismerése; az ebből következő gyakorlati tennivalókat nem-hogy elvégezni, de még csak kitűzni sem a szakma feladata. Ez ugyan figyelemre méltó álláspont, ám kifejtése mit sem változtat azon a tényen, hogy leginkább épp a biológia igazságai birtokában ismerjük fel mindnyájan cselekvésünk szükséges célirányát. Egy atom-modell megalkotása, jöllehet szellemileg talán nem kisebb teljesítmény, mint egy ökológiai helyzetfelmérés, önmagában sohasem olyan célirányos cselekvést sürgető tett, mint az utóbbi; az elektronok pályáin se nem tudunk, se nem akarunk változtatni, ellenben környezetünk állapotától — melyet éppen mi alakítottunk ki, csak-hogy eddig tudatlan hanyagsággal — betevő falatunk függ, belélegzett levegőnk tisztasága, jövőnk és utódaink jövője.

Lehet, hogy a felhozott példa nem elég beszédes és meggyőző (nem arra nézve, hogy a biológia előbbre való volna egyéb tudományoknál, mert ezt senki sem állította, hanem csak arra nézve, hogy szélesebb körben aktivizáló); nem lehet azonban véletlen, hogy ma ország- és világszerte egyre nagyobb közérdeklődés fordul a biológia felé. Ez a közérdeklődés két tényből fakad. Egyik az, hogy a jelen tudománytörténeti pillanatban, a hetvenes években, ez a tudomány harcol a megismerés legmozgalmasabb frontján, s a „terra incognita” roppant területeit hódítja el, melyeket még ezután kell megszállnia a filozófiai értelmezésnek, a technikai hasznosításnak s a hasznosítás mikéntjét értékelő erkölcsiségnek. Másik az, hogy ma, az élet sokféle fenyegetettségének és ugyanakkor sokféle lehetőségének korában egyre inkább az életre vonatkozó tudományos igazságoktól várjuk a fenyegetés elhárítását s a legemberibb lehetőségek kibontakoztatását. Magától értetődő, hogy nem az igazságok, nem a biológia megállapította tények és felfedezte törvények fognak helyettünk cselekedni a mondott „célirányban”, hanem mi cseleksziünk majd ismeretükben; s ezért az, hogy a biológiai igazságoktól várjuk életünk számos problémájának megoldását, korántsem egy újfajta messianisztikus várakozásnak képzelendő. Nem, ez nem várakozás, hanem elvárás, a munka elvárása saját magunktól — az eredményes kutatótevékenységé a tudóstól, a hibátlan és gyors működésé mindazon csatornáktól (elsősorban az oktatástól, másodsorban a könyvkiadástól és a sajtótól), amelyeken át az elmélet lehatol azokra a szintekre, ahol anyagi erővé válik; s az ismeretek alkalmazásának elvárása ezektől a szintektől.

Nálunk ez az elvárás az állam- és pártpolitika rangjára emelkedett; mindnyájan jól ismerjük a dokumentumokat, amelyek ezt példázzák — természetesen nemcsak a biológia, hanem a tudományos-műszaki forradalom minden új eredménye tekintetében. Hogy azonban épp a biológia vonatkozásában konkretizáljuk ezt az elvünket és gyakorlatunkat, idézzük emlékezetünkbe pártunk főtitkárának,

Nicolae Ceaușescu elvtársnak a Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Országos Szövetsége második kongresszusán, ezelőtt két hónappal mondott szavait: „Jól meg kell érteni, hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés alapos ismereteket igényel. Lényegében — hogy úgy mondjam — arról van szó, hogy élőlényekkel dolgozunk; minden növénynek és minden állatfajtának egy bizonyos gondozásra, egy bizonyos táplálékra van szüksége.“ Ezzel kapcsolatosan Nicolae Ceaușescu elvtárs felhívta a figyelmet arra, hogy a mezőgazdasági dolgozóknak rendelkezniük kell a tudományos vívmányok differenciált alkalmazásához szükséges ismeretekkel, és hogy a mezőgazdasági termelés „nagyfokú hozzáértést igényel, s mind fejlettebb tudományos ismereteket — elsősorban a biológia területén“. Pártunk főtítkárnak idézett szavai a legnépesebb s a biológiai ismeretek anyagi erővé és javakká változtatásának legszelebb pászuját jelentő szint a mezőgazdasági dolgozók feladatait fogalmazták meg; ám szellemüket mélyebben átérezve világos lesz előtűnk általános érvényük, s még inkább kötelességünknek érezzük felkészültségünk, műveltségünk, világszemléletünk kitágítását amaz új horizontok felé, melyeket a modern élettudomány tárt fel.

Súlypontunk tehát a biológia. Ez persze távolról sem, megközelítőleg sem jelenti azt, hogy néhány szerzőnk néhány cikkével — függetlenül azok reális értékeitől — a témakört kimerítettük. Mint a laptest „súlypontos“ részének összeállításával megbízott szerkesztő, azzal is tisztában vagyok, hogy itt közölt biológiai tárgyú cikkeink a szakember számára nem nyújtanak túlságosan sok újat, a laikus hiányzó biológiai műveltségét pedig nem pótolják teljes mértékben — legfennebb felkeltik az érdeklődését az élettudomány iránt, amely vele magával, sejtjei rejtelmes működésével, igénybe vett idegrendszere genetikailag meghatározott teherbírásával, ösztönei honnan-jöttével, napi táplálékával, gyermekei egészségével, szomszédja májrákjával, az ablakából látszó erdővel, bolygója egész élővilágával s emberi faja sorsával foglalkozik.

Fölösleges felelevenítenünk a „két kultúra“ talán már idejétmúlt vitáját; rokonszenvünk régen kikötött annál az álláspontnál, mely szerint elvben egyetlen kultúra van, az emberiség által mindeddig létrehozott művészi, tudományos, bölcséleti s más természetű értékek összessége. Szocialista társadalmunk eszménye is az a sokoldalúan, harmonikusan fejlett személyiségű ember, akit ez az egyetlen, de egyetemes kultúra tart vonzásában. Mint ahogy egy tudományos vagy technikai területen dolgozó szakember — például biológus — részéről a legdurvább öncsonkító barbárság volna valamilyen más természetű érték — például a költészet — lebecsülése vagy ignorálása, „humán“ részről is véstesen öncsonkító az elzárkózás az egyetemes kultúra természetudományos oldala elől; s különösképpen áll ez éppen a biológiai oldalra, mely nemcsak most megindult forradalmi fejlődésénél, de tárgyánál, „életbevágó“ jellegénél fogva is mind nagyobb részt kér egyetemes műveltségünkben.

Egy munkatársunk, az egyik itt közölt cikk szerzője, általunk kért cikkét behozván, azt kérdezte: mondják, fog ez valakit érdekelni? Magamra veszem a felelősséget az olvasók előtt, hogy én válaszoltam, és így válaszoltam: nem tudom elképzelni azt az embert, akit ne érdekeljen, legalábbis „visszamenőleg“ — legalábbis, ha egyszer rászánta magát arra, hogy elolvassa és nyitvahagyottsága nyomán továbbgondolja. Egy szakembernek joga van saját szakja közérdekű voltában kételkedni, minékünk azonban, úgy érzem, nincs jogunk kételkedni abban, hogy az, ami ma a tudományban, különösen az élettudományban történik, közérdekű — a fentebb használt jelzőkkel: időszerű és fontos.

VERESS ZOLTÁN

ÉLETTUDOMÁNY ÉS BÖLCSELET

A biológia — mint közismert — természettudomány, amelynek hagyományos feladata *leírni* azt, amit a természetben észlelünk. Nem is olyan rég az élettudományokat még „természetrájt”-nak hívtuk, s ez az elnevezés néha ma is hallható. Lehet-e köze egy ilyen, a megfigyelésen és leíráson alapuló tudománynak a bölcsülethez; lehet-e egy konkrét tényekkel foglalkozó kutatási ág és a gondolkodás legelvontabb, legáltalánosabb jellegű tere: a filozófia közt összefüggést keresni?

Az idők folyamán sokan válaszoltak tagadólag a felvetett kérdésre. Ma sem megy ritkaságszámba az olyan biológus, aki csak a konkrétan megállapított tényekben lát értéket, aki számára a kutatás egyetlen célja az élővilág különféle jelenségeit minél pontosabban leírni. Csakhogy — paradox módon — épp azok a tudósok, akik számára a „dominus factum” a legfőbb cél, hajlamosak szemet hunyni egy ma már cáfolhatatlan *tény* előtt, nevezetesen az előtt, hogy az élettudományok s a filozófia közt *szükségszerű összefüggés* van, amely az évszázadok folyamán sohasem vesztette el jelentőségét, és nem vesztheti el ezután sem.

Bármely szakkönyv, amely a biológia történetét tárgyalja, rámutat arra, hogy az európai gondolkodás antik fénykorában a legnagyobb filozófus — Arisztotelész — az első nagy biológus is volt egyszersmind. Az újkori racionalista filozófia megalkotója, Descartes, korához képest igen mélyrehatóan foglalkozott élettudománnyal. A múlt század elején a filozófusok biológiai és a biológusok filozófiai elmélkedése, az ún. *Naturphilosophie* valóságos divat volt, különösképpen a német egyetemeken. Természetesen azóta a körülmények messzemenően megváltoztak, többek közt abban az irányban, hogy ma már a rengeteg felhalmozódott adat, amelyet szakembernek ismernie kell, lehetetlenné teszi az élettudományokban alaposan nem tájékozott filozófus érdemleges hozzászólását a biológiai kérdésekhez. Azonban épp a rengeteg tény és ezek általánosításának kötelező igénye — ami nélkül nincs továbblépés egyetlen tudomány területén sem — szükségessé teszi a biológus „filozofálását”, ami a gondolkodás és kutatás fejlődésének ma már egyik alapkövetelménye. Jellemző, hogy a modern élettudományok művelői közül sokan megpróbálnak eleget tenni e követelménynek; teljességre törekvés nélkül futólag említjük meg ebben a vonatkozásban Teilhard de Chardin, Julien Huxley, John Eccles, Jacques Monod és François Jacob nevét.

Miben áll voltaképpen a biológus „filozofálása”? Nem jelent ez egy „idegen szakmába” való belekontárkodást? Határozottan nem. Először is, mondhatni minden biológus elkerülhetetlenül filozofál, csakhogy sokszor nincs ennek tudatában (hasonlóan Molière hőséhez, aki elcsodálkozott, mikor rájött, hogy köznapi beszédével maga is „prózázt csinál”). A természettudományok terén — tehát a biológia terén is — minduntalan felvetődik az okság kérdése, a véletlen és a szükségszerűség összefüggése, az ellentétek viszonyának az elemzése, a mennyiség és minőség egymáshoz kapcsolódása, valamint számos egyéb, határozottan a filozófia tárgy körébe tartozó kérdés. A legtöbb biológus nem tőri ugyan a fejét ezeknek

az elméleti oldalán, de így még nem kerüli el a filozófiát, hiszen e fenti kérdéseket a maga szakproblémáit illetően mégiscsak meg kell oldania — vagy magáévá kell tennie egy mások által adott megoldást. Ennél sokkal jelentősebb azonban a modern biológia tudatos behatolása a filozófia „felségvizeire“, azzal a céllal, hogy onnan újabb elméleti kutatási módszereket merítsen, s hogy ugyanakkor saját eredményeinek általánosítása útján hozzájáruljon az egyetemes elvont gondolkodás fejlődéséhez.

A modern biológia joggal forradalminak mondható fejlődését a napjainkban zajló tudományos-műszaki forradalom egyik jelentős szakaszának tekintjük. A „tudományos-műszaki“ szópárból különösképpen a „műszaki“ fogalma némelyek szemében még ma is olybá tűnhet, mint ami szöges ellentétben áll a „filozófia“, a „bölcselet“ fogalmával — ám ezt a rövidlátó szemléletet világosan cáfolja többek közt az a tény is, hogy épp a tudományos-műszaki forradalom éveiben kerültek előtérbe a logika, a módszertan és a tudományfilozófia kérdései, s ugyanekkor létesült a velük foglalkozó nemzetközi tudós társaság, mely immár több mint egy évtizede tart összejöveteleket. A negyedik ilyen világtalálkozást hazánk fővárosában tartották tavaly nyáron, s itt a tizenkét tagozat közül az egyik éppen a biológia filozófiai problémáival foglalkozott — nyolc ország mintegy félszáz biológusának aktív előadásokban és hozzászólásokban konkretizálódó részvételével. Mindez egészen természetes és törvényszerű a tudományok fejlődésében. A tudományos gondolkodás bizonyos fokán túl — M. Ciurdariu szavaival — „a tudás nem haladhat tovább, ha ismételten vagy állandóan alá nem veti saját módszereit és eljárásait a filozófiai és kritikai megítélésnek“ (*Revista de filozofie*, 1971. 12.).

A biológia filozófiai problémái között vannak „örök kérdések“, amelyekkel a gondolkodók évszázadok vagy éppenséggel évezredek óta foglalkoznak, az élettudomány fejlődése azonban sok új kérdést is felvetett; a kutatás úttörő nagymesterei — tudatosan vagy sem — hosszú időre ellátták a filozófiát izgalmas vitatárggyal (gondoljunk csak például Lamarck, Darwin vagy Pavlov elméleteire, amelyek filozófiai konzekvenciáinak taglalása ma sem ért véget). Vannak aztán emezeknél is újabb modern kérdések, melyek a tudomány és a technika napjainkban elért fejlődése során kerültek napvilágra. A következőkben a biológia néhány ilyen bölceleti problémájára és ezek mai állására próbálunk rámutatni.

Evolúció

A biológia immár klasszikusnak számító problémái közé tartozik az evolúció, a fejlődés kérdése. Vannak ugyan modern biológusok, akik szerint „tisztáztuk az evolúció problémáját“, hiszen mechanizmusát meglehetősen részletességgel, hozzávetőleg biztosan ismerjük — ám a hasonló válaszok ellenére számos elméleti és filozófiai dolgozat utal arra, hogy a kérdést még „meglehetősen“ és „hozzávetőleg“ sem tekinthetjük lezártnak.

Természetesen ma már nem a biológiai fejlődés tényét akarjuk bizonyítani; a kérdésnek ez az oldala valóban véglegesen tisztázott. A modern biológia most már az evolúció filozófiai implikációit kutatja, elemzi magát a fogalmat, modelleket állít fel, amelyek a fejlődési folyamat „alakját“ szemléltetik stb. Ezek a kutatások mutattak rá egyebek közt arra is, hogy a fejlődés legáltalánosabb vonásai az élet különféle terein azonosak (például a törzsfajlásban s az egyén fejlődésében nagyjából ugyanazok a törvényszerűségek érvényesülnek). Ebből az következik, hogy az „evolúció kifejezés használata — azonos tartalommal — egyaránt joga-

sult az élettudományok különféle terein; s az élet minden szintjén, a molekuláris szinttől a bioszféra szintjéig, jogosult evolúcióról beszélünk.

Íme, a filozófiai elmélkedés egy általános jelentőségű, igen fontos szerepe a természettudományokban. A szakember hajlamos a fogalmakat kisajátítani, érvényüket szigorúan a saját területére korlátozni (anélkül, hogy itt vitába bocsátkoznánk, rá kell mutatnunk arra, hogy a tárgyalt vonatkozásban ilyen helytelen „szűkeblűség” az evolúció fogalmának a törzsfajlásra, faj-leszármazásra való korlátozása) — a filozófia viszont megtanít arra, hogy az általánosítások lehetségesek, hasznosak és olykor kötelezőek. S ezzel új utak, új kutatási területek nyílnak meg a szaktudományok előtt is.

Célszerűség

Másik klasszikus témaköre a biológusok elmélkedéseinek a célszerűség kérdése, amely mindig is kimondottan filozófiai kérdés volt. Különböző beállítottságú biológusok az idők folyamán különbözőképp „oldották meg”, természetesen csupán a maguk számára, tudniillik ebben a kérdésben nem lehet szigorú bizonyítékokról, kísérletekről beszélni, sőt tudományos értelemben vett hipotézisről sem. Az „egyéni döntések” a célszerűség bonyolult kérdésében természetesen sokszor egyoldalúak és túlzottak. Számos biológus ma is antropocentrikusan értelmezi a célszerűséget, ami a dialektikus materialista biológusok szerint rég meghaladott álláspont. Viszont a célszerűség fogalmát teljesen száműzni a biológiából — amit az utóbbiak közül többen megkíséreltek — szintén olyan próbálkozás, mely ellentmond a tényeknek.

A filozófiai kutatás feladata mélyrehatóan *elemezni a célszerűség fogalmát*, kimutatni legáltalánosabb vonásait, úgyhogy az ily módon pontosan meghatározott fogalom magába foglalja egyrészt a biológiai, másrészt a sajátosan emberi értelemben vett célszerűséget. Az utóbbi évtizedekben valóban történtek is próbálkozások ez irányban. A klasszikus „teleológia” kifejezést némelyek a „teleonómia” szóval helyettesítve akarják érzékeltetni, hogy a célszerűséget másképpen értelmezik, mint elődeik, s fogalmát összekötik az evolúcióval, a kibernetikai programéval stb. Az eddig történt próbálkozások szép száma ellenére nyugodtan mondhatjuk, hogy ma még messze vagyunk nemcsak a kérdés tisztázásától, de világos, egyértelmű megfogalmazásától is.

A célszerűség kérdéséhez közel állnak a *biológiai determinizmus* problémái (erről a *Korunk* olvasói az 1971. 12. számban olvashattak ifj. Szabó T. Attila tollából, úgyhogy nem taglaljuk részletesebben). A fenti kérdésektől — a *meghatározottság és a szabadság* problémáján át — aztán eljutunk ahhoz a kutatási területhez, amelynek központi kérdése az ember fogalma.

Antropológia

Az utóbbi évtizedekben nagy biológusok és nagy gondolkodók foglalkoztak az emberrel mint biológiai produktummal, amely túllépte saját biológiai határát; az „én” születésével az élet fejlődése folyamán és ennek viszonyával az élő és élettelen világhoz. Ami a kérdés utolsó pontját illeti, azt a Lenin-féle tükrözési elmélet filozófiai síkon már korábban tisztázta, majd a szaktudomány is részle-

tesen „feltérképezte“ és megválaszolta, a többi pont azonban a mai napig is nyitott elmélkedések tere.

Mi különbözteti meg az embert az állattól — vagy, ha úgy tetszik, a többi állattól? Könnyen válaszolhatjuk erre, hogy: „az öntudat“. Csakhogy az öntudatot nem tudjuk természettudományi pontossággal meghatározni, s a választ éppen ezért nem tekinthetjük pontosnak és a kérdést megválaszoltnak. Az utóbbi időben több bölcselő vetette fel — különböző megfogalmazásokban — ugyanazt a természeteny gondolatot, mely közelebb visz a probléma megoldásához: az állat az adott valóságok korlátozott világában, az ember a végtelen lehetőségek világában él. A modern neurofiziológia adatai arra mutatnak, hogy ez a tétel helyes, ha egyelőre kissé homályos megfogalmazásban jut is kifejezésre, s továbbfejlesztve a filozófiai antropológia iránymutató elvévé válhat. (Cikkünknek nem célja szerzőket és műveket felsorolni, mégis megemlítjük itt a Nobel-díjas fizikust, E. Schrödingert, aki szerint a „*Kik vagyunk?*“ kérdésre adandó válasz kitarító keresése a tudomány alapvető feladata.)

Homöosztázis

Ma is érdekes gondolatmenetek kapcsolódnak az élettan (fiziológia) egyik, több mint százéves problémájához, a homöosztázis elvéhez. Claude Bernard mutatott rá a múlt században arra, hogy „a belső környezet stabilitása a szabad élet előfeltétele“. A biológusok évtizedeken át kutatták ennek a stabilitásnak a mechanizmusát, újabb és újabb oldalait mutatták ki — és közben szinte elfeledkeztek a Bernard-féle tétel *filozófiai jelentőségéről*.

Hadd említsünk itt röviden két elméleti kérdést a fentiekkel kapcsolatosan. Az egyik a következő gondolatfűzés logikus eredménye. Megállapított tény, hogy az állatvilág ősfajlódése során a homöosztázis növekszik. Ha igaz, hogy a „szabadság“ feltétele a belső környezet stabilitása, akkor nyilvánvaló, hogy a fejlődés során az élőlények „szabadsági foka“ növekszik; azt mondhatjuk tehát, hogy az állatvilág *egész evolúciója a szabadság felé halad*. A másik kérdés, amelynek filozófiai kiértékelése egyelőre messze elmaradt a biológiai adatok felhalmozódásához képest, a következő. Ismeretes (a fentiekből megállapíthatóan), hogy nagyobb fokú homöosztázis magasabbrendűséget jelent; viszont ugyancsak régóta ismeretes, hogy a túlzott stabilitás éppen azokra a csoportokra jellemző, melyek már nem fejlődnek tovább, az ultra-specializálódott és éppen ezért az evolúció számára „lezárt“ törzsfajlódási ágakra; ebből pedig az következik, hogy a továbbfejlődés biztosítékául szükség van bizonyos fokú instabilitásra (labilitásra) — hogy úgy mondjuk, egy kicsi „tökéletlenségre“.

Idő

A biológiai kutatás és a filozófiai elmélkedés határán fekszik az idő — a *biológiai idő* — problémája is. Az idő kérdésével a modern gondolkodás igen sokoldalúan foglalkozik, amit az a tény is jelez, hogy néhány évvel ezelőtt számos tudományág művelői közös nemzetközi értekezletre gyűltek a céllal, hogy az idő problémájának interdiszciplináris kutatását megalapozzák. Csillagászok, fizi-

kusok, pszichológusok — és természetesen filozófusok — mellett ezen a téren a biológusokra is fontos szerep, valósággal a „főszerepek“ egyike hárult.

Manapság sokan beszélnek külön biológiai időről, amivel azt akarják érzékeltetni, hogy az élő szervezetekben az idő „másképp folyik“, mint a fizikai világban. Az élettanban néha szokás a különféle szervezetek — sőt szervek és szövetek — „saját idejét“ emlegetni; Lapicque fogalmazása szerint pedig „minden faj a maga saját egységével méri az időt“. Mindebből az következik, hogy az idő különböző gyorsasággal telik a különböző fajok (vagy éppenséggel egyedek) számára. Az élettudományok jelentősen hozzájárultak annak a kimutatásához, hogy az idő nem egyszerű, üres dimenzió, hanem *sajátos „szerkezete“ van*, amelynek feltárása számos új következtetésre vezethet. Sajnos, a probléma mélyreható elemzése olyan részletes fizikai és matematikai ismereteket igényel, amelyekkel ma még kevés biológus rendelkezik, s így a probléma egyike azoknak a biológiai kutatási területeknek, ahol a fizikus egyelőre többet tud tenni magánál a biológusnál.

Mint a fenti problémakör is bizonyítja, egyre közelebb jutunk a modern biológia olyan kérdéseihöz, amelyek a klasszikus képzettségű természetvizsgálók számára mind nehezebben hozzáférhetővé válnak. Ide tartoznak a modern matematika és matematikai logika alkalmazásából eredő új problémák, például a biológiai fogalmak összefüggéseinek elemzése a matematikai logika módszereivel, a rendszerelmélet biológiai alkalmazásából adódó logikai fejtegetések, valamint az elméleti modelleken végzett elvont kísérletek. (Megemlíthetjük itt például Baricelli munkáit, melyekben kimutatta, hogy a számok világában több, eddig csak az élővilág sajátosságának vélt tulajdonság található.)

„Sajátos jelleg“

A biológiával foglalkozó filozófiai irodalomban természetesen ugyanúgy folyik a materializmus és az idealizmus örök harca, mint minden területen a bölselet egész történetében. Itt a problémakörnek csupán egyetlen oldalát szándékszunk futólag érinteni, amelyről sokszor sajnálatosan elfelejtjük, milyen nagy jelentősége van éppen a *materialista álláspont* szemszögéből: az úgynevezett „sajátos biológiai jelleg“ kérdését.

A kifejezést materialista biológusok vezették be, akik a vitalisták felfogását és a primitív mechanizmust egyaránt elvetve, Engels óta ezzel a kifejezéssel érzékeltették azt, hogy az *elővilág minőségileg különbözik az életteleltől* — anélkül azonban, hogy valamilyen misztikus „életerő“ lakoznék benne. Csakhogy ez a kifejezés sok biológus számára lassanként kezdett egyértelművé válni épp azzal, amit kiküszöbölni szándékozott: az említett „életerővel“. Még ma is találhatunk magukat következetesen materialistáknak valló filozófusok írásaiban olyan kitételeket, miszerint a fizika és a kémia megmagyarázhatja az életjelenségeket, de csak addig a pontig, ahol az élet „sajátos minőségi jellegéhez“ jutunk el. Nyilvánvaló, hogy ez az álláspont — valóban következetes dialektikus materialista szemszögéből — tarthatatlan; és a modern biológia fejlődése nem áll meg ezen a szinten, más értelmezést igényel. Ma már nem keressük az élet „sajátos jellegét“ vagy „minőségi sajátosságát“; ehelyett a különféle jelenségek *sajátosan biológiai megnyilvánulását* kutatjuk. Beszélünk az egyetemes fejlődésnek az életjelenségekre

jellemző vonásairól; beszélünk a szükségszerűség tipikusan biológiai formáiról stb. — ám ez mind merőben más, mint valamilyen univerzális biológiai „minőségi sajátosságot“ emlegetni, amely mögött a régi *vis vitalis* képzete lappang.

Redukció

Jogosult eljárás-e a biológiát a fizikára és kémiára visszavezetni; lehetséges-e (elvileg) az életjelenségeket maradéktalanul megmagyarázni fizikai és kémiai adatok, valamint törvények alapján? Ezek a kérdések az előzőekben tárgyalt „sajátos jelleg“ boncolgatásából adódnak, aminek metodológiai oldalát jelzik, az ún. redukció — a fizikára és kémiára való „egyszerűsítés“ — problémája felé mutatva. Sokszor túl könnyen válaszoljuk, hogy a redukció természetesen nem lehetséges, hiszen ez ellentmondana a dialektikának. Csakhogy még senki sem mutatta ki, miért *mondana ellent*. Egy másik álláspont szerint a redukció elvileg lehetséges, s megvalósítására törekedni a biológus számára egyenesen kötelező is, mert csak ezen az úton juthat egyre közelebb a „sajátos biológiai minőségek“ megértéséhez.

A „sajátos minőség“ azonban nem az elemi (molekuláris vagy éppen szubmolekuláris) szinteken nyilvánul meg, hanem éppen ellenkezőleg, a „magasabb régiókban“; azaz annál határozottabb, minél bonyolultabb szinteket kutatunk. Nem az alapvető törvények mások a biológiában, hanem *érvényesülésük bonyolultsági foka* nagyobb — és ennek folytán ugyanazon törvények másképpen nyilvánulnak meg (hasonlóan az atomfizika és a klasszikus fizika esetéhez). A biofizika, különösen a biológiai termodinamika és a biokibernetika, mindinkább igazolja ezt a nézetet, amelyet a biológusok és főképpen a természettudományokban nem járta filozófusok — sajnos — nehezen fogadnak el. Pedig a modern biológiában, amely Lötke kifejezése szerint túlhaladta az ún. „organizmocentrizmust“, és ma a molekuláris szinttől a bioszféra szintjéig egyaránt sajátjának tekinti az élet minden területét, a redukciónak mint módszernek következetes alkalmazása szükségszerű, s ennek ellenszegülni annyi, mint a tudományos gondolkodás előbbrelépését akadályozni*.

*

Ezek volnának tehát — szemelvényesen, mintegy csak illusztratív céllal összefoglalva — azok a főbb problémakörök, amelyek ma a biológiai filozófiát a legelénkebben foglalkoztatják. Felsorolásukból és vázlatos tárgyalásukból talán az is kitűnt, mennyire fontos a „filozófálás“ az élettudományok fejlődése szempontjából. Képletesen szólva azt is mondhatnók, hogy azok a biológusok, akik szigorúan „szaktudós“ voltakra hivatkozva elzárkóznak a filozófiától, abban a helyzetben vannak, mint az ultraspecializálódott fajok, amelyek számára nincs továbbfejlődés.

Végezetül azt is meg kell említenünk, hogy az itt tárgyalt együttműködésből nemcsak a biológia merít hasznot, hanem a filozófia is — mégpedig *elsősorban a dialektikus materialista filozófia*, amelynek alapelve az önmaga szüntelen továbbfejlesztése a tudomány szolgáltatja új adatok alapján. (Ezen nem változtat semmit az a tény, hogy a dialektikus materializmus alapelveinek merev alkalmazása a múltban néhány lényeges kérdésben súlyos károkat okozott a biológiai

* A redukció kérdése egyike a modern marxista filozófiai irodalom sokat vitatott kérdéseinek, éppen ezért tárgyalására még visszatérünk. — A szerkesztőség megjegyzése.

kutatásban.) A fejlődés törvénye, az ok és okozat összefüggése, a körülmények szerepe az oksági kapcsolatok alakulásában, a szükségszerűség és a véletlen kérdése és ebből következően a törvényszerűség problémája, a bonyolult rendszerek oksági összefüggései — mind olyan filozófiai kérdések, amelyeknek megválaszolása, kidolgozása ma már elképzelhetetlen a modern biológiával való együttműködés nélkül.

Hazánkban számos biológus foglalkozik filozófiai problémákkal. A tavalyi — már említett — nemzetközi kongresszus biológiai tagozatán bemutatott dolgozatok szerzőinek több mint egyharmada hazánkat képviselte, közöttük három kolozsvári biológussal; ugyanakkor több külföldi szaklap közli romániai szerzők biológiai filozófiai dolgozatait. Mindez jelentőségteljes tény, mert azt mutatja, hogy lépést tartunk a biológiában világszerte zajló forradalommal, amelynek egyik jellemző vonása az egyre mélyebbre ható kísérleti kutatás összehangolása az egyre elmélyültebb filozófiai elemzéssel.

Weiss István:
Varjúfészkek

A BIOLÓGIA — MA

Tudománytörténeti vázlat

1775: „SYSTEMA NATURAE“. A rendszeres megfigyelésen és kísérletezésen alapuló tudományos természetvizsgálat a XVI. században kezdődött. Két évszázad folyamán rengeteg tudásanyag halmozódott fel, már-már meghaladva a tudósok áttekinthető képességét. Kiáltó szüksége mutatkozott a rendteremtésnek. Fellépett Linné, megalkotta rendszerét, pontosan és szabatosan meghatározta a fajokat — és rend lett. Minden áttekinthetővé vált, és nyugalom költözött a tudomány berkeibe.

Azazhogy — áttekinthetővé vált ugyan minden, de az áttekinthetés nyomán fel kellett figyelni arra a meglepő tényre, hogy a hallatlanul változatos élővilág valamiféle *emelkedő lépcsőzetet* alkot, melyben a legegyszerűbb szervezetektől fokozatos átmenet vezet a legbonyolultabbakig. Fel kellett figyelni továbbá arra is, hogy az immáron pontosan meghatározott fajok eléggé *változékonyak* bizonyulnak; mi több, egy-egy nemzetség fajai annyira hasonlítanak egymásra, minthacsak — nos, minthacsak egymásból alakultak volna ki, s mintha talán az egész lépcsőzetesen bonyoluló élővilág valamilyen egymásból leszármazó fejlődés eredménye volna.

1859: „A FAJOK EREDETE“. A biológiai fejlődés, a leszármazás gondolata a XVIII. század második és a XIX. század első felében az élettudomány központi kérdése maradt, és szenvedélyes viták során ért, alakult. A természetvizsgálók tényeket derítettek fel, rendszereztek és csoportosították őket; ésszerű magyarázatokat kerestek, elhamarkodott ítéleteket vetettek el.

A tények lassan rendszerbe illeszkedtek, az értelmezések fokozatosan tisztultak — és ami Lamarck idején, 1809-ben még meghaladta a tudomány lehetőségeit, az 1859-ben sikerült Darwinnak. „A fajok eredete“ győzelemre vitte a származástant. A lelkek újra megnyugodhattak, a szenvedélyek elcsitulhattak (azazhogy fellángolhattak a „majom-perekben“, de ez nem a tudomány dolga); a *biológiai fejlődés* nem elmélet többé, hanem bizonyított tény. Mindössze néhány részletkérdés tisztázása maradt hátra.

IGNORAMUS...? Mindössze néhány részletkérdés maradt tisztázatlanul: miképpen változnak az élőlények? Hogyan örökítik tulajdonságaikat? Hogyan zajlik a természetben az oly sokat vitatott létért való küzdelem? De e néhány „részletkérdés“ megoldása csaknem egy teljes évszázad tudományos erőfeszítéseit igényelte. Igaz, hogy még az 1860-as évek folyamán Mendel apát kolostorának kertjében különböző borsófajtákat keresztezett, a nyert hibridmagvakat elvetette, és az eredményt, mintegy 8000 egyedi esetet — messze előremutató módszerrel — *statistikailag* dolgozta fel; utána azonban harminc évig jóformán semmi sem történt.

1900-tól azonban, nyilván gazdasági szükségletektől is sarkallva, újra feldülnek az örökléstani kutatások. Egyre többen, egyre több változatban ismétlik Mendel apát keresztezési kísérleteit. A genetikai laboratóriumokban milliósámszra tenyésztik a kiváló kísérleti állatkát: az ecetmuslicát. (Parányi: kis helyen sok el-fér belőle. Szapora: rövid idő alatt számos nemzedéke nevelhető fel. Igénytelen: tartása nem kerül sokba.) Mindössze négy pár kromoszómája van.

Mert időközben a figyelem a *kromoszómákra*, az öröklékenység hordozóira terelődött. Vizsgálják alakтанát és szerkezetét, megállapítják vegyi összetételét. És gyűlnek a tények, megfigyelési adatok és kísérleti eredmények. Kialakul és fokozatosan tisztul a *gén* fogalma, felfedezik a *mutációkat*, és megkezdik kísérleti tanulmányozásukat.

Az új adatok közt mégis tétován botorkál a biológus. Bár sok a megfigyelés, a tény — még több a hézag köztük, s ez nehezíti az áttekintést, az összefüggések felismerését. Ellentmondások bukkanak fel: úgy tűnik — áthidalhatatlanok. Akadnak szkeptikus lelkek, akik már a biológia válságát emlegetik. Bár a származástan igazsága minden kétségen felül áll, a genetika akkori, nem teljes részeredményei nehezen voltak összeegyeztethetők a darwini világképpel.

Akárcsak Linné előtt, akárcsak Darwin előtt — most is zűrzavar fenyeget az élettudományban.

KIBONTAKOZÁS. A többi tudomány, elsősorban a kémia, a fizika és vele kapcsolatosan a technika fejlődése olyan *módszereket* bocsátott a biológia rendelkezésére, melyekkel egyre mélyebbre hatolhatott az élő anyag finomszerkezetének feltárásában. Míg az optikai mikroszkóp felbontóképessége az ezredmilliméter egyharmad-egynegyed részéig, az elektronmikroszkópé az ezredrészig (a millimikronig) terjed. Más módszerek már a *molekulák architektúrájának* feltárását is lehetővé teszik — a radioaktív sugárzásukkal saját jelenlétüket eláruló „jelzett” atomok pedig az anyagsere intím részletfolyamataiba engednek betekintést. És végre — évszázadokkal a fizika és a kémia után — a biológia is befogadja módszerei közé a *matematikát*. A statisztikai szemlélet jelentőségét aligha lehet túlbecsülni a biológia jelenkori fejlődésében.

Ludwig von Bertalanffy már mintegy negyven évvel ezelőtt *ön szabályozásra képes nyílt rendszerekként* tárgyalja az élő szervezeteket. A kibernetika, korunk egyik legjellegzetesebb tudománya, az általános rendszerelmélet és az információelmélet fogalmaival gazdagítja az élettudományt (információtárolás és -továbbítás, negatív és pozitív visszacsatolás stb.). Világossá válik az *ön szabályozás* belső mechanizmusa, az egymással kölcsönhatásba lépő részek egységge szerveződése (integrációja), az egymásra rétegződő szerveződési szintek összefüggése; megoldódik a *fejlődés és a relatív stabilitás* paradoxonja.

Az új technikára alapozott módszerek hallatlan mértékben gyarapítják az ismeretanyagot. A felderített tények egyre több hézagot „tömnek be”. Az általános rendszerelmélet számos, eddig rejtett összefüggés felismerését segíti elő. A szét-szórt adatok összefüggő képpé illeszkednek, a látszólagos ellentmondásokból bonyolult, de logikus kölcsönhatások bontakoznak ki. És végre jön az újra rendet teremtő felfedezés.

A „**KETTÓS SPIRÁL**”. És végre 1953-ban Francis Crick és James Watson feltárják a kromoszómákban található *dezoxiribonukleinsav* molekulájának térbeli szerkezetét, s visszavezetik rá ennek az anyagnak egyedülálló *önmásoló* képességét: azt, ami az élő szervezetek genetikai folytonosságát biztosítja. Ezáltal talán első ízben sikerült egy biológiai funkciót közvetlenül a szerkezetre visszavezetni. E felfedezés megnyitotta az életjelenségek molekuláris szinten való kutatásához vezető utat, és lehetővé tette az életnek a *szerkezet és a működés dialektikája* alapján való értelmezését. Világos, hogy nem egyszerűen egy részletkérdés megoldásáról van szó (bár mint ilyen is elég jelentős lenne), hanem nagy horderejű elvi szintézisről. Miként Linné rendszere a XVIII. században vagy Charles Darwin származástana a XIX. század közepén, ez a felfedezés is egy tudománytörténeti korszakot zárt le,

és új korszakot nyitott meg. Elég áttekintenünk az utolsó évtized orvosi és fiziológiai Nobel-díjasainak sorát, hogy meggyőződhessünk: a kitüntetett munkák nagy része a „kettős spirál“ (*double helix*) felfedezése nyitotta utat követik. Nyomában láncreakciószerűen bontakoznak ki az egyre újabb felfedezések: a genetikai „kód“ megfejtése, a gén-átvitel stb.

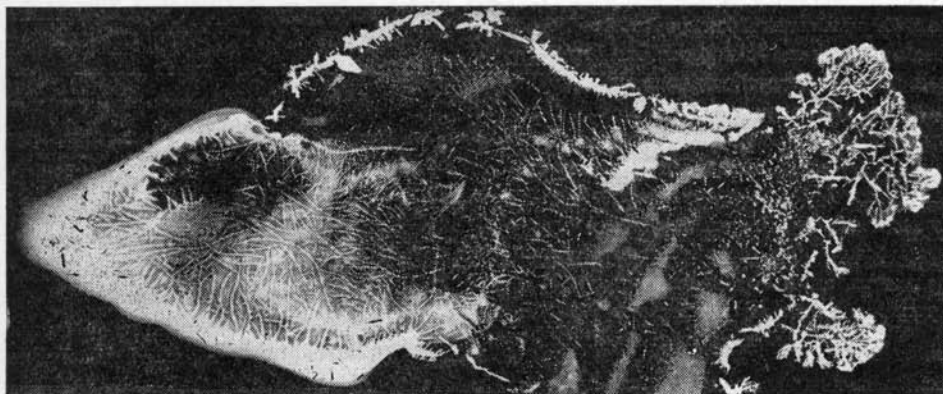
ÉS A JÖVŐ? Most a lelkek újra megnyugodhatnak: a kép tiszta. Érthetővé vált a variabilitás és az öröklékenység dialektikája, a *populáció-genetikai kutatások* a természetes szelekció mechanizmusára, az elemi evolúciós folyamatra vetnek fényt. Az új ismeretek gyakorlati alkalmazásai pedig olyan lehetőségeket ígérnek, melyeknek jó része ma még fantasztikusnak tűnik. De két nehéz *gyakorlati* feladat még megoldásra vár: elegendő és tartalmas táplálékot biztosítani a gyors ütemben szaporodó emberiség számára, és megelőzni az élő környezet fenyegető elfajulását. És e két feladat *összeegyeztetése* korántsem könnyű.

A termőterületek kiterjesztése és jobb kihasználása s ezzel együtt a kártevők irtása — gyakorlatilag a természetes önszabályozó életközösségeknek az ember kialakította mesterséges életközösségekkel való helyettesítését jelenti. A kultúrbiocénózisok (a negatív visszacsatoláson alapuló természetes önszabályozó mechanizmusok hiányában) csak állandó emberi beavatkozással tarthatók fenn. Az ilyen beavatkozásoknak máris mutatkoznak nem várt, hátrányos visszahatásai; és minden visszahatás újabb mesterséges beavatkozást tesz szükségessé. Az a veszély fenyeget, hogy ellenkező előjellű, *pozitív* visszacsatolási mechanizmus alakul ki, ami nemhogy visszaállítaná a természet kibillent egyensúlyát, de egyre gyorsuló, „megszaladó“ folyamatként teljesen felborítja.

*

Akár a modern genetika feltárta lehetőségekre gondolunk, akár a civilizációnak az élő természetre gyakorolt hatására, mindenképpen az ember megnövekedett *biológiai hatékonyságának* kérdésével kell szembenéznünk. E tény egyaránt kelthet bizakodást és aggodalmat. Mindenképpen felveti azonban a jövő, a társadalom, az emberiség, bolygónk egész élővilága iránti fokozott *felelősségünk* gondolatát.

Kabay Béla: „Bíokristály I“

TERMÉSZETRŐL, TÁRSADALOMRÓL

Az évezredek folyamán az ember igyekezett megismerni a környező világot s azt a helyet, amelyet e világban a kicsiny Földön és a nagy Mindenségben elfoglal. Ez a törekvés nemcsak a megismerés leküzdhetetlen szellemi vágyát tükrözi, de elengedhetetlen feltétele is magának az emberi létnek. Az embert nemcsak létezésének anyagi tényezői éltetik, hanem az általa teremtett világfelfogás is, amelyért harcol, s amelyért nemegyszer kész meghozni bármilyen áldozatot.

A hagyomány szerint az ókori népek hatalmas idő- és erőbefektetéssel megpróbálták felépíteni az egeket ostromló Babel tornyát. Szentül hitték a menny létezésében, és igyekeztek e meggyőződésüket igazolni. Az emberiség sok évezredes történetében egymást érték a világ keletkezésére vonatkozó tanok, melyek nemegyszer homlokegyenest ellentmondóak voltak, de mindenkor az emberek gyakorlati tevékenysége, munkája és társadalmi viszonyai megalapozásául szolgáltak.

Az egyiptomi piramisok, a középkori gótikus székesegyházak magasba nyúló portáljaikkal, a muzulmán Kelet mecsetjei és síremlékei, melyeknek szépsége ma is elgyönyörködtet, csodálatos hagyatékai ama régi koroknak, amelyekben az ember — mint létezése óta mindenkor — ki akarta fejezni világnézetét, ideológiáját anyagi köntösbe akarta öltöztetni. Létrehozásukon zseniális építészek dolgoztak, tehetséges mesterek és munkás kezek ezrei fáradoztak, gyakran egész emberöltőig. És ha ma az emberiség hatalmas anyagi áldozatokat hoz, kiváló tudósokat, tervezőket, munkásokat mozgósít, s az űrrepülőök önfeláldozó bátorságát igényli a kozmoszba jutás érdekében, ez mindenekelőtt sok millió kortársunknak azt az igyekezetét fejezi ki, hogy még szélesebb körben megismerjék a környező világot, s a ma miniket éltető tudományos világnézetet megerősítsék tudatukban.

A világ, amelyben élünk, szakadatlanul változik, alakul. Ez a folyamat előre haladó *evolúció*, mely a valóság egyre újabb és bonyolultabb, egyre sokoldalúbb és gazdagabban differenciált formáit tárja fel. Természetesen a fejlődés nem egyidejű és nem mindenütt egyforma: a világegyetem különböző részein, galaktikánk különböző pontjain eltérő utakon, más és más ütemben valósul meg. Nem egyetlen egyenes vonal, hanem inkább legyezőszerűen szétterülő utak rendszere, melyeknek egyes elágazásai az anyag szerveződésének rendkívül bonyolult és tökéletes formáihoz vezethetnek. E formák jó részéről ma még semmit sem tudunk, s létezésüket is éppen csak sejtjük.

Mai tudásunk szerint *élet* csak ezeknek az utaknak az egyikén, a szénvegyületek fejlődésének útján jött létre. Ha egyetlen pillantással fel akarjuk mérni ezt az egész utat, három fő szakaszát különböztethetjük meg: az abiotikus (élettelen), a biológiai és a szociális fejlődés útszakaszát.

Az evolúció nagyon fontos jellemzője, hogy egyre gyorsuló ütemben bontakozott és bontakozik ki. Vázlatos ábrázolása meredeken felfelé ívelő görbét mutat, melynek bizonyos szakaszain — az élet keletkezése és az emberi társadalom keletkezése körül — az ütem gyorsulási görbéje különösképpen meredeken szökne magasba. Ezért a szerveződés és a mozgás új formáinak létrejöttével a régi formák mintegy háttérbe szorulnak. Ezek a régi formák teljes mértékben megőrződnek ugyan az újonnan keletkezett objektumokban, de az utóbbiakra jellemző fejlődési

ütem annyira felülmúlja az előbbieket, hogy a régebbi formák továbbfejlődése gyakorlatilag rendkívül korlátozott, és a minőségileg új természeti tárgyak további sorsát lényegében már az új, különleges sajátosságok és az újonnan létrejött objektív törvényszerűségek határozzák meg.

A legújabb rádiócsillagászati kutatások feltárták, hogy az intergalaktikus, intersztelláris terekben bőven találhatók ismerős vegyületek: víz, ammóniák, cián, ciánacetilén, formaldehid és széndioxid. E vegyületek *kémiai evolúciója*, mely az évmilliárdok folyamán a Mindenség számos pontján állandóan végbemegy, különféle feltételek között sok esetben bonyolult szerves anyagok létrejöttéhez vezet — olyankéhez is, amelyek nagy szerepet játszanak a földi életben. Erről meggyőződhetünk az üstökösök, a meteoritok és a Hold tanulmányozása során, valamint azoknak a kísérleteknek az alapján, amelyekkel bizonyos fokig utánozzuk a kozmikus térben és a bolygónk felszínén létező viszonyokat. A világegyetem különböző térségeiben, a különböző égitesteken a kémiai evolúció eltérő utakon folyt és folyik, és ma a fejlődés más és más stádiumában található.

Nálunk a Földön a szénvegyületek fejlődésének bizonyos szakaszában a kémiai evolúció *biológiai evolúcióba* ment át, s ennek során új törvényszerűségek születtek (nyitott rendszerek keletkezése, ezek kölcsönhatásra lépése a külső környezettel, természetes kiválasztódásuk megindulása), mely törvényszerűségek meghatározták az anyag mozgásának és szerveződése új formáinak: az életnek a további fejlődését. E fejlődés harmadik, *szociális szakaszát* már nem az ember mint individuum, hanem az emberi társadalom keletkezése és további haladása alkotja, mely a biológiai szakaszhoz viszonyítva minőségileg új formája az anyag szerveződésének és mozgásának.

A különféle fajelméletek képviselői ezzel a nézettel ellentétben azt vallják, hogy az emberiség haladása az ember egyéni biológiai fejlődésétől függ, s úgy vélik, hogy már a közeljövő embere — fizikai és szellemi fejlődésénél fogva — jóval meg fogja haladni a mai emberét. Ez a felfogás nyilvánvalóan nem helytálló. Tudjuk, hogy az évezredekkel ezelőtt élt ember biológiai jellege alig különbözött a mai emberétől; hogy például az ókori bölcsék — teszmem azt, egy Arisztotelész — szellemi képességei semmivel sem voltak alacsonyabbak a mieinknél, s ugyanezt mondhatjuk az ázsiai Konfuciuszról vagy Buddháról. Igaz, hogy fajták kétségkívül léteznek az emberi fajon belül, és valóságosak a közöttük lévő biológiai jellegű eltérések (a bőr színe, a szem formája stb.), de nem ezek a tényezők jelentik az alapját a társadalom fejlődésének. A biológiai törvények természetesen éppen úgy megőrzik hatalmukat az ember felett, mint ahogy a szervesetlen világ törvényei sem vesztik el érvényüket a biológiai jelenségek létrejöttékor, e jelenségek progresszív fejlődése folyamatában — de, amint már mondtam, háttérbe szorulnak, és átadják helyüket a minőségileg új törvényszerűségeknek.

Minden kétségen felül áll, hogy az ember, akár csak a többi élő szervezet, biológiailag is fejlődik. De ahhoz, hogy a biológiai fejlődés következtében lényeges változások történjenek, olyan hatalmas időtávlat szükséges, amelyet konvencionális társadalmi időszámítással kifejezni, megmérni lehetetlen. Ebben az új, szociális szakaszban a fejlődés nem úgy megy végbe, hogy egyetlen genetikai információt a nemzedékek sorra átadnak a következő nemzedékeknek, hanem jóval tökéletesebb, az emberi társadalomra sajátosan jellemző módon. A történelmi korok embere, a mai ember, nem kapja meg egyszerűen születésekor a szociális élethez szükséges ismeretek összességét, és nem is hozza létre őket újonnan, hanem mint a megelőző sok-sok nemzedék társadalmi létének, tapasztalatainak eredményéhez jut hozzájuk. A csak számára hozzáférhető szó, a csak általa használt írás

közvetítésével veszi át őket, mert csak ő rendelkezik a második jelrendszer sajátosságával, mely biztosítja az átmenetet az anyag mozgásának és szerveződésének biológiai formájától a szociális formához.

Így hát mindazon ismereteink összessége, melyeket számottevő sikerrel alkalmazunk gyakorlati tevékenységünkben, társadalmi erőfeszítés eredménye: az emberi társadalom fejlődésének eredménye, a fejlődés szociális formája, amely a biológiaiánál jóval tökéletesebb és éppen ezért összehasonlíthatatlanul gyorsabb ütemben fejlődő forma.

Természetesen képtelenség évtizedekben vagy akár évszázadokban mérni ezt a fejlődést, mert ennyi idő alatt az ember — akárcsak bármely más szervezet — lényegében alig változhat biológiai szempontból; de azt igenis tapasztaljuk, hogy az ember ennyi idő alatt is sohasem látott hatalomra tett szert a természet, a környező világ felett. Gyorsabban szalad a szarvasnál, jobban úszik a vízen és a víz alatt minden halnál, sebesebben hasítja a levegőt, mint bármely madár; és mindezt nem azért képes, mintha szárnyai, uszonyai vagy kopolytúji fejlődtek volna.

A sajátosan emberi haladás széles útja nem a biológiai fejlődés mezején vezet át, hanem a társadalmi élet tökéletesítésén.

GÁLL ERZSÉBET fordítása

TUDOMÁNY, TÖRTÉNELEM, ETIKA

Levél-interjú Selye János professzorral
(Montreali egyetem, Kanada)

— *Helytállóan tartja-e, professzor úr, azt az állítást, mely szerint az általános tudományos-műszaki forradalmon belül jelenleg a biológia forradalma van folyamatban?*

— Nagyon nehéz megállapítani, mennyire intenzívnek vagy fontosnak kell lennie valamely változásnak ahhoz, hogy éppenséggel „forradalmi“-nak nevezhesük. Kétségtelen azonban, hogy a tudomány manapság hatalmasan fejlődik; ez a biológiára és minden más tudományra egyaránt érvényes. Véleményem szerint kiváltképpen az a mód, ahogyan az öröklődést (a fajok reprodukcióját), valamint az ellenállást (az egyedek fennmaradását) értelmezzük, válhat rendkívül fontossá általában az élőlények, különösen pedig az ember jövője szempontjából.

— *Van-e összefüggés az általános történelem nagy korszakai és a tudomány-történet periódusai között?*

— Az emberiség történelme és a tudománytörténet között szoros az okozati összefüggés. Minél jobban bízik az ember a módszeres gondolkodásban, s minél kevésbé befolyásolják gondolkodását a babonák, annál lendületesebben halad a tudomány.

— *Az általános történelem az „egész”, a tudománytörténet a „rész”. Hogyan alakul ez esetben az egész és a rész dialektikája; meghatározhatja-e időnként a rész az egészet?*

— Nem kétséges, hogy az „egész“ függvénye „részei“-nek, ám ne feledjük: minden egész több részei összegénél.

Önök, én, körülöttünk minden, ami él és mozog vagy élettelen, nem több, mint körülbelül száz, a természetben előforduló elemből tevődik össze, mégis annyira különbözünk egymástól. Éppen ezért a tudományban mindenkor inkább kedvelem az egész egyeddel törődő ~~in vivo~~ szupramolekuláris kutatásokat, mint mindennek végletes szétszabdalását legparányibb parányaira, ugyanis a preparálás folyamán elvész épp maga az élet. Szent-Györgyi Albert írta *IN VIVO* ~~A szupramolekuláris biológia védelmében~~ című könyvem előszavában: „Az élet tanulmányozása közben a magasabb régiókból egyre alacsonyabbakba szállunk, míg végül útközben az élet eltűnik, és ott állunk üres kézzel. A molekulák és elektronok élettelenek.“ (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.)

A vas atomja egyforma, akár egy kalapácsban, akár az életemhez elengedhetetlenül szükséges vér hemoglobinjában fordul elő.

— *A tudománytörténet és a biológia relációjában szintén felmerülhet a rész— egész dialektikájának a kérdése. Vannak-e jelei annak, hogy ebben a szűkített relációban a biológia, mint rész, az egész meghatározójává váljon?*

— A biológiának a tudománytörténetben föltétlenül döntő szerepet kell betöltenie, ha nem egyébert, már csak azért is, mert minden tudomány tudós művelőinek biológiájától függ.

— *Meghatározza-e a történelmi korszak milyensége a vele összefüggő tudománytörténeti korszakot; lehet-e „nagy“ korszaknak „kis“ tudománya, és fordítva? Fázisban van-e manapság az általános történelem és a tudomány?*

— Azt hiszem, nagyon is lehetséges a történelem valamely nagy korszakának együttlétézése a tudomány fejlődésének viszonylagos gondolatszegénységével. Véleményem szerint a nagyság nem szükségszerűen az értelem vagy a tudomány nagysága. A történelem egy-egy korszakának nagysága függhet a művészet, a filozófia vagy az irodalom kiemelkedő fejlődésétől. Úgy vélem azonban, manapság mégis bizonyos fokú párhuzamosság érvényesül az emberi agy mindeme tevékenységeinek a fejlődésében.

— *Athén óta az ember, mint egyed, nem sokat változott, vagy éppen semmit sem; nem intelligensebb, csak többet tud — ám ez a tudástöbblet nagy lehetőségek forrása. Hogyan viszonyulhat az ember a múltból magával hozott értelmi adottságaival az ismeretek robbanásszerű növekedéséhez, a modern tudomány ezotérikumához?*

— Egyetértek azzal, hogy az, amit az emberiség „haladásának“ nevezünk, nem annyira az intellektus fejlődésétől, mint inkább az új ismeretek halmozódásától függ. Az egyetlen mód arra, hogy az ismeretek akkumulációjával megbirkózhassunk: az információk tömegét minél többek számára hozzáférhetővé tenni — minél gyorsabban. Természetesen e vonatkozásban rendkívül hasznos az értesülések komputeralizálása, de a komputer csak arra emlékezhet, amire beprogramozták; az új felfedezések, *per definitionem*, éppen olyan tényeket hoznak előtérbe, amelyeket előzőleg nem lehetett betáplálni a komputerbe.

Sok évig foglalkoztam a tudományos információ-értékesítés technikájának időszerszerűsítésével, az új felfedezések eredményeként elavult dokumentációs rendszerek korszerűsítésével. Ezekről a módzatokról számos tanulmány és könyv szól; e helyen nem térek ki a kérdésre.

Közel járunk hi edik évemhez,

— A biológia ahhoz közelít, amit egyelőre legintimebb sajtúnkunk tudunk: a sejtjeinken belüli öröklési mechanizmushoz. Véleménye szerint a fejlődésnek ebben a szakaszában szükséges-e, s ha igen, hogyan valósítható meg a biológia társadalmi ellenőrzése?

— Összeborzadok, ha arra gondolok, mit hozhat az emberiségnek a „genetikai technika“. Kétségtelen, hogy haladásra is vezethet, de olyan szörnyek megalkotására is, amelyek az ilyen jellegű kutatások irányítóinak szolgálai lehetnek.

A születésnapok az idő múlásával mind kevésbé örömteli események. Januárj végén betöltöttem 65. évemet, s csak annak tudok örülni, hogy amikor a fenti probléma gyakorlatilag jelentkezik, már nem leszek a világon.

— Hogyan ítéli meg ön, professzor úr, a társadalomtudományok és a természettudományok, közelebbről a biológia viszonyát?

— Véleményem szerint a társadalomtudományokat nem lehet szigorúan különválasztani a biológiai tudományoktól. A társadalmi magatartás biológiai tényezőktől függ, kiváltképpen az agyműködést szabályozó elektrokémiai mechanizmusoktól.

— Melyek a biológia ama nagy problémái, amelyekkel összefüggésben az etikával közös gondjai vannak?

— Azt hiszem, minden biológiai kérdés etikai szempontokkal párosul. A biológusnak mindenkor fel kell mérnie: vajon kutatásainak tárgyválasztása összeegyeztethető-e etikai alapelveivel.

— Tételezzük fel, hogy az emberiség, az összes államok kormányai eldöntik, a tudósokra bizzák a következő problémák megoldását: az éhínség és a környezetszennyeződés, a leszerelés, az emberi jogok tisztelgetben tartása. A tudósok „végrehajtó bizottsága“ teljhatalmú elnökéül azt választják meg, aki három kérdésre a legtalálhatóbb válaszokat adja. Hogyan fogalmazná meg ön a három kérdést, és személy szerint mit válaszolna rájuk?

— A szaktudósok inkább abban illetékesek, hogy feltárják az éhínség leküzdéséhez vezető gyakorlati módozatokat (az élelmiszertermelés növelésével), a környezetünk szennyeződését megelőző módozatokat (az ipari szennyezés csökkentése, az ellenállás fokozása a szennyező anyagokkal szemben). A leszerelést és az emberi jogokat szabályozó törvények általánosan elfogadható alapelveit, meglehetősen inkább a társadalomtudományokat művelő kollégák fedezik fel. Mindamellettt kétlem, hogy a szaktudósok „végrehajtó bizottsága“ az ilyenszerű ismeretek alkalmazásában (és a törvények betartására való felügyeletben) oly sikeresen működhetne, mint amilyen sikeres lehetne e vonatkozásban az államférfiak és kiváltképp a filozófusok működése.

Mint hogy én elsősorban laboratóriumi tudós vagyok, azzal kezdeném, hogy diszqualifikálnám magam mint törvényhozót vagy mint a törvények végrehajtóját.

— Kérdéseinkre adott értékes válaszait, megtisztelő jelenlétét a biológia időszzerű kérdéseinek szentelt számunkban, a szerkesztőség nevében köszöni önnek

Veress Zoltán

A KORSZERŰSÉG IGÉNYÉVEL

Biológiai közművelődésünk néhány kérdése

Szuperszonikus repülőgépek, légpárnán suhanó járművek és kerékagyig sáros utakon dőcögő ökrösszekerek: íme, néhány egyidejű kép ugyanazon kontinens vagy éppen ország közlekedéséből, melyek a jelenkort jellemzik. Rohamosan nő a repülőgépen, rohamosan fogy az ökrösszekéren utazók száma, s ez — képletesen — a tudományban sincs másképpen.

A fizikának és összes alkalmazott tudományágainak századunkban zajló fejlődését követve, részben ennek eredményeit felhasználva, másfél-két évtized lemaradással bekövetkezett az élettudomány forradalmi megújulása. A biológiának olyan ágai születtek és terebélyesedtek ki, melyek alig húszéves korukban már „klasszikussá” értek, s ugyanakkor ötven-százéves, örökérvényűnek vélt tételek és megállapítások váltak lényegtelenné vagy sebezhetővé.

Az élettudomány új, valóban forradalminak minősíthető felfedezései ismét azt bizonyítják (ha ez még egyáltalán bizonyításra szorult), hogy a tudományban nem szabad semmit *véglegesnek* felfogni; abból kell kiindulnunk, hogy minden, amit ma tudunk, csak részismeret, aminek a jelentősége *időleges*. Az életjelenségek intim mechanizmusa sokkal bonyolultabb és kényesebb, mint valaha hittük, s ezért még sokáig csak megértése *felé* fogunk haladni — ami persze semmit sem von le eddig *szerzett* ismereteink értékéből.

Miután a kutatók laboratóriumaiban megszületnek az új korszakot nyitó felfedezések, el kell telnie bizonyos „latens” időnek, ameddig ezek az eredmények bekerülnek a társadalom vérkeringésébe, az oktatásba, az általános közműveltségbe, s nem utolsósorban a termelésbe. A „latens” idő tartamát több tényező határozza meg, melyek között döntő az adott társadalmi rendszer. Természetes, hogy ott, ahol a tudomány és a kultúra fejlesztése össztársadalmi ügy, a tudományok „megfiatalítása” — korszerű szintre emelése a társadalmi tudatban — szerves részét alkotja a közműveltség kiteljesítéséért indított akcióknak. A szocialista társadalmi rend minden szakembertől *megköveteli* és mindenkitől *elvárja* az új tudományos ismeretek gyors elsajátítását és gyakorlati alkalmazását, mivel az egy helyben topogás vagy a lassú haladás ma egyet jelent a csak igen nehezen behozható lemaradással. Metaforánkkal élve: ma már nem elégíthet ki senkit az ökrösszekér tempója.

Az új biológiai ismeretek széles körben való elterjedése magától értetődően nem egy csapásra, hanem szintenként és periódusonként valósul meg. A megújulást először a tudományos kutatóintézetek és felsőfokú tanintézetek személyzete észleli, mely kisebb-nagyobb mértékben maga is előmozdítója a folyamatnak. Erről a szintről kerülnek az új ismeretek a felsőfokú oktatásba, majd — megszürt és egyszerűsített, sokszor tételes formában — a középfokú és általános oktatáson

át a szélesebb tömegekhez. Biológiai közműveltségünkről beszélve tehát számba kell vennünk mindazon intézmények munkáját, amelyek a maguk hatáskörében valamilyen szerepet töltenek be egyfelől a biológiai ismeretek *gyarapításában* és a másutt nyert ismeretek *átvételében*, másfelől ezek szervezett *oktatásában*, *terjesztésében* és *népszerűsítésében* (nem szólva ezúttal az alkalmazásáról, mely minden szinten természetes folyománya kell hogy legyen az ismeretek bővülésének).

A modern biológiai ismeretek gyarapítása akadémiai kutatóintézetünk, felsőfokú tanintézetünk biológusaira hárul elsősorban. Tevékenységük értékelése nem feladata ennek az írásomnak, noha több, viszonylag jelentős eredményről számolhatnánk be. A magam kutatási területéről csak annyit jegyeznek meg, hogy ha a korszerű kívánalmaknak csak részben megfelelő eszközökkel és módszerekkel végzett egyéni kutatások helyett több szakembert (biológust, biokémikust, citológust stb.) egyesítő kollektívákban, korszerűbb eszközökkel folya a munka, sokkal jelentősebb új eredmények születhetnének.

A másutt nyert ismereteknek tudományos információkként való átvétele világnyelveket ismerő biológus szakszemélyzetünk feladata. Ebben a joggal „*órszolgálatnak*“ nevezhető munkában különösen fontos az új kutatási *módszerek*, *készülékek*, *felszerelések* megismertetése, amit természetesen alkalmazásuknak, illetve beszerzésüknek vagy előállításuknak kell követnie, mégpedig gyorsan. A gyorsaság fontosságát a következő példával illusztrálnám. Világszerte jó két évtizede folynak már az elektronmikroszkópos vizsgálatok, s az első elektronmikroszkópok nálunk is — a fővárosban — már az ötvenes évek elején megjelentek. Annak a kutatónak viszont, aki csak most kezd hozzá az elektronmikroszkópos vizsgálatokhoz (mivel objektív okok miatt előbb nem volt alkalma rá), már mintegy negyedszázadnyi lemaradással kell számolnia, és kérdéses, hogy így van-e még esélye valóban számottevő eredmények elérésére.

Magától értetődő, hogy az új ismereteket megfelelő formában át kell adni az ifjúságnak, tanítani kell az egyetemen, a középiskolában, s elő kell adni a tanár-továbbképzés során. A jelenleg érvényben lévő tantervek előírják az újabb biológiai ismeretek tekintélyes részének tanítását, amit részben a tankönyvek is tartalmaznak már; biológus tanszemélyzetünk java pedig — tapasztalatom szerint — jó eredménnyel alkalmazza oktatási gyakorlatában a klasszikus módszerek mellett a korszerű szemléltetés és audio-vizuális oktatás különféle bevált formáit.

Mindennek ellenére közoktatásunk biológiai „frontja“ egészében véve minden fokon elavult, korszerűtlenné vált. Hadd tegyem mindjárt hozzá, hogy ez nem sajátosan hazai, hanem *világszerte észlelhető jelenség*. Nevelés- és Oktatásügyi Minisztériumunkban, számos szakember részvételével, már hosszabb ideje dolgoznak az új biológiai tanterveken, s néhány kísérleti iskolában folyik az új tantervek alapján rendezett tananyag oktatása és az eredményesség felmérése. Nem érdektelen azonban visszamenőleg megvizsgálunk, mivel magyarázható a biológiai oktatás elavulása, megcsontosodása éppen itt, ahol ezt a tudományt a közelmúltban számos kiváló kutató és oktató művelte, akik közül sokan ma is működnek. Vajon nem az újítástól való félelem, a régihez való görcsös ragaszkodás, a rutinmunka kényelmessége az oka mindennek?

Ahhoz, hogy a jelenséget a maga egészében megértsük, át kell futnunk a tudományág történeti fejlődésének fontosabb szakaszain, s meg kell vizsgálnunk a biológiai oktatás módszertanának az alakulását.

*

Nem szükséges az ókorig visszamennünk, hogy képet nyerjünk a biológia *leíró jellegének* kialakulásáról; elég arra gondolnunk, hogy a XVII—XVIII. században a növények és állatok leírása, rendszertani besorolása, valamint az ezek és az ember alaktani, bonctani s bizonyos élettani jellemzőinek vizsgálata vetette meg a klasszikus értelemben vett élettudományok alapját. E korszak biológusainak legfőbb — ha nem egyetlen — vizsgálati módszere a szabad szemmel, nagyítóval és mikroszkóppal végzett *megfigyelés* volt; ennek alapján írták le a növények, az állatok és az ember bonctanát, egyes szerveik mikroszkopikus szerkezetét stb. Emellett helyel-közzel a biológiai jelenségek kísérletes vizsgálata is megkezdődött.

A XIX. század a döntő jelentőségű szintézisek, elméletek születésének kora a biológiában. Az élőlények sejtes szerkezetének felismerése a *sejtelméletben*, az élővilág törzsféjlődésének gondolata a *darwini evolúciós elméletben*, az öröklődés egyes törvényeinek megfogalmazása a *mendeli genetikában* kristályosodik ki, s ezek a legjelentősebb szintézisek megszabják a biológia további fejlődésének útját. A leíró jellegű kutatómódszerek mellett elterjednek a kísérleti-élettani, az analitikus szervesvegytani és egyéb vizsgálati módszerek, s a növény- és állattanból, valamint az ember bonc- és élettanából a biológiai tudományok új ágazatainak egész sora szakad ki.

Századunk első felében tovább tart a differenciálódás. Tökéletesebb vizsgálati eszközök és módszerek tömegének „harcba vetésével” a biológusok mind mélyebbre hatolnak az életjelenségek tanulmányozásában; a rendszertani és morfológiai (makroszkopikus és mikroszkopikus anatómiai) kutatások háttérbe szorulnak, s helyüket elfoglalja a sejtek szintjén végbemenő életjelenség-folyamatok fiziológiai, biokémiai stb. vizsgálata. Az elektronmikroszkóp, a mikroanalitikus biokémiai módszerek és sok más modern vizsgálati módszer alkalmazásának eredményeként századunk második felére kialakul és két évtized alatt „klasszikussá” érik a *molekuláris biológia*.

Ezzel a csupán nagy vonalakban vázolt fejlődéssel párhuzamosan, de *időben mindig is lemaradva*, alakult a biológiai ismeretátadás az egyetemeken s az alsóbb oktatási szinteken. A biológiai oktatás jelenleg domináló módszertani formái a XIX. század végén és a XX. század elején alakultak ki, és gyökeresebb megújításuk azóta is várat magára.

Az egyetemi és középiskolai biológia-oktatás gerincét a növény- és állatrendszertan képezte, amit a későbbiekben emberi bonctan és élettan, valamint általános biológia egészített ki. A szemléltető anyagot többnyire képek, a szertárakban felhalmozott növényi, állati és emberi preparátumok (herbáriumok, kitömött állatok, csontvázak) és esetleg mikroszkópiai készítmények alkották. A technika, elsősorban az elektro- és fototechnika fejlődése később lehetővé tette a vizuális oktatási módszerek fokozatos tökéletesítését: álló- és mozgóképek vetítését a tanórákon.

Az életjelenségek fiziológiai, biokémiai, ökológiai jellegzetességeire vonatkozó ismeretek és a sokféle más természetű tudásanyag gyarapodása szükségessé tette olyan új tantárgyak bevezetését az egyetemen, amelyek a klasszikus rendszertanból és élettanból váltak ki mint önálló tudományágak — gondolunk itt elsősorban a biokémiára, biofizikára, ökológiára, genetikára. Ezek ismeretanyagának a közép- és általános iskolák tantervébe való belefoglalása azonban még csak igen kis részben történt meg; és egyáltalán nem történt meg sem itt, sem az egyetem szintjén a biológiai oktatás módszertanának átépülése a korszerű követelmények-

nek megfelelően. Ez a fő oka tehát annak, hogy biológiai oktatásunk mind *tartalmilag*, mind *módszertanilag* elavult.

A tartalmi elavulás abban nyilvánul meg, hogy az új ismereteknek a tananyagba való teljes vagy részleges beiktatásával párhuzamosan nem történt meg a régi, sok esetben lényegtelen ismeretek *korszerű újraértékelése és szelektálása*. Valósággal megdöbbentő, milyen sok az életjelenségek megértéséhez szükséges, emlékezet-terhelő adat és név egyetemi tankönyveinkben és kurzusainkban. Líceumi és általános iskolai tankönyveink pedig ez alól már csak azért sem kivételek, mert többnyire egyetemi tankönyvek felépítését követik, s azoknak sokszor csupán „kicsinyített másai” mind tartalmi, mind formai szempontból.

Még szembevetőbb a módszertani korszerűtlenség. A felsőfokú biológiai oktatás sok tantárgyánál ma is a *száraz leíró jelleg* érvényesül, s mindent előnt a nevek és adatok végtelen áradata. Súlyosbítja ezt, hogy egyes előadók maguk is rendkívül szárazon — hogy ne mondjam: unalmasan — beszélnek a természet változatos, sokszínű világáról, az életfolyamatok és életmegnyilvánulások minden más jelenséget fölülmúló nagyszerűségéről, s így az előadások egyfajta lélektelen anyagközléssé válnak, amelynek során a hallgató vagy körme szakadtáig jegyez, vagy messze kalandozó gondolatokkal várja az óra végét. Tapasztalatom szerint a felsőfokú oktatásban elég kevés a vonzó, gondolatébresztő előadás, s akkor nem csoda, ha az általános és középfokú oktatásban sem találunk rózsásabb helyzetet, amint erről több éven át alkalmam volt meggyőződni — tisztelet a hivatásukat igaz, őszinte szenvedéllyel betöltő tanárok munkájának.

Nem mindig felelnek meg a korszerű kívánalmaknak a *laboratóriumi gyakorlati órák* sem. A hallgatók tevékenysége sok esetben növényi, állati vagy emberi szervezetekből származó, azoknak egy részét vagy egészét bemutató készítmények tanulmányozásában és lerajzolásában merül ki, s igen csekély az olyan órák száma, amelyek során a hallgató szellemi erőfeszítést igénylő problémákat oldhat meg egyénileg, önálló és alkotó módon. A laboratóriumi gyakorlat lemaradását a kívánatos korszerűségtől sokszor a megfelelő eszközök, műszerek hiánya is okozza, s ez vonatkozik főleg az általános és középiskolákra, ahol laboratóriumi órák sok helyt csak papíron „léteznek”.

Mind a biológusképzésben, mind a tanulóifjúság oktatásában (és *nevelésében*) fontos szerepet töltenek be a *tanulmányi kirándulások*. Mégis a biológiai oktatás minden szintjén meglehetősen ritka a módszeresen előkészített és véghezvitt tanulmányi célú természetjárás. Így aztán az sem csoda, ha sok biológus valósággal elszakad szakmája tárgyától, az élő természettől, és nemegyszer odáig jut, hogy az élettudomány tanáráként idegenül áll a növények vagy állatok olyan életmegnyilvánulásai előtt, melyeket bármelyik földműves jól ismer. Az egyetemek biológia és a főiskolák biológia-agronómia szakára jelentkező (és sikeresen felvételiző) diákok 70—80, néha 90 százaléka a liceumot jó vagy közepes eredménnyel végzett *lány*, akik közül nem soknak van hajlama az aktív természetkutatásra, s a szaknak ez a „feminizálódása” nemigen hat a természetjárás fokozásának, a természet megszerettetésének irányába.

A biológiai oktatáshoz kapcsolódik a *szaktanár-továbbképzés* problémája is. Az egyetemi és főiskolai tanszemélyzet viszonylatában a továbbképzés két formáját említeném elsősorban: a doktori cím megszerzését s a tanulmányi utakat. Tudomá-

som szerint biológiai fakultásaink tanszemélyzetének nagyobb része megszerezte már a doktori címet (e tekintetben megelőzött több más fakultást), azonban kívánatos volna, hogy a közeljövőben néhány fiatal doktorjelölt éppen a *biológiai oktatás módszertanával összefüggő kérdéseket válassza* disszertációja tárgyául. Nálunk ilyen jellegű munka mindeddig még nem látott napvilágot.

A tanulmányi utakkal kapcsolatban azt az általános óhajt szeretném hangsúlyozni, hogy mindazok, akik rövidebb-hosszabb tanulmányi úton vesznek részt, tartsák népük iránti kötelességüknek az ott tanultak minél sürgősebb átadását másoknak. Talán nem jogtalanul várjuk el külföldön járó, külföldön is ismert — és elismert — biológusainktól, hogy szellemi tőkéjük bizonyos hányadát biológiai közművelődésünk fejlesztésére fordítsák.

Az általános és középiskolákban működő biológus tanárok öt évenként sorra kerülő, rendszeres *szakmai továbbképzésen* vesznek részt, ahol előadásokat és gyakorlati bemutatókat látogatnak. Mindez kétségtelenül hasznos, de még eléggé távol áll attól, hogy ne kelljen mind tartalmilag, mind formailag tovább korszerűsíteni. Itt jegyezném meg, hogy biológus tanáraink közül már sokan megszerezték a második, illetve első fokozati címet, s ez azt jelenti, hogy szép számmal vannak közöttük olyanok, akik nem „gyepesedtek be” az egyetemről való kikerülésük után. Sajnálatos azonban, hogy éppen egyes nagyobb városainkban (például Kolozsváron) aránylag kevesen élnek a továbbképzés említett lehetőségével.

Nem teljesen kielégítő tanárainknak a *Biológiai Társaság* keretében kifejtett tevékenysége sem. E társaság vidéki fiókjai — kevés kivételtől eltekintve — nem végeznek valódi szerepüknek megfelelő munkát. „Gyakran az az érzésünk, hogy inkább tagsági díjunkra, előfizetésünkre, és nem ránk, munkánkra van szükség” — írja egy csilkszeredai biológiatanár *A Hét* 1972. 2. számában. Pedig épp a társaság helyi, megyei fiókjaira hárulna az a feladat, hogy irányítsa és támogassa azokat a táj-jellegű faunisztikai, florisztikai, ökológiai stb. kutatásokat és oktatási-módszertani megfigyeléseket, amelyek igen értékes részét képezhetnék biológiai közművelődésünknek. A Biológiai Társaság kiadásában jelenik meg a *Natura* című folyóirat, amely többek között líceumi tanáraink szacikkeit is közli. Kár, hogy ez a rangos kiadvány az utóbbi időben bekövetkezett tartalmi és formai javulása ellenére még mindig nem eléggé olvasmányos és vonzó.

Pártunk és kormányunk napirendre tűzte a biológiai oktatás korszerűsítését is, s ennek véghezvitelét következetesen szem előtt tartja. Tudnunk kell azonban, hogy ez bonyolult, sok előtanulmányt igénylő, rendkívül felelősségteljes munka, amely talán csak évek múlva fejezhető be.

* *Magyarországi Biológiai Társaság*

A modern biológiai ismeretek szélesebb körben való terjesztése hírközlő intézményeink, a sajtó, rádió, televízió, valamint könyvkiadóink és általános művelődési intézményeink (múzeumok, növény- és állatkertek, népi egyetemek) keretében valósul meg. Anélkül, hogy itt részletes elemzésbe bocsátkozhatnánk, ezek munkájához szeretnék néhány megjegyzést fűzni.

A sajtó igen nagy szolgálatot tesz az új biológiai ismeretek terjesztése ügyének; nemcsak a hetilapok és a folyóiratok (a szakfolyóiratokról nem szólva), hanem a napilapok is eléggé gazdag anyagot nyújtanak ilyen téren. Magyar nyelvű országos lapjaink közül legtöbb biológiai tárgyú ismeretterjesztő cikket — megfigyelésem szerint — *A Hét* és az *Előre* közöl, s az új ismeretek gyakorlati alkalmazási lehetőségeit igyekszik konkretizálni a *Falvak dolgozó Népe*, de a helyi lapok is

többé-kevésbé eleget tesznek a kívánalmaknak. Természetesen egész biológiai — és nemcsak biológiai — közműveltségünk színvonala emelésének igen nagy szolgálatot tehetne lapjaink fokozottabb érdeklődése a természettudományi és technikai ismeretek terjesztése iránt.

A rádió mellett — érthető módon — a televízió vesz részt egyre tevékenyebben az ismeretterjesztésben. A tudományos adásokon és a „Tévé-enciklopédia“ műsoron kívül, az utóbbi időben az iskolatelevízió keretében láthattunk sok szép és tanulságos kisfilmet különféle biológiai jelenségekről. Ilyenszerű műsorok időnként a magyar nyelvű adásban is helyet kaphatnának.

Könyvkiadóink gazdag termésében eléggé rangosan képviseltetik magukat a biológiai szakkönyvek. Sokszor gyors egymásutánban jelennek meg ilyen munkák; csak a közelmúltban is számos — eredeti és más nyelvből fordított — genetikai, sejtbiológiai, ökológiai tárgyú szakkönyv került forgalomba. Nagyon fontosnak tartanám viszont azt, hogy az *alapvető biológiai szakkönyvek lássanak napvilágot magyar nyelven is*. Gondolok itt elsősorban jó néhány olyan összefoglaló műre (állat- és növényélettan, genetika, sejtbiológia, biokémia, ökológia, általános biológia és más tárgykörökben), amelyek nélkülözhetetlenek a magyar nyelvű biológiai oktatás tartalmi korszerűsítésében. Emellett persze igen fontos a széles közönséghez forduló ismeretterjesztő munkák számának és példányszámának növelése.

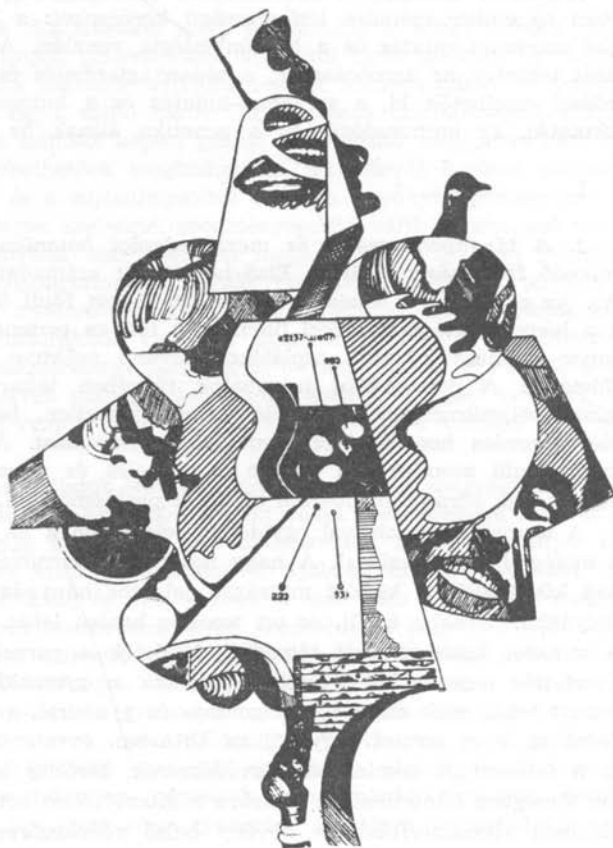
Több állattani és növénytani szakmúzeumunk, valamint sok tájmúzeumunk természetrajzi gyűjteménye ugyancsak fontos forrásai a biológiai közműveltség gyarapításának. Tevékenységük azonban jórészt szintén megérett a korszerűsítésre. A muzeológusok feladata nemcsak a faunisztikai és florisztikai gyűjtő- és feldolgozó munka kellene hogy legyen, hanem sokkal inkább ökológiai, etiológiai, cönológiai felmérések és vizsgálatok; s kívánatos volna, hogy ezek eredményeit a szakközlemények mellett népszerű formában (ismeretterjesztő előadásokon, diapozitívek és filmek vetítésével) az érdeklődők elé bocsássák, pozitív irányban hatva a nagyközönség természetszeretetére és részvételére *az élő környezet egyre sürgetőbb védelmében*. Kolozsvári viszonylatban például elismeréssel említeném a Barlangkutató Intézet személyzetének ismeretterjesztő tevékenységét, és ellenpéldaként hozhatnám fel — ebből a szempontból — az állományát egyébként szépen gyarapító állattani múzeumot, amelynek nem sikerült megnyernie nemhogy a környék, de még a város állatbarátainak érdeklődését sem.

A botanikus kertek és állatkertek régi, de jól bevált terjesztői az élővilágra vonatkozó ismereteknek Örvendetes tény, hogy számos vidéki városunk (hogy csak a közelebbieket említsem: Torda, Nagyvárad, Marosvásárhely) kisebb-nagyobb állatkerteket létesített, annál furcsább azonban, hogy éppen Kolozsvárnak, a méltán híres botanikus kert „gazdájának“ nincs állatkertje. Igaz, hogy egy állatkert fenntartása sok pénzbe kerül, de nem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak oktatási célokat szolgálna, nemcsak az ifjúság biológiai szemléletének elmélyítéséhez járulna hozzá, hanem olyan *turisztikai vonzópontot is jelentene*, amely a befektetést aránylag rövid idő alatt megtéríthetné.

Végül, de korántsem utolsósorban, hadd említsem meg a tudományos és ezen belül a biológiai ismeretterjesztés további jelentős tényezőit: a művelődési otthonokat, a népi egyetemek kurzusait, a téli előadásorozatokat falun stb. Magától értetődő, hogy itt inkább egészségügyi, állattenyésztési és növénytermesztési kérdések taglalásának formáját ölti a biológiai ismeretterjesztés; „tisztá“ biológiai jellegű előadások csak ritkán hangzanak el, jöllehet ezeknek is megvolna a célszerű funkciójuk. Mivel a közművelődésnek ezek a szervezési formái igen vál-

tozatosak, és tevékenységük rendkívül szétágazó, általános értékelésükre nem mernék vállalkozni; csak azt jegyzem meg, hogy — tapasztalatom szerint — azokban a helységekből, ahol az illetékes személyzet szívvel, odaadással dolgozik, ott az ismeretterjesztés vonzó, színvonalas és hatékony.

Amikor arra vállalkoztam, hogy írásba foglalom biológiai közművelődésünk néhány kérdését, tudatában voltam annak, hogy egy ilyen jellegű elemzésre nem én vagyok a leghivatottabb. Hogy mégis megpróbálkoztam a fenti összefoglalással, azt csak azzal indokolhatom, hogy közel negyedszázados oktatói és kutatói tevékenységem során szóban sokszor, de írásban is jó néhányszor érintettem már olyan biológia-oktatási problémákat, amelyek jelen írásom általánosabb témájához szervesen kapcsolódnak; hogy magamat is felelősnek érzem azokért a *csak rajtunk múló* hiányosságokért, amelyek a tanulóifjúság biológiai felkészítésében, jó két évtizedes tanárképzésünkben és a biológiai ismeretterjesztésben megmutatkoznak.

Paulovics László:
Gúnyos mosoly

LEHETŐSÉGEK ÉS TÁVLATOK A MODERN BIOLÓGIÁBAN

A modern biológia gyakorlati vonatkozásainak áttekintése során messzeágazó szálakat kell összefogni, az összefüggések felmérése azonban nemcsak a jelen, a jövő szempontjából is szükséges. A következő évtizedekben a biológiai felfedezések újabb változásokat hozhatnak a társadalom életében, melyekhez képest esetenként eltérpülnek az eddigi eredmények. Látványos haladás várható a növénytermesztés, az állattenyésztés, a gyakorló gyógyászat területén, melyek bár kívülrésnek a szűken értelmezett biológia határán, életre vonatkozó vizsgálatokként továbbra is szorosan kapcsolódnak hozzá. Az új felfedezések és modern irányzatok gyakorlati szórása csak most körvonalazódik, a távlatok felbecsülése tehát nem lehet mentes a közelítés bizonytalanságától.

A kortárs biológia — önkényes felosztásban — három fő vonalon érinti elsősorban az ember számára létfontosságú kérdéseket: a biológiai egyensúly, a biológiai szerkezet-kutatás és a humánbiológia vonalán. A biológiai egyensúly biztosítását tekintve az agrobotanika, a tápanyagtermelés és a környezetvédelem sorskérdései emelhetők ki, a szerkezet-kutatás és a humánbiológia vonatkozásában a rákkutatás, az immunológia és a genetika állnak az érdeklődés homlokterében.

I.

1. *A tápanyagtermelés és mezőgazdasági botanika* a gyakorlati biológia kiemelkedő fontosságú területe. Első helyét két számadat indokolja: 3 500 000 000 és 1,8%. Az első szám a közismert és sokat idézett földi össznépeség adata, a második a lakosság évi növekedési üteme. Az 1971-es esztendő közel 60 000 000-val több gyomor számára követelt táplálékot, tovább szűkítve az egy főre jutó termőterületeket. A demográfiai irányzatok tükrében takarmány- és élelmiszer-növényeink „teljesítményének“ növelése elengedhetetlen, bár csupán a tápanyag-termelés fokozása hosszú távon nem jelent megoldást. A huszonegyedik századnak könyörtelenül szembe kell néznie a termelés és népszaporodás optimális összehangolásának korántsem pusztán biológiai problémájával.

A termelés fokozásával egyidőben jelentkeznek az intenzív mezőgazdaság káros biológiai mellékhatásai. A nagy hozamú kultúrnövények magas műtrágya-adagokat követelnek, a kiszórt műtrágya jelentős hányada azonban a csapadékvízzel a folyókba, tavakba kerül, és ott toxikus hatású lehet. A nemesített fajták pozsgás szövetei kiszolgáltatott támadási felületek a parazita szervezetek számára; a kultúrfajták ugyanakkor versenyképtelenek a gyomokkal szemben. A terméshozamokat tehát csak nagy adagú gomba- és gyomirtó, valamint rovarölő szerek kiszórásával lehet tartani. Egyedül az USA-ban évente 2 000 000 000 dollárba kerülnek a felhasznált kémiai növényvédőszeresek. Meddig lehet ezeket a vegyületeket ilyen tömegben büntetlenül a földekre zúdítani? Nem kétséges, hogy a jövő a kémiai védekezés visszaszorítását, a növény belső védekezőrendszerének erősítését köve-

teli. A mezőgazdasági botanika tehát fokozott igényeket támaszt a nemesítő technikák iránt, új utakat keres a kultúrnövény-fajták előállítására felé.

a) *Vegetatív szaporítás sejt kultúrák segítségével.* A sejtenyésztés eredményei a növényi sejt elméletileg korlátlan elszaporításának és kémiai ellenőrzött differenciálódásának kivitelezése felé vezetnek. Laboratóriumban egyetlen növényi sejtből új sejtek tömegének kitenyésztése vált lehetségessé, az anyanövénytől teljesen függetlenül. Növényi hormonokkal irányítani lehet a sejt kultúrák fejlődését: nagyjából azonos citokinin- és auxin-koncentráció például a kultúrában gyors osztódáshoz, differenciálatlan sejt tömeghez vezet, citokinin túlsúllyal rügyképződés, magas auxin-koncentrációval gyökérképződés váltható ki. Ily módon a táptalaj hormon-tartalmának ellenőrzésével a növény egyetlen sejtéből újjá lehet varázsolni a teljes növényt. A kísérletek — melyek egyben a testi sejtek genetikai integritásának szép bizonyítékai — a jövőben lehetőséget teremtenek olyan értékes fajták és genotípusok megőrzésére, melyek egyébként könnyen elvesznek a normális szexuális szaporodás, az elkerülhetetlen keresztezések szétrázó, homogenizáló hatása miatt.

b) *A növényi hormonok, a fehérjeszintézis és az öregedési folyamatok kutatása* szintén nagy gyakorlati jelentőségű. A gibberellinek a csíráztatásban, az etilén a gyümölcsök beérlelésében, az izoprenoid-vegyületek a rügyek nyugalmi állapotának befolyásolásában (így a virágzás késleltetésében vagy gyorsításában) játszanak szerepet; valamennyi vegyület-típus már kereskedelmi forgalomba is került.

c) *A haploid növények előállításáról* szóló beszámolók is sokat ígérnek. A növénygenetikusok eddig költséges, generációkon keresztül tartó szelekció során hozták létre a nemesítő munka számára nélkülözhetetlen homozigótákat — azokat a növényeket, melyekben az egyik szülő káros vagy hasznos tulajdonságait a lehető legkevésbé leplezik a másik szülőtől kapott gének. A nemesítő munkában csak ezek a relatív homozigóták értékelhetőek megbízhatóan. Ha sikerül haploid csírasejteket szaporodásra készíteni és a sejt kultúrákból a teljes növényt újrászervezni, kiküszöbölhető a hosszas előzetes szelekció, eredményesebbé válik a nemesítő munka. A kísérletek ebben az irányban már 1941-ben megkezdődtek, újabban Franciaországban Nitschnek és munkatársainak a porzók pollen-anyasejtjeiből (éretlen virágpor-szemekből) sikerült mesterséges környezetben haploid sejt kultúrákat előállítaniuk. Ezekből a sejt kultúrákból egyszerű kolchicin-kezeléssel előállítható a diploid — de immár százszázalékosan homozigóta — sejt kultúra. Ha ebből a kultúrából a már ismertetett elvek alapján életre lehet kelteni az egész növényt, ez a nemesítési programok nem remélt felgyorsítását és hatékonyvá válását teszi majd lehetővé.

d) *Szomatikus genetika.* Állatok testi sejtjein már sikerült megvalósítani fúziós kísérleteket, sikerült genetikailag különböző struktúrákat „összeszerelni”. A növényi sejt merev cellulóz pánccija a hasonló próbálkozásoknak mindeddig útját állta. Pektolitikus és cellulolitikus enzimek segítségével újabban ezeket a sejteket is sikerült pánccijukból kivetkeztetni, és megindultak a kísérletek a sejt fúzió megvalósítására. Bár eddig még nem ismeretesek olyan eredmények, hogy fuzionált sejtekből sikerült volna növényi szövet tömeget regenerálni, a kezdeti próbálkozások kudarca nem zárja ki a lehetőséget. Merre, meddig vezethet ez a „szomatikus” genetika? A felmerülő elméleti és gyakorlati akadályok ellenére tág távlatokról lehet szó. Megfontolt szakemberek, mint például A. W. Galston, a Yale Egyetem biológia-professzora, elképzelhetőnek tartanak egy ilyen sikeres fúziós kísérletet gabonafajok levélsejtje és hüvelyes növények nitrogénbaktériumokkal fertőzött gyökérgumó-sejtjei között. Egy ilyen fúzió gyakorlati sikerének valószínűsége ugyan

véleményünk szerint elenyészően csekély, de ha valaha mégis sikerül regenerálni egy nitrogén-rögzítő képességekkel rendelkező gabonafajtát, felmérhetetlen termés-növekedés és műtrágya-megtakarítás válhat lehetővé világszerte, nem is beszélve azokról a perspektívákról, amelyeket — siker esetén — a legbizarrabb szomatikus keresztezések tartogatnak.

Ebben a futó áttekintésben nem térhetünk ki a ribonukleinsav és a dezoxiribonukleinsav közvetlen alkalmazásának lehetőségeire a növény-nemesítésben, a fotoszpirációs kutatásokra, a fitokromoknak a növények életmenetében (és a termelés gyakorlatában) játszott szerepére, valamint sok más új eredményre. Megjegyzendő viszont, hogy az agrobotanikai kutatások súlypontja — mennyiségileg — még mindig inkább a hagyományos területekre esik, olyan rövid távú feladatok megoldására koncentrálnak, mint például „a tavaszi árpa szárának cellulóz- és ligninváltozása, valamint a megdőlés közötti összefüggés” vagy „a fejlődés két különböző szakaszában betakarított olaszperje befolyása az ürök bendőjének fermentációjára és a tinók hízékonyságára”.

2. A környezetvédelem időszerűségét a civilizáció természetromboló „vívmányait” számba vevő adatok bőségével bizonyítja J. Dorst nagy visszhangot kiváltott könyvében (román fordításban hozzáférhető: *Inainte ca natura să moară*. București, 1970). A képlet meglehetősen egyszerű: az ember ipari „anyagcsere-termékei” esetenként ma már az élet biztonságát fenyegetik. A megoldás felé vezető utat a környezet-tudomány, az ökológia próbálja kicövekelni. Sűrgeti az összehangolt határterületi kutatásokat, a biológiai védekezési módok fokozását, a környezetet kevésbé szennyező technológiák kikényszerítését, a szennyeletakarítás módszereinek korszerűsítését, a közelebb jutást valamilyen biológiai-technikai egyensúly kialakításához.

Az összetett környezetvédő programok a tájvédelemben és tájkultúrában futnak össze, annak a felismerése alapján, hogy sem a fajokat, sem az életközösségeket nem lehet hatásosan megvédelmezni a technokrácia fokozódó előretörése ellen, csupán egy nagyobb egység, a táj keretében. A tájkultúra első lépéseként alapos helyzetfelmérő terepmunkára van mindenütt szükség: ilyen módon jut az ökológus azoknak az adatoknak (természetes életközösségek fajösszetétele, földrajzi eloszlása, szukcessziós folyamatai stb.) a birtokába, melyekre a tájvédelemben szüksége van. A biológia egyik nagy ellentmondása ma, hogy közelebb kerültünk ugyan a mikrovilág megismeréséhez, de távol vagyunk még azoknak a folyamatoknak az uralásától, amelyek a természet háztartását, egy táj életét meghatározzák. A környezetvédelemben a terepbiológusok adathalmazától a biológus-mérnökök megvalósításain keresztül a jogi és szociális intézkedésekig széles körű interdiszciplináris összefogásra, új tudományos integrációra lesz szükség.

II.

Szerkezetkutatások. Az élettan, a biokémia és biofizika, valamint az orvosbiológia és még sok más élettudományi részterület nem egy gyakorlati sikerét a molekuláris, sőt szubmolekuláris megközelítés tette lehetővé. A kidolgozott modellek részletes bemutatása itt most nemcsak reménytelen, de fölösleges is. Az elméletek többségét a gyakorlat igazolta, a gondolatmenetek alapján előreláthatóak biológiai folyamatok. A hidrogénbomba valósága fölöslegessé teszi a magfúzió elvi lehetőségének bizonygatását; ma már inkább a közvetkezményekre kell koncentrálni. A modern biológia tényei fokozatosan hasonló alapállásba kényszerítettek bennünket.

1. *A rákkutatás helyzetének értékelésére* G. D. Watson véleménye szerint az jellemző, hogy a felelős tudományos gondolkodás a rák-problémát rövid távon

megoldhatatlannak tekinti. Egyetlen szakember sem remélhet ma gyors és általános klinikai sikert. Ez igen fájdalmas megállapítás különösen a betegek számára. Azok azonban, akik a rákkutatás szellemi eredményeivel és anyagi alapjaival gazdálkodnak, világosan látják a szakadékot biológiai alapismereteink és a gyakorlat igénye között. Ez a szakadék a magyarázata egyebek között annak, hogy a terápiás megoldások érdekében dolgozó kutatók a sorozatos kudarcok miatt az évek múlásával egyre kiábrándultabbak lesznek. Ma azok a „hidegvérű“ biológusok szolgálják leginkább a célt, akik látszólag ezoterikus eszmék iránt érdeklődve, „elvonatásokba burkolódnak. Ennek ellenére alig telik el hét, hogy az újságok ne adnának hírt a rák új gyógyszereiről. Az emberek remélni akarnak, a szerkesztők, már csak üzleti érdekből is, táplálják a csodagyógyszer felfedezésének illúzióját. A rákkutatás története viszont továbbra is a kis sikerek és nagy kudarcok története marad.

Az első valóban tudományos gyógymódot századunk elején az a felismerés vezette be, hogy az ionizáló sugárzások gyorsabban pusztítják a rákos, mint a normális sejteket. Ez csak féligazságnak, csak egyes daganattípusokra érvényes megállapításnak bizonyult. Figyelemre méltó, hogy a felismerés idején még mit sem tudtak az ionizáló sugárzások és a sejtek finomszerkezetének viszonyáról. Ma a különösen intenzív radiobiológiai kutatás ellenére alig valamivel látunk világosabban a kérdésben. 1920-ban O. Warburg úgy találta, hogy a rákos sejteket a normálisaktól a glukóz-anyagcsere zavara különbözteti meg. Kutatók, sőt intézetek serege vetette rá magát a felfedezésre, és a több évtizedes munka eredménye — a cél szempontjából — eredménytelenség volt. Mindössze annyit tudunk meg pontosabban, hogy miként befolyásolják a glukózfelvételt a rákos elváltozások. De hogy az anyagcsere-zavar elsődleges ok-e vagy maga is csupán az okozatok között szerepel, nem sikerült egyértelműen eldönteni. A harmincas években kezdődött meg a rákkelte vegyületek intenzív kutatása. Ez az irányzat is csak szerény terápiás eredményekre jutott, és mindeddig nem sikerült tisztázni a karcinogén vegyületek hatásmechanizmusának lényegét. 1940 körül bontakoztak ki a hormonterápiás kutatások, annak a felismerésnek a nyomán, hogy bizonyos hormonok jelenléte szükséges a sejtburjánzáshoz. Az akkortájt erőteljesen fellendülő hormonkutatás biztosította a vizsgálatokhoz szükséges alapanyagokat, de mindössze néhány esetben, például a prosztata-rák női nemű hormonnal való kezelésében, sikerült kielégítő eredményeket elérni. Ugyanebben a periódusban érkeztek az első hírek a rákos sejteket szelektíven pusztító vegyületekről. A lehetőség csábítása uralkodó irányzattá tette a rákellenes vegyületek keresését; ez a lendület hanyatló erővel, de még ma is tart. Az USA-ban évi 30 000 000 dollárt költenek különféle vegyületek rákellenes hatásának tesztelésére, többszörösét annak, amit például az állati vírusok kutatására fordítanak, pedig ma egyre többen látják éppen a víruskutatásban a rákellenes harc jövőjét.

Ez az irányzat nem újkeletű. 1912-ben mutatták ki először egy állati rákról (Rhus sarcoma), hogy vírusos eredetű. A rák-probléma megközelítése a víruskutatás oldaláról több szempontból is ígéretes. Ha sikerül „elkapni“ a daganatért felelős vírust, nem kell milliónyi (döntő többségében ma még teljesen ismeretlen) emberi gén szemakázásban kutatni; a vírus öt-tíz vagy legfennebb száz génje között lehet keresni a betegségért felelős szerkezeteket. A most körvonalazódó kép alapján valószínűsíthető, hogy a vírusok az emberi kromoszómák DNS-szerkezetébe épülnek be, és két ponton okoznak lényeges változást a sejtben: 1. feloldják a sejtosztódás belső gátját, 2. a sejthártya felületi szerkezetét olyan módon változtatják meg, hogy a rákos sejtek elvesztik integrációs képességüket, képtelenek szövetté szerveződni. Mivel a két hatás bizonyára nem független egymástól, a rákkutatás

itt egy másik biológiai alapkutatással, a membránkutatással találkozunk. Sikertől olyan növényi kivonatokat, glikoproteineket találni, melyek rákos sejtkultúrákat normálissá alakítottak át — a vizsgált kivonatok azonban immunológiai jellegük miatt alkalmatlanok gyógyászati alkalmazásra.

2. *Immunbiológia.* Az immunbiológiát a gyakorlat kényszere hívta létre. Igen durva egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a szervezetbe bekerült idegen fehérjéket vagy a fehér vérsejtek falják fel, vagy a testnedvek (elsősorban a vér) fehérjéi közömbösítik. Ha az idegen test mikroorganizmus és sikerül elszaporodnia a megtámadott szervezetben, betegség jelentkezik. A gyógyulást ebből az állapotból az immunfolyamatok felerősödése hozza meg. Az immunológia központi kérdése: miképpen különböztetik meg az immunreakciókért felelős szerkezetek (immunglobulinok, falósejtek) a testfehérjék százazreitől a testidegen fehérjemolekulákat. A feleletnek ma már könyvtárnyi irodalma van, itt csak néhány megállapításra térhetünk ki; az érdeklődők figyelmét felhívjuk D. F. Gray románul is megjelent kiűnő összefoglalására (*Imunologie*. București, 1966). Mai ismereteink szerint az immunreakciók fő vegyületei az immunglobulinok. Egy milliliter emberi vér mintegy 20 000 000 immunglobulin molekulát tartalmaz, melyeknek szerkezete többnyire eltérő egymástól. Ma már nagy valószínűséggel állítható, hogy az immunglobulin molekulák jórészt egy fehérvérsejt-típus (limfocita) felületén tapadnak meg. Az is valószínű, hogy egy limfocita csak azonos szerkezetű immunglobulin molekulákat köt magához. Ezek a molekulák a szervezetbe kerülő idegen testeknek, az ún. antigéneknek az érzékelői és elhárítói. Ha a limfociták tömegében az egyik olyan immunglobulin molekulákat hordoz a felületén, melyek szerkezete kötődik a szervezetbe bekerült fehérjemolekulákhoz, akkor az a fehérje immunológiai szempontból idegen testnek, antigénnek minősül. A továbbiakban ez a limfocita vagy inaktíválódik és elpusztul (nincs immunreakció; ez a tolerancia esete), vagy nagy sebességű immunglobulin-szintézishez kezd, és másodpercenként ezernyi olyan molekulát is legyárt, melyek specifikusan képesek kötődni a felismert idegen testhez. Bekövetkezhet egy harmadik eset is, mikor a limfocita maga is osztódni kezd, elszaporodik a szervezetben, és a továbbiakban olyan immunológiai memóriát képvisel, mely bármikor gyorsan reagál a megfelelő kórokozóval szemben. Ez az immunológiai memória jelenti a betegségekkel szemben szerzett védettséget; mesterségesen is kialakítható ha a kórokozó specifikus testfehérjéit a szervezetbe juttatják.

Mesterséges immunológiai megelőző módszereket tapasztalati úton 1740 óta alkalmaznak, tudományos alapjait Jennernek a himlőoltási kísérletekről szóló, 1798-ban közzétett beszámolója jelentette. Kock, Pasteur és Ehrlich munkássága további előrelépést jelez, anélkül azonban, hogy a kutatók valamit is megtudtak volna az immunfolyamatok lényegéről. A védőoltások bevezetésének gyakorlati hatása hatalmas volt. Hogy csak egyetlen, időben közelebbi példát említsünk: a gyermekparalízis 1946—1958 között csupán Angliában évente több mint ötezer áldozatot szedett, a megelőző immunizációs módszerek kidolgozása és alkalmazása nyomán azonban ez az alattomos betegség jóformán teljesen a múlté lett. Számítanak az immunológiai kutatások segítségére a rákkutatók is, s az ismeretkör nélkülözhetetlen a szervátültetések gyakorlatában.

A leggyakoribb „szövetátültetés“ a biztonságos vérátömlesztés sem volt lehetséges immunológiai megalapozottság nélkül. Itt emlékeznünk kell a rhesus immunizációra, a közismert Rh-problémára. A magzat az egyetlen olyan idegen test, mely az immunreakció pusztító hatásától védetten fejlődik ki az anyaméhben. Megszokottnak tekintik ezt, pedig különleges eset, hiszen a magzat fele részben apai sajátságokat örököl, tehát különbözik az anyaszervezettől (anya és gyermeke között

később például egyszerű vértömlesztés sem mindig lehetséges). A magzat védelmét a méhben különleges védőrendszer biztosítja, ennek elemei csak a szülés folyamán omlanak össze. Ilyenkor jelentős vérmennyiség kerülhet a magzataból az anyaszervezetbe — és viszont. Gyakori az az eset, amikor az anya Rh negatív, a gyermek pedig (Rh pozitív apától) Rh pozitívnak születik, azaz a magzat vérében létezik, az anya véréből hiányzik egy fehérje, az ún. Rhesus-antigén. Az anya immúnissá válhat gyermeke vérével szemben, specifikus immunglobulinokat, antitestek tömegét termelheti ellene; s ha ezek bekerülnek a magzat szervezetébe vagy még inkább egy következő terhesség során fejlődő magzatnak a vérébe, elpusztítják annak vörsejtjeit, és súlyos sárgaságot, sőt halált okozhatnak. Az Rh-faktoron kívül még más, ritkább vérfehérjék is okozhatnak csecsemőkori sárgaságot, összefoglaló néven Rh-betegséget. Ez a betegség az újszülöttek között igen gyakori, az össz népesség mintegy tíz százalékában súlyosan érinti az önálló fejlődés kezdeti szakaszát. Az immunbiológia gyakorlatának nagy sikere az Rh-betegség kiküszöbölése: ha a szülés után röviddel az anya olyan injekciót kap, mely felszaporodott Rh-antigén elleni antitesteket tartalmaz, ez meggátolja az immunfolyamatok kialakulását, megelőzi a következő magzat Rh-betegségét. A kezelés általános bevezetése társadalmi rutinfeladat.

III.

Humánbiológia, humángenetika. Ezen a területen az eredmények alkalmazása a társadalomban és a családban nemcsak biológiai és gazdasági, de etikai és politikai szempontból is mérlegelendő. Új jelenség az orvosi gyakorlatban, hogy — egyelőre csupán bizonyos esetekben — a terméketlenség gyógyítására alkalmazza a méhen kívüli embriónevelést. Az eljárás orvos-etikai indoklása: jelentéktelen szervi rendellenesség miatt terméketlen, de egyébként normális ivarsejtekkel rendelkező házastársaknak joguk van saját gyermekhez. A technikai megvalósítás útja: érett petesejtet operáció segítségével leválasztanak az anya petefészkekről, laboratóriumi körülmények között az apa csirasejtjeivel megtermékenyítik, és bizonyos ideig (a blasztocita stádium eléréséig) táptalajon nevelik. Miután a fejlődő embrión néhány citológiai ellenőrzést elvégeztek, melyek célja az embrió kromoszóma-garnitúrájának ellenőrzése, a blasztocitát a hüvelyen keresztül az anyaméhbe juttatják, ahol az implantálódik és normális magzattá fejlődhet. Itt már *nem csupán új technikával állunk szemben*; először történt laboratóriumi üvegekben, mesterséges táptalajon egy petesejt megtermékenyítése azzal a feltett szándékkal, hogy a megtermékenyítés nyomán *felnevelhető ember* szülessék, s ennek a biológiai sikernek társadalmi következményei csak részben mérhetők fel. A fejlődő embrió kromoszóma-vizsgálata során még az implantáció előtt megállapítható például a születendő gyermek neme. Rábízható-e a szülőkre annak az eldöntése, hogy elfogadják-e vagy sem a jövőbeni magzatot, vagy lemondanak a blasztocitáról (!) egy új, „kívánatos” nemű javára? Fenntartható-e ilyen körülmények között a nemek egyensúlya a népességben? Az ismertetett eljárás lehetővé teszi bizonyos kromoszomális betegségek korai diagnózisát, de egyben műhibák seregének veszélyét rejti. Íme néhány morzsa a szaporodás-biológiával foglalkozók szinte-szinte keserű kenyereiből.

A genetikai tanácsadás és a születésszabályozás — a jövő kétségtelen gyakorlata — törvényszerűen elvezet az eugenikáig. Az eugenika kifejezést Fr. Galton vezette be 1883-ban, s gondolatmenetében az emberi szaporodás esetlegessége helyett a faj javítása érdekében egységes genetikai elvek érvényesítését tartotta szükségesnek. Galtont humanitárius elvek vezették, de szándéka felelőtlen áltudósok és

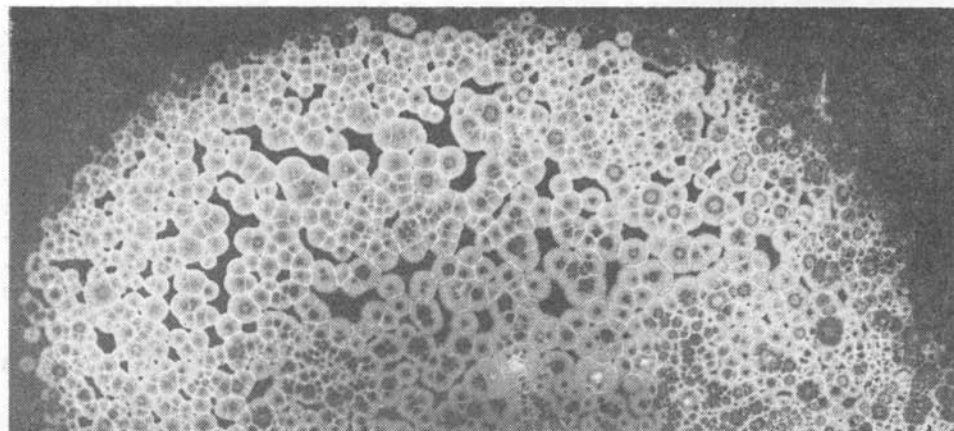
bűnös politikusok kezében az emberi történelem legsötétebb tetteihez szolgált elméleti „indokolásul”. Galton szándéka szerint az eugenika feladata elősegíteni az értékes emberi egyedek elszaporítását a társadalomban. Ez azonban — amint L. S. Penrose neves humángenetikus hangsúlyozza — emberileg és tudományosan is kifogásolható. Már az értékrendet sem lehetséges felállítani különböző embertípusok között. Egyébként a tömeges mesterséges megtermékenyítés elvi lehetősége ellenére sem lehetne például a zsenik arányát növelni a társadalomban, hiszen jelenleg még nem tudunk semmi biztosat a szellemi adottságok genetikájáról, csak a betegségek és defektusok genetikai okairól van némi fogalmunk. Bár ma még tudományos-fantasztikus regénybeli vízióként sem valószínű, de mint elméleti lehetőséget Penrose professzor szerint sem lehet teljesen kizárni az emberi szomatikus sejt kultúrákból felnevelt azonos értékű ikeregységek előállítását. Az ember testi sejtjei, akár a bevezető részben tárgyalt növényi sejtek, valamennyien tartalmaznak az egész szervezet újjászervezéséhez szükséges összes információt. Ha egyszer ezeket az információkat testi sejtből megfelelően mozgósítani sikerül, bármelyik embertípusból felnevelhetők ikeregységek, sőt mélyhűtött szövetekből különböző időpontokban újrateremtett ikrekről is képzelegni lehet.

A fantázia világából a humángenetika realitásaihoz visszatérve, végezetül meg kell emlékeznünk azoknak a gyógymódoknak a seregéről, melyeket a hibás, rosszul működő emberi gének okozta kórformák gyógyítására vezettek be. Ezzel kapcsolatban gyakran felmerül a gyanú és félelem, hogy a genetikai betegségek gyógyításával a humángenetika az emberi faj degradációjához, az előnytelen tulajdonságok elszaporításához járul hozzá, amikor meggyógyítja és szaporodásképesé teszi a betegséget hordozó egyént. A számítások azonban azt mutatják, hogy ilyen genetikai teherterheléstől egyelőre nem kell tartanunk. Egyébként, amint egy örökletes betegség gyógyíthatóvá szelidül, gyakorlatilag megszűnik genetikai teherterheléssé lenni. A testszűrő hiánya például szintén genetikai defektusnak fogható fel, ennek ellenére évszázadok óta ártalmatlan, mert kivédhető. Bármilyen tulajdonság csak a környezettel összefüggésben — az ember esetében éppenséggel csak a *társadalmi környezettel* összefüggésben — értékelhető, és ma még alig sejthetjük, hogy a jövő környezete milyen emberi tulajdonságokat részesít majd előnyben.*

---

* A további tájékozódásra a részletek és a szakirodalom tekintetében az olvasó figyelmébe ajánljuk a modern biológia társadalmi alkalmazásáról szóló, 1971-ben kiadott kötetet: *The Social Impact of Modern Biology* (London, Routledge and Kegan).

Kabay Béla: Penicillin

ÖRÖKLETES EMBERSÉG?

Honnan jövünk, milyenek vagyunk, miért vagyunk éppen olyanok, amilyenek, s valóban olyanok vagyunk-e, amilyenek tartjuk magunkat? Vajon ilyenek kell-e lennünk, vajon mindaz, ami bennünk „lakik“ és belőlünk „kikíváncsozik“, fedi-e az ember fogalmát; s egyáltalán mit rejt az *ember* — és így: az *Ember* — fogalma? Már szinte naponta fedezünk fel új részecskéket és antirészecskéket, az atomerómű hétköznapi fogalommá törpült, járunk-kelünk a Holdon, de önmagunk felépítésének, magatartásunk meghatározó tényezőinek titka még mindig fényévnyi távolságból kacsint ránk. De kacsint — hívogató, csábító kacsintással.

Mióta megjelentünk a Földön, egész létünk folyamán a környező világ — a természet, a társadalom — megismerésére, magunkévá tételére, szükségleteinknek megfelelő átalakítására törekedtünk. E tudománytörténetileg egyre magasabb fokon megisméltendő folyamat legbonyolultabb fázisa az önmegismerés. Át fogjuk hidalni a fényévnyi távolságot, meg fogjuk ismerni magunkat. Javunkra-e avagy veszünkre? — ez ma a humánogenetika legizgatóbb elvi kérdése.

*

Sok szó esik manapság az etikáról a filozófiában, a szociológiában, a politikában, az orvostudományban — és így tovább számos más területen (l. például a *Korunk* 1972. 2. számát). Egyre sokoldalúbban és egyre mélyebbre nyúlva a felhalmozott ismeretanyagba, egyre pontosabban próbáljuk meghatározni azt, eredetével együtt, amit egyszerű szóval *emberségnek* szoktunk nevezni.

Az utóbbi évtizedek kutatási eredményei alapján a biológia — pontosabban az evolucionista biológia — is szót kért a kérdés körül zajló vitában. Szót kért, mert úgy érezte, hogy a tudományos-történelmi igazságot két oldalról is veszély fenyegeti. Némelyek kizárólag a szociális tényezők, a kulturális és civilizációs örökség termékének tekintik mindazokat a megnyilvánulásokat, amelyeket emberieknek mondunk, teljesen megfeledkezve az ember bizonyos biológiai determináltságáról, avagy a minimumra csökkentve a jelentőségét ezen a téren. Mások viszont — a szárnyát bontogató agresszológia „jobboldala“ — az emberi nem evolúciós folyamatában az öröklött, megmásíthatatlan s fékezhetetlen embertelen ösztönök dominanciáját vélik felfedezni meghatározó tényezőként.

Az evolucionista genetika lényegében a következő két kulcskérdés megválaszolására vállalkozott: 1. Kialakulása és fejlődése folyamán az ember *emberiesedik-e* vagy *embertelenedik-e* inkább? 2. Van-e a biológiai tényezőknek részaránya az emberséges ember, a *Homo ethicus* kialakulásában, és ha igen, mekkora?

Az etika biológiai determináltságát feszegető vitában — mely ilyen vagy olyan megfogalmazásban világszerte folyik — igen meggyőzően hatnak a szovjet V. Efroimszonnak, a humánogenetika professzorának hatalmas tényanyagon alapuló és közérthetően prezentált érvei. Efroimszon nagyon messzire nyúl vissza a fejlődési folyamat elemzésében, s ebből mintegy 300 000 évre részletesebben tér ki. Ennek alapján állítja, egy csapással két legyet ütve, azaz mindkét kérdést megválaszolva, hogy: „a természetes kiválasztódás az öröklődés olyan átépülését vonta maga után, melynek alapján az emberben *fogékonyság* alakult ki bizonyos emó-

ciókkal és etikai csírákkal szemben, kialakult az etikai értékelés felfogása, sőt az etikai értékelés igénylése is" (*Novij mir*, 1971. 10. — Kiemelések tőlem. L. E.).

Nem érdektelen V. Efroimszon gondolatmenetét követve megnéznünk, miben látja a tudós humángenetikus az emberség csírát, s azt, hogy miképpen alakultak ki, rögzítődtek, öröklődtek ezek az évezredek folyamán.

Kölcsönös segítség

A két lábra állás és a mellső végtagok felszabadulása nemcsak a termelőeszközök előállítását tette lehetővé; emellett — többek között — lényegesen meghosszabbította és általánosította az állatoknál is meglévő utódvédelmi ösztönt. A két lábön járás eredményeképp „ősanyánk“ medencéje szűkebb lett, és ennek következtében kisebb fejű, fejletlenebb idegrendszerű, hosszú ideig járni sem tudó, önvédelemre képtelen utódokat hozott világra. Megszűnt a megtermékenyülés évszakhoz kötöttsége, s ezzel egyidejűleg állandósult az ősi közösség mintegy egyharmadát kitevő védtelenek, segítségére szorulóok csoportja, a gyermekek, anyák és terhes nők védelmének szükségessége. Ezeknek a gyakorlatilag magatehetetlen egyedeknek a biztonságát, ami az adott közösség fennmaradásának létkérdésévé vált, csak közös erővel, kölcsönös segítségnyújtással lehetett fenntartani a külső támadók ellenében. A létért való harcban nyilvánvalóan azok a közösségek (hordák, törzsek) maradtak életben, amelyek kellőképpen gondoskodtak ivadékaik biztonságáról születésüktől a teljes kifejletség állapotáig.

A genotípus ösztönös védelme így tehát megteremtette a kölcsönös segítséget, az egyéni érdeknek látszólag ellentmondó áldozatkészséget — az *altruizmust*. Hogy a kezdetben biológiai alapon létrejött bajtársiasság és kollektív akciókészség kibontakozásához társadalmi körülmények szükségesek, az nyilvánvaló.

Rokoni kapcsolatok

A család megmentése önfeláldozás árán — a mendeli genetika törvényei értelmében — nem vezet a magát családjáért feláldozó egyén „altruista génjének“ pusztulásához. A megmentett család tagjainak egy része ugyanis (feltéve, hogy csak a magát feláldozott szülő volt altruista) szintén rendelkezik a megmentő „altruista génjével“: testvéreinek fele, unokatestvéreinek negyede, másodunokatestvéreinek nyolcada — és így tovább. (Génekről szólva, talán meg kell említenünk, hogy ezek a felépítésükkel, mozgásukkal, kölcsönhatásaikkal, alakulásukkal az élő szervezetek milyenségét meghatározó, makromolekuláris természetű nukleinsavak olyan csodálatos és bonyolult belső világgal rendelkeznek, melynek felderítése önmegismerésünk egyik legnagyobb tette, de erre itt nem térhetünk ki.)

Maga a család megmentése vezet tehát az „altruista gén“ megmaradásához és megsokszorosodásához, s bizonyos körülmények között altruista „lelkialkatú“ nemzedékek sorát hozhatja létre. A rokon kapcsolatok szilárdsága így szintén a csoportos természetes kiválasztódás terméke, akárcsak a „mindenki egyért, egy mindenkiért“ elve; s meglepő módon ide kell sorolnunk az ugyancsak biológiai gyökerű vérbosszút is, mely — éppen kizáró jellegénél fogva — bizonyos történelmi körülmények között inkább csillapította, mint szította a törzsek közötti harcot.

Az öregek megbecsülése

Mai fogalmaink szerint a létért való küzdelemben az embernek természetrajzi, meteorológiai, asztronómiai, orvostudományi stb. ismeretekre, valamint ezek nemzedékről nemzedékre való továbbadására van múlthatatlan szüksége. S jóllehet a tüzet már 300 000 évvel ezelőtt felfedeztük, 35 000 éve eszünk főtt ételt, körülbelül 6000 éve műveljük rendszeresen a földet — az írás csak mintegy 5000 évvel ezelőtt jelent meg társadalmunkban. Az élettapasztalatokat „tároló” öregek voltak őseink két lábon járó kézikönyvei és enciklopédiái, a létfenntartásukhoz elengedhetetlenül szükséges ismeretek letéteményesei. Nyilvánvaló, hogy hosszú távon azoknak a törzseknek volt több esélyük a fennmaradásra, amelyek gonddal és tisztelettel viseltettek öregjeik iránt, s így hasznosítani tudták a bennük „felhalmozott” tudást. Ezt meggondolva jövőnk rá arra, hogy az öregek tisztelete és istápolása nem annyira a nevelés, mint inkább a természetes kiválasztódás szigorú törvényének hatására alakult ki — illetőleg, hogy maga a nevelés is ennek a törvénynek a végrehajtása.

S itt egy pillanatra megszakítva Efroimszon eszmefuttatását, feltennénk a vizsgájára fordított kérdést: vajon sikerül-e a nevelésnek valaha is visszaállítania az öregeket a tényleges tiszteletnek arra a piedesztáljára, amelyről rohamosan gyarapodó ismereteink, valamint ezek villámgyors rögzítésére és továbbítására felsoportoztatott technikai csodavívmányaink, sajnos, kétségbevonhatatlanul letaszították őket? (Gondoljunk csupán arra, hogy a manapság működő egyetemi profeszszorok átlagos életkora negyven év körül mozog.)

Még szerencse, hogy vannak unokák, akiket fel is kell nevelni. Visszatérve idézett genetikus tudósunk érveire, figyelemre méltó, hogy a szülők szeretetének, gondoskodásának átvitele — nagyszülő korukban — gyermekeikről unokákra a természetes kiválasztódás folytán azon csoportok jellemző génjeinek fennmaradását segítette elő, amelyeknek voltak ilyen emócióik.

Egészséges családalapítás

A család eredetéről szólva már Engels hangsúlyozta a biológiai tényezők óriási szerepét a szociális viszonyok kialakulásában. A szülők vérrokonságának az utódokra gyakorolt káros hatását felismerve, az emberek áttértek a csoportos házasságról az *egyéni*, szigorúan *exogám házasságra*, mely tiltja a közeli családtagok (szülő—gyermek, fivér—nővér, unokatestvérek) házasságát. E biológiai eredetű tényező történelmi, társadalmi és jogi következményei közismertek ugyan, mégis érdemes megemlíteni, hogy különböző országok törvénykönyvei vagy vallási normái éppen a másodfokú unokatestvérek már viszonylag veszélytelen házasságkötésének tilalmában, illetőleg megtűrésében különböznek. A protestáns felekezetek például engedélyezik a másodfokú unokatestvérek házasságát, a katolikus tiltja, de csupán formálisan; Japánban és Indiában pedig ugyanez megsokszorozott jelenség.

A történelem folyamán az intenzívebb vérfertőzésben élt csoportok, törzsek, családok kihaltak: a természetes kiválasztódás áldozatául estek. Az evolucionista genetika nyelvén ez azt jelenti, hogy a nemi ösztönt az öröklődés ösztöne korlátozza, s továbbmenőleg azt példázza, hogy a biológiai tényező mennyire erősen hat ki a társadalmi viszonyokra.

Monogámia és „örök szerelem“

A nemi vonzódás kielégítésének számtalan lehetőségével szemben a *monogám szerelmi élet* természetellenesnek tűnhet. A monogámia kialakulásának magyarázatát ugyancsak a természetes kiválasztódás törvényeinek hatásában találhatjuk meg.

A történelem előtti „zord időkben“ az egy törzsen, hordán belül partnereiket túl gyakran váltogatók aligha hagyhattak maguk után olyan utódokat, akik a nemi érettség fokára jutva, génjeiket továbbíthatták volna. A kölcsönös vonzalom, a családi ösztön kialakulása, az áttérés a csoportos házasságról az egyéni házasságra olyan intenzitással indult meg és olyan szilárdan állandósult, hogy talán ezzel magyarázható, miszerint az őseinktől örökölt emócióknak eme bonyolult komplexuma (illetve a kívülről, társadalmilag ható etikai követelmények iránti fogékonyság), mely nemzedékről nemzedékre újraszületik bennünk, ennyire stabilnak bizonyul.

Egyébként nem lehetetlen, hogy a családalapítási ösztön kialakításában bizonyos szerep jutott a *venerikus betegségeknek* is, azaz a természetes kiválasztódás érvényesülésének az ilyen betegségekkel fertőzöttek sorában. A természetellenesnek tűnő monogám házasságban élő, jellemző génjeiket megszakítatlanul továbbító csoportok, törzsek fennmaradtak, míg mindazokat, amelyek ilyen hajlamra képtelenek bizonyultak, elsöpörte az idő. Nem mert ők maguk pusztultak el, hanem mert vagy egyáltalán nem hagytak utódokat, vagy mert ezek már születésükkor fertőzöttek voltak, s emiatt elpusztultak.

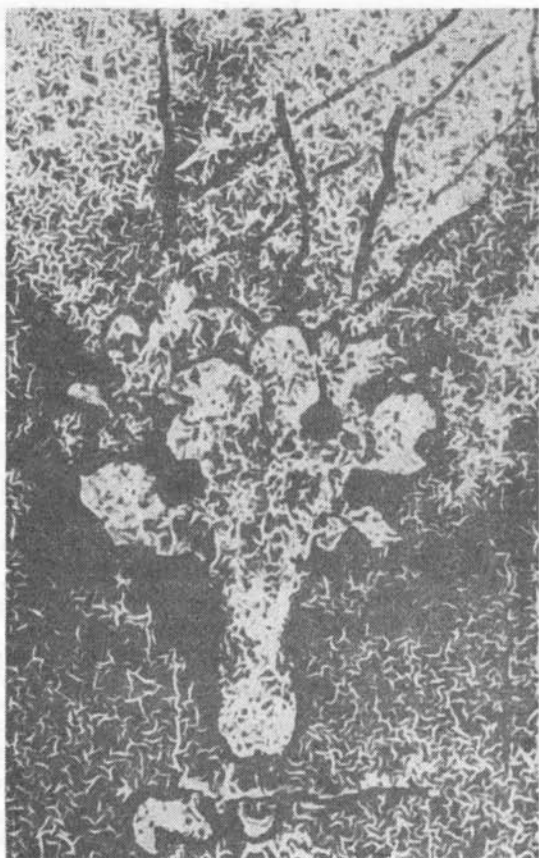
Ha számunkra talán bántó is, hogy olyan magasztos érzés, mint az egyalanyú, életre szóló szerelem, olyan biológiai tényezők hatásában gyökerezik, mint a gének átörökítésének ösztöne és a természetes kiválasztódás, ne feledjük, hogy ez a biológiailag rögzített emóció túlélte a venerikus betegségeket, a szexuális kontaktusok vállalási köztétseinek felbomlását, s napjaink viszonylag veszélytelen, felületes kapcsolatteremtési lehetőségei között is döntően kihat énünkre és társadalmi viszonyainkra.

Az evolucionista genetikus V. Efroimszon vélekedése szerint a természetes kiválasztódás — az élő természet leghatalmasabb, legkönyörtelenebb és „legerkölcstelenebb“ törvénye, mely állandóan halálra ítélte a születő lények többségét, a gyengéket, a betegeket — „bizonyos körülmények között, mégpedig éppen akkor, amikor az ember kialakult, hatalmas erkölcsi erejű ösztönöket és emóciókat szült és tartósított“. Mindezek az ember öröklődő tulajdonságainak tárába vándoroltak, s természetesen elsősorban mint *szociális örökség* továbbítódtak. E genetikai alap nélkül azonban a szociális örökség nem rendelkezne sem stabilitással, sem univerzalitással.

De hova lett az altruizmus állítólagos génjei által évezredekken át belénk oltott emberség a százéves háborúk vagy az inkvizíció idején; hová tűnt a gázkamrák s az atombomba füstjében? Nem kérdőjelezzik-e meg ezek a szegyenletes tények — és nemcsak ezek — az egyetemes emberség örökletességét? Talán nem, ha figyelembe vesszük, hogy a háborúk „értelmi szerzői“, a fajüldözők és egyéb szítói a különféle embertelenségeknek, egészen kifinomult perverzítással mindig éppen az emberi etika követelményeinek megfelelő tálalásban, épp ezeknek a nevében követték el a legembertelenebb tetteket a demagógiájuk által félrevezetettéssel. Efroimszon gondolatmenetének vonalán haladva azonban talán joggal

állíthatjuk, hogy minden világégés után, épp örökletes csírájának létezésénél fogva, újra és újra kihajt a diadalmas emberség. Feltehető, hogy tudatunk anyagi hordozójának, az agynak valamelyik génje (kitelik abból a mintegy hétmillióból, amely Efroimszon szerint tulajdonságaink összességének öröklődését biztosítja) az etikus magatartásra való hajlam mellett az *emberség kipusztíthatatlanságának* információját is tartalmazza. Hiszen ha ez — köznapian: „az emberségbe vetett bizalom“ — hiányozna belőlünk, aligha lehetne az emberi intellektus mai fejlettségi fokán csupán fajfenntartási *ösztönnel* magyarázni, hogy olyanok, akik végigszenvedték és túléltek a világégések embertelenségeit, nemcsak mertek, de törekedtek is utódokat világrahozni.

Quod erat demonstrandum. Az ember fejlődése folyamán emberiesedik. Az etika biológiai determináltságának részaránya világos: ez a részarány az évezredek során át belénk oltott és megszilárdult fogékonyság az emberséges magatartásra, az a hajlam, mely kedvező szociális talajon kialakíthatja a Homo ethicust.

Kabán József: Virágok

SZEMÉLYISÉG ÉS ERKÖLCS

A marxi etika lényegét az a tétel fejezi ki a legjobban, hogy a szocializmus nem kenyérgkérdés, hanem az emberi méltóság ügye. Ebből a tételből azonban csak az elmúlt évek során született lényegi alapvonalakat felvázoló tudomány, s így a teljesebb kimunkálás még várat magára.

Az etika ma már túllépte a közvetlen társadalmi gyakorlat eszközeinek szerepét, s mint a bölcelet fontos része mind nagyobb figyelmet kap. Meglepő azonban, hogy a lélektan, melynek tárgyköréhez az erkölcsstan természetszerűen kapcsolódik, alig járult hozzá a kérdés ontológiai és részletező-értékelő tanulmányozásához. A szociológiai, politológiai, történettudományi és társadalomlélektani utalások és hivatkozások sürgető igényei azonban odahatottak, hogy a személyiséglélektan és erkölcsstan az utóbbi években gyors fejlődésnek indult a szocialista országokban.

Arcképvázlat a személyiségről

A személyiség azon fogalmak közé tartozik, amelyeket a köznapi szóhasználat eleve ismertnek tekint, de amelynél B. Inhelder és J. Piaget szerint „nincsen rosszabbul meghatározott fogalom az egyébként is nehezen egyeztethető pszichológiai szótárban.“ E kényszerű helyzet paradox voltát csak még nyomatékosítják az olyan megállapítások, hogy „ezen egyet nem értés ellenére a pszichikum megértése mégiscsak a személyiség megértésével történhet“, illetve „a létezés síkján minden adott szakaszban a személyiség a kiindulópont“.

Bár minden eddigi meghatározás csak megközelítő pontosságú, ismeretelméleti és gyakorlati szempontból az a változat tűnik a legmegfelelőbbnek, amely szerint a személyiség egyedi tulajdonságok sajátos szervezetszerű egysége, s olyan érző-mozgási, vegetatív és lelki-szellemi jegyek összességéből áll, amelyek a szervezet érése és fejlődése, valamint a környezeti tényezők kölcsönhatásaként jönnek létre. Paul Popescu-Neveanu meghatározása lényegre világító: „a személyiségben elsősorban is az jut kifejezésre, ami a lelki életben jellemzően egyedi“. Ehhez még annyit kell hozzátenni, hogy vannak a személyiségben öröklött, jól rögzült, közös és változatlan alapjegyek is, amelyek kívül esnek ezen az egycsiségen.

Szervi és pszichofiziológiai alapját illetően, ismeretes egyes közepagyti és agykérgi területeknek az elemi magatartási folyamatokban játszott szerepe, a veleszületett és feltételes reflexrendszerek egymás fölé épülő rendszere, az ún. dinamikus sztereotípiák, az alapvető hajtóerő („drive“) mechanizmusok és más, még csak részben tisztázott jelenségek.

A klasszikus Tetens-triász: az *értelem*, *érzelem*, *akarat* — az alapvető pszichológiai személyiség-elemek. Igen leegyszerűsítve, ezekkel magyarázzuk a viszonyulási módok hármas: megismerő (kognitív), érzelmi (emocionális) és akaratati (volucionális) jellegét. Az intellektuális, esztétikai és erkölcsi érzelmek s a kognitív jellegű értékelési, meggyőződésbeli és érdeklődési sajátosságok alkotják azokat a

magasabbrendű viszonyulási és magatartási módokat, amelyek a személyiség egyéni jellegét és annak viszonylagos önállóságát meghatározzák.

Az ember mint egységes létező viszonyul a valósághoz, mégha ennek az egységességnek szerzettségű foka és működési jellege nagyon változó is. Az említett alaptulajdonságok aránya pedig veleszületetten és tapasztalat révén szerzett adottságoknak az eredője. Az így keletkezett egyéni, szelektív viszonyulási mód lényegi megnyilvánulása a személyiségnek. E válogató-megkülönböztető tevékenység és a tulajdonképpeni viszonyulásijelleg közötti összefüggés a pszichológia egyik kulcskérdése: az éntudat kialakulásának időpontja, ami a beszédkészség kialakulásával, általában a második életév végén történik. Ekkor már észlelhetők laza jellegű, de mindenképpen determinált válaszmegnyilvánulások. Az „akarom—nem akarom“, „tetszik—nem tetszik“ korszaka ez. A következő évben jelenik meg a magatartásformák sokasága, amit a gyermek már szavakkal, vagyis értelmileg is megindokol. Ezzel párhuzamosan alakulnak ki olyan tulajdonságok, mint az önállóság, kezdeményező készség, lelkiismeretesség és társasigény. A magatartást ekkor még nagyfokú helyzetű mozgékony, érzelmi eredetű változékonyság és kifejezett átcsapási hajlam jellemzi.

Az iskolás korról bekövetkező feltételváltozások új elemeket vonnak be a folyamatba; a családon kívüli kötelezettség, a tanulási munka, a bővülő társas kapcsolatok. A magatartásmód differenciálódása és fokozott önirányítása új fejlődési szintre emeli a személyiséget. Az elvek, az elvszerű magatartás és meggyőződés, az eszmények megválasztása a középiskolás korra esik. A további fejlődést pedig az idegrendszeri „érés“, a társadalmi szerkezet s az „információ-ostrom“ hatása meg az önnevelés biztosítja. Az éréssel és fejlődéssel jelentkező szükségletek kielégítésében különféle ösztönző tényezők hatnak: a társadalmi értékrend, a tudatos készletések, az önmagunkkal szemben támasztott követelmények. Alexandru Roșca megfogalmazásában: a motívum szerepét tölti be mindaz, ami tevékenységet vált ki, tart fenn és irányít. Az egyik legerősebb személyiségformáló tényező az igény szint, amely már 12—13 éves korban kezd kialakulni. A motiváció társadalomlélektani irányultság, minthogy az ösztönző behatások a külső-belső szükségyszerűség területéről fokozatosan a személyiség kibontakozásának további lehetőségeit jelző motívumok szférájába kerülnek.

A tökéletes testi és idegrendszeri kifejlődés, valamint a társadalmi környezetbe való tevékeny bekapcsolódás az érett személyiség kibontakozásának feltételei. Mindez továbbra is megtartja folyamat jellegét, s az irányított észlelés, megfigyelőképesség vagy a célirányos fogékonyság a harmadik-negyedik évtizedben válhat tökéletessé, de még a következő évtizedek is csiszolhatnak rajtuk. Az öregedést általában a személyiség hanyatlásának vagy legalábbis elszürkülés-korszakának tartják, habár az egyéni eltérések, az előélet során kimunkált képességek, a kompenzáció foka és főként a társadalmi igénybevétele sokáig biztosíthatja a személyiség harmonikus egységét, kielégítő mozgékonyágát és akár még egyes — főként értelmi és erkölcsi — tulajdonságok lehető legtökéletesebb letisztulását.

Minthogy az ember a külső behatásokat válogatottan, egyénisége szűrőjén át, az éntudat útján fogadja magába, minden biológiai tulajdonsága, kezdve a táplálkozási és nemi szükségletektől, sajátos erkölcsi jellegét is kap. Az erkölcsi tudatnak — mint értelmi-megismerési és megkülönböztető (diszkriminatív) folyamatnak — az alapját az általános értelmi-tudati fejlődésben is döntő jelentőségű mozzanatok alkotják: az analízis és szintézis általánosítási foka. Ebben a gondolkodás közbeeső állomásainak átugrása és összevonása, vagyis redukciós jelenség is szerepel, azoknak differenciáltsági foka, továbbá a fogalmi jegyek és vi-

szonyulások közötti finomabb különbségek felismerése, és végül a kombinációs szint, amely lehetővé teszi az egymástól távol eső elemek közötti kapcsolatok felismerését. A személyiségszféra időbeli egysége is nagymértékben erkölcsi meghatározottságú. Az „életívet“ követő folyamat szerves egészét a viszonylag állandó külső feltételek (hivatás, kötelezettségek és célok), valamint az idegrendszer „emlékező-felejtő“ működése biztosítja. A DNS-molekulák szerkezeti változatlansága, a központi „zsong“ huzamos fennmaradása s bizonyos gátló mechanizmusok alkotják többek közt ennek biokémiai és élettani alapját. De nemcsak a múlt és a jelen, hanem a jövőbe vetített életrészek is körvonalazódnak a tudatban, és állandó jelleggel hatnak.

Az emlékvilág továbbélése, az adott állapot és környezet fennmaradása, valamint az előrevetített cél az, ami a személyiségnek dinamikai egységet biztosít. A személyiség legdifferenciáltabb részére, az értelmi működésre vonatkozóan Einstein így fogalmazta meg ezt a hármas tagolású időhatást: „érdekes lehet, miként vélekedik a tudományról az, aki egy egész emberöltőn keresztül a tudomány alapelemeinek tisztázásáért és javításáért küzdött. Ez a mód, ahogyan működési területének múltját és jelenét tekinti, sokban függ attól, hogy mit vár a jövőtől és mi után törekszik a jelenben...“

A személyiség „egyéni választások színhelye“, és az ún. *önmegvalósítás* az adottságoknak, célképzeteknek és kornkövetelményeknek megfelelő értékrendszer kialakítása révén megy végbe. A személyiség erkölcsi értékeket hoz és alakít ki. Viszonylagos önállósága az önmegvalósítás célképének megválasztásában áll. Ezúton pedig az erkölcs válik személyiségformáló erővé. Az ember ugyanis biológiai lényként születik a társadalomba, de csak a nevelés és önnevelés alakítja ki társadalmi és erkölcsi arculatát, megteremtve a közösségbe való beilleszkedés feltételeit. A fogalmi gondolkodással megválasztott célok adnak az erkölcsnek alkalmazkodási jelleget. Az ehhez szükséges akarat nem más, mint hosszútávú célkövetés. Az, ami erkölcsi értelemben emberré tesz bennünket, „a belső szabadságnak“ ez a lélektani magyarázata. Eszerint az erkölcs alapvető szerepe: szabadon elfogadtatni, nevelés útján, a társadalmi célokat és értékeket. Az ethosz azon értékek összességét jelenti, amelyek válogatási feltételek között irányítják a közösségben elfogadott egyéni magatartásokat.

A marxista filozófus Cesare Luporini szerint „az erkölcsnek sokféle »gyökere« lehet, és fordítva: egyetlen »gyökér« különböző helyzetekben eltérő erkölcsöket hajthat“. Ez a felismerés logikus következése azon tételnek, hogy az ember olyan lény, aki önmagát teremti meg saját történelmének létrehozásával, eszmék, törvények és példaképek nyomán, „szétzúzva minden olyan kapcsolatot, amelyben az ember leigázott, lealacsonyított, elhagyott, megvetendő“ (Marx).

Az erkölcs keletkezése a társadalom fejlődéstörvényeivel kapcsolódó folyamat, adott képét pedig a meglévő jelen és a lehetséges jövő függvényrendszerében kell vizsgálni. Az erkölcs „a valóság párlata“ — s ennek folytán az etikai világkép összetettsége, annak normatív jellege, a fennálló értékrendszer és a cselekvés erkölcsi megítélése szorosan kapcsolódik a mindennapi tapasztalathoz.

Az objektivista és voluntarista (akaratelvi) felfogás egyaránt a külső erők pusztá eszközének, egyszerű teremtvénynek tekinti az embert, s így törvényszerűen szemlélődő, „üresen“ moralizáló felfogást eredményez. A szubjektivista felfogás pedig a világ alakítójának tekinti az embert, ami az abszolút felelősség elvont tételéhez vezet.

Az, hogy az erkölcsöt a társadalmi viszonyok összessége határozza meg, Karel Hlavon szerint csak alaphelyzetnek tekinthető. A történelmi szükségszerűség

az adott társadalomnak a vázát határozza meg, a kiteljesítést azonban nem függetlenítheti az egyedi emberi tevékenységtől. A külső körülmények erkölcmeghatározó szerepe nem jelenti azok kizárólagos szükségszerűségét és megváltoztathatatlanágát. Az ember kialakította környezetformákhoz az erkölcsi világkép és a magatartásminta, azoknak megvalósítása, valamint ellenőrző és szabályozó szerepük biztosítása is hozzátartozik. A kölcsönös meghatározottságnak az a lényege, hogy a társadalmi célok az egyén életkörülményei révén valósulnak meg. Az erkölcsi közérzet, az etikai indítékú cselekvések és az öngazolásként kialakított magatartásformák létrejöttében a társadalmi viszonyok a személyiség receptivitási szintjével megegyező rétegekben hatnak. Ezek mély összefüggésekre utalnak, és teljességükben csak alapos mikroszociológiai vizsgálatokkal fedhetők fel. Az erkölcsi meggyőződés egységesítő és humanizáló ereje nagyon is eltérő értelmi és műveltségi síkon érvényesülhet. Az egyéni szemlélet szűrője néha meglepő áttételeken keresztül hozza létre a magatartásformák indítékötvözetét.

Az erkölcsi személyiségek

Az erkölcsi személyiség alkalmazkodási és visszahatási-viszonyulási folyamat eredménye, amelyben a szükségleteknek éppolyan szerepe van, mint a választott és a neveléssel kialakított eszménynek s az ahhoz való igazodásnak. Mindez belső, mérlegelő és önvizsgáló folyamat nyomán kialakuló értékelő viszonyuláshoz vezet. A létrejött igényszint döntő szerepet játszik a személyközi kapcsolatok megteremtésében. Ezeknek valóságos és formális tartalma a teljes azonosságtól az abszurd módon ellentétesig terjedhet. Utóbbit „az európai civilizáció védelmét“ hirdető és totális antihumanumot gyakorló fasizmus példázza.

Az objektív feltételek erőterében formálódó személyiség és erkölcsi tudat nem egyszerű „visszfény“-jelenség. Az erkölcsi követelményekben az adott viszonyok fogalmi tükröződései mellett még csak irányzatszerűen jelentkező valóságselemek is magatartás-modellé válnak. Az egyes személyiségelemek fokozatos kifejlődése, a személyiségszféra tágulása, az összetevők célirányos és ismételt elrendeződése az erkölcsi tudat irányításával — ez az a folyamat, amelynek végeredménye az ember önértéke és társadalmi hatóereje. „Belső énnünket azzal gazdagítjuk, hogy elfogadjuk a külső feladatok kihívásait“ — állapítja meg ezzel kapcsolatban C. Wright Mills.

Vitatott kérdés, hogy az ember egyszerűen csak azzá válik-e, amivé önmagát alakítja e külső „kihívások“ ösztönzésére, vagy éppen kényszerűen alakul. Elfogadhatóbbnak az a felfogás tűnik, mely szerint a történelmileg lehetséges magatartásformák között teremt meg saját erkölcsi énjét, és — Huszár Tibor szerint — ennyiben tekinthető önmaga megalkotójának, cselekedetei meghatározójának, vagyis: etikai értelemben személyiségnek. S hogy ez az „autonómia“ milyen egyéni változatokat és fokozatokat mutat, azt az általános személyiségkülönbségeken belül az erkölcsi fejlettség, ellenállóképesség és érzékenység jelzi. Ez utóbbi differenciáltsága főként a bonyolult konfliktushelyzetekben mutatkozik meg. A valóságban ugyanis nem mindig kell a végletes „jó“ és „rossz“ között választani. A megítélési nehézségek egyrészt ebből, másrészt pedig abból származnak, hogy az értékskálának — amelyen a tetteket, azok mögöttes indítékait s a morális tulajdonságokat lemérjük — széles sávon, de mégis *adott határok között* kell mozognia. L. J. Bozsovcics szovjet pszichológus a személyiség jellembeli szilárdságának, tehát egy „természeteszerű“ erkölcsi vonásnak a keletkezését azzal magyarázza, hogy az elsajá-

tított viselkedés-minta akkor rögzül, ha kialakul a követésre irányuló eléggé erős belső készlet.

A személyiség szerkezetének és dinamikai egységének megfelelően irányulását az uralkodó motívumok biztosítják. „Az, hogy mint rendezem be az életem, függ attól, hogy mit gondolok az életéről általában. A napok apró vésőütségeivel valami szépet hozni ki önmagunkból...” — írja Németh László. Az erkölcs személyiség-szervező és „növésterv-kibontakoztató” szerepét pedig így határozta meg: „Erkölcshoz én épp azt a szabályozó rendszert tartom, amely a testi kifejlődés lezáródása után még valami többet akar az emberből kizozni.”

Ezt a „többet”, ennek eredetét Sinkó Ervin, a nagy forradalmi nemzedék tagja így határozta meg: „az egyéniség bizonyos fejlődöttségi fokán annak erkölcsi öntudata mindennél erősebb cselekvési kényszer, mely őt minden körülötte történőért felelőssé teszi.” Cselekvés, erkölcsi öntudat, személyiségszint és műveltség, mindez az ösztönzés és válaszáadás legmagasabbrendűen humanizált megnyilvánulásai lehetnek, ha a láncsor utolsó tagja, a műveltség azonos azzal, hogy az ember „a történelmi helyet, amelyen áll, megértette, s problémáit az emberiség problémagörgetegének a részeként tudja továbbvinni”.

A személyiségformálás „technikai” nehézségeire már Seneca figyelmeztett: „... állandó erőfeszítéssel kell magunkat erősíteni mindaddig, amíg szilárd erkölcsi magatartás lesz abból, ami csak jóindulat volt.” Tolsztoj így vall erről egyik levelében: „Az ember egyenesen rettenetesen kimondani, hogy az élet az örök tökéletességben áll.”

A lét és a tudat, a lét és az erkölcsi értékrend közötti kapcsolat egyik erdője a boldogságérzet is. A kizárólagos és külsődleges siker-beállítódás, a sok helyütt dívó „élvezetvallás”, az elhatalmasodó nyereségvágy olykor boldogsággátló tényező lehet, mivelhogy az ilyen „értékek” mind csak átmenetiek.

A magánélet és közélet mély ellentéte, a kettős erkölcsi tudat — a személyiség integráló képességének függvényében — annak egységét rendszerint nem bontja meg, mégis gyakran fellépnek a személyiségzavar neurotikus kicsapódásai. Az erkölcsi tudat és az általános követelményeknek megfelelő lét-tudat közötti értékelésűzésra utal az a nem ritka észlelet, hogy a munkájában, családi életében szabályszerűen viselkedő egén, átlépve ezt a kört, gonosztevő is lehet. Ugyancsak az erkölcsi tudat és a magatartás közötti kapcsolat veti fel azt a kérdést, hogy tulajdonképpen hol is kezdődik az erkölcs. A jószándék, tiszta lelkiismeret, segítőkészség, törvényisztelet, ártalmas cselekvésektől való tartózkodás vagy az önálló tett és annak eredményei egyaránt jelentik a személyiség szerkezet egybehangoltság-szintjének megfelelő fokozati változatokat. A cselekvés végső értékjelző szerepére a következő Nietzsche-idézet utal: „Cselekedeteink következményei üstökön ragadnak bennünket, nem törődve azzal, hogy közben megjavultunk.” A negatív cselekvés, illetve a nemcselekvés erkölcsi minősítését Karel Kosik a „széplék” esetével példázza, aki nem követ el semmi rosszat, mert nem cselekszik. Mivel nem cselekszik, eltúri a rosszat. Így a tiszta lelkiismeret állásfoglalása a rossz tétlen eltűrésével lesz egyenlő.

Az erkölcsi tudat és magatartás szempontjából az ember állandó választás előtt áll. Ugyanakkor a történelem befejezetlensége miatt a cselekedetek közvetlen és távolabbi kihatásai nem ismerhetők fel teljes pontossággal, ami pedig ellentmondásba kerül az egyértelműséget követelő emberi szellemmel. Ezért a valóság bonyolultsága révén keletkező választás-helyzetek a szabad elhatározást igénylő embert olyan konfliktusokba sodorhatják, amelyek a személyiség „szilárdtsági fokát” s élményfeldolgozó képességét súlyos próbák elé állítják. Kiütésként első-

sorban a valóság minden árnyalatát felfogó közösségi tudatra hárul az ellentmondások felfedezésének és megoldásának a feladata, ami a dialektikus szemlélet alapvető jellemzője.

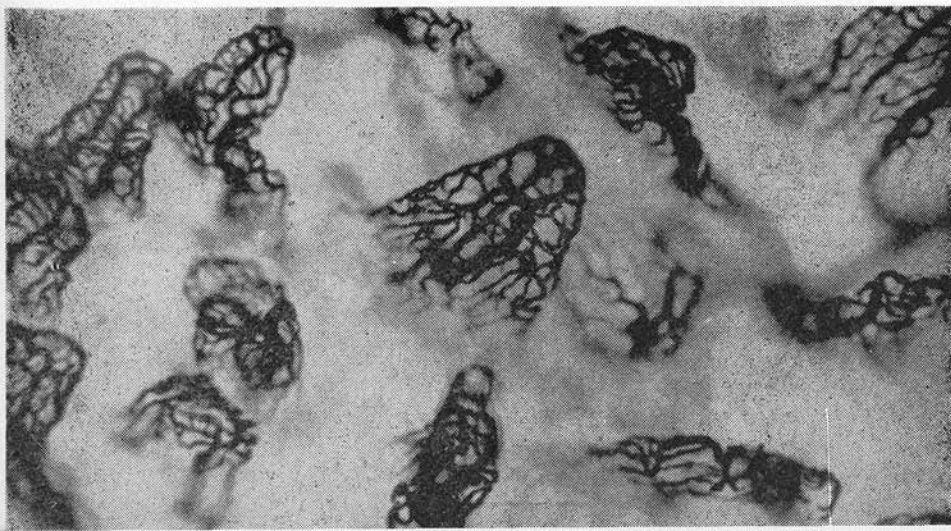
Tett és erkölcs, hasznosság és igazság, eszköz és cél, egyén és elvont közösség merev antinómiái — Karel Kosik szerint — akkor jelentkeznek, ha a gyakorlatot egyszerű praktícizmussal azonosítják, ami az emberekkel való manipulációban nyilvánul meg. Korunk egyik fő problémája az eldologiasított gyakorlat s a humániummal, alkotó értelemmel átlényegített mindennapi élet. A szűk praktícizmus és a humanizáló tevékenység, a fetiszizált és az emberieségtől vezérelt forradalmi gyakorlat éles elhatárolása határozza meg az erkölcs társadalmi jellegét.

A hasznosság—igazság antinómia személyiséglélektani gyökereit Szent-Györgyi Albert alábbi „vallomása” is feltárja: „Kutató vagyok, így tehát bennem is van némi kóros hajlandóság, hogy az igazságot a haszon elé helyezzem, de még így is állandóan gyanakszom magamra, hogy a kettőt összekeverem.” Ezt az önmagunkkal szemben megnyilvánuló szakadatlan gyanakvást az író Varga Zoltán a valóság megismerésére törő etikus magatartás nélkülözhetetlen kellékének, az értelem olyan működésének tartja, „amire az emberi agy csak akkor lehet képes, ha bizonyos autonómiára tesz szert, ha eredeti létfenntartó funkciójától szabadulni képes...”

A személyiséget kialakító tényezők állandóan változó és bővülő tömege két fő vonulatot alkot: a befogadva áthasonító pszichikum s a meghatározó jellegű külső környezet folyton mozgásban levő világát.

Az erkölcsi tudat mint a pszichikum része — „társszerzőként és ellenőrként” — annak minden működési folyamatára kihat. Mindkettő a tudatos és „automatikus” élettér méreteinek és mozgásszintjének meghatározója. Értelem és erkölcs, etikum és intellektus az emberi létezés két alapfeltétele, és cselekvő jellegükkel annak összegező minősítői. „Az ember csak egy nádszál, a természet legtörékenyebbje, de egy gondolkodó nádszál... Így minden méltóságunk a gondolatban rejlik... Legyünk hát azon, hogy jól gondolkodjunk: ez az erkölcsi kiindulás” — mondja Pascal. A „megatonnás halálvesztély”, a „tekintetnélküliség és kizárólagosság” korszakában az erkölcs lényegét és szerepét a „Rend és hűség” jegyében Fábry Zoltán fogalmazta meg: „...a lelkiismerettel egyenlővé tett felelősség [...] nem más, mint a gondolat igaza, tehát a szellem felelőssége.”

Asztalos Sándor: Biológiai struktúra

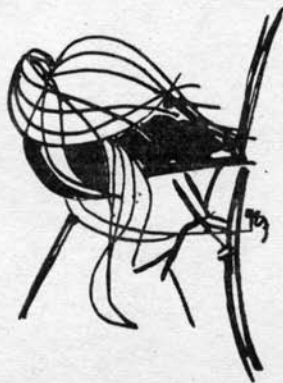
PANEK ZOLTÁN

ÖNÉLETRAJZ

Régi favágó családból származom.
Őseim elsőkül jöttek le Európában
a fáról. Azonnal kivágták.
Mindez egy tavaszi reggelen.
Tölgy volt, terebélyes.
Még nem mérték időszámítást.
Kis teret teremtettek a földön.
Jó volt a buja fűben elheveredni.
Az értelmet még hetenként ürítették.
Nyilván innen mai hibáim.
Az éig nőttek azóta a fák.
Rajtuk oly szájalmas a visszakapaszkodó
ember.
Akik ismernek, nem szeretnek.
Kérem felvételem az emberiségbe.
(Aláírás. — — — — — — — — — —)
Eső áll el gyönyörűen: cseppre csepp.

ÁHÍTAT

Tenyerem állandó alá tartottam:
ha elered a könnyed,
ne guruljon messze.
Forró volt, keserű,
aztán egyszerre oly könnyű,
(fénysebességgel hiába
sebeznek a szavak,
az ember az egyetlen
gyógyuló anyag),
mert már mosolyogtál:
ennyire vigyázok rád.

BETŰK AZ ÁLTALÁNOSÍTÁS TÖRTÉNETÉBEN

Az általános — oksági viszonyán, törvényszerű mozgásformáin kívül nem ismer más létezési módot. Mert a kaotikus-cumulus létezés is általános és törvényszerű: a kaotikus létezése — kaotikus.

Általánosítás is létezik. Az általánosítás az emberi tevékenység minőségéhez tartozik: megismerés és alkotás. Alkotó megismerés: az általános megismerése, az általános megalkotása: a valóság általános létezésének megismerése.

Létezik az *egyes*. Mert létezik az általános; és létezik a *különös*, mert az egyes és az általános összefüggenek.

Az emberietlen valóságot mint struktúrát nem érdekli oksága, törvényeinek egyes, különös, általános megjelenései. Ember nélkül ezek mind csak „vanságos” léteзések.

Az emberiesített valóság struktúrái tudatosan általános struktúrák; felismert léteзések: maga az ember alkotta meg őket. Általánosítások, mert az egyes mindig egyénített egyes, a különös mindig sajátosan különös, az általános mindig egyetemesen általános.

Mind ezt már Platón is tudta, amikor a dolgok és ideák viszonyát általánosította: a diotimai démon¹ nem egyéb, mint az emberi dolgok és az isteni idea közvetítője, a se nem emberi, se nem isteni, a se nem jó, se nem szép, de a csúf sem, mint ahogyan a rossz sem: különös. És általa a platóni dolgok árnyékvilága egyénített érzelmekké, az ideák világa univerzális eszmékké általánosítódik, a társadalmi lét különöseben pedig az ideák kontrollja alatt az egyes dolgok érzelmi objektivációiból sorra megvalósulnak a különös érzelmek: etikailag az erényekben, esztétikailag a végső fokon mégiscsak megengedett műalkotásokban². Persze a valós léteзésben a sorrend a platónival szemben ontológiailag is, gnoszeológiailag is fordított, de a megszakítottság fázisai — az *egyes*, *különös*, *általános* — objektivált léteзnek, úgy is mint ontológiai elemek a valóságban, a társadalmi valóságban (implicit a művészi valóságban), és úgy is mint kategóriák — a művészetben és a tudományban.

Antropocentrikus viszonylatukban e kategóriák mindenképpen az emberi általánosító erő függvényei. Az általánosító erő pedig — a maga folytonosságában — a dinamikus tudat.

De a folytonosság dinamizmusát mindig csak a jelenkori erő hatásában érzékelhetjük, hiszen a múltból csak diszkrét mozzanataiban, a jövőből csak perspektívájában idézhető meg: vagy a már kielélt alkotásokban, vagy a még csak előrelátható eszmei vázákban.

Felvetődik a kérdés: vajon lehet-e a megszakított mozzanatok egymásutáni-ságából magát az általánosítás folytonosságát történelmileg rekonstruálni? Válaszunkban vallatóra fogjuk az *írást*, a *betű történetét*.

*

¹ Platón: *Lakoma. A Lakoma — a görög—latin próza mesterei* c. kötetből. Budapest, 1964. 82—83.

² Platón: *Az állam*. Budapest, 1968. III. könyv.

A legelső szobor maga az emberi test volt (Selva Raja Yesudian). Az első szótár a világ hangjaiból állott (Herder). A *Kíncskereső kisködmön* (Móra) gyermekhőse az első o betűt ajkaival lehelte-rajzolta a jégvirágosra fagyott ablaküvegre.

A legelső levél maga a levél *tárgya* volt: a kőkorszakbeli szomszéd „ajtaja” elé helyezett szakóca (munkárahívás) vagy a jóval későbbi, hadjáratok idején lóháton várkastélyról várkastélyra végighordozott lángoló kard (harcbáhvívás).

Az általánosítás első lépcsőfoka: az egyes azonosítása önmagával.

A legutolsó szobor a tér végtelensége (H. Moore), a legutolsó szótár a számítógép programja, a legutolsó betű pedig a kibernetikus keverőasztal terméke, a kód, amellyel információkat sifírozunk az egyre hatalmasodó redundanciák halma-zából.

Az általánosítás utolsó lépcsőfoka az egyetemes azonosítása a konkrétal.

Az önmagával azonosított egyes és a konkrétal azonosított egyetemes az emberi általánosító erő fejlődéstörténetének alfája és ómegája. Magának az általánosító erőnek a történetét pedig a gondolkodás tükre őrzi: az írás története, az agyagtáblákon, papiruszokon szinte hiánytalanul fennmaradt és ma már meg is fejtett, talán egyetlen folytonos filiaációja műveltségünk történetének.

Persze a legnagyobb területet, a két pólus közötti mezőt a különös általánosítás struktúrái töltik ki. Ez a mi kutatásunk fő területe is: itt lehet megtalálni a megalkotott struktúrák egymásmellettségében és egymásutániségében a rajtuk fennakadt általánosító erőt, és újra folyammá oldani: visszavenni a tárgyaktól azt, ami az emberé, az erőt, és ismét új tárgyasításban vinni újabb értékek létrehozásáért. Ez az általánosító energia megmaradásának a története.

A megszüntetve-megőrzött struktúrák, az elrelativizált struktúrák rétegeinek a lebontása oldja majd folyammá a megszakítottságot, amint például Pliszceckaja az antik szobrokon megőrzött mozzanatok „megkoreografizálásából” oldja erővé az antik táncok mozgásait.

A megalkotott művészi struktúrák rétegeinek lebontása azonban eredménytelen kísérlet volna. Ezek a struktúrák ugyanis nem relativizálódnak, hanem egymás mellé rendeződnek: *intenzív totalítások* (Lukács György).

Az elrelativizálódott tudományos struktúrákból viszont aránytalanul kevés maradt fenn: az újabb rétegek nemcsak megszüntették, hanem feledtették is őket. Az egyes és többes szám közül például kikopott a kettes szám, a százaz számrendszer mellől a hatvanas; az ábrázolás egyeduralmát felváltja a jelzés, a tükrözést az expresszió, hogy a természettudományos tételek relativizálódásait most ne is említsük.

Az általánosítás történetét mégis a különös általánosítás struktúráiból tudjuk folyamattá újraoldani: a horizontálisan egymás mellé rendezett műalkotások szerkezeti állapotaiból és a vertikálisan egymás fölé emelkedő relativizálódott tudományos általánosítások struktúráiból.

Az általánosító erő története tehát a kultúra története, a felfedezések története, a tudományok története, a művészetek története.

•

Az előember a valóságot határozatlan egységnek fogta fel³. Szinkretikus tevékenysége kikülönböztethetetlenül fizikai és, szellemi is volt. Általánosító erejéből az *egyes* létrehozására telt: nem megkülönböztetett, hanem *azonosított*. Mágikus

3. Herder, J. G.: *Über den Ursprung der Sprache*, in: *Werke in fünf Bänden*. Weimar, 1957. II. 79.

világképében a dialektika első láncszemét fedezhetjük fel: a kölcsönös összefüggéseket. „Minden hasonló hasonlót hoz létre“ — vallja a törzs varázslója az utánzó mágiában; „az, ami egyszer együvé tartozott, szétválása után is kapcsolatban marad“ — véli az átviteli mágiában⁴.

A határozatlan egységet éppen ez a gomolygón dialektikus hiszékenység jelentette: minden — minden volt; semmi sem volt semmi. Az egyes minden volt, mert a minden mindig közvetlenül az egyesbe csapott át.

Az átcsapás azonban újabb mozzanat az azonosság kezdeti dialektikájában: a határozatlan egység az előember aligtudatában lassan tagolódni kezd. Megjelenik az arkhimédészi pont felé gravitálódás vágya a *rámutatásban*. A hasonlóan belül felismerik az ugyanazt: önmaga-jelöléssel jelzik a tárgyat (szakóca, majd lángoló kard).

Az utolsó fázis az *azonos és véltazonos* illuzórikus összetévesztése volt. „A primitív mágia alapja az a hiedelem hogy a realitás ellenőrzése illuziójának a megteremtésével a realitás a valóságban ellenőrizhetővé válik“⁵. A rámutatást felváltja a véltazonos kimerítő jelenségi ábrázolása: az előember legmagasabb általánosítása a hasonlóság alapján az egyes felismerése volt a jelenségi illúzió valóságghú újraalkotásában.

Az írás előtörténete tehát azt mutatja, hogy az általánosító erő első objektívációi a véltazonost ábrázoló formák, melyek magát az egyes valóságot jelentették: kezdetben a jelentő és a jelentés tárgyilag is azonos, később — véltazonos.

Itt a szimbólum és a metafora közös őseivel találkozunk a *jelentő* és a *jelentés* artikulálódásában. De még nem a különbség (szimbólum) a lényeges, hanem a hasonlóság (metafora). A törzsi tudat kollektív azonosítása érdekében, az egyéni erők maradéktalan közösségi összekapcsolása érdekében a jelenségi felismerés tökéletességében végigvitt ábrázolás elengedhetetlen.

Az átcsapás a neolitikumban jön létre, amikor a jelenségi tökéletes megidézést felváltja egy általánosítottabb geometrikus ábrázolás, amely a szimbolikus konvenciók jelenlétére utal — ezen keresztül pedig a kezdeti azonosító erő első elvonásaira is: a törzsi tudat közösségi megerősödésére, amely a konvenciók szimbolikus memorizálására és értelmezésére is képes. Természetesen már itt is az anyagi lét az, ami meghatározta és lehetővé tette ennek a tudati foknak a létezését. „A döntő, forradalmi lépés abban áll — mutatja ki Arnold Hauser —, hogy az ember többé már nem élösi módjára fogyasztja a természet ajándékait, hanem saját maga állítja elő őket... Kezdetét veszi a munka megszervezése, a tevékenységi körök elosztása, a foglalkozások különválása“⁶.

Az írás történetében is újabb mozzanat jelentkezik: a valóság és vélt valóság azonossága helyett a jelölt és a jelölő szimbolikus kapcsolata kerül előtérbe: a *rovásírás, a csomók fűzése, a kagylófűzés*.

Mindkét ősi szakaszra (paleolitikum, neolitikum) az érzelmi struktúrák megalkotása a jellemző. Az azonosság kötelezősége érzelmi pótlék volt a kevéske erők ökonómiájában. Az objektíváció eredménye is *érzelmi tárgy*: a rámutatással azonosított bölénytől az első (figuratív vagy geometrikus) bölény-barlangrajzig és így tovább. Az írás előtörténete egyben a szinkretikus cél megszületésének, a szerszámok létrejöttének és a gazdag-közvetlen kísérő érzelmek megerősödésének története is. „Írás“ volt a cél, az eszköz, az érzelem és főleg a létrehozott

4. Frazer, J. G.: *Az aranyág*. Budapest, 1965. 27., 43.

5. Thomson, G.: *Aischylos és Athén*. Budapest, 1958. 21.

6. Hauser, A.: *A művészet és az irodalom társadalomtörténete*. Budapest, 1968. I. 11—12.

tárgy, mert valamennyi ábrázoló erejének egyetlen értékes létezési módja a kollektív és maradéktalan közlés volt.

De nemcsak a térbeli ábrázolás volt közlés; közlés volt az emberi gesztus is: a tárgynak felfogott emberi test plaszticitása nem önkifejezés még, hanem a vélt valódit helyettesítő ábrázoló mozgás. A törzsi szinten azonosított érzelmek, célok a ritmikusan összehangolt gesztusokban, táncban, mozgásban magát a reálisan véghezvitt cselekedeteket „pantomimizálták“ a vadászat, a harc, a vetés, aratás szertartásaiban. Mert a kifejező mozgás ambivalenciája — a cselekvésre való előkészítés és a jelzés⁷ — már ezen a fokon messze meghaladja az állati expresszivitás gesztus-tartalmát: a törzsi élet megkövetelte a közösségi cselekvésre való előkészítést, ez pedig, különösen kezdetben, csak kollektív közléssel, ábrázoló gesztussal volt lehetséges. Persze később — hasonlóan a neolitikum geometrikus ábráihoz — az emberi ábrázoló gesztusok is átcsaptak szimbolikus jelzésekbe, amelyek megint csak a már fejlett törzsi tudat konvenciókészségét igazolták. Innen ugyan még évezredes az út az egyéni-szubjektív expressziók felé, de mégis innen indul el.

Itt még minden előremutató általánosítás. Az ábrázolás nem kanonizálás, hanem a cél irányában történő haladás. A harci kultuszok „szereplői“ szinte észrevétlenül mennek át a reális harc hőseinek valós minőségébe⁸. A visszatekintés is jövőalkotás, és nem múltba meredezés: miként a számszám célfunkcióinak többszöri ismétlésével alakul ki a cél, akként a gondolatok is a többszöri tevékenység gazdaságosan megrövidített tapasztalatai, elvonásai stb.

*

Az írás tulajdonképpeni megjelenése egybeesik a véltazonos általánosításával. Az általánosító erő itt a hasonlítást hasonlóvá formálássá emeli. A rámutatással körülhatárolt egyest felváltja a mása, a reprodukált egyes: „a képmás“.

Az újraalkotott azonosságok ábrázoló formái, gesztusai és jelzései mindinkább megerősödő ábrázoló formák, gesztusok, jelzések. Az azonossal való kapcsolatuk pedig az összehasonlíthatóságról a felcserélhetőség viszonyára emelkedik: a valóságot helyettesítheti a valóság képe. A reprodukált egyes már nem az egyes mása, hanem fokozatosan más, mint az egyes: több nála. A hasonlóság átcsap különbségébe: a többlet különbségébe. A reprodukció a másolt egyes pontos jelenségi ábrázolása mellett az ember számára lényeges vonások felszűrését is hordozza: általánosítottabb a csak megjelölt reális egyesnél. A különbség: a felcserélhetőség alapján létrehozott tárgy, mely már több, mint valós forrása: *különös tárgy*.

Az írás e különös tárgyakat, az általánosító erő eme különös objektíváldásait a *piktogrammokban*, a *képirásban* rögzítette. A piktogrammák mint „folyékony reliefek“ és a képzőművészeti általánosítás közössége elvitathatatlan. Funkciójuk különbözősége éppen ezért nem a jel, hanem a jelzés különbsége. A piktogrammák miniatúráit századokkal megelőzik a festészet, domborművészet alkotásai. Egyik is, másik is képi jel. Információik azonban különbözőek: a képzőművészetet esztétikai mondanivalót, az írásé önmagában szenvtelen kommunikációt hordoz. Természetesen e jelzések tartalma hamarabb vonódott el absztrakt gondolatokká, mint formája. Ezért a képzőművészeti képekkel szemben a piktogrammák egyre inkább elvont tartalmak képi figuratív konkretizálásai, amelyekben a lényeg és szerkezet feszültsége „stiláris“ leegyszerűsödéshez vezet: a képzőművészetben vég-

7. Darwin, Ch.: *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. Budapest, 1963. 18., 28—29., 45., 55.

8. Thomson, G.: *i. m.*, 21—22.

bement geometrikus elvonódás-stilizálódás az írásban a jelek sematizálásában ismétlődik és rögzítődik. A piktogrammákat *ideogrammák* váltják fel, amelyekben a képi külső gazdaságossága a gondolatot már különös elvontságában hordozza: ugyanaz a jel jelenthet például házat, palotát, viskót — az adott összefüggésrendszernek megfelelően. (A művészi általánosításban ez majd más strukturális szinten a *téma-eszme* dialektikájában az összehasonlító művészettörténet egyik alapproblémájává válik.)

A kezdeti képi jelek „elevensége“ a különös egyénitetséget jelenti: a kezdeti különös még az „életrekelő“ véltazonost jelenti. A mai filmszalagnak megfelelően az egykori domborművek, panoramikus festmények magát a cselekményt eleve-
nítik meg: a vadászni induló fáraót, magát a vadászatot, a diadalmas hazatérést stb. A festmények jelentése a teret (vagy a tér látszatát) itt még idővé, folyamattá oldja. Itt még a kezdeti szinkretikus ábrázolás utolsó rezdüléseit fedezhetjük fel.

Az írott vagy rajzolt *plasztikusan különös általánosítás* — akár egyénítetten (naturalisztikusan), akár közvetettebben (vázlatosan), de még ábrázolás: érzékszerveinknek szól, térben is, időben is érzékletet alakítunk ki róla. Ugyanakkor a dinamikus művészetek ideogrammai a különös ábrázolás egy másik formáját is létrehozzák: a valóság és konvencionális jelének a viszonyát. Ez a *dinamikusan különös általánosítás* a rögtöni érzékelésen túl, a mozzanatok egymásutániségában, már képzeti szintet hoz létre: az ősi (és mai) pantomimok képzeit, amelyek az indián homokrajzok tűnékenységéhez hasonlóan „belerajzolják“ a levegő téri közegébe a valóság képét. És valószínű, hogy a szonoris képzetek premuzikális lenyomatai is figuratív ábrák voltak, különösen az ősi kultuszokban, amelyek aztán a balettmozdulatokhoz hasonlóan, exteriorizált bensőkké vonódtak el: expressziókká. Persze hosszú volt ez az út a fűrészfű hangjától a lant szublimált hangzásáig, a szél süvítésétől a fuvola regisztereibe foglalt hangzásokig a zene kialakulásában⁹.

Így tehát a dinamikus művészet kezdeti ábrázoló gesztusai, a figuratív különösen megnyilvánuló látható vagy hallható kifejező mozgásoknak a tartalmát, a *valóság és képe* viszonyt a stilizálódás során a *valóság és jele* viszonyává vonják el.

Az írás történetében a már ideogrammákká absztrahált hieroglifák külsőleg is elvonódnak: a lenyomatok (ábrák) jelekké válnak. Így a képírást, ideogrammát felváltja a jelírás: *ékirás, szóírás*. Persze az egyezményes jelek elterjedése még sokáig megköveteli a felismerhetőséget is. Ezért az ékirás szimbólumai mellé még sokáig egy-egy hieroglifát is beiktatnak a jelentés biztonsága miatt (ideogrammikus definitívumok). Itt az általánosítás az írást ábrázolva magyarázza; de megtaláljuk ennek a strukturának a fordítottját is: a művészi általánosítást írással szoktuk magyarázni (a műalkotás, kép, zenemű „címe“ stb.).

Az új konvenciókkal a szimbólumok olyan formája jelenik meg, amely stilizáltságának elvontságában már nem az egyes valóság jelenségi egészét, hanem csak annak „nyomatát“, vonalait, irányát, elemi formáit idézi. Ezek a szimbólumok is szervesen kapcsolatban vannak a művészi expresszív formák kidolgozásával. Így a zenei hangok, a költői szóképek, a balettmozdulatok is szimbólumrendszeret alkotnak. De míg a művészi szimbólumrendszerek jelezései érzelmileg szimbolikus metaforákká objektívalódnak¹⁰, az írás szimbólumai végig megtanulásra váró konvenciók maradnak. A dallam, a táncmozgás, a költői intonáció a korabeli életérzés

9. Lucretius, T. C.: *A dolgok természetéről*. Bukarest, 1957. 105—107.

10. Vianu, T.: *A metafora kérdéseiről és egyéb tanulmányok*. Bukarest, 1967. 97.

többé-kevésbé „objektív“ kifejezőjévé, és így az egyéni-közös érzelem művészi általánosításává válik, az írás pedig, túl az életérzés különös létezési fokán, egyetemes általánosítássá vonódik el.

Míg tehát az ékírás, szóírás konvenciói mindinkább absztrakt szimbólumok, addig az expresszív mozgásokból létrejött művészi kifejezőeszközök az esztétikum tükröződései, a művészi valóság belső ábrázolásai, amelyek a legelvontabb expressziók esetében is a képi-különös általánosítást idézik. Még a zenében is. Schweitzer jegyzi meg, mennyire szeretett Bach képekben gondolkodni¹¹. A legelvontabb liturgikus szöveget is rajzban látta — írja róla Lendvai. „Amikor a h-moll misében a »pleni sunt coeli et terra gloria eius« szövegéhez nyúl; az »ég« szót önkéntelenül is magasba, a »földet« mélybe helyezi; a »gloria« szóval egy kötelező díszítést, barokk cikornyát ír le, s az egész dallamot úgy építi fel, hogy hangjai »töltesér« alakban rendeződjenek — hogy e zenei kozmosz középpontjába helyezhesse el az »eius« szót.“¹² Tehát megjelenik a lelki tevékenység különös általánosításában a zenei tér, zenei idő, a tánc téri közege, a költészeti kifejezések plaszticitása: egy új, művészi valóság világa. Ez azonban már az egyetemessé elvont fogalmak általános fokát tételezi fel, vagy úgy mint a zene és tánc affektív-intellektuális metaforáinak kontrollját, vagy úgy mint az ebből a szintből a szövekek különös szintjére „visszaváltó“ költészeti általánosítás potenciálját.

Az írás konvencionális lenyomatai jelekké vonódnak el: miként a szavak, az írás is egyszerre lesz lenyomat és jel¹³. Az írott jel kialakítása a különös általánosítás eredménye: a névszók mellé bejelölt igék a hieratikus írás további elvonását, „dramatizálását“, dinamizálását követelték meg; a cselekmény rögzítése a rögzítés cselekményesítését kéri, és megjelenik a rajzolt történes; ennek kezdeti pantomim-piktogrammái szintén interiorizálódnak a közösen elfogadott és leegyszerűsített szimbólumrendszerekben. Az ékírás formája a jelölt valóság általánosított szintjét tartalmilag is magasabb fokra emeli: az új szimbólumok már szavakat (fonémákat és nem a szavak konkrét képét), majd egyenesen fogalmakat jelölnek. Az átmenetek egyidejűleg léteznek: az ékírás szimultán létezett mint szóírás, mint szótagírás és mint hangírás is¹⁴.

*

A folytonosság tehát az egyetemes elvonás felé is töretlen: az ideogrammi-
kust írást felváltotta a szóírás, a szóírást a szótagírás, emezt pedig az alfabetikus írás. A szóírás az egyetemes általánosítás alsó síkján mozog: a szó és a jel azonosítása a jelek számát a szótári szókészlet mennyiségi szintjére emeli. A szó-jelek szét-töredezése (vagy még inkább: az egytagú szavak aktív vizsgálása) újabb jelkombinációkat eredményezett, és egyben az általánosítás újabb formáját, a szótagírást hozta létre. Majd a fonetikus jelek, a betűk rendszerei az írás klasszikus értelemben vett legnagyobb elvonását jelentik. Persze a számítógépek kód-világa, az alig néhány jelre redukálható matematikai nyelv általánosításai, az információ sáfre-
jei azok, amelyek az általánosítás mai legmagasabb szintjét jelentik. Itt már ember és gép lényege közösen származtatják az általánosító erőt. De ez az erő nemcsak a beláthatatlan mikro- és makrokozmosz világát teszi érzékelhetővé, hanem kapcsolni tudja az újabb és újabb gondolatokat egy „kibernetikus különös“ általánosításához is, amit a modern művészet az episztemológiai metaforákkal próbál

11. Schweitzer, A.: *Johann Sebastian Bach*. Leipzig, 1963. 403—405.

12. Lendvai, E.: *Bartók költői világa*. Budapest, 1971. 125.

13. Humboldt, W. v.: *Über das vergleichende Sprachstudium*. Leipzig. é. n., 22.

14. Lipin, L.—Belov, A.: *Cârțile de lut*. București, 1962. 82.

esztétikaivá alakítani¹⁵. Mert maga az egyetemes általánosítás is része a művészi általánosításnak. És itt nemcsak az eszmei mondanivaló egyetemességére gondolunk — amely nélkül a műalkotás elveszítené érvényességi körét és relativizálódna¹⁶ —, hanem a művészi általánosítás mozzanatainak a dialektikájára is: a dinamikus művészetek és különösen a zene művészi közléseikben következetesen az egyetemes irányába haladnak. Sajátosságuk pedig az, hogy sohasem érik el a fogalmi közlés szentviten „objektív“ határát.

Ugyanakkor a fogalmi általánosítás szintjéről a visszaút a különös felé éppen annyira nyitott, mint — láttuk — az egyes felől volt a különös felé: a fogalmakká elvonódott gondolatok szóképekké partikularizálódhatnak újra, vagy még egyszerűbben, a nyelv metaforikus szintjét reaktivizálják; úgyszintén a hangsorokba elvonódott zenei funkciók is melosszá elevenednek fel újra, amint a stilizált gesztusok is vizuális „intonációvá“ rendeződnek a táncban. Mert a művészi általánosítás számára az elvont fogalom, a zenei vagy tánc-intonáció önmagukban pusztán létezők — esztétikai valósággá csupán partikularizálódásuk révén válhatnak a „visszacsatolt szóképekben“, a „vezérelt affektivitásokban“, a tánc, a zene metaforáiban.

*

Válaszunk a feltett kérdésre:

— a gondolati struktúrák egymásutánosságát az írás történetével tett párhuzam történelmi sorrenddé emeli: az egyes—különös—általános fokai mind a lét, mind a tudat időrendi egymásutánosságát is jelentik;

— az egyes és általános összefüggései a mennyiségi arányok létezését feltételezik fel: az általánosításhoz az egyesek mennyiségi determinálására volt szükség;

— az egyes minőségei: az azonosság, a véltazonosság és a mindinkább távolodó hasonlóság, amely új minőséghez, a különöshöz vezet;

— a különös minősége a hasonlóságtól a különbségek felé visz: az átcsapásokban gondolatilag az eszmény és a valóság sajátos összefüggéseit származtatja a művészi és általában az esztétikai általánosításban;

— formailag pedig megalkotja az egyes mását az eltávolodó hasonlóság dinamizmusában;

— ez a képmás kezdetben hűen ábrázolja szemnek, fülnek térben és időben az egyesben zárt jelentést azzal együtt, amit „hozzá“ általánosított;

— később az ábrázolás hűsége gyengül, és erősödik a jelentés gazdagsága: a képmás elvonódik;

— a képmást a valósághoz való viszonyában a jel váltja fel, amely a belső jelentés expressziója a külső tárgyról vagy a külső tárgy ürügyén, később külső tárgy nélkül;

— a jel expresszivitásában a művészi tevékenység eszköze;

— a jel végül „kinövi“ expresszivitását és objektív kommunikációs eszközzé válik;

— automatizációs, információs, kibernetikai struktúrák összetevőjévé válik, de ahonnan

— újra felveheti az esztétikum partikularitásait is.

Az egyes—különös—általános koordinátái végső fokon „episztemológiai rácsot“ alkotnak, amelyet elemzéseink során ráilleszhetünk minden korszak egyidejű viszonyaira is.

15. Eco, Umberto: *Opera deschişă*. Bucureşti, 1969. 152.

16. Lukács György: *A különösség mint esztétikai kategória*. Budapest, 1957. 193.

A tudományban ez a rács az igazságok elrelativizálódását mutatja ki: történelmi kuriózumokat fog megjelölni. Az egyetemes mindig az új általános lesz, mert a régi mindig partikularizálódik, és mint ilyen múltbeli érték gyakran jelenkori esztétikai töltést kap (lásd: megmosolyogható múlt, borzalmas múlt, fenéges múlt stb.), néha pedig kimerült, pangó koordinátává degradálódik.

A művészetben ez a rács az eszmék szimultaneizmusát, harcát fogja kimutatni, amelyben az érték állandó mértéke az esztétikai. Itt nem relativizálódás, hanem újabb és újabb genezis a mozgás formája az egyetemesen általános eszmény művészi konkretizálódása a hagyomány és újítás állandó dialektikájában.

Ma az episztemológián belül gyakran beszélnek filozófiai tradíciókról, a tudás szociológiájáról, a tudomány szociológiájáról, tudománytörténetről, tudománypszichológiáról. Úgy véljük, az episztemológiának ma ezeken kívül még két mozzanatra kell felfigyelnie:

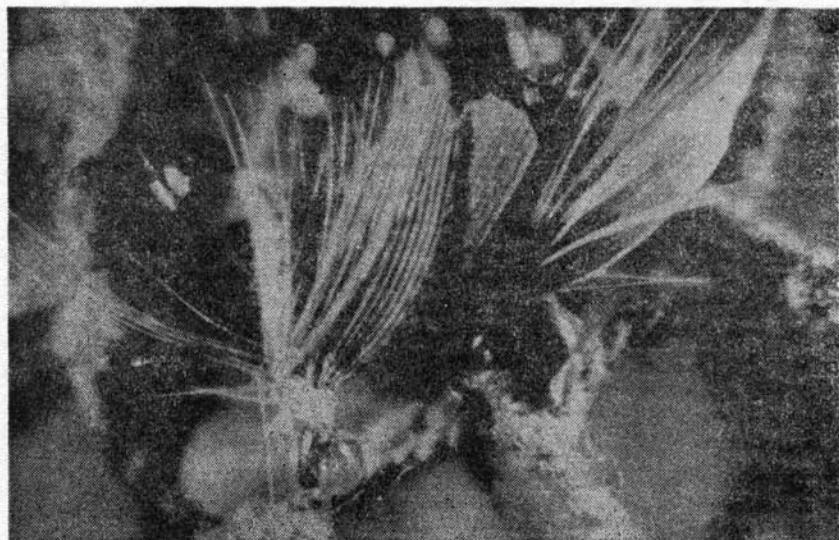
Elsősorban tovább kell szélesíteni a kört. Így az a meghatározás, miszerint „az általános episztemológia a tudományos ismeretek termelését tanulmányozza minden aspektusban”¹⁷, kiegészítésre szorul. Hozzá kell tenni: az episztemológiának minden ismeret, így a művészi ismeretek termelését is tanulmányoznia kell.

Másodsorban, egy ilyen episztemológiai átfogó elemzés keresztmetszete az egyes—különös—általános elvonás története kellene hogy legyen, amelyhez a diszkrét mozzanatok a művészet, a tudomány történetében, a folytonosságot pedig a betű, az írás történetében véltük felfedezni. Mert folytonosságában az emberi általánosító erő minden korban termelt művészi és tudományos struktúrákat is, amelyek között a határvonal egyszer a hasonlóság, máskor a különbség jegyében húzódott; ma talán mindkettőben egyszerre.

---

17. *Valóság*, 1971. 10. 127—128.

Kabán József: Egy légy halála

PALOCSAY ZSIGMOND

ESTÉNK

(Blokkvilág-ciklus)

Esténk zuhogós, csurgós, eregős nem lett,
konzerválni kellett a mosatlan edényeket
_____ vegymézzel, len-kék porral.

---

tó-lé korsónkban, ivóvíziünk a kredencen,
_____ csapunk az éjjel csepegett,
de dögleni nem lehetett a fürdőkádban,
mert nem karcol felhőt a hat emelet
(különben megfejtem volna egy felhő-tehenet)

---

esténk eregős, zuhogós nem lett
— rajtunk a tévések segíthetnek:
az ellangaló, szombati BETOLAKODÓK,
Mickey- és Mighty-mouse-ok

---

hajdan Ness, Peel, — az ARANYSZARVASOK
fénykorában — (mindig a bögés órájában!)
kedden is lubickoltam,
s a láncot meghúztam bizalommal ülepem megett

---

ma csak a ventilátor tehet valamit érdekemben

---

nem vártam éberem (vekkerrel)
a „rőzsás ujjú“ hajnalt _____
amikor csurgatnak nekünk is éltető nedvet
_____ mindennél kedvesebbet

---

nincs haldokló (korty víz' kérő), hála, a házban

---

nyeljen szagevő pirulákat a bidé,
_____ s káposztás fazakam

---

távolmarad ma este a testünk (egy-
mástól kútba estünk),

alattunk mosnak, mosogatnak

---

a lakók nem akarnak nézni is
„RIPSZRAPSZÓDIÁT, VÍZIZENESZIMFÓNIÁT
_____ vasárnap lesznek KICSIEMBEREK
s VILÁG-EGYEBEK“ _____

_____ akkor lesz víznyomás
fenyőmagasban _____

---

habsóink (addig is) oldódni akarnak
_____ illanni erdőízzel _____

---

kocog a kancsók, poharak üveglelke,
hamuzsírt ken kezemre,
aki leölette vízörző fáink _____

---

bokraink nem bírnak konzerválni
esőt a Szamos mellett

---

gyónni víszem lelke gyalog a pincébe
(liftünket becézve)

---

vedrembe zuhog a főcsap sugara
az aszfalt fáinak gyökere alatt

---

s bár tudom, nem fogok halat:
pancsolok vele

(lévén játékos elem): _____

_____ vonzó, orzó,
megszokott kísérő életemben _____

---

mint a könnyecsepp, a foszlott remények felett

(ilyformán mossa mindenem)

_____ nem hagyja sósan tenyerem

---

* Ripszrappszódiá: Liszt-rapszódia — A szerző *Ferdített szavak* gyűjteményéből.

KÁDÁR JÁNOS

ZÁRVA

Magamnak — másnak is —
idegen vagyok.
Nem tudom,
tehet-e valaki róla!
Magamról szólva —
egy másik születik,
s a mást faggatva —
nem én vagyok.

Csak hangtalanul tudom magam.
Így lettem valóban leltározhatatlan.
(Mint az ősz. A hulló levelet
nem szokás temetni.)

FEHÉR GYÁSZ

Egyre több marad bennem a gyülő telekből.

Dermedtségemet az égőtalpú nyár nem enyhíti.
Minden télből egyre több szorul bennem,
mígcsak majd egészen fehérben érzem jól magam.
Fehér gyászban.
A téllel gyül bennem az erőtlenség,
mint lassan megölt fában,
melyről tavaszról tavaszra jó darabon
lehántják a kérget.

Egyetlen,
szomjoltásnyi vizet őrlő,
dobogtató forrás él bennem fölfagyhatatlanul.
Kevés, hogy szomjat oltsak.
Tán ezért nem jön senki hozzám közel.
Jön-e valaki szemet vetni,
rontás-üzni hozzám?
Talán.

Mind több marad bennem a gyülő telekből.
Majd csak egészen fehérben érzem jól magam:
fehér gyászban.
Gyül bennem az erőtlenség.

Dermedtségemet
az égőtalpú nyár sem enyhíti.

Fehér gyászom valaki megoldja majd.

METROPOLISOK

HAJNAL

A futószalag megindult.
És még csak hét közepe van.

A buszokból kilóg a tömeg,
megdagadt nyelv.
Napszámra fáradt lábak
dobognak a vékony padlón.
Alvó ölbevalók nyakán
billeg a fej.
Kemény fenekék nyomulnak
megfáradt lágycokkra.

Decis mámort szimatolnak
a borostás agyak.

A végállomásokon dől az ember
— megoldott kéve — a kocsikból,
súlyosan, akár a kő,
és fölszívódnak
a szervezett tevékenység
szikkasztó sejtjeibe.

(Kijövet, már alig lesz a napból,
s a holnapok máris törtetnek felénk.
Számonkérőn, diühöngve.
Hiába mondjuk: Ma van dolgunk!
Tolakszik felénk a holnap.
Mégis, mindenre várunk kell:
Hogy megszülessünk, számba vegyenek,
hogy szeressenek.
Jut-e idő, erő
önmagunkat számba venni?)

DÉL

Bezsúfolódtunk a dél
félreismerhetetlen mozdulatai közé.
Kuszaság.

**Ha a tér — embermagasságig —
megőrzött volna minden formát,
egy lépést sem tudnánk tenni anélkül,
hogy össze ne törnénk magunkat
a törmeléken.**

**Azonos gyomortartalom,
fájdalom, öröm, vágy stb.**

Típusgondolatok.

Dél van.

(Elpilledve kérőznek a delelő házak.

Kerítetlen csorda a város.

**A vezérállat, a templom, lábra áll,
mozdul nyakán a túlméretezett kolomp.**

Indulna. Hiába. A csorda mozdulatlan.)

ESTE

Beszürkült a város.

**Dagadttá borzolódtott a homály,
mint meredő-tollú verebek.**

A kocsmákban a legállhatatosabb a zsúfoltság.

Torznak látjuk magunkat a rossz tükörben:

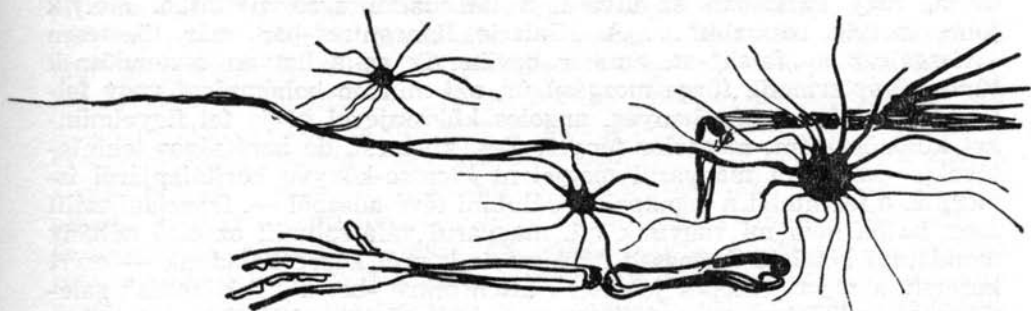
vízfej, gyilkos homlok.

**Decis mámorban lazulnak föl a borostás agyak —
néhány órára.**

(Mielőtt a komótos sötétség

**föltámasztaná állát virrasztani —
széles mozdulattal szétszór,**

beveti az utcákat — szaporodni.)

BRASSAIVAL ÖTTŐL NYOLCIG

(Anna naptárából: 1970. október 13, kedd. Egy óra hosszat kerestünk parkolóhelyet a nagybani kereskedelem üzletnegyedében, ahol a Lettres Françaises szerkesztősége. Pierre Daix. Elbűvölő. Kiderült, hogy Arthur L. veje. Délután: Brassai-kiállítás, Brassai műterme, vacsora négyesben az Oriental bistrot-ban. Rohanás: Jeu de massacre, Ionescótól. Több hulla, mint Shakespeare összes művében összesen. A 15-ik halott után már csak nevetni lehetett... Utána: Le Flore.)

28. Öttől fél hétig

Délután öttől fél hétig, és fél héttől este nyolcig Brassaival. Őrzelmes izé két részben. Tulajdonképpen egyetlen rohanás, száguldás, sietőség kiváltotta izgalom, kárpótlásul, amiért kerek harminchárom évvel ezelőtt, 1937 viharos őszi Párizsában hiába vártuk őt Tihanyi Lajossal a Dôme teraszán, s ugyanezekben az órákban, öttől nyolcig; valahol a Földközi-tenger partján akadt épp fontosabb dolga. De most, kerek harminchárom év múltán, szerencsénk van. Ugyancsak onnan, a francia Délről, valahol Nizza és Juan-les-Pins között fekvő házából — Éze-village-ból — tért vissza a fővárosba, a „falak“ kiállítására; a tárlat elrendezése, nyomtatványok, sajtó, tévé, vernisszázs, vásárlók, a jövő évi New York-i kiállítás előkészítése, csupa rohanás... S ha már levélben nem jelentettük be magunkat, ahogyan az természetes és jólneveltségünkhöz illő lett volna, zavarunkat elleplezendő a vendéglátó Hivatal útján kerestük meg őt, s már azért is, hogy akadjon a Hivatalnak reánk fordítható „establishment“-munkája, különben hogyan is létezhetne?, mert hiszen nem ugyanolyan Állami Hivatal ez is, mint minden más Állami Hivatal? Egy-más foglyai vagyunk. Közös játékszabályunk az udvariasság. Irigylem a hajasokat, illúzióikban kivonulnak a Hivatal, az Intézmény, az „establishment“ mágiájából — egy más mágiába, a lélekhasadásos passzivitásba, vagy Párizsban az utcára, a társadalmi agresszivitásba. Melyik jobb, melyik rosszabb?... A „Galerie Rencontre“-ban már tüzetesen átvizsgáltuk a „falak“-at, amikor beviharzik az a hatvan esztendősnak tűnő, középtermetű, fűrge mozgású úr, aki minden bohémséget vagy feltűnést kerülő, enyhén hanyag, angolos külcsínjével hívja fel figyelmünket különösségére; megcéloz fénylő, éles, kíváncsi, de barátságos tekintetével — az arcot magyarul megjelent Picasso-könyve borítólapjáról ismerjük, a tekintetet a tegnapelőtt délutáni tévé-adásból —, franciául szólít meg, hátha nem mi vagyunk mi, magyarul válaszolunk; az első néhány mondatnyi kötelező formáság után máris képről képre haladunk — ezért kéretett a most jelképes jelentésű „Rencontre“-ba, a „Találkozás“ galériába —, miközben mi eufóriásan mondjuk a magunkét, ő pedig a ma-

gáét. Ujjal mutogatja nekünk a képeken az eddig nonfigurálisnak látott, mintegy kínai mód lakkozottnak tetsző táblaképeken a legnaturálisabb részleteket, mintegy az idő gyors pergésére való tekintettel, elhanyagolva a „falak“ új műfaja kívánta esztétikai és szociológiai magyarázatát. A „falak“-ról egy kritikusa a reggeli újságban ezt írta: „a Királyok völgyének hieroglifáihoz hasonlatosan nemes és rejtélyes graffitik“. Holott gyönyörködésünkben — „inkantációnkban“ — csupa zenei képzet támadt bennünk a „falak“-kal, e tüneményes színekkel szemtől szemben, olyanok, mint: harmónia, ritmus, skála, futam, fokozás, elhalkulás, de ezt elmondanunk lehetetlen, az ő magyarázatai érdekesebbek is, ámbár mi mégis úgy véljük: itt még magyarázatként is fölösleges magánál a leképezett anyagi-természeti valóságnál több „realizmus“, több natúra: a „falak“ csillogó színes felülete, az objektív szép megvalósulásaként, e személyes elrablottságban már a művészi eszmélet eredeti esztétikai cselekedete, személyes egyszerűsége; művész alkotása, a Brassaié... Gilberte szintén beviharzik, hanyag esőkabátban, esernyő a hóna alatt — kicsoda napsütés odakint, és attól micsoda fény idebent! —, ő is fürge, sietős mozgású, gyorszavú, szinte röpköd az egész törékeny asszony, a keze, a kabátja, esernyője, táskája, hangja; ő az, akit Picasso megfeddett, több mint negyed százada már, hogy elfeledte katalán anyanyelvét. Brassainak dolga akad a „Rencontre“ titkárnökivel, visszasiet hozzánk, aztán rövid megbeszélés Monsieur Pierre de Fenyollal, a galéria igazgatójával, közben hol neki, hol Gilberte-nek tárlatlátogató tisztelőikkel kell szót váltania; csevegés, kölcsönös, fesztelen bókok, amik keleti fülünknek mind olyan roppantul finoman és európaian hangzanak franciául; Brassai közli Gilberte-tel: nyugodtan ohajtana beszélgetni vendégeivel, velünk, átszaladunk barátjához ide a szomszédba, kávéra; már kint is vagyunk a Kerend a Dél utcán, Brassai egy lihegve érkező kritikus karjaiba szalad, valósággal a karjaiba, ölelkezés, csók, „Hamarosan visszatérek“, „Várlak“. Barátja Tabac-bisztrot-jában isszuk meg a feketét, de Brassainak a barmannal sürgős megbeszélni valói vannak, nem jutottunk hát hozzá nyugodtan, meghitten elbeszélgetni: visszaroohanunk, ismét a „falak“ közt vagyunk, Brassai a kritikushoz siet, Gilberte a Cayrét dicséri, kérdi, Párizsban hol tanyázunk?, megmondjuk, ál, rég nem járt a Saint-Germain-des-Prés tájékán, de úgy hallotta, az mostanában tisztára az „Opéra de quat'sous“, a Háromgarasos opera, egy „sauvage“, egy vad világ. „Mondja, kedvesem — kérdi Annától —, maguknál ott a drugstore körül — mármint szemben a Flore kávéházzal — a nők még mindig haját viselnek?...“ „Nehéz válaszolni, túlon túl elterjedt a paróka, nem tudni mi van alatta.“ „Mondom, egy »sauvage« világ.“ Kuncogok, mert azt olvastam, hogy Gilberte mostanában macskákat fest, de azok olyanok, mint az orozslánok. Állunk a „Manifeste Rouge“ című kép előtt. Mindig ide kerülök vissza. Brassai: „Tudja, Méliusz, nem a kéz a kérdés, a kéz mindent megtanulhat, és mindent tudhat a festészetben, rajzban; a kéz: eszköz. Minden a szem. Ezen múlik a kép valósága, sorsa; ez a döntő. L'oeil. A szem.“ Ezzel a futammal arra a kérdésemre válaszolt, hogy a „falak“-at vagy a graffitiket egyszerre fogja-e be a filmkockákba, vagy az ős-felvételből részleteket vág-e ki? Megismétlem a kérdést... Szó se róla, a szem a felfedezett képiséget egyszerre ragadja meg, a maga szerkezeti teljességében, másképp az egész fabatkát sem ér. Csak a dilettáns

találgat. „A szem minden.“ Egész sor képen a cédula: eladva. A képek — fotók — ára méret szerint: 750, 1200, 1500, 2000 frank; a 70×100 méretű tehát, a mi pénzünkben, hozzávetőleg, 10 000 lej. Azaz 15 000 forint, azaz 3000 dinár, azaz 1000 rubel. Egy lemezről tizenkét levonat. Azaz 14 000 frank, illetve 140 000 lej... Messziről körözök egy magamban még csak itt fogalmazódó cél felé. Elmondom, Párizsban naponta írok, ez nagyon izgalmas számomra, néha úgy dolgozom, mintha mozgó filmkamerával, egyszerre a kommentárt is belefogalmazva... Ő: olvasta regényemet, köszöni, kitűnő, persze: így történt minden, Gallimard? az jó, az ő kiadója, jobban van az ottani emberekkel, de helyes, ha szkeptikus vagyok. Én: elmondom a Párizs-sal való harmadik találkozásom rövid lelki rajzát. Ő: a nyáron nála járt az öccse Brassóból, odalent Délen. Én: elhatároztam, hogy az itt töltött napokról írottakat megkísérlem majd könyvvé összekomponálni. Ő: háza a Riviérán — a La Manderea — háromszor — szinte — leégett; olvastam-e a francia erdőtűzről? Én: a „falak“ nemcsak hogy elvarázsoltak, teljesen adekváltak egy érzéssel, amióta ismét Párizsban vagyok, még nem találtam rá nevet; ezután már egészen másképp látom Párizst. Ő: szeretne, de nem utazik Romániába, az utak mentén nincs autószerelv, elvégre nyolcvanéves. Én: ha megírom, a könyvem címe: Napnyugati kávéház — olvasta-e annak idején Márai Napnyugati őráját? — és nem tudom miért, de mindez itt, a „falak“ közt jutott eszembe. Ő: a közelében lakik Beckett, úgyszólván szomszédok, igen jó barátságban vannak. Én: az az érzésem, hogy csodálatosabb címlapja könyvemnek el sem képzelhető, mint egy ilyen „fal“, mondjuk ez, a Manifeste Rouge című, rajta A S S A S I N graffitivel... Ő: ha el akarjuk érni a nyolcórás Ionesco-előadást — a Jeu de massacre nagyon érdekes! —, indulhatnánk, megmutatná még a műtermét... A nyelvem hegyén, hogy Picasso sem hallotta meg, amit nem akart, és furfanggal, erőszakkal elért mindent, amit akart, Brassai rajzaiból jelentős gyűjteménye van; felkiáltani szerettem volna, mert roppantul élveztem a helyzetet: „Micsoda remek tanítványa ön Picassónak, és én milyen tehetségtelen, vidéki utazó önök mellett!...“ Már kint vagyunk a Raspail-on. Hivatali kísérőnőnket leahagytuk, felszabadultan ült be Renault-jába, és elszárguldott. Brassai hirtelen mozdulattal taxi után veti magát, a bérgepkocsi mögül váratlanul egy kis, angol rendszámú, vérpiros Triumph ugrik ki; paraszthajszál választotta el, hogy el nem ütötte. A taxisofer és Gilberte között parázs latin vérmérsékletű vita keletkezik, a gépkocsivezető csak a garáza irányába hajlandó fuvarozni, ugyanis félóra múlva lejár a munkaideje, Gilberte szerint ez szabályzat-ellenes és önkényeskedés, végül kiderül, hogy a garázs épp célunk közelében; szent a béke. Gilberte búcsúzik, ő kopott kiskocsiján a fodrászhoz siet, de színház előtt együtt vacsorázunk az Orientalban, a Théâtre de Montparnasse oda egészen közel...

29. Fél héttől nyolcig

A Montparnasse sűrűjében törtünk előre, a Mitológiai Montparnasse-on; elhagytuk a vasútállomást, a Dôme-ot, a Coupole-t, a túlsó oldalon Rodin félelmetesen szép Balzac-szobrát; az egyetlen, amit a Calais-i polgárokon kívül tőle szeretek, s valahol itt lakik Ionesco... Fehérre me-

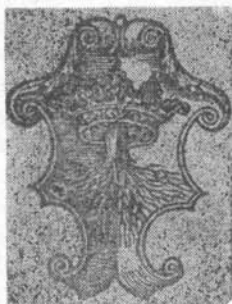
szelt, patinás, emeletes, udvaros házak mentén érkezünk a műteremhez. Az úttest túlsó oldalán hét-nyolc méter magasságban száraz, sebes, zörgő zúgással, a felszínen száguld a földalatti; pályáját rézsút hátradőlő fal támasztja; szabálytalan alakzatú, durván levert felületű bazalt-kövek fal-síkja; úgy találgatom, hogy az Observatoire táján lehetünk — tornyát reggelente a Cayré ablakából látom a Saint-Germain tetői fölé nyúlni —, talán az Avenue Denfert-Rochereau-n vagyunk, ha ugyan itt érkezik labirintusaiból a füstös napfénybe a metró, s akkor mögötte a Rue du Faubourg Saint-Jacques, ahol Brassaiék laknak... Milyen kíváncsi vagyok erre az otthonra, ott az utca sarkán túl, leírásból ismerem: egy nagypolgári épület ötödik emeletén, a lépcsőn vörös szőnyeg és az ajtón, Brassai monogramján a kopogtató... Arccal a bazalt-fal felé fordul, s rámutat: „Hol látta ezt, Méliusz?” „Nem emlékszem, hogy láttam volna valaha; ámbar... ahogyan nézem, mintha láttam volna mégis.” „Biztosan látta. Rousseau műterme itt volt a közelben. Ő festette le ezt a falat.”... Aha! A Brassai-féle „falak“-nak van hagyománya; a „Galerie Rencontre“ okker színű tájékoztató lapján Brassai Botticelliig és Leonardoig megy vissza... Megismétli: Beckett is itt lakik, egészen a közelben, úgyszólván szomszédok, igen jó barátságban vannak... Aha! Brassainak fontos és sokat jelent ez a barátság a nagy Megközelíthetlennel. De mi köze vajon Beckettnek a falakhoz? Némi szünet után, mellékesen: „Beckett ott volt a megnyitómon.”... Ismét szünet... Körülnézek, végig az utcán, a metró-pálya bazalt-falán; falak!, hol vagytok, Estragon és Vladimir, Pozzo és Lucky?; falak!, ezeket fedte el kitalált, buja, fantasztikus trópusi flórával Rousseau, mint egy bűnt — mint a mitológia illusztrációin szemérmét a fügefalevéllel az első emberpár —, a kövek pusztaságát, a falakat?; falak! hol vagy Apollinaire, óriási lúdtollal és papírtekerccsel kezében, ünnepi fekete öltönyben, oldaladon örök menyasszonyoddal: műzsáddal — a „pliszírozott“ nefelejcs-kék hippi-tógában —, műzsáddal, akinek az arca azonos a te arcoddal, és esküre emelt jobb keze azonos a te jobb kezeddal, ahogyan itt látott Rousseau?; falak!, hol vagy, Picasso, te matuzsálemi immár!, amint itt harminc évvel ezelőtt türelmetlenül Brassaihoz érkezve, ideges, felhangolt érdeklődéssel átlapozod a rajzait, és megkívánd őket, mint egy jó Greco-képet, mint én az előbb a Manifeste Rouge-t, amit már odaképzelttem otthoni falaimra, az Express címlapjáról letépett Vasarely Sarló és Kalapács-a mellé?; falak!, hol vagy, igazságtevő művészet Nagy Ideje?, évtizedeid egy szempillantat alatt összekeverednek, egymásba örvénylenek; gyönyörű Huszadik Század!... Ezt az érzést hogyan is mondhatnám el hirtelenjében Brassainak?, pedig hát ezt kellene elmondanom, és éppen ezért el is kell hallgatnom; Anna megszorítja kezem, tudja: ezekben a pillanatokban, most, történik valami; ismer: nesztelenül forog most az én benső, titkos filmkamerám fényérzékeny tekerce; Anna sejtí: ilyenkor, most, közel vagyok ahhoz, hogy elérékenyedjem, tehát szükségem van intelmére: elidege- nedni!, fogja a kezem... Brassai nem is tudja, hogy mennyire megsze- rettem; rövid, gyors lépteivel, kulcsait csörgetve már elindult, de én még mindig a bazalt-falat nézem, a füstlepte ólomszürke kövek rézsütös, majdnem függőleges pusztaságát és hiábavalóságát, kijavítom magam: ólomszürke és hasznos hiábavalóságukat, a metróban emberek, az em- berekben ólomszínű bazaltkövek, de ők erről mit sem tudnak, pedig a füs-

tős falakat, a füstös köveket hordozzák magukban: Beckettet, Henri Rousseau-t, Picassót, Brassait a csörgő kulcsokkal a kezében; a métró odafent elrobogott... Ő megfordul — nem vette észre, hogy e néhány másodperc alatt mindent lefilmeztem, ami történt, csak leírni hosszú —, azt mondja: „Erre!...” Az udvar. Balra három szinten műtermek, a falusi kertre emlékeztető öreg és sűrű növényzet mögött, két hozzájuk ragasztott egyszintű atelié — a montparnasse-i műtermek sejtzaporodása —, maga ez az udvar, az épületek: egy monográfia anyaga talán, mert hát kik festettek, faragtak-csiszoltak itt még? és mit? — még zöldellő fák, szőlő, úgylehet a múlt századból itt felejtett, érdektelen szobrok, amiket nem vettek át a megrendelők, hátul az udvar mélyén lomb alatt, terített asztalnál rövid ujjú, csíkos trikóban, tengerésztiszt-sapkáját fejbübjára tolva, vilharvert hajós vacsorázik — mint valami dunai vontatón lakó vízi parancsnok —, piros kockás abrosszal terített asztalon üveg vörös bor, sajtok, saláták, délszaki gyümölcsök; kender-kötélen frissen mosott ruha szárad; bemutatkozás, „Hogy van, hogy van?“, „Kitünően, kitünően, remélem ön is.“, „Én is.“, odabent már ég a lámpa, Madame, a szép vereshajú épp ágyat vet, ránkbiccent, úgy látom, hogy a falakon, és mintegy farakásokba tetejezve, konvencionális képek tömege; hajós vagy festőművész? Ki tudhatná? Idegennek lenni ismeretlen világban annyi, mint találgatni, képzelegni, beleképzelni, dilettánsnak lenni... Brassai megnyitja különbejárátú, saját Olümposzának vasajtáját, lámpát gyújt, kétszáz wattos villanykörte fekete dróton, körül polcok, magyarán „stelázsik“, tömve mappákkal, papírkötegekkel, dobozokkal, titokzatos holmival, könyvvel — száz kiállításra való, soha ki nem állított anyag — és kövek... Kerek, hasas, mindenféle formájú kövek, s mindent, a művészi terméket Picasso receptje szerint legtökéletesebben tartósító, fakó por takar... Brassai körülnéz: a helyén van-e a por áttetsző túlltakarója alatt ez a minden? Vagy: rakjon-e rendet vendégei tiszteletére? De ez csak az én képzelgése, hiszen ez az ő legszemélyesebb és legtökéletesebb rendje, csukot szemmel bármit megtalálna a műhelyében, mindent az egyetlen lehetséges és szükséges helyén. Az alacsony asztalkához int, nem szól, csak int. Felemel egy követ, a magasba tartja, a kétszázas égő fényébe, aztán egy másikat a vaskályha tetejéről, szürke, azt hiszem, hogy bazalt-kavics, Brassai csiszolásában; s csak a nélkülözhetetlen faragással, véséssel, a legfukarabb eszközökkel teremtett, vízözön előtti, egy ősvilágból életre keltett női alakok; vízformálta, évszázadok, évezredek óta a természetben az ő számára előkészített kövek, csupa feminin kerekesség, formai szelidség a nőiesség domborulataival és lágy hajlataival, az anyag, a kő keménységének provokáló ellentmondásaként, puha ívű humorulat, dombocskák, telített kerekdedség, mondom, csupa nőiesség: a férfias kő fantasztikus és provokáló illúziója a faragott istennők, totemek, tabuk roppant serege: a Termékenység. Ki gondolta volna, hogy vannak nőnemű kövek is?... Láttam valahol egy fényképet Brassairól kőgyűjtés közben, hason fekszik, kezében kés és kő, mintha krumplit hámozna, mellette már egész halom, a háttérben a tenger... Felnyit egy durván ácsolt ládát: apró és kilós, két-, három-, ötakilós kövek, már nagyobb szobrokhoz, felmutat egyet: „látja-e benne a meghajolt női torzót? Ez itt a háta...” Nézem és én is belelátom. „Amikor kiválogatom a galet-kat, már aszerint, hogy benne legyen a szinte kész,

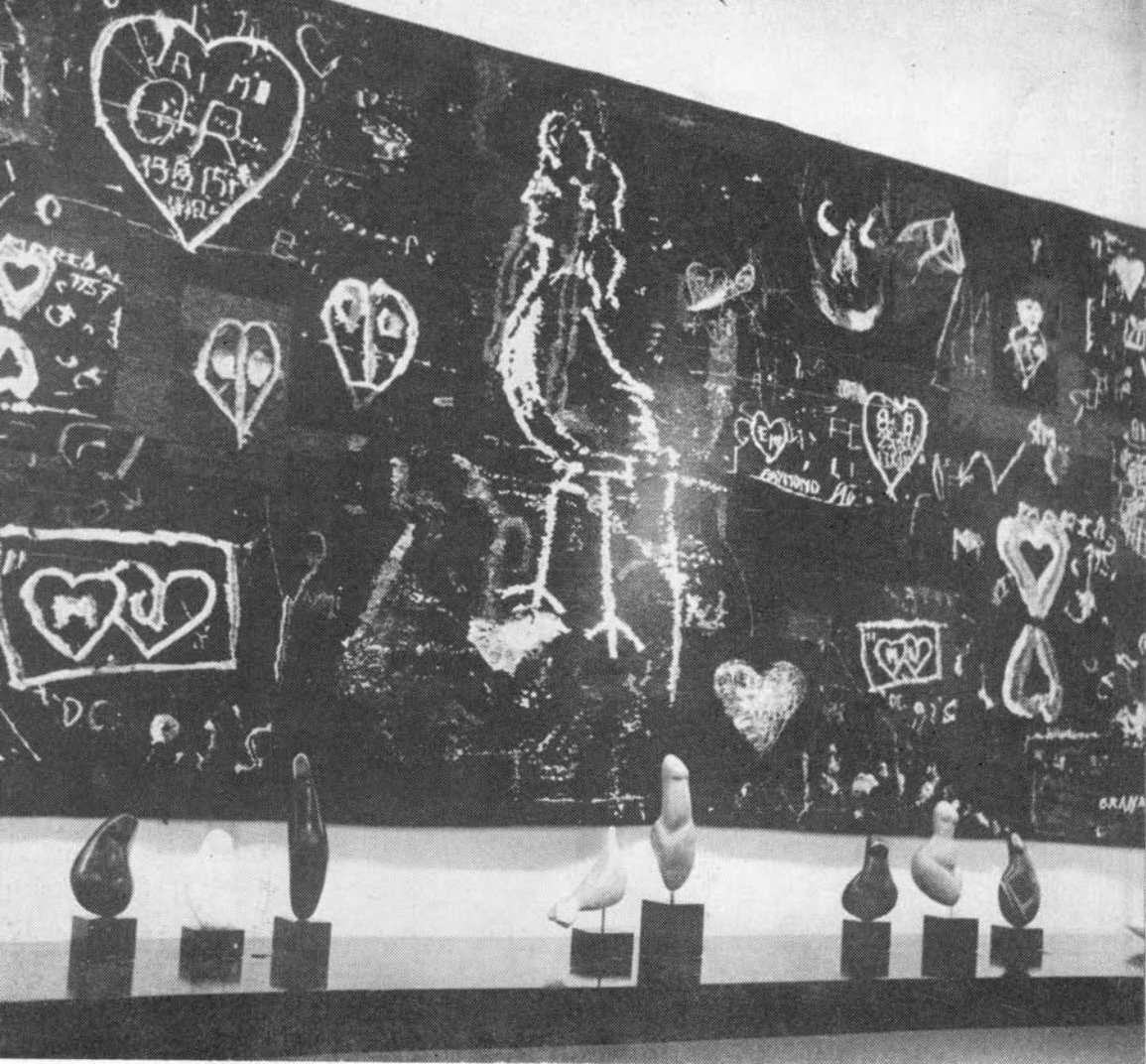
a már-már tökéletes szobor... Galet, galet... Ejnye, mi a neve magyarul? „Kavics.“ „Persze, ejnye, ejnye... kavics. Kavics! Nem. Ezek galet-k!“ Nézzük a faragott és csiszolt, bőrnél simább kő női testeket az asztalon, a vaskályhán, csupa érzékiség, egy őshajdani fokon, amikor a szépség tudata még a férfi egyfajta szellemi anyaméhében szunnyadt, ringatózott, amikor az ember tudata még kő-éj volt, de lekerekített, sarkok nélküli mozdulatlanságként, immár éretten a megszólalásra, a megfejtő gondolatra, a gyengéd érzelmre; a kövek itt: csupa jel, csupa személyes üzenet a mélyből, a derengésből a sötétségben, csupa rugalmasnak tűnő, kőben alvó tökély; Brassai megsimogat egy öklömnnyi nyúlánk, kőbe álmodott szépséget, a gesztusban Freud eszméletét szólító visszavágyódás, visszakíváncozás a születés bűne előtti tiszta létbe, a tudatos fennmaradás vágya a lehető végsőig csiszolt bazalt-kavicsban... Az asztal alóli ládából előszedi a titkokat. „El kell dugnom Gilberte elől, haragszik miattuk...“ Fallikus nőszobrok... Tizenkilenc évesen, amikor apámmal, aki műveletlen volt, de osztrák-magyarban finánc, mint a fiatal Henri Rousseau franciában, és hallatlan vágy parázslott benne, hogy művelt embert faragjon önmagából, európai — sikertelenül —, mondom, tizenkilenc évesen, apámmal a Louvre-ban... egész testével eltakart előlem egy fekvő ógörög női szobrot, amelyet előbb hosszasan vizsgálgatott, és gyorsan elvonszolt onnan, de én Praxitelész izomkoloszusai közül visszaszöktem: csodálatos női márvány test!, bimbós melle két tündöklő, hófehér alma, szűz csípője egyetlen márvány hullám, és márvány combja, és elforduló sima márvány háta, és a karja, a telt és nyúlánk márvány karja, de mi rejlik e gyönyörűséges test alsó, fal felé fordult részén?, áthajoltam rajta felderíteni a titkot. Elállt a lélegzetem: a leány fiú volt. Egy leány Hermész. Egy fiú Aphrodité. A tolvajok istene és a szerelem istennője, amikor még valóságosan egy test és egy lélek voltak... Nézzük a kétszáz wattos lámpa fényében e pogány ünnepi alakokat, Brassai emberemlékezet előtti fallikus nőbálványait. „Mindez már eredendően benne volt ebben a két galet-ban, ... kavicsban.“ Gondosan visszacsomagolja... Texasi mágnások egész sorozatot vásároltak belőlük, a legtöbb Brassai-szobor Svájcban, a legjelentősebb Picasso-gyűjtő birtokában, de most ne vesztegezzük az időt arra, hogy a világ milyen múzeumaiban, gyűjteményeiben található Brassai „kövei“, a „kövek“, amik akárcsak a „falak“, akárcsak a graffitik, csupa a Brassai szemével a város, a tenger, a patak természetiségétől elrablott szépség, a kövek hármas térbeli kiterjedésébe, a graffitik két dimenziójába, a „falak“ egysíkúságába belelátott szobor, naiv-kép és a színharmóniák megismételhetetlensége, Brassai egyedülisége: a Brassai-mű struktúrája; esztétikai belelátás a vak és öntudatlan anyagba — kezdetben vala a kő, kezdetben vala a fal, kezdetben vala a szem! — e látomások szuverén valóságként, a holt valóság életre keltéseként emberi mű: egy mitológikus, egy isteni aktus, a Montparnasse-on, Rousseau és Beckett között Picassóval cimborálva... Itt tanyáznék hát, Godot-ra várva, Estragon-én, ezek között a Beckett-díszletek között, ebben a porban, ezekkel a „kövek“-kel akár hajnalig is, amikor feldübörög odafent a bazalt-falon az első metró, vagy még tovább, amíg engem is belep a picassói por, hogy tartósítson. Rám férne az efféle... Odakint sötétedik... Vár Gilberte az Orientalban, ujjjaival türelmetlenül dobol a sarokasztalon, kar-

óráját nézi... Az Olümposz kapuja dőndülve becsukódik mögöttünk. A hajóskapitány, öltönybe bújt, fehér ingben, nyakkendővel — messziről érkezett vendégek járnak a Montparnasse eme családi parcelláján! —, előtte vitorlaként a széttárt Figaro esti kiadása, közben kávéját issza; a kompromittáló frissen mosott ruha, kenderkötél, vöröshajú feleség eltűnt, odabent a hófehér ágy megvetve, kézfogás, „À demain!“, „À demain!“, viszontlátásra holnap, mintha nem tudnánk, hogy ez nem igaz... Odakint az esti szürkületben a fehér falakon barátságatlan, régi plebejus felirat — MERDE — még de Gaulle-t illetően, a nép szava, graffiti; metró zúg el fölöttünk, „...a végállomása ide huszonkét kilométer, a háború végén menekülnöm kellett, bombáztak, felkapaszkodtam abba a rohanó pokolba, itt vagyok...“, azt hiszem a Denfert-Rochereau térre értünk ki, Brassai hirtelen megfogja a karomat, megtorpan, a lábam elé mutat, ime egy kép a repedezett cementlapon, zöldes szín, egy vérszínű folt, a repedés: fekete vízszintes csordulás, a felszáradó — kigyuló mályvapiros-méregzöld rebegésű higanylámpák alázuhanó fényében — a szürke anti-szín berlini kékbe oldódik. „Látja, Méliusz, ez teljesen kész, tökéletes kép!“... Megbabonázottan nézem. Majdnem beletapostam egy Miró-ba, nem, egy vízszintes Brassai-„fal“-ba. Előrehajol, hosszan vizsgálja... „Kár, hogy felszárad!“... Milyen barbár is vagyok én!... Anna megszorítja kezemet... Gilberte-tel egyszerre érünk az Orientalba. Ablak előtti sarokasztal. A kibodorított, szőke, elvirágzott, régesrég alighanem a Montparnasse-szépe tulajdonosnővel barátságos, kölcsönös üdvözlés. Brassaiék bemutatnak. Kézfogás. Bók. Mit óhajtunk?... Csigaféléket nem... Üveg vörösbor, „abból a bizonyosból“, gőzölgő húsok, fűszeres saláták, veszedelmesen közeledik a Ionesco-előadás kezdete, a sajt ottmarad, a sűrű kocsi mellett szinte szaladunk, Brassai legelől, utána Gilberte fut az esernyővel, lobog az esőkabátja, végre megkerül az álló autófolyamban, megvan a kocsis; azt hiszem, a Montmartre-temető mellett száguldunk, „Gilberte! már megint siet, hová siet?!“ „A Théâtre de Montparnasse-hoz...“ Megállunk a Montparnasse színház előtt a Rue de Gaitén, kézfogás, búcsú. „A viszontlátásra, amint Spanyolországból visszatérnek, azonnal, rengeteg beszélgetnivalónk lenne, hiszen el se kezdtük, köszönünk mindent.“ Mi is köszönjük, a vacsora remek volt. „À bientôt!“ „À bientôt!“ Eleredt az eső. Zápor. Szél. Visszanézünk a lépcső tetejéről... Most már szabad visszanezünk!... Brassai az eső lebegő csipkefüggönye mögött a bal kezével integet... Látom-e még?... Pont harminchárom évig vártam erre a találkozásra. Megtörtént.

A Honterus-nyomda mesterjegye, Brassó címerével

1. BRASSAI A MŰTEREMBEN (ERDÉLYI LAJOS FELVÉTELE)
2. BRASSAI: GRAFFITI

KACSO SÁNDOR

FOGY A VIRÁG, GYŰL AZ ISZAP

Olyan nagy volt a becsülete a két világháború között a romániai magyar újságírásnak — vagy más intézményes lehetőségek szűkössége indított e tájon annyi tehetséges fiatal zurnaliszta, publicista pályára? Nem kerülhető meg a kérdés, ha számba vesszük idősebb íróink, tudományos szakembereink, egyetemi tanáraink, közéleti személyiségeink ifjú éveit, a mai ötvenesek-hatvanasok-hetvenesek ifjúságát, amelyet korántsem a napjainkban már nálunk is általános szakosodás jellemezett; erre csak érett férfikorukban gondolhattak, számolva a kényszerű késéssel, de megőrizve az újságírói gyakorlatból a romantikus mindentvállalást, a közéleti elkötelezettséget, a világra-, országra-, népre-, nemzetiségre-figyelést. Van, aki megfedkedzik a tényekről, van, aki büszkén, nyíltan vállalja őket. Kacsó Sándor, két jelentős novelláskötet és két regény, a *Vakvágányon* s a *Lélekvesztőn* szerzője, ez utóbbiak közé tartozik; sokakat megszegyenítő, őszinte szerénységgel, önéletrajzi visszaemlékezéseinek (*Virág alatt, iszap fölött*. Kriterion Könyvkiadó, 1971) írói sikere után, ő ma is kételkedve fogadja az interjúkészítők udvarlásait, és mindegyre újságírói feladatvállalására hivatkozik.

Igaz, Kacsó Sándornak van mire szerénynek lennie. Benedek Elek „fiai” közé tartozott, Tamási Áronnal az egyetemi, Nyíróvel a *Keleti Újság* szerkesztőségében megélt élmények közössége is rokonította, a kolozsvári *Tizenegyek* legaktívabb tagjai közé számított, a marosvécsi helikomi berkek fiatalon befogadták; amikor viszont a *Brassói Lapok* újdondászásként, majd főszerkesztőjeként a kevésbé hálás, kevésbé mutatós napi újságírást s ezzel a nemzetiséggpolitikai aprómunkát, a demokrácia, a nemzeti jogegyenlőség újra és újra megvívandó csatáit választotta, akkor is megőrizte emberi, alkotói méltóságát — kikerülte az iszapot, tudott a virágra nézni.

A *Virág alatt, iszap fölött*, melyet — az egész életmű megbecsüléseként — az 1971-es írószövetségi prózadíj jutalmazott, a pályáiv kezdetét örökítette meg, századunk első negyedét, ahogy azt egy mikházi parasztgyerek láthatta (még ha apja jegyzőnek küzdötte is fel magát), otthonról hozott ismereteit a marosvásárhelyi gimnáziumban tágitva a nyárádsmenti tájnal szélesebbre. Kacsó könyvének ez a része lényegében megismétli azt, ami a XX. század magyar irodalmában, a népi tehetségek irodalmi feltörésének eredményeként, oly ismerős — legutóbb (rendhagyó módon, váratlanul) Tamási Gáspár emlékezésében találkoztunk a századeleji falu alakítás nélküli világával. A nosztalgikus, stíliromantikától sem mentes múltidézés ott forrósodik át, ahol a külső események felgyorsulnak, ahol a jövőjét kereső ifjú új konfliktushelyzetekbe kerül — olyan konfliktushelyzetekbe, amelyeket többek közt épp Kacsó Sándornak köszönhetően (*Vakvágányon*) tart számon irodalmunk. Ez már elsődleges, új, eredeti dokumentum, mai erdélyi, romániai magyar „non-fiction”. Nélkülözhetetlen segédeszköz az irodalomtörténész számára, de legalább hasonló mértékben várja, hívja történészeinket, szociológusainkat, akik nemzetiségünk múltját kívánják tanulmányozni. Sok más önéletrajzi műtől eltérően ugyanis, Kacsó szüntelenül ellenőrzi memóriáját, s öreges, hipertrofiás öngazolás helyett mindegyre megidézi a dokumentumokat — a másoktól is ellenőrizhető —, tulajdonképpen ezeknek a történetét, szociológiai és lélekrajzát írja.

Ezzel az irodalmi ízlését régebben is jellemző józan realizmussal folytatja most az emlékezést, életének a *Brassói Lapokkal* s a két világháború közötti nemzetiség-

politikai eseményekkel szorosan összenőtt szakaszáról. Nehéz válogatni a Kritérionnál készülő második kötetből — nehéz lemondani a történetiségükben vagy etikai-esztétikai időszerűségükben izgalmas fejezetekről. Jelzésül csupán: idézhetjük volna Kacsóval az erdélyi, a romániai magyar irodalom első önmeghatározási kísérleteit, a „székely irodalom“ körüli vitákat, sok-sok találkozást közéleti, irodalmi, művészeti személyiségekkel. Egy részlet helyett a komplexitás érzékeltetésére törekedtünk, ezért választottuk közlésre több fejezet eseményeit, problémáit — múltunk élő megidézését.

Kántor Lajos

Arra ébredek, hogy cirpel a tücsök. Mostanában elég gyakran. Belefülelek a sötétségbe, hogy merről, honnan jön ez a hang? De hát ez már csak olyan játék ömmagammal. Jól tudom én, hogy nincs a lakásban sehol tücsök, nem költözik az be városi házba, romantikus bogár az, ragaszkodik a falusi búbos kemencék rejtett zugaihoz. Az irodalomban pedig Dickenshez akinek olyan bűbajos mesét cirpelt a fülébe valamikor egy évszázaddal ezelőtt.

Ez az én tücsköm más. Ez az enyém, csak az enyém. Én hallom egyedül a hangját, s nem is a fülemmel hallom, hanem — benne a fülemben. Jó mélyen benne. A meszesedés tücsökje ez, jól

ismerem már. Hajnali négy lehet most, ilyenkor szokott ébreszteni. Hiszen lehet, hogy megszólal nappal is, de akkor elnyomják hangját életünk megszokott zajai, a beszélgetés, a rádió, a gépkocsik zúgása, a járókelők lépteinek kopogása. S milyen jó, hogy elnyomják. Legalább megfeledekzem róla, hogy ott lapul valahol a fülemben. Ej, dehogya a fülemben. A fejemben, az agyamban...

Éjjelenként azonban akkor is meghalok, amikor megszólal, ha nem akarok odafigyelni. Pedig hallok más hangot is, az is leköthetné a figyelmemet. Én a csend hangjának neveztem el magamban, mert ez is olyan, hogy csak éjszakai ébrenlétben hallható, nagy csendben. Ez meg olyan, mintha nagyon távoli nagy vízesések elhaló sustorgását hallanám... Persze tudom, hogy az agyban van a forrása ennek is, s hogy ez is rokona a tücsök cirpelésének.

S mégse kellemetlen egyik se. A tücsökhang gyermekkoromra emlékeztet, amikor sokszor hemperegtem kaszálásra érett réteken a fűben. Be jó volt hallgatni a fűszálak halk zizegését; lakodalmazott a sarjak sűrűjében a bogárnép, zengett nyári dáridójától a világ. S a másik? A másik városokra emlékeztet. Városokra, amelyekben éltem. A leginkább mégis Brassóra, amelynek ilyen messzi vízesések sustorgására emlékeztető zaját-neszét egyszer a Cenk tetején hallgattam sokáig esti szürkületben. Azért sokáig, mert megvártam ott az esteledést, amikor kigyulladtak lent az utcákat és a házakban a lámpák...

Most persze mára figyelmeztetnek ezek a hangok, nem arra, aminek az emlékét felidézük. Akkor a mezők zengése az édes és titokzatos életre figyelmeztetett, amelyből nekem is meg kell kapnom a részemet. A város sokféle zajából komponált zene pedig, amelynek szerzője is, karmestere is a felelőtlen kőza szél volt, a kötelességekre. Azokból a kötelességekből sokat éreztem a magaménak. Volt közöttük természetesen

egyéni és családi vonatkozású, de több volt a társadalmi, közéleti...

Hát ezek a mostani cirpélések s a messzi vízesések elhaló sustorgása vajon mire figyelmeztet? Arra — mosolygom le magamat a sötétben —, hogy megint elfelejtettem puha ceruzát beszerezni. Pedig keményekkel oly nehéz írni, két-három nap, s már tyúkszemem nyom a mutatóujjamban, amelyhez hozzászorítottam. Mert most is úgy írok kézzel, ahogyan második elemista koromban — hüvelykujjam elvesztése után — másodszer megtanultam. Tintával s tollal talán könnyebb volna, de igen körülményes és össze is maszatolom vele az ujjaimat. S a kéziratot is, mert a kihúzásokat nem szeretem, inkább rádiózok...

Mikor szoktam meg ezt a valóságos közelharcot a kézírással? Bizony ennek is van már vagy két évtizede. Akkor, amikor nyakig merültünk a rettegő felelősség-tudatba: jaj, súlyos következményei lehetnek minden fogalmazási lazaságnak, könnyedségnek, kétértelműségnek, félreérthetőségnek. Mi lesz, ha a nálamnál okosabbak érzelmi miszticizmust, filozófiai idealizmust, politikai liberalizmust elemeznek ki egy-egy cikemből, beszédemből, levelemből, pedig én igazán minden erőmmel vonalasan egyenes és egyértelmű szeretnék lenni!

Hát igen, ekkor szoktam le, hogy géppel írjak, ahogyan másfél évtizeden át a szerkesztőségekben tettem: nagy szenvedéllyel, de „könnyedén”... Odaajándékoztam az írógépet a kisebbik fiamnak, s ceruzával kezdem fogalmazni. Lassúbb ez, de fegyelmettségre szoktat. Vonalvezetéshez... Így kezdtem változtatni a ceruzák között. S megszerettem a puha, sima járásúakat; annyira, hogy ma már ingerült leszek, ha nem találok a kezem ügyében egyet legalább.

S most, a tegnap reggel, amikor hosszú pihenés után újra megkívántam az írást, nem találtam egyet sem. Talán az unokám sajátította ki őket rendre, sokat elhagy az iskolában... Majd megkérdem, de ha kell neki, úgysem követelhetem vissza. Ezért kell újat szereznem.

Ha írni akarok; addig, amíg még halom hogy cirpel a tücsök...

*

Politikai napilapban az irodalom csak amolyan vasárnapi kellék. Egy kicsit pihenésnek számít a szerkesztőség szemében is. A vasárnapi mellékletet a hét folyamán kényelmesen össze lehet állítani; esetleg „gereblyézni” külföldi lapok anyagából. Ha a melléklet jól sikerült,

a „főlap” már hamar összeáll a beszálló híryanagból, hadd szabaduljanak minél hamarabb a szerkesztők. Hacsak nem zajlanak éppen akkor nagy események a világban vagy az országban...

A napilap az olvasók esemény-éhségének és hírszomjúságának a kielégítését vállalja feladatának. Az irodalom pedig általában nem esemény; vagy csak akkor válik érdekes híryanaggyá, ha az ügyes újságíró azzá avatja.

Ennek megfelelően alakul az író használhatósági értéke is egy napilap szerkesztőségében. Hetenkint hat lap készül, s ebből a hatból legfeljebb egynél érdekelt közvetlenül. Ha íróként sikerei vannak, tisztelik őt a kartársak is, a kiadó is, de a lapnál csak egyhatadonnyi használhatósági értéke van. Hacsak nem tudja beolvasztani írói készségét olyan fél-irodalmi műfajokba, amelyeknek a napilapokban is van keletje. Keletje azért, mert végül is ezek adnak súlyt a hírlapírásnak s tekintélyt a lapnak azzal, hogy a lényegében semleges hírközlést az olvasó tömegek nevelésévé, társadalmi állásfoglalássá, politikai erővé nemesítik. Ilyen volt azokban az időkben elsősorban a publicisztika. A vezércikkek várt, buzgón olvasott és sokat vitatott olvasmányoknak számítottak. És népszerűek voltak a fejtegető, az események hátterét megvilágító, a politikai mozgalmakban, eszmei áramlatokban tájékoztató, esetleg irányt mutató cikkek is. Ezek természetesen jórészt a lapban is között eseményekhez, hírekhez kapcsolódtak.

De szerves részévé vált még az újságírásnak egy az olvasóktól nagyon kedvelt műfaj, amelyben az „eseményanyag” nem kiabált, tán még „híryanag” sem volt, mert kisemberek élete mélyén húzódott meg, ott munkált, mint kovász a tésztaiban, sajtzott, mint bántalom a lélekben; és gyűlt, mint izek a gyümölcsökben, édesek és keserűek egyaránt. Vagyis megvolt már, de eseményé az újságíró avatta, mert felfedezte, meglátta, megérezte. Az „élet pulzusán tartotta a kezét”, ahogyan már akkor lapos közhelyként mondogatták. De csak a kifejezés vált szólamná, a tartalma nem. A szokványostól eltérő nagy újságíróteljesítményeket mindezek a „meglátott” jelenségek, az ezekről írott riportok jelentették akkoriban. Kolozsváron Kőmíves Nagy Lajos, Győri Ernő volt mester ebben a műfajban, Bukarestből Farkas Aladár és Mikes Imre küldött hasonló írásokat azoknak a lapoknak, amelyekről tudósítói megbízást kaptak.

Én is úgy éreztem, hogy valami ilyesféle pászmat vállalhatok sikerrel a Bras-

sói Lapok számára, de nem Brassóban, hanem a — Székelyföldön. Így az írói egyhatod érték mellé oda tehetem az újságírói hasznosság öthatodát is, ami már tartós megülést biztosíthat Brassóban. Hiszen voltaképpen ezt a szerepet is szánták nekem, megmondták már a bemutatkozó látogatásom idején. A belső szerkesztőségi munkában nemigen tudnám megállani a helyem a már kialakult együttesben. A belpolitikában Mikesé a vezérszólam máris: nem elégzik meg a telefonjelentésekkel, szinte naponta küld kéziratot postát is Farkassal együtt. Külpolitikusnak elképzelni se tudok jobbat Körösinél, aki annyi nyelven olvas, s máris vásárolja naponként az *Izvesztiját*, a *Timesot*, a *Figarót*, a *Neue Freie Pressét*. De még a *Manchester Guardian* is! Az állásfoglalásokra, a napiesemények kommentálására pedig ott van szellemes sziporkáival Halász Gyula bácsi. Évtizedek alatt kiesztergyűzött „svádája” van, szinte gondolkoznia se kell, egyútt folynak ki tollából a gondolatok a tintával...

Gyerünk hát, szerezzünk becsületet mi is a riportírásnak!

Kérezkedtem is mindjárt irodalmi esztályunk után ki a Székelyföldre. Nem nagyon tartott otthon egyelőre semmi, egyedül voltam a kis hónapos szobában, úgyszólván csak aludni jártam haza. A kiadónak sem volt semmi kifogása: engedélyezte az útiköltséget és a rapidíját. Ady születésének ötvenedik évfordulóját azonban még meg szeretnénk volna ünnepelni a lapban. Készült Horvát Henrik is, Füzi is, én is. Vissza szeretnénk volna édesgetni Benedek Eleket a laphoz. Hadd lássa, más itt már a szellem, mint amikor a Makkai Ady-könyvről írott cikke második részét „közülhetetlennek” minősítette a főszerkesztői beleszólás. De tévedtünk, nem is volt még annyira más. Nem érezte „elérkezettnek az időt” a lap igazgatója. Meg kellett hát elégednünk egy Ady-vers közlésével, s alatta négy sor magyarázattal, hogy milyen alkalom szülte, illetve magyarazza a vers közlését. A főszerkesztő még a „magyarázat” ellenére is úgy érezte, hogy a verset „beloptuk” a lapba. Volt is valami igaza, mert ő bizonyára más verset igényel, ha előre tud a dolgról. Mi az *Ifjú szívekben élek* című verset választottuk. Az ő szívében viszont nem élt Ady. Pedig nem is volt olyan öreg. Horvát Henrik legalább egy, Halász Gyula bácsi pedig két évtizeddel is megelőzte.

*

Nagyváradon diákkongresszust tartottak az egyetemi hallgatók. Nagy tömegek vonultak fel ide az ország minden egyetemi városából. Megkönyvitte ezt a kormány is, amely kedvezményes utazási lehetőséget biztosított annak az ígérletnek a fejében, hogy a résztvevők tartózkodnak a rendzavarásoktól. A rendezőség fegyelmet tartott a tanácskozások napjain. Ezekon heves szónoklatok hangzottak ugyan el a numerus clausus bevezetése mellett, de a diákság fegyelmezetten viselkedett mindaddig, amíg a javaslatot meg nem szavazták, s a kongresszust hivatalosan be nem zárták. A két napig hevített szenvedélyeket most már nem tudta féken tartani a rendezőség, amelynek „felelőssége” formálisan különben is megszűnt. A garázda elemek csapatokba szerveződtek s megkezdték a dúlást. A szemükben „elleneséges” sajtó ellen indult az első roham. Összerombolták a *Nagyvárad és a Nagyvárad Esti Lap* szerkesztőségét és kiadóhivatalát. Pedig ezek a lapok szinte mukanni sem mertek a diákkongresszus napjai alatt, Aztán a zsinagógák és kereskedések ellen indultak rohamra. A zsinagógákat feldúlták és felgyújtották, tóratekerceket téptek szét és hurcoltak magukkal zsákmányként. A kereskedések cégtábláit leverték, a kirakatokat betörték, néhol fosztogattak is...

Volt dolga váradai tudósítónknak, szinte óránként adta a jelentéseket, adatokat, új és újabb részleteket...

De jött utána nyomban temesvári munkatársunk is. Ott a kongresszusról hazatérők egy csoportja próbált kezdeményezni a nagyváradai példa szellemében. Itt azonban a hatóságok erélyesebbek voltak. A vasúti állomást lezárták, nem engedték meg, hogy a kongresszus olyan résztvevői is kiszálljanak, akiknek csak átutazó állomásuk volt Temesvár. Az otthoni rendetlenkedőkkel pedig hamar végeztek, ismerték őket már korábról...

Brassónak nem voltak saját rendetlenkedői, mert nem volt főiskolája. Itt tehát a karhatalmi erők megszállták az állomást és környékét, s nem engedtek le szállani senkit azokról a vonatokról, amelyeken a kongresszus résztvevői özőnlöttek vissza Bukarest és Iasi felé. Kolozsvár azonban Nagyvárad sorsára jutott. Itt hatástalannak bizonyult az állomási karhatalmi készültség, a vonatokról lezúduló diákság egyszerűen körülfolta s mellette áramlott be a városba, megismételni a nagyváradai romboló tüneményeket.

A marosvécsi Helikon-találkozó résztvevői (1927)

Es ezzel egyidejűleg felcsattant a párt-politikai csatazaj is. A legtekintélyesebb ellenzéki párt, a nemzeti parasztpárt indult rohamra a kormányzó liberális párt ellen, amelynek vezetését az elhunyt Brătianu Ioneltől akkoriban vette át a család másik tekintélyes tagja, Brătianu Vintilă. A nemzeti parasztpárt úgy érezte, olyan nagyhatású botrány az, ami Nagyváradon és Kolozsváron történt, hogy itt az alkalom a kormánybuktatására. Úgy is kezdte a támadást, hogy „vádát emelt” a kormány ellen: „... a nagyváradai és kolozsvári események nem spontán robbantak ki, hanem a felelősség óriási mértékben a kormányt terheli.”

A Brassói Lapok ebben a csatában a nemzeti parasztpártot támogatta. Ez a fenti idézet is egy olyan nyilatkozatból ered, amelyet a „nemzeti parasztpárt egyik feltétlen auktoritású vezére... a Brassói Lapok útján Erdély számára” adott tájékoztatónak, hogy lássák a kisebbségek: „a nagyváradai és kolozsvári botrányokat nemcsak sajnálatos, hanem nemzeti szempontból tragikus dolognak ítéljük.” Mert miért is engedélyezte a kormány a kongresszust éppen Nagyváradra, amely „határszéli város, nagyrészt kisebbségi s jelentős mértékben zsidó lakossága van?” (Brassói Lapok, 1927. december 12.)

Lapunk tudósítói és bukaresti szerkesztői olyan lázasan dolgoztak, hogy a brassói szerkesztőségnek jóformán csak a telefontudósítások formába öntésének a munkáját hagyták. Segítettek a nemzeti parasztpártnak még abban is, hogy viszszerje a „konkurrens” ellenzéki pártok „gyanúsítását”: mintha pusztán nacionalizmusból hallgattak volna eleinte a felháborító eseményekről. Nem, nem ezért hallgattak első nap a nemzeti parasztpárt befolyása alatt álló lapok, hanem azért, mert cikkeiket a kormány kicenzúráztatta. Hihető ez? Hiszen a kisebbségi lapok bőséges tájékoztatókat, elítélő állásfoglalásokat közölhettek. Ez igaz, de a kisebbségek még akkor sem párt-ellenfelei a kormánynak, ha támadják. A kisebbségektől nem kell félneni a miniszteri bársonyszékeket. Hát ezért hihető, hogy a nemzeti parasztpárt lapjait inkább cenzúrázták, mint bennünket.

De ez volt a magyarázata annak is, hogy a kisebbségi lapok érzelmileg a legesélyesebb ellenzéki párt kormánybuktatási célját támogatták. Gyűjtöttük mi is a híryanagot, amely szerintünk alkalmas volt ennek a hangulatnak a megerősítésére. Megírtuk, hogy egyik kartársunkat, Hajnal László költőt is véresre verték a még mindig garázdálkodó tüntetők. Elborult arccal sétált el a kolozsvári zsinagóga előtt, s a vandál támadás nyomait nézegette. Feltűnt ez néhány ott ténfergő

fiatalembernek. Az emberek általában valami furcsa szegényérzettel nemigen állottak meg a romok előtt, inkább sietve haladtak tovább. Ezért lett volna Hajnal gyanús a tán megfigyelőként ott tartózkodó lézengőknek? Vagy felismerték benne az újságíró? Lerohanták s megverték, hogy hordja el magát. Pár nap múlva aztán — tán hogy minél mélyebben feltárja azoknak az időknek igazi jellegét — jött a hír: a magyar kormány Hajnal László bántalmazásáért elégtételt s kárterítést kér. Kiderült ugyanis, hogy a bántalmazott magyar állampolgár, amolyan nyilván nem tartott emigráns, aki onnan a fehér terror és a numerus clausus elől menekült át...

De ott kavargott ez a szennyes szellem, mint szétfolyó szürke kőd, a bukaresti pártok közötti küzdelemben is. A nemzeti parasztpárti Boilá Romulus tiltakozott az ellen, hogy a kormány eljelentéktelenítse a történeteket. „Saját szemmel láttam hat zsinagógát tönkretéve — jelentette ki a szenátusban. — De nemcsak zsinagógákat, hanem iskolákat, lakásokat, üzleteket. Az összes kirakatok összetörve. Ezek tények. Fényképeket tesz az elnök úr asztalára...” (*Brassói Lapok*, 1927. december 12.) Bercovici szenátor azonban gyászban és vérző szívvel ugyan — de pajzsnak kínálkozott a kormány védelmében. Annak a gyanújának adott kifejezést, hogy idegenek, a határon túlról jött fajvédők bujtatták fel a diákokat. Ezek kezdeményezték a rombolásokat is. Bercovici liberális szenátorként képviselte zsidó választóit, nem lelkesedett a diákkongresszusért, amely megszavazta a numerus clausust, de Budapestre is haragudott, mert az itteni diákok onnan kapták a példát. Hát hiszen ha csak ilyen „eszmei bűjtogatásról” beszélt volna! Ő azonban „Budapestről jött magyarokat” emlegetett...

Boilá visszaverte Bercovici gyanúsítását, amelynek érzelmi hátterét érette, de el akart háritani minden önáltatást. Szerinte a romboló diákok igenis hazaiak voltak, de — nem kolozsváriak, hanem iasi-ak és bukarestiek. Úgy háritott el hát egy önáltatást, hogy egy másikat büvéskedett a helyébe. Kolozsvárt ugyanis a nemzeti parasztpárt és Boilá Romulus is magáénak érezte — pártpolitikailag. Még a jobboldali diákokat is. A pártja mellé akarta hát állítani őket. Maniának ugyanis magy terve volt: a polgárság ellenállásának a megszervezésére készült. Politikai körökben jósolták is, hogy karácsony után a legkíméletlenebb politikai harc indul meg a kormány és az ellenzék között.

Mi a lapnál nagyon vártuk ezt a „kíméletlen harcot”, s nemcsak jósoltuk, hanem óhajtottuk is a nemzeti parasztpárt győzelmét. A diákkongresszus körül keletkezett politikai harcban a mi „hősünk” Boilá Romulus volt. Ő férfiasan kiállott, vádolt és megbélyegzett. Nem mint Willer József dr., aki a Magyar Párt nevében olvasott fel interpellációt, de olyan visszafogott „parlamentari” megfogalmazásban, hogy az még a kormányt is kielégíthette. Minden megjegyzés nélkül közöltük az interpellációt, de címnek ezt adtuk: *Fő az elegancia!* Ez a cím volt a bírálataunk, mert Willer dr.-ról azt hírelték az ismerősei, hogy rendkívül „fínom ember”, tartózkodik az erőteljesebb kifejezésektől, kézdörzsölve beszélget a magánál rangosabb emberekkel és hajlongva adja meg a tiszteletet gróf Bethlen Györgynek. Pedig semmi szüksége nem volna semmiféle hajlongó megalázkodásra, hiszen a magyar parlamenti csoport leghasznosabb embere, kitűnően beszél románul, s mert benne él a román társadalmi életben is, megvannak itt is a hasznosítható összeköttetései. Jellemzésének ezt a részét már nem az ismerősei, hanem a barátai adták. De hiszen éppen ezért keményebb, bátrabb lehetett volna! Vagy talán a Magyar Párt nem óhajtott pont a zsidókérdésben magára haragítani a kormányt?

*

[...] Mi tagadás, ebben a környezetben én is hősnek tartottam magam egy kicsit. S nem is éreztem úgy, mintha nagyon hálásnak kellene lennem azért, mert beosztásom ellenére otthon tartózkodhattam, s nem sürget a kiadó se ki a Székelyföldre panasz- és keserűségkévéket aratni... Pedig ezek vitték a legjobban a lapot.

Hát hiszen nem is csak ez a kartársi megértés és kiadói jóindulat tette lehetővé, hogy családi érdekeim ilyen kedvezően előtérbe kerüljenek. Volt dolgunk otthon is elég, a szerkesztőség belső munkájában. A lapot ugyanis összesen heten állítottuk össze. Pedig nemrégiben jelentettük be, hogy a „*Brassói Lapok*” szétfeszíti régi kereteit és ezen túl húsz oldalas vasárnapi számokat adunk”. A régi kereteket ugyan nem éppen ez a hét ember feszegette szét, hanem inkább a gondosan beszervezett tudósítói gárda, amely öntötte naponta az érdekes híryanagot. Az alacsonyra szabott tudósítói alapfizetés ugyanis az emelte elég tekintélyesre, ha a beküldött híryanagból minél több nyomtatott sort nyit használtunk fel naponta. De tudó-

Kacsó Sándor ifjúkori képe

sítónk, cikkíró munkatársaink voltak a jelentősebb európai fővárosokban is...

A „szétfeszülő kereteket“ tehát nem volt éppen olyan nagy feladat betölteni. Ment az elég könnyen; vitáink inkább amiatt voltak Füzivel, hogy mi kerüljön bele a lapba, és mi maradjon ki. Egyet tudomásul kellett vennünk mindnyájunknak, ehhez ragaszkodott. Napilapot csinálunk, nem hetilapot vagy éppen folyóiratot. Kevés filozófia tehát és sok harc! Harc az ellen, amit helytelenítünk. És küzdelem annak érdekében, amit áhitunk... Ez kell az olvasóknak is, nem az elméleti fejtegetés!

— Igen, de mi az, amit egy politikai napilap színvonalán a leginkább helyteleníthetünk? Vagyis ami ellen harcolnunk kell?

— Hát a liberális párt kormányzati módszerei, természetesen. De maga a párt is, amelytől semmit sem remélhetünk; az amelyből már éppen elégünk volt.

— S mi az, aminek az érdekében harcolunk? Amit követelnünk kell?

— Hát a demokrácia, természetesen. Ez az egyetlen biztosítéka annak, hogy bennünket kisebbségeket élni hagynak, megtűrnek. Ez teszi lehetővé azt is, hogy egyáltalában védekezhetünk a napisajtóban, irodalomban, mindennapi életünkben. Különben rövidesen megfojtana bennünket a többségi nacionalizmus...

Íme, idáig egyszerűsítettük le vitáink során legbonyolultabb lapsinálási kérdéseinket. Pedig a viták maguk szárnyalóbbak voltak, előkerültek a demokrácia fogalmának különböző meghatározásai, fejlődése a történelem során; azok az új elemek is, amelyekkel éppen napjaink gazdagítottak tovább, tartalmilag... Felkészült, világnézetileg is érett emberek vitáztak ott; nem ők, a helyzet volt a felelős, hogy ilyen leegyszerűsített eredményre jutottak. Hiszen Füzinek igaza volt: nem filozofálni, hanem harcolni kellett. Az adott körülmények között. S ezekből a körülményekből adódó eszközökkel.

Ha az elmélet ilyen egyszerűvé vált a vita során, a gyakorlatban már nem is igen volt vitára szükség. A legteljesebb egyetértésben voltunk: az ország politikai életében azokat az erőket kell támogatni, amelyek alkalmasak a liberális kormány megbuktatására. Ilyen erőnek látszott a Maniu nemzeti párta, különösen amióta egyesült Lupu parasztpártjával s a neve is, ennek megfelelően, nemzeti parasztpártra bővült.

Ebben a pártban láttuk a polgári demokrácia őrzőjét és elveinek érvényesítőjét, ha uralomra kerülhetne. Nagy figyelemmel kísértük tehát kormánybuktató hadjáratát, amelyet arra a felháborodásra próbált alapozni, amit a liberálisoktól pártfogolt váradíákongresszus eseményei váltottak ki belföldön és külföldön egyaránt. Éberrel figyeltük tehát minden megnyilatkozását, s mert az *Adevărul* című lap is a demokratikus célkitűzések támogatói közé tartozott, javára írtuk e lap „kiváló és tisztelt felfogású publicistájának“, Tiberiu Vornicnak a cikkét is. Meg kell adni, szép kiállítás volt alig pár hónappal a nagyváradí és kolozsvári nacionalista kilengések után. Arról írt, hogy használható-e a magyar nyelv az erdélyi hatóságok előtt, s megállapította, hogy „a román állam nem lehet annyira meg nem értő és abszurd, hogy szembeszálljon a természet legelemibb rendelkezéseivel... A román állam presztízse nem a hivatalos nyelvre épül, hanem egészen másra... S ezt — biztosak vagyunk benne — még az udvarhelyi adminisztrátor úr is tudja“. Az udvarhelyi „állami adminisztrációról“ írtam sérelmező cikkeket azokban a napokban magam is. Úgy is felfoghattuk tehát, hogy ezekre válaszol ilyen szépen az *Adevărul* cikkírója.

Tiberiu Vornic cikkét (*Brassói Lapok*, 1928. március 8.) fordításban közölte a *Brassói Lapok*, de Halász Gyula

bácsi „tálalta“ a mi olvasóinknak. Mert főként erre kellett a belső szerkesztőség hét embere: az anyag kiválasztására és tárlására úgy, hogy szándékainknak megfeleljen, s hosszabb „filozófálgatás“ nélkül is befolyásoljuk vele a közönséget. De egyenesen is kifejezhetjük bizalmunkat a nemzeti parasztpárt iránt. Függetlenek voltunk, nem kötöttek semmiféle párt szempontjai. Azt pártolhatuk meg, amelyik többet látszott ígérni. Nekünk, a kisebbségi magyarságnak. Azt, amelyikbe több reménységet, bizalommagot vethettünk el.

A kormány elismerte a szociáldemokrata párt tevékenységét, a nemzeti parasztpárt a tömegekből feltört kezdeményezőket látszott a magáévá tenni. Beállított ez nagyon a mi elképzeléseinkbe: elmélyítette és kiszélesítette a mi demokratikus hitvallásunkat, és — úgyszólván állandó pergőtűz alatt tartotta a liberális párt kormányzati módszereit. Micsoda demokrácia az, amely megérti és végeredményében elnézi a nacionalizmus romboló tüneményeit, de elnyomja a dolgozó munkásság legapróbb önvédelmi megmozdulásait? Lám, szakszervezeti értekezletekre csap le diadalmasan a sziguranca azzal, hogy államvédelmi feladatot teljesít, s emberek százait kinozza — nem egy esetben halálra — a börtöneiben!

Az év első hónapjaiban jórészt még csak száraz, tárgyilagos jelentéseket közöltünk, hogy Nagyváradon és Temesváron munkásokat tartóztattak le és kommunista szervezkedéssel vádolják őket. De március végén már félreérthetetlen érzelmi hozzáállással jelentettük, hogy „éhségstrájkot kezdtek a nagyvárad-i kommunista vád letartóztatottjai“. Tudósítói jelentésünkben benne van, hogy hírek terjedtek el a vallások brutális módszereiről. Emiatt tudósítónk nyilatkozatot kért Puticiu Traian rendőrprefektustól, aki nyilatkozott is. Nyilatkozatából ezeket emeltük ki nyomtatékosan: „A foglyok közül kettőt vertek meg, azonban ők is beismerik, hogy a verés csak addig tartott, amíg *nem vallottak.*“ (*Brassói Lapok*, 1928. március 24.)

Megmozgatta tudósítóinkat a nagyvárad-i „híryanag“ ilyen kezelése. Két nap múlva Kolozsvárról „jelentette tudósítónk“, hogy ott is éhségstrájkba kezdtek a letartóztatott munkások a hatósági brutalitások miatt. Aztán Aradról jött hír újabb letartóztatásokról. Az erről szóló tudósításban ilyen sorok találhatók: „Elismerjük, hogy a rendőrségnek elsőrendű kötelessége gondosan őrködni az állami és társadalmi rend biztonsága

érdekében, de le kell szögeznünk azt is, hogy a jelek szerint egészen szimpla nagyvárad-i kommunista ügyet a rendőrségi túlbuzgóság dagasztotta országos botrányvá. A sorozatos rendőri brutalitások terhére írjuk, hogy az ügyvel kapcsolatban egészen tájékozatlan, szinte tendenciózusnak látszó hírek terjedtek el...“ (*Brassói Lapok*, 1928. március 28.)

A cenzornak szólott volna ez a óvatos, tartózkodó megfogalmazás? Lehet, hogy igazolásul szolgálhatott volna a cenzornak is, ha felelősségre vonják „túlságos engedékenysége“ miatt, de egészen bizonyos, hogy mibennünk semmi további politikai szándék nem volt; annyi csak, amennyit a fogalmazás el is árul: az emberségesség követelése. A munkásság számára is. Hiszen az is „elnyomott kisebbség“ az ország életében... A cenzor? Ó, az nálunk Brassóban egészen különleges szerepet játszott. A vármegeyi prefektúra egy magasabb beosztású tisztviselőjét jelölték ki erre a feladatra. Vidám, társasági életet élő ember volt, s ebben igen-igen zavarta a megbízatása, mert a késő esti órákban kellett átneéznie a nyomás előtt álló oldalakat. Hát azt aztán mi sem kívánhattuk, hogy ott rostokoljon a prefektúrán, s várja, amíg mi elkészülünk. Nem is vártuk el ezt — ingyen. Rendes havi fizetést állapított meg számára a kiadóhivatal, hiszen hivatali idején kívül végezte el *nekünk* ezt a munkát. Kölcsönösen nem ragaszkodtunk ahhoz sem, hogy a cenzurázás a prefektúrán történjék: elvittük mi a spaltokat a lakására is! Előzékenysé-
günkre hasonló előzékenység volt a válasz: ha társadalmi elfoglaltsága elszólitotta otthonról, kint hagyta a pecsétnyomóját a szakácsnél. Ez viszont annyira átérezte a ráruházott feladat fontosságát, hogy ki nem adta volna a kezéből egy viláért, maga ütögette rá minden oldalra a nyomtatásra felszababító *Cenzurat* szót.

Bizonyos, hogy nem volt az akkor gazdagon burjánzó polgári sajtóban még egy lap, amely annyi szabadsággal, pártolólágot írt volna a munkások ügyeiről, mint a *Brassói Lapok*. Most is általános feltűnést keltettünk kolozsvári tudósításunkkal. Pontosabban nem is a tudósított eseménnyel magával, ezt a kolozsvári lapok is megírták, hanem a tudósítás bőségével, „beállításával“, „tálalásával“.

Arról szolt a tudósítás, hogy a munkásszövetségek küldöttsége felkereste Dan Parten Kolozs megyei prefektust. A letartóztatott Müller Kálmán és tár-

sai ugyanis már két nap óta éhségstrájkot tartanak. A vizsgálat ügyükben nem halad előre. Ennek okát abban látják, hogy a rendőrség, ha munkásokról van szó, hadbíróági ügyet akar kovácsolni minden keresztelőből, temetésből, választásból, bérmozgalomból. Emiatt már több mint százhusz nagyváradai és környékbeli munkás ül börtönben, a nagyváradai rendőrprefektus pedig valóságos rémuralmat honosított meg...

A tudósítás szerint a prefektus kijelentette, hogy „a nagyváradai brutalitás nem a kormány utasítására történt. És nem felel meg a valóságnak, hogy a kormány a maga pozíciójának megerősítése érdekében szervezte meg a »fel-fedezést«...»

A prefektus tán finomkodásból nevezte felfedezésnek leleplezés helyett a nagyváradai rendőrség leleményét? Nyilván így értelmezték ezt a küldöttség tagjai is, mert kifejtették előtte, hogy „a mondavacinált összeesküvések, letartóztatások, megkínóztatások, brutalitások célja nem más, mint a defenzív magatartást tanúsító békés munkások provokálása, hogy... a terror minden eszközt alkalmazhassák velük szemben.“ (*Brassói Lapok*, 1928. március 30.)

A küldöttség kemény kiállása nem volt egészen eredménytelen. A kormány az ellenzéki pártok pergőtüzében állott, a sziguranca hatalmaskodásait, túlkapásait ezek is napirenden tartották. Müller Kálmánt április közepén szabadlábra helyezték. A *Brassói Lapok* tudósítója már leste, s mindjárt a rabkórházból kijövet nyilatkozatot kért tőle. Müller Kálmán négyhetes vizsgálati fogság és háromhetes éhségstrájk után beszélt:

— Érthetetlen — mondotta... —, hogy az igazság kiderülésére ennyi ideig kellett várnom. Minden magyarzatát ennek a hosszas huzavonának abban találok, hogy a nyomozó hatóságok erőszakosan és minden eszközzel kompromittáló adatokat igyekeztek szerezni ellenem. A többi vádlott vallatása során is ez volt a fő céljuk, de a terror ellenére se tudtak elérni semmit. A demokráciáért folytatott küzdelem — tette hozzá rezignáltan —, itt Romániában holtpontra jutott. Már a szándékot is büntetik...

Így közölte a *Brassói Lapok* 1928. március 15-i száma Müller Kálmán nyilatkozatát. Müller maga talán nem pontosan így mondta, nem pontosan ezeket a szavakat használta. Telefonon vettem fel az anyagot s nem gyorsírással. De ez volt nyilatkozata lényege, s ő nem is kifogásolta a megfogalmazást. Egyéb-

ként vele együtt szabadon engedett a rendőrség az éhségstrájkoló letartóztatottak közül még nyolcat, köztük három nőt. A vizsgálat azonban tovább folyt ezek ellen is... A bentmaradtak egy része továbbfolytatta az éhségstrájkot tiltakozásul perbefogásuk és a nyomozási módszerek ellen. De már ezek is tudtak róla, hogy a *Brassói Lapok* pártólól napirenden tartja küzdelmüket. Pár hét múlva Fóris István újságíró, a *Munkás Élet* szerkesztője juttatott ki levelet a kolozsvári rabkórházból tudósítónkhoz. A levélből kiderült, hogy a nagyváradai letartóztatások során „több mint kilencven ártatlan munkást és intellektuelt tartóztattak le és kínoztak meg“. Fóris István akkor már huszadik napja tartotta az éhségstrájkot. „Ártatlanságom és emberi méltóságom erőt adtak az embertelen kínzások elviselésére“ — írta levelében. A levél közlését, ahogy a közlemény bevezető soraiban megírtuk, a „humanizmus és a civilizáció nevében — és az ártatlanul megkínzott munkásemberek nevében kéri“.

Közöltük a levelet teljes egészében. (*Brassói Lapok*, 1928. április 29.) Úgy éreztük, a mi politikai hitvallásunkat fejezi ki. S emellett még újságírói bravúrnak is tekinthettük egy éhségstrájkoló munkásvezér kicsempészett levelének a közlését. Igaz, rövidesen közölnünk kellett Lakos György államrendőrségi detektív nyilatkozatát is. Ő nem bántalmazta a nagyváradai letartóztatottakat — írta —, s a sajtótörvényre hivatkozva kérte cáfolata közlését. Valamelyik tudósítás ugyanis azok között a rendőrségi emberek között említette a nevét, akik brutálisan vallatták a foglyokat. Egy hét múlva azonban már cáfolata cáfolatát közzéhattük. Wittye Károly „pincérmunkás“ és Friedmann Mátyas szakszervezeti titkár írtak a lapnak, hogy a mentegetőző detektív őket is bántalmazta, s erről készek a bíróság előtt tanúvallomást tenni...

Így vált, szinte lépésről lépésre, lapunk ügyévé is az éhségstrájkoló letartóztatottak további sorsa.

[...] S mi lett a befogott nagyváradai, aradi, kolozsvári munkások perével? A kormány ilyen körülmények között nem nagyon sietett a vizsgálat befejezésével. Duca belügyminiszter ugyan június közepén intézkedéseket ígér, de a tárgyalást csak nem tűzi ki a hadbíróság. Július elején Aradi Viktor, a neves közíró levelet küld a *Brassói Lapok* szerkesztőségébe. A *Cwántul* című laphoz intézett nyílt levelének magyar fordítását mellékeli a hozzánk szóló sorok-

hoz, hogy mi is közölhessük. Első mondata így hangzik: „Egy hosszú hónapokon keresztül kéjelgett a sajtó egy része »kommunista üzelmeim« boncolgatásában, és egyes lapok folytatják még ma is, miután a hadbírótság szabadrábra helyezett.“ Aradi Viktor nyílt levele is a vizsgálat befejezését sürgette. A kormány azonban — úgy látszik — még mindig elégedetlen volt a sziguranca elért „eredményeivel“. A tárgyalásra csak szeptember első felében került sor, az ítéletre meg éppen október közepén. A hosszúra nyúlt tárgyalás egyik napján a vádlottak egyike így foglalta össze a közel egy évig tartott vizsgálaton és a hetekre nyúló tárgyaláson gyűjtött tapasztalatai tanulságát: „Ha a munkások a liberálisokkal szavaznak, ma nincs kommunista per...“ (Brassói Lapok, 1928. szeptember 21.)

Az októberi ítélet százhatven évet osztott ki harminchat vádlott között. Igaz, ezek közül a tizenhat távollévő kapta a nyolc-tíz évet, de a jelenlevők közül is négyet öt éven felüli börtönnel sújtottak. A bíróság csak négy vádlottat mentett fel bizonyítékok hiányában: Aradi Viktor szociológust, Rozvány Jenő dr. ügyvédet, Müller Kálmánt, az Egységes Szakszervezetek országos elnökét, és Kertész Rezsőt. Ismertem én a vádlottak közül valakit? Személyesen senkit. Csak Aradi Viktort láttam egyszer a kolozsvári *Keleti Újság* szerkesztőségében. Pedig az elitelt vádlottak között volt egy Kacsó Ferenc nevű is, aki talán nem is csak névrokonom, hanem éppenséggel rokonom, hiszen marosvásárhelyi, onnan származhatnak tehát valahonnan az én vidékemről...

A monstre perről — így neveztük magunk között a szerkesztőségben — Gredinár Aurél tudósította lapunkat Kolozsvárról. Ő volt a második akkori barátaim között, aki nem akart tőket kovácsolni a nevéből, s megmaradt magyar újságírónak. A tárgyalás egyik különösen drámai napjáról nagy rajzos riportot is küldött. Az ítéletet pedig párhuzamba próbálta állítani a márciusi diákper ítéletével. Kihúztuk tudósításának ezt a részét. Feltűnk egymás mellé tenni a „hazafiságból“ romboló diákokat és — a nemzetközi kommunistasággal vádolt munkásokat. Az előbbi ugyanis bocsánatos bűnnek számított e második mellett akkoriban. S nemcsak a hatóságok, hanem a társadalom nagy részének a szemében is... Igaz, a munkások jó része már nem vallotta magáénak ezt a társadalmat.

Mikor támadt fel bennem először a tévona kételkedés írói elhivatottságomban? Ezt ma már nagyon alapos, öngyötörően elemző nyomozással is nehezen tudnám megállapítani. Annyi bizonyos, hogy újságíróskodásom első éveiben még nyoma sem volt. Ide a *Tizenegyek* között érlelt elszánt lelkesedést vittem, hiszen úgy is gondoltam el, hogy a kenyérkereső újságírással szabadítom fel magamban az író. Az viszont igaz, hogy közös nagy lelkesedésünkben csak a célt láttuk egyformán, a hozzá vezető utat már nem. Engem is elbűvölt Nyíró rendkívül érzéketlen, a székely népiség sajátosságos ízeit annyi erővel felhasználó stílusa, s nem csudálkoztam, hogy Tamási Aron a nyomában indul. Udvarhely megyében is sok ilyen nyelvjárási sajátosság van, jöjjön csak velük, ő is tudhat annyit, mint Nyíró. Nekem a Nyárádmenté nem kínál ilyen nyelvi lehetőségeket, onnan Petelei István bevitte már az irodalomba, ami értéket látott benne, én legfeljebb az ő útján haladhatok... Azaz az elmélettel, amit Balázs Ferenc „kiteoretizált“ a Nyíró és a Tamási stílusából, vagyis hogy „az erős székely beszéddel valószerű dolgok határán túlról hoznak kincseket“, nem nagyon értettem egyet. Én makacs *racionalista* voltam, a valószerű dolgok határán belül akartam maradni, ott megkeresni a valószerű kincseket. Ezért nem rajongtam a székely mitológiáért sem.

Írtam a *Tizenegyek*nek erről a vitázó korszakáról egy karcolatfélélet az Utunk 1969-es Évkönyvébe. Ebből idézek most, mert úgy érzem, „jól érzékelttem meg benne akkori magamat Balázs Ferenc és Tamási Aron barátjaként is, vitázó társként is. Íme, az idézett rész:

Persze sokszor, hevesen és százfelé csapkodva vitáztunk az irodalom titkairól. Mindig minden kérdésben volt ellentmondás. Ebben a kérdésben (a székely mitológia kérdésében!) én voltam a hitetlen Tamás. Nem hiszem — mondtam —, hogy a huszadik században mi székely mitológiát teremthetnének. Székely mitológia ma csak úgy lehet, ha megvolt már valamikor. A mitológiához hozzátartozik a történetiség. Ha mi most, messze túl már a romantikán is, mitológiát teremtünk magunknak, mosolyogni vagy éppen nevetni fognak rajtunk...

Tamási nem szerette az elméleteket. Ezt azzal mutatta ki, hogy igen ritkán vegyült bele az elméleti vitákba, s ha néha közbeszólt,

BRASSÓI LAPOK

Brassó, KAPU UTCA 22-24 SZÁM

POLITIKAI NAPILAP

TELEFON-INTERFON: Brassó
Kapu utca közlőszáma 1-77 és 82 szám

LXXII. évfolyam 182. szám

SZÉKELÉSI ÚJ.

Szombat, 1929. augusztus 31.

Emberek, még mondanivalóm van!

Arón a nagy írók...
Egy ember, mint a világ az ember...
Mindenki ember.

...és az, mert akkor az emberiség...
Ez az ember, az emberiség...
...és az, mert akkor az emberiség...

...és az, mert akkor az emberiség...
Ez az ember, az emberiség...
...és az, mert akkor az emberiség...

...és az, mert akkor az emberiség...
Ez az ember, az emberiség...
...és az, mert akkor az emberiség...

...és az, mert akkor az emberiség...
Ez az ember, az emberiség...
...és az, mert akkor az emberiség...

...és az, mert akkor az emberiség...
Ez az ember, az emberiség...
...és az, mert akkor az emberiség...

az mindig a gyakorlat felé mutatott utat. Most közbeszólt, úgy véltem, mellettem:

— De népi hőöket teremthetünk ugyebár?

— Éppen hogy azokat! Mai népi hőöket — helyeseltem.

— De minél nagyobbakat!

— Amekkorákat csak tudunk!

— Akkorákat, hogy fejük az eget verje, s lábuk a földbe gyökerezék?!

— Hát — bizonytalanodtam el —, képletesen véve, igen.

— Gondolom, Feri sem éppen is-tenekre gondol, hanem népi hőökre — egyezettette az álláspontokat Aron, s ez ellen egyikünk se szóltatott. Pedig nyilván a Balázs Feri borában is maradt valami zavarosság, akár-csak az enyémben...

Balázs Ferenc nagyon sokat olvasott, rendszeresen képezte magát irodalmi-esztétikai kérdésekben. Én is belekóstoltam előbb a tanárképzőn, majd Kristóf professzor keze alatt az elméletekbe, s lázasan olvastam is, mindent összevissza. A realizmus híve voltam az irodalomban, de annyira, hogy nem választottam el tőle még a zolai naturalizmust sem. Már csak úgy elméletben persze, mert a gyakorlatig még nem jutottam el. Balázs Ferenc viszont az irodalomteremtő erők közé sorolta az irracionalistát, a misztikust; a népi ösztön megtestesülésének a forrásait kereste bennük. Éreztük mind a ketten, hogy voltaképpen ez a kétféle szemlélet áll a vitáink mögött. De erről beszélni túlságosan elvont és nagyképfű lenne, csak bosszantanók vele Aront. Lám, ő mi-

lyen csodálatos egyszerűséggel oldja meg a kérdést...

Aron nemigen olvasott. Legalábbis azt mondta, hogy nem akar olvasni, mert a maga útját szeretné járni, s a különféle elméletek csak megzavarnák. És nem olvas szépirodalmi műveket sem, mert nem akar senkinek a hatása alá kerülni, miután — úgy véli — megtalálta már a maga egyéni írói hangját. Ez neki elég. Nevetve mesélte, hogy Nyíró, együtt lakván vele, atyaian példálózni kezdett, hogy sokat kell ám olvasni annak, aki író akar lenni. Különösen ismerni kell a világirodalom remekeit! Lám ő most éppen a Mahábháratát olvassa. Úgy is tett, mintha olvasná esténként az ágyban, de hamar elálmosodhatott mindig, mert ő, Aron, megleste, s hát napokon keresztül váltig ugyanannál a lapnál állott az olvasójel...

Mulattunk akkor a mesén, mert jellemző volt Nyírőre, aki valóban úgy „pártfogolta“ a fiatalokat, hogy mindenben magát ajánlotta mintaképnek. Azt hittük, Aron ezzel az „anekdotával“ akarja jelezni Nyírőnek ezt a gyengéjét. Később azonban kiderült, hogy igaz a történet; s most már valóban anekdotává ízesedve, mint a télire eltett körte, ott áll az Aron utolsó könyvének, a *Vadrózsa ágának* egyik polcán, a Nyírőről szóló többi történet között. Kiderült azonban az is, hogy játszott ám Aron is, mert ő meg elhallgatta olvasmányait. Rajtacsíptem később, hogy mennyire avatottan tudott hozzászólni könyvekhez, amelyek nem sokkal azelőtt jelentek meg. De világért nem vallotta volna be, hogy olvasta őket, legfeljebb mosolyogva csak annyit, hogy itt-ott beléjük nézett: lám, milyen betűket használtak a nyomtatásnál? S láttam azt is később,

hogy Nyíró sem pózolta csak az olvasás szenvedélyét. Nemegetszer délelőttökön át nyargalt, amikor együtt dolgoztunk az *Újságnál*, hogy előkerítsen egy-egy kötetet, amelyről hallott valamit. Igaz, hogy akkor éppen már nem a Mahábháratá érdekelte a világirodalomból, hanem inkább a Tarzan-történetek. „Barátom, azokból aztán meg lehet tanulni, hogy miként kell izgalmassá tenni a mesét, amit éppen ír az ember...”

Nos, Tamási nem akart tanulni senkitől. Az 1928-as helikoni találkozón már ott találtam Marosvécsen, amikor én Brassóból megérkeztem. Még tartott a bankesata, de már megjelent az ő „tanúvallomása”, ama bizonyos „lobogó kortesbeszéd”. Érthető hát, ha a szokásosnál is melegebben üdvözöltük egymást. Én egyre csak hozzá húzódtam, hozzám meg Finta Zoli, aki nem felejtette el, hogy az első helikoni találkozón „hivatalosan”, vagyis *ülésein* mondott egyetlen mondatom az ő érdekében hangzott el. Volt ott az ebédlő egyik sarkában egy súlyosra épített asztal s körülötte — kecsesen hátrafelé hajló háttal — egy rugalmasra töltött kanapé a hozzá illő két öblös karosszékkel. Kényelmes hely volt ez csendes beszélgetésekre. Ide húzódtunk hárman egy ebéd után, míg a többiek a szomszéd szobában itták feketéjüket élénk terefere közepette. Úgy emlékszem, nem jelent még meg Áron első regénye, a *Szűzmáriás királyfi*, de már kinyomták, csak a könyvkötők késtek meg vele, azért nem hozhatott magával néhány példányt legalább. Erről beszélgettünk.

— S aztán a regényen is olyan töményen székeley lesz, mint a novelláid? — kérdezte Finta.

— Még tán töményebb — nevetett Áron, mert kiérezte a kérdésből, hogy abban nem a föltétlen helyeslés húzódik meg.

— Pedig egyesek már azt mondják, hogy olyan nyelv, amelyen te írsz, nincs is. És olyan emberek sincsenek — folytatta Finta heccelődő hangon.

— Igazuk is van. Én teremtek írói nyelvet magamnak. S embereket is. Azt akarom, hogy ezután olyannak lássák a székeleyeket, amilyennek én mutatom őket...

— Nono! — szólalt meg bennem a makacs racionalista. — Ha te teremted a nyelvet, akkor mi sem értenők meg. Nem teremted, csak válogatsz benne. A legjellemzőbb, legízesebb, legtartalmasabb szavakat, kifejezéseket használod. S válogatsz az emberek között is... Onnan is csak a legjavát...

— Akkor titeket ne válogassalak ki? — kacagott Áron vidáman a sikerült visszavágáson. — Pedig téged már ki is választottalak... — nézett rám.

Megértettem, hogy a mellettem tanúsodó cikkére céloz.

— Igen, de nem az irodalomban. Csak az újságírásban — mondtam én is a visszavágás kedvéért. Nem gondoltam én akkor semmi affélére, hogy ennek az élcelődő szóváltásnak mélyebb értelme is lehet.

Áron megfészkelte magát a széken, s komolyra fordított hangon mondta:

— Hallgassatok ide. Én csakugyan azt szeretném, ha ti is ünnepnek éreznétek az írást, nem hétköznapiak. Én ünnepnek érzem. Nem is dolgozom könnyen... Faragom a mondatokat... S ilyenkor ünnep van a szívemben... Mint annak a legénynek, aki díszesre faragott sulykot vagy gereblyét ajándékoz a kedvesének. Vagy annak a gazdának, aki virágot farag a járomfára...

— De azért a fontos mégis csak a sulyok, amellyel szapulnak, a gereblye, amellyel takarnak, és a járom, amit az ökör nyakába akasztanak. Nem a faragás rajtuk... S az életben is... Az a valóság, hogy nem nagyon válogathatunk...

— Igen, de a neki faragott sulykot dédelgetve megőrzi a lány, jobb kedvvel takar faragott gereblyéjével a menyecske, s nagyobb a gond a faragott járomra is, mint a közönségesre — tromfolt vissza Áron, s én megint úgy éreztem magam, mint amikor Balázs Ferenczel folytatott vitámban döntött: lenyűgözött igazságának csodálatos egyszerűsége. De nem győzött meg.

Ekkor ugyanis bennem már az alakult ki, hogy irodalmunknak is a mi valóságos, sőt véres életünket kell tükröznie, csak akkor védekezhünk vele, csak akkor lehet benne építő, megtartó erő. Ezt a gondolatot igyekeztem beleépíteni *Vakvágányon* című regényembe, amelyet már be is fejeztem, de még nem küldtem el a Szépművés Céhnek, mert még közelebb akartam kerülni vele a valósághoz, mindennapi életünkhöz. Bele akartam dolgozni például a bankesatával kapcsolatos tapasztalatomat is...

Alapvetően más volt tehát az én fel fogásom az irodalmi gyakorlat kérdésében, mint az Ároné. De hát miért ne férhetnének meg azok egymás mellett? Áron a szép formát tartja fontosabbnak, én a tartalmat. Az időszerű helyzetünkben hasznosítható gondolatok minél tisztább kifejezését. Ezt akarom a *Vakvágányon*ban is. Küzdeni akarok benne a

nacionalizmus ellen. Elítélni a támadó nacionalizmus embertelenségét, de rámutatni, hogy vakvágányra vezet akkor is, ha a védekezés sem több, az is csak nacionalizmus. Úgy éreztem, ez az a gondolat, amely felé botladoznia kell kisebbségi irodalmunknak is.

*

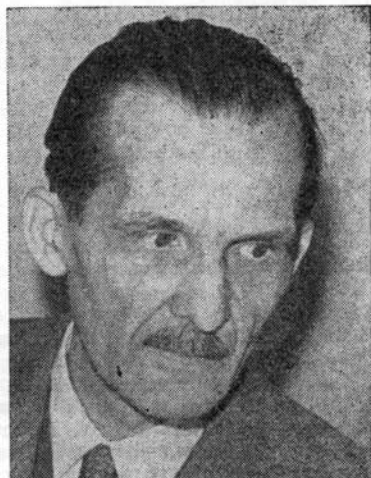
[...] Ilyen gondolatok s nem az esztétikai értékek felismerése íratott cikket velem Dsida Jenő első verskötetéről, a *Leselkedő magányról*. Dsida Benedek Elek felfedeztetje volt! De ilyesmiről árulkodik a Berde Mária *Télutó* című novellás kötetéről, s még inkább a Donáth László karcolatairól (*Humoros esetek*) írott ismertetésem is. Ibsenben is a verizmus „vérző igazmondása” ragadott meg annyira, hogy őszinte volt a felháborodásom, amikor születésének századik évfordulóját mindössze negyedes ház „ünnepelte” Brassóban. Pedig a *Nórát* adták a színészek. Bezzeg telt házak voltak azelőtt pár nappal még, az operett-előadásokon. Meg is szidtam miatta a brassói közönséget. Azt írtam róluk, hogy — úgy látszik — vakok a kultúrára. Úgy, ahogyan vannak vakok — a színekre. Vagyis nem is tehetnek róla! Ingerelt a Kisebbségi Újságírószervezet akkoriban megjelent nyilatkozata is. Az áprilisi kongresszus ugyanis kibuktatta a régi vezetőséget. Paál Árpádtól Krenner Miklós (Spectator) vette át az elnökséget. De átalakult a vezetőség egésze is. Ezt egyes magyar lapok, de még a román sajtó egy része is úgy magyarázta, hogy új politikai tájékozódásról van szó. El a Magyar Párttól! — ez volt újságírókörökben a hangulat. Én nem értettem egyet ezzel a hangulattal, de helyesltem azt, hogy a vezetőségváltozásnak politikai jelentősége legyen. Meg kell újulnia a Magyar Pártnak, a tömegek pártjává kell lennie. Hiszen erre törekszik Krenner is! És most éppen az ő aláírásával nyilatkozat jelenik meg, amely kereken kijelenti, hogy a vezetőségcserének nincs semmi politikai háttere, mert a Kisebbségi Újságírószervezet szakmai testület, amely távol tartja magát a politizálástól. Hát milyen újságírók azok, akik nem politizálnak?

Ez után a nyilatkozat után nemcsak vigasztaltak, hanem fel is ajzottak a helikoni napok. No, az írók legalább készülnék valamire. Bánffy Miklós és Áprily Lajos bejelentették, hogy a *He-*

likon mint szabad írói tömörülés megkezdte a magyar—román és a magyar—szász irodalmi kapcsolatok megszervezését. Áprily azt is megsúgta nekem, hogy számítnak ám rám is, ott lakom Brassóban, tartsam melegen a már felvett érintkezést Heinrich Zillichel, a *Klingsor* szerkesztőjével. Hát ezt meg is ígértem, bár némi szorongással. Hogyan fogok én majd „melegen” társalogni ezzel a művelt némettel? A marosvásárhelyi gimnáziumban szerzett német tudásom erre aligha elegendő! De hálás akartam lenni Áprilynak a bizalomért, s ezért hozzá csatlakoztam a tanácskozások után tartott nagy kirándulásra. Az Ilva patakot horgászta végig nagy szerencsével. Én a nyomában mindíg, de jórészt hangtalanul s óvatos tapogatózással a kövek között is, nehogy nagy zajt üssek valahogy, mert rám—rámvillant a tekintete figyelmeztetőleg: csak csendben, mert olyan fenémód eberek ezek az ilvai pisztrángok! Pedig szerettem volna beszélgetni is, hiszen a *Helikon* című folyóirat első száma éppen azokban a napokban jelent meg, s ő volt a lap szerkesztője. Meg szerettem volna kérdezni tőle, mit is akar Makkai Sándor azzal az *Agnes* című regényével, amelyben — ha jól vettem ki a lapban olvasott részletből — tán azt akarja mondani, hogy a szellem, vagyis a lélek a testtől függetlenül is létezhetik. Kiszállhat a testből, s visszaköltözhetik beléje... Ilyesmi volna az, amit most nekünk a legsürgősebben el kell mondania? De hát csak a szemünkkel beszélgettünk, ő a folytonosan óvatosságra intő pillantásokkal, én meg a lelkesedő elismerés csillogó tekintetével, amikor kirántott horga zsinórján ott fickándozott egy-egy ezüstösen csillogó pér vagy éppen piros pettyes pisztráng. Ez pedig elég gyakran megtörtént, úgyannyira, hogy az ismétlődő diadaléret mámorában egészen megfeledkeztem a regényről s minden irodalmi problémámról.

Gyönyörű délelőtt volt, s én nagyon szerettem Áprilyt.

Hogyan is gondolhattam volna akkor arra, hogy egy év múlva olyan keserves kiábrándultságba taszít? Ó, nem a költő benne. S nem is a szelíd és rokonszenves férfi. Hanem ennek a kettőnek a vegyületéből kialakult ember, aki gyengének bizonyult megfelelni annak az ideálnak, amivé a verseivel magasztosította önmagát olvasói szemében. Az én szememben is...

Venczel József emlékére

Jeles munkatársunktól búcsúzunk. Venczel József tudományos kutatót, a hazai magyar társadalomkutatás egyik úttörőjét, átadtuk a házsongárdi panteonnak.

Együttműködésünk régi keletű. Népeségtudományi elemzéseivel, a székel lakosság társadalmi viszonyainak felméréseivel Venczel József már fiatalon feltűnt, szülőföldjének kérdéseit statisztikai módszerek tárgyilagosságával közelítette meg, szenvedélyes népszerűsége azonban az 1937-es Vásárhelyi Találkozón összehozta mindazokkal, akik maguknak a tömegeknek a mozgósításától várták a szociális és politikai megoldásokat. Mint a haladó katolikus irányzat képviselője, a második világháború alatt antifasiszta magatartást tanúsított, támogatta az ellenállási mozgalmat, s az elsők közt volt, akik a főlzabradulás után cselekvően bekapcsolódtak a Magyar Népi Szövetség és a Bolyai Tudományegyetem demokratikus törekvéseibe. Magatartásához hű maradt megpróbáltatások közepette is, és az 1960-as évek során újra bekapcsolódott közéletünkbe, most már a szocialista konszolidáció fokán.

Szívesen közöltük visszaemlékezését a Dimitrie Gusti vezetése alatt kibontakozott román monografikus iskolára, melynek egykor magyar részese volt; sorozatszerű cikkeiben új értelmezéssel jelentkeztek a szociológia és statisztika egyeztetési módszerei; a Babeş—Bolyai Tudományegyetem szociológiai laboratóriumának kiváló munkatársaként beszámolt olvasóinknak a csákgorbói kutatásokról, melyek az agrárnépeség átrétegződését vizsgálták; s utolsó írásában demográfiai gondjainkat osztva bemutatta saját család-demográfiai elképzeléseit, melyek kellő méltatására a szakkörökben még bizonyára sor kerül. Éveken át végzett alapvető munkát a Kriterion Könyvkiadó megrendelésére készülő Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztőségi helyiségeinkben folyó ülésein, tiszteletet szerezve szigorú munkafegyelme, filológiai pontossága, őszinte erkölcsi fellépése iránt.

Példája megerősített ama meggyőződésünkben, hogy szocialista humánunk fényében együtt munkálkodhatunk a közjavakon minden becsülettel alkotó egyéniséggel, aki a tömegek szolgálatában a béke és a haladás híve.

KORUNK

Emberként megmaradni

Különösen forró volt az a harminc év előtti nyár. A Cenk mögött meredeken felívelő nap már a délelőtti órákban aszfalt-olvasztó hőséget zúdított a völgybe, s a reggeli „biztató” hadijelentések után a brassói polgárok a Pojána hűvösebb rétjei felé indultak bakancsban-hátizsákkal, vagy a nyári sörkertek vadszőlő-girlandos lugasainak árnyékába húzódtak vissza. Az otthon maradt háziasszonyok tárva nyitott ablakok mögött készítették a vasárnapi ebédet, s az utcára kihallatszott — kinek-kinek a választása szerint — Maria Tănase jólismert nótája, Karády Katalin mélyen bűgö allja vagy pedig a naponta unos-untalan ismételt dal refrénje: „...wie einst Lili Marleen.”

Délután az Arvaház-kapu mellett épült Olimpia pályán nagy eseményre gyűltek össze a szurkolók: a vasutasok és az Astra-gyáriak régóta várt helyi rangadójárá. 1942-t írtunk akkor, Európa különböző tájain buzgón építkeztek, vasművesek kalapálták, címfestők pingálták az ARBEIT MACHT FREI típusú feliratokat, ami azt jelentette: „a munka szabaddá tesz”, tessék csak nyugodtan befáradni, hölgyeim és uraim, tisztelt muzulmán-jelöltek, itt szabadod lesztok, szabadon választhattok golyó, magasfeszültségű áram vagy gáz között...

Öt óraker kezdődött a rangadó, de mi, bolgárszegi srácok már három előtt átugráltunk a szögesdróttal szegélyezett kerítésen, behúzódtunk a bádogtetős fötribün alá, mert a riktó-lila hirdetés szerint előmérkőzésre is sor kerül. S nem akármilyen találkozóra... Pont három óraker fehér és sárga mezés, sötét nadrágos játékosok szaladtak ki a pálya közepére, elhangzott háromszor a „Heil” és a „Träiască”, s megkezdődött a kilencven perces csata.

A városba érkezésük után elemi iskolánkba befészkelődött Wehrmacht-híradósok és a Hakoah nevű brassói zsidó együttes között.

Három évtized távolából, persze, nem emlékszem már, ki lett végül a győztes. Arra sem emlékszem, hogy ezen a különös mérkőzésen volt-e sok durva „belemenés”, szándékos lerúgás. Azt azonban máig sem felejtettem el, hogy Vár utcai pájeszes társainkkal egybehangzóan mi, Temető utcaiak is hangosan ordibálva a Hakoah játékosait biztattuk. Félreértések elkerülése végett: erre megvolt az alapos okunk. A mi utcánkban, a 10. szám alatt lakott ugyanis Horowitz Izsó, aki a „sárgák” jobb-bekkjeként a legnagyobb bombarúgásokat produkálta a pályán. Ez szörnyen imponált nekünk, büszkék voltunk a „mi” szomszédunkra, aki néha az ötös vonalról a másik kapuig küldte el a labdát...

Később aztán Izsó „bácsit” (alig lehetett akkor túl a harmincon) a Ló-piacon láthattuk viszont. Tél volt, a december eleji hó vastagon pehelyezett a városra, ő pedig munkaszolgálatra behívott társaival együtt egyenletes ritmusban toltta maga előtt az újra meg újra növekedő hókupacokat. Dél tájt, az iskolából jövet meg-megálltunk a Fekete-templom oldalánál, s figyeltük, amint Bözsi néni, a felesége, jön a szatyorral, benne ennivaló és a teás termosziveg, behúzódnak a Gubitza-féle zöldségüzlet kapualjába, és a Hakoah csodás rúgású jobb-bekkje gyors kortyolással felhajtja a termosz még párolgó tartalmát. Sietni kellett, mert a munkafelügyelő nem engedélyezett többet néhány percnél.

Az utcában akkortájtban Waltherné vitte a szót.

— A kommunisták propagandája az egész. Láthatják maguk is, milyen jó dolguk van. Vagy talán belehal a „Nachbar“ (szomszéd) abba a kis hólapátolásba?

A környékbeli asszonyok délutánonként az utcán kis csoportokba gyűltek, s tárgyalták susogva a híreket: lágerbe hurcolják „öket“ Európa-szerte, ki tudja, mi lesz még itt nálunk, vajon a király megengedi-e? Humbug, legyintett Waltherné; magyarul-németül-románul röpködtek a félmondatok, ő azonban mindenkit rögtön letorkolt: — Kommunista propaganda ez az egész lágermese.

Mi gyerekek ott tébláboltunk anyánk mellett, s este már otthon hallhattuk a városban keringő újabb híreket apánk szájából. Mindebből egy szót sem értettünk: „ezeket szállító vonatok“, „az angol rádió is bemondata“, „Magyarországról ismét nagyobb transzport“, „senki se tudja, hová“... Irtuk a házi feladatunkat, vagy izgalmas kalandtörténetekbe merültünk, és nyugodt álmunkat nem zavarta sem a háború távoli zaja, sem a „lágermese“.

A sors a háború után Nagyváradra sodort bennünket. Mintha ma is lát-nám: 46 forrongó tavaszán a Körös utcában vásároltam kenyeret, s amikor a Vitéz utcába befordultam, különös alakot pillantottam meg. Eszelős tekintetű nő állt a sarki fűszeres előtt, kendőjét igazgatta, néhány apró csomagot szorított a hóna alá, és apró lépésekkel elsietett mellettem. Hosszú idő telt el, amíg újra láttam a nőt. Egy öreget vezetett át az úttesten. Hallottam, ahogy két ismeretlen férfi összeség a háta mögött, feléje integetve:

— Ismeri?

— Honnan ismerném?

— Ott lakik a maguk környékén. Az auschwitzi Izsákné...

Aztán ősszel, a Szent László gimnázium első osztályában az első francia órán magas, őszes-göndör hajú, ruganyos léptű, szomorú tekintetű férfi lépett fel a katedrára. — Üljetek le — mondotta alig hallhatóan, s azt hiszem, azután sem hallottam soha hangosabb szót tőle. Mintha mindig a távolba, a hátsó padokban ülőkre nézett volna, úgy magyarázta a „passé composé“-t vagy az „imparfait“-t, türelemmel, többször is megismételve halk mondatait. Hangja mintha belső nyugodtságát, kiegyensúlyozottságát tolmácsolta volna, s ki-kirobbanó rakoncátlanságunkra épp ellentétességével hatott: amikor belépett az osztályba, hirtelen elnémultunk. Nem volt szüksége fegyelmezésre. Talán nem is lett volna kellő erélye és ereje hozzá. Nem tudtuk, milyen szenvedéseken mehetett keresztül ez a csendes, szomorú tekintetű ember, miután családját elhurcolták a „Drittes Reich“ valamelyik ismeretlen helyű lágerébe. Nem tudtam akkor, hogy családját elnyelte ott a távolban a krematóriumok kegyetlen világa, s egyedül maradván, életét egy hasonló sorsú társához kötötte, hogy ezután együtt birkózhassanak meg a múlt állandóan visszakisértő rémálmáival. Ez a második élettársa, Rózsa Ágnes — aki szintén átment a rafinált testi-lelki tortúrák vesszőfala között — csak most, annyi idő múltával talált elegendő lelkiertő hajdani feljegyzései közlésére (Jövölesők. Nürnbergi láger-napló. Kriterion, 1971).

Lehet-e még 1972-ben újat mondani a köztudatban egyre homályosuló hajdani pokol apokaliptikus világról? Van-e olyan kincs az ottani és akkori „muzulmán“-életnek, amelyet akár a regények és naplófeljegyzések, akár lírai

versek és modern drámák hosszú sora ne ábrázolt volna kimerítően, kegyetlenül szókimondó, emlék-marcangoló realizmussal vagy a hóhér-jellemrajz lélektani mélységével?

Rózsa Ágnes, a nürnbergi KZ-fogoly, „gyöngye” nő létére erősebbnek bizonyult ott és akkor minden férfinál. Tudatosan vállalta a kettőzött halálveszélyt: a sorstársaival együtt fölötte lebegő mindennapos, „normális” halálveszélyén túl (amely puskacsőből vagy gázcsapból egyaránt és bármikor érkezhett) a titkos naplóírás miatt reá leselkedő, talán még nagyobb veszélyt is, amikor szinte naponta, kis papírlapokra, lejegyezte közvetlen környezete eseményeit, saját kavargó gondolatait, félelmeit és bizásait, mintegy fiktív leveleket írva a „kedves”-hez, távolban maradt, ismeretlen sorsú férjéhez.

Erdemes volt-e vállalni ezt a második halálveszélyt? Erre keressük a választ a néhol lírai-keserű, máshol a fáradt lemondást feleledő reménykedéssel elegyítő sorokban. A stílus egyszerűsége, nyersesége mögött aztán lassan felbukkan a láthatatlan bűvópatakként rejtőző érv: az erkölcsi-emberi önmegtartás szükségének az érzése. Az a bizonyosság, hogy a tényér üres káposztalevesnél és az avas margarin-kockánál, a falatnyi penészes kenyérnél vagy a csikorgó fagytól óvó rongydarabnál fontosabb az írásban, a jelen-rögzítésben tetet öltő „jövöleső” bizakodás. Abban a korban, olyan körülmények között erkölcsi gerinc-egyenesítő volt az írás — kellett ahhoz, hogy írója ember maradjon az állati ösztönök uralmának világában.

Rózsa Ágnes könyve 1972-ben sem érkezett későn. A világon itt-ott újra fellángoló antiszemitizmus, a zsinagógamázolások, temetőrombolások és rabbiakasztások ismétlődésének idején jó néha felidézniünk magunkban, hogy milyen sors várt a „muzulmánokra” a civilizáció századának közepén. Hogy a ráció mezében porondra lépő irracionalizmus miképpen küldött milliókat a füst-halálba.

Ez a mementó tette szükségessé ennek a harmadfélszáz oldalas könyvnek a megjelentetését, csaknem három évtizeddel azután, hogy — amint Bajor Andor írja szép előszavában — „voltak idők, amikor könnyebb lehetett szárnyakat növeszteni és a nap felé repülni, mint egyszerűen emberként megmaradni a földön”.

Ritók János

Az értelmezés görbületei

Mint azt már többször emlegettük: egy darab rendezői (és persze: kritikai és nézői) értelmezése sokféle lehet. A publikumra tett hatás is igen sokszor esetleges. Kedves példánkat hozzuk fel erre, a prédikáló papról és a szipogó cselédlányról. A tiszteletes épp Mária és József történetéről beszél. Észreveszi, hogy hátrább valamelyik padban egy fiatal cselédlány szipog. A lelkész elégedett, merthogy ilyen szépen prédikál. A valóságban azonban egészen más történt: a lány terhes a háziúrtól, s közben egy falubeli emberhez — aki hajlandó elvenni a megesett teremést — adják férjhez, hogy mentse, ami menthető: a veszett fejsze nyelét.

Ezt a példát nem csupán azért találtuk ki, mert valószerű, hanem: szemléletesen fejezi ki azt a bizonyos „lentről”-t és „fentről”-t, az értelmezés főbb

dimenzióit, a mű lényegének térben és időben való lehetséges változásait, elgörbüléseit: módosulásait a szubjektumokban, olykor épp a „belealkotott“ lényeggel homlokegyenest ellentétes jelentkezéseit az egyéni tudatban. Azzal, hogy a cselédlány füle (a valóságban: tudata) a lelkipásztor szájából elhangzott „Úr“ szót „háziúrrá“, a bibliai Józsefet pedig falubeli János bácsivá alakítja, létszerűvé teszi a művet, „lefordítja“, kihagyja a teológiailag lényegest, a transzcendens elemet (a szeplőtelen fogantatás eszméjét stb.), a degradáló és nem az ingradáló értelmezést alkalmazza — s mindez roppant tanulságos. Arra hívja fel figyelmünket, hogy az értelmezésben, a műélvezetben igen sokszor épp a „belealkotott lényeg“ sikkadhat el, épp a legfontosabb alakulhat át. A fentebb említett transzcendens — létszerűvé válhat, megéltté, a költői filozófia pedig falvédőre való tanácsá silányul vagy — jobbik esetben — fabulába illő „tanulsságá“ szelidül. Az írónak tudnia kell ezt, sorsába bele kell nyugodnia, azonban mégis igyekeznie kell annyira pontosá tenni mondandóit, hogy a szubjektív értelmezésnek minél kevesebb „elgörbülési“ lehetőséget adjon. A színpadi szerző és műve — akárcsak a pap és prédikációja — mindig ki van téve ilyen írásba bele nem kalkulálható, latens hatás-lehetőségeknek. Ezekért az író nem felelhet. Az író nem köteles tudni: ki melyik mondatánál miért csikorgatja a fogát, miért könnyezik, esetleg: kuncog vagy hahotázik. Mert hiszen még hőseiért sem felelhet egészen: ha már elindította őket írásbeli útjukra — saját törvényeik (öntörvényük) szerint haladnak sorsuk, sorsaik felé. Mindezt jóllehet tudnia kell az írónak, mégis pontosságával „csökkentenie kell a hibaszázalékot“, bizonyos értelmező-módok lehetséges útjait el kell torlaszolnia.

Ezért láttuk szükségesnek, hogy Apáczai-darabunkban* a szereplőket, a helyzeteket s a színmű többi komponenseit utószavunkban kicsit részletesebben írjuk körül. Ime:

A szereplők rövid jellemzése

Apáczai: soványnak, inasnak, izzó szeműnek képzeljük el. Egyetlen, kissé el-lenszenves vonása olykor szinte szadisztikus, mazochisztikus hajthatatlansága (lásd például Doby tiszteletessel való jelenete). Ez azonban jelleme intranzigenciájából adódik: nemalkuvó — más jellemmel szemben áthatolhatatlan akar maradni, ő azonban minden jellemen át akar hatolni. Lobbanékony, konok típus. Kész a sértésre és a sértettségre. Van benne valami — paradoxon ez! — felvilágosult fanatizmus. Hiszen a felvilágosultság kezdetben ugyanolyan fanatikus lehet, mint bármi más.

Basirius: az a fajta ember, aki egyetlen nagy történelmi ijedtség traumája nyomán mindenről hajlandó lemondani (műveltségéről, eszéről, becsületéről); csak hogy a történelem meg ne ismétlődjék. Népiesebben szólva: az, akit a történelemnek sikerült egy életre „berezzeltetnie“. Demagóg és gyáva, de nem született, öröklött, hanem szerzett gyávaság ez. Érvei ígylhát a maguk nemében ésszerűek, olykor meggyőzőek is.

II. Rákóczi: nyers ugyan, de nagyon ravasz, okos férfi (művelt is!), aki tudja, mit kell tennie, hogyan vezesse e „kakasviadalt“ vagy „bokszmérkőzést“, hogyan húzzon hasznót belőle. Az „ahol ketten veszekednek — a harmadik lesz a győztes“ esetet játszatja el velük.

Keresztúri: óvatos, egyensúlyozó, de jót akaró — Apáczait szerető ember. Nincs bátorsága azt tenni, amit a másik, óva is inti, de titokban épp azért

* Korunk, 1972. 1., 2.

csodálja, amiért mindig meginteni, csendesíteni kényszerül.

Csulai: az események nagyhangú „kibice“.

Rhédey: ugyanaz, de a katonaeMBER szintjén.

Udvarmester: „körültekintő“.

Diák: izzófüllű, lelkes, ám nincs híjával bizonyos diplomáciai érzéknek sem (élteni a fejedelmet, mintha tudná: ez milyen fontos Apáczainak, hiszen az ellenkező magatartással kompromittálná az „ügyet“).

Doby: rokonszenves, tisztalelkű öreg pap. Templomáért él-hal, annyira tisztán akarja megőrizni, hogy ez már-már az öncélú tisztaság határát súrolja. Szeredai: az öreg kolléga, becsületes, de lapító, titokban szokott egyetérteni, de aki lelkiismerete szavára kötelességének érzi, hogy erről biztosítsa is a vádlottat (nyilván ezt is titokban). Aki azonban megjegy, amikor Apáczai indulatos szavait hallja, mert nem kíván fültná lenni.

Csavargó: ugyanaz fiatalabb és kissé hevesebb változatban.

Első koldus: valamivel naivabb, mint társa. Úgy tűnik: „idealistább“, kevésbé számító.

Második koldus: szinte eksztázisban várja a „nagy halat“, a „nagy koldulást“. Számításai szívszorítóak. — A végén ártatlanul „átveszik“ az „elhalasztott tragédiától“ a stafétabotot. Ártatlanságuk mégsem teljes: csupán tudatlanságuk menti őket s a nyomor. Am falánkságuk, közönyük annak sorsa iránt, akinek halálából hasznot akarnak húzni — meggyengíti rokonszenvünket. Sem sajnálatnunk, sem elítéltetnünk nem szabad őket: meg kell döbbernünk pusztulásukon: hát valakinek mégiscsak pusztulnia kell, ha már az egyik tragédia elhalasztódott! Mint említettük: hármójuk (a két koldus és Apáczai) sorsa a korabeli értelmiségi és a nép közötti óriási távolságra figyelmeztessen bennünket. A két koldus nem tudja, hol van, és ki a „szövetségese“, annyira nem, hogy annak halálára spekulál. Apáczai nem tudja, kiknek akar segíteni a végén a dühödt tömeggel szemben. A két koldus első felvonásbeli szövegeiben („Ma nem lesz szerencsénk“ stb.) mondás közben legyen valami sejtélem, előérzet.

A publikum: a színpadi publikum rendezői beállítása Apáczai hangulatát, érzéseit fejezi ki. Ez a publikum azért ilyen, mert ő ilyennek látja és érzi. Képzelnék el: egy ember áll a teremben, akit vádolnak és senki sem véd: elveszetteknek érzi magát, még a baráti, az ismerős arcok is idegeneknek tűnnek, közönyöseknek. A nézők jól láthassák ezt a színpadi publikumot! És végül: mivel női szereplő — mert óvakodtunk a drámai szöveget fellazításától — nincs a darabban, a színpadi hallgatóság között lehet. E nők ugyanazt a részvétlenséget fejezzék ki: úgy jöhetnek be, mint a próbababák vagy manekenek, vagy mint a zenélőórákról ismert nőalakok, akik merevek, marionett-szerűek.

Más megjegyzések

A szöveg: a szöveg már eleve enyhített archaizáltságát még tovább is lehet halványítani.

A vita: a vita valóban olyan legyen, mint amikor vérre megy a harc. Gyakran felugranak, leülnek, szembeállnak, kimennek a „ringbe“, majd — mintha a gong szólt volna — visszaiülnek a padba egyet szusszanni, de közben kémlelik a másikat, vagy úgy hallgatják szövegét, mint aki közben lázasan a

visszaállításra készül. A személyeskedő részeket nem szabad tompítani. Ilyen vitákon az ellenfelek mindenbe — még a nyelvbollásokba is — belekapaszkodnak, nincs idő és tér az eleganciára. Emlékezzünk: mikor az öklölvívőknek már ütészni erejük sincs — megölelik egymást, hogy egyik se öklözhesen, de közben rá is nehezeden ellenfelükre, mintegy ezzel is fárasztva a másikat, olykor meg egymás fülébe megfélemlítő szavakat is sziszegnek. A darab szerkezetéről: mint látható, az első és harmadik felvonás szimultán játszódik. A közbűlső pedig: az előzmény. Apáczai harmadik felvonásbeli szövegei (amikor a koldusokat nézi) eszünkbe kell hogy juttassák azt az emberi helyzetet, amikor az egyén nem sejtí, hogy kitalálta a helyzetet: nem tudja, hogy tudja. A közbűlső felvonásban mindaz, ami az elsőben groteszkebb volt — történelmiesül. Ez nem véletlen. Jelentése: a múlt két szimultán jelen (a koldusok és Apáczai) közé ékelődve összeköt két időszert: két külön futó párhuzamot találkoztat. Ami „lent“ (a torony alatt) „ilyen“ szinten, az „fent“ (a toronyban) „olyan“ szinten jelentkezik. Az első felvonás groteszke nem tűnik el a másodikban sem (búvópatak-szerű, olykor-olykor bukkan fel): például az udvarmester ceremóniája, a koldus megjelenése, Csulai és Rhédey közbeszólásai, a publikum „viselkedése“ stb. A harmadikban a két szál (a groteszkebb és a történelmibb) egyesül: a két irányból jövő folyók beleömlenek egy harmadikba.

Díszletek, jelmezek: nem kell őket naturalista módon történelmiesíteni. „Mint-ha“ korhű lenne, de mégsem. Az a „mintha“, ami a szöveg nyelvi archaizálásaira is jellemző, uralkodik a díszleten, a jelmezeken is.

Páskándi Géza

Brassai: Graffiti

Megtelepedés falun — dilemmákkal

Vécke községközpont, két falu — Zsákod és Szállás — tartozik hozzá. Az idők folyamán hol ide, hol oda „dobálták”. Valaha Maros-Torda megye erdőszentgyörgyi járásához tartozott, majd Udvarhely megye keresztúri alsójáráshoz, 1950-ben Szeben tartományhoz teszik át Segesvár rajon keretében, de 1952—1956 között már a Magyar Autonóm Tartomány Erdőszentgyörgy rajonjában találjuk, majd 1956—1960-ban ismét Székelykeresztúr rajonközpont nyúl érte, 1968-ig Maros rajon perifériája, a jelenben Maros megye egyik legelhanyagoltabb községe. Az ide-oda tartozás következményeként állandóan cserélődtek a közigazgatási alkalmazottak, de változatlan maradt a fölöttes szervek véleménye, hogy Véckén nem érdemes különösebb befektetéseket eszközölni, mert holnap-holnapután úgymint más közigazgatási egységbe kerül.

A megyésítés után a lakosság sokat remélt, állandónak látta a község államigazgatási helyzetét. Lássuk tehát, mi történt az utóbbi évek során a három faluban.

Sikerült hozzávetőleges fölmérést végezni arra vonatkozólag, hogy milyen gazdasági és társadalmi kihatása lehet Véckén az RKP Központi Bizottsága határozatainak, amelyek a mezőgazdasági termelősövetkezetek tagjai életkörülményeinek a javítását, a termelőkedvet, az anyagi érdekelttség növelését szolgálták. A fölmérés örvendéses és biztató: a munkaerőelvándorlás körülbelül 75—85 százalékkal csökken a közeli két-három évben, ugyanis a munkaerőelvándorlás főbb oka a nyugdíj, a gyermeksegély és az orvosi kezelés ingyenességének megoldatlansága volt. Máris foszladozni kezd az a hiedelem, mely szerint nemsokára teljesen kiöregednek és elnéptelenednek a falvak, s így az értelmiségieket sem rettentí vissza a végleges letelepedés gondolatától az elnéptelenedés következménye. Az RKP KB határozata máris érezteti erkölcsi kihatását az értelmiségre, amelyre a falvak megújításában nagy feladat hárul.

Érdemes e tekintetben szemügyre venni bizonyos demográfiai adatokat (a számok a község összlélekszámaához viszonyított százalékban kifejezett arányt mutatják):

	0—16 évesek	16—65 évesek	65 évtől fölfelé
Vécke	30,79	57,61	11,60
Zsákod	27,71	65,76	6,53
Szállás	33,01	55,89	11,10

Vécke	28/ha	25 százalék	a község	lakosságának	44,61%
Zsákod	40/ha	35,71	"	"	37,32%
Szállás	44/ha	39,28	"	"	18,07%

A nemek szerinti megoszlás:

Vécke	49,88 nő	50,12 férfi
Zsákod	49,45 "	50,55 "
Szállás	52,22 "	47,78 "

Ha már itt tartunk, hadd tegyük szóvá az elvándorlás, faluelhagyás kérdését is, százalékban kifejezve, mindegyik falu lélekszámaához viszonyítva:

Vécke	13,63 évente	Zsákod	7,60 évente	Szállás	6,19 évente
-------	--------------	--------	-------------	---------	-------------

A statisztikából kitűnik, hogy Szálláson legnagyobb a népszaporulat (legnagyobb a népsűrűség is), s ugyanakkor ezt a falut hagyja el a legkevesebb munkaerő, vagyis: ez biztosítja a község távlati munkaerőellátását s a lakosság szaporodását is. Az mtsz állóalapjának értéke az utóbbi négy esztendőben 383 ezer lejjel gyarapodott, annak ellenére, hogy a munkaerő száma 60,41 százalékkal csökkent. Ez a csökkenés egyre mélyebben érezteti hatását, hiszen a szántóterületnek mindössze 10 százalékát lehet géppel megművelni. Ugyancsak a község gazdasági helyzetének a következménye a kereskedelem és a közszolgáltatás hiánya is. Ebben a községben nincs cipőjavító, borbélyműhely, cukrászda, vendéglő, zöldség- és gyümölcsüzlet, kenyérfaragás. Egyetlen kisüzleten kívül semmi sincs, ami a lakosoknak napi szükségleteit kielégítené. A legnagyobb nehézség a tűzifa beszerzése.

A vázolt gazdasági helyzet közepette is Véckén az utóbbi 25 évben minden második ház újjáépült, a község saját erejéből bevezette a villanyt 1968-ban, továbbá művelődési otthon, két híd és egy orvosi rendelő épült lakosztállyal, valamint öt tantermes iskola is. Zsákodon hasonlóképpen új művelődési otthon és iskolát építettek, Szálláson szintén egy új hajlékot a közművelődésnek. Mindezt a község a lakosság önkéntes hozzájárulásából valósította meg, az értelmiségiek, különösképpen a tantestület kezdeményezése és szervező munkája révén. Véckén 1729 óta létezik iskola, de a közoktatás régebbi keletű. 1903-ban a hajdani épületet két új tanteremmel toldták meg, negyed évszázad múlva renoválták a régit. 1940—1945 között a nyolcosztályos iskolának három tanítója és 219 tanulója volt, az 1970—1971-es tanévben már 10 tanerő oktatott 164 gyereket. Zsákodon négy tanév alatt az iskolások száma 183-ról 86-ra csökkent!

Mindezt bevezetőként mondtam el, hogy az olvasó e rövid gazdasági, társadalmi és demográfiai leírásból tájékozódhasson egy olyan község helyzetéről, ahol az értelmiségiek kiállása, hivatástudata folytán szellemiekben és erkölcsi téren a gyarapodás felülmúlja más, gazdaságilag fejlettebb és civilizáltabb falvak szintjét.

Vécke összlakosságának csupán 2,53 százaléka értelmiségi, vagyis 50 személy; a helyi számítások szerint viszont minden állami alkalmazottat értelmiséginek vélnék, ha az illető „papír-munkát (is) végez”. Így például értelmiségi a milicista, a községi tisztviselő és a tanácselnök. Az értelmiségi „réteg” magvát azonban a tanügyben dolgozó alkotják, összesen 25 személy, akik közül csupán hárman dolgoznak képesítésüknél magasabb beosztásban.

Most pedig vizsgáljuk meg az értelmiségiek megtelepedésének arányait:

Helybeli	Ingázó	Albérletben lakók	Megtelepedett	Összesen
14	8	16	12	50
ebből tanerő:				
2	5	10	8	25

Ha elemezzük az ingázók helyzetét, a magyarázat az általános érvelés határárt nem töri át: családi kötöttség, előzetes lakhely stb. A három falu hozzájárulásából orvosi rendelőt és lakosztályt építettek, eddig ugyanis valamennyi orvos lakáshányra hivatkozva előbb-utóbb odébbállt. Az mtsz mérnöke nem szándékszik sátozt verni Véckén, inkább vállalja az ingázást. Az iskola titkárnője is naponta bejár Gyulakutáról; őt valóban családi körülményei nem engedik beköltözni Véckére. És a többi öt tanerő? Utazásuk naponta két órát vesz igénybe; összesen napi tíz óra megy hát kárba, amit pihenésre, gyermeknevelésre, önművelésre lehetne fordítani, s ennek az időráfordításnak kétségtául hasznos társadalmi vetülete is volna. Persze, az ingázók ki vannak szolgáltatva az autóbuszok menetrendjének, amely szeszélyessége révén sok bajt okoz. Néhányan az ingázók közül a várakozást társadalmi munkára és órára való készülésre fordítják. Nem érdektelen a vélekedésük.

Hegedűs Margit, helyettes óvónő Zsákonon:

— Gyulakután lakunk. A férjem az ottani hőerőműnél dolgozik, és van három gyerekünk is. Érthető tehát, hogy ingázom.

Gálfalvi László, tanár Zsákonon:

— Erdőszentgyörgyön lakom, de az ingázás nem hátráltat munkámban; nőtlen vagyok, nem köt a család, tanári munkám mellett én vagyok a községi hazafias gárda parancsnoka, testnevelési szakirányító, valamint szakszervezeti csoportfelelős. Az ingázás okozta idővesztéséget olvasással, órára való fölkészüléssel egyenlítem ki. Zsákonon reménytelennek látom a helyzetet a tanulók létszámának aggasztó csökkenése miatt. Az történe, hogy én megtelepednék, és pár év múlva nem lenne kit tanítanom.

A tíz, albérletben lakó tanerő között van nőtlen és családos is. Valamennyiük véleménye sok vonatkozásban megegyezik. Egyik találkozási pont: ideiglenesnek tekintik jelenlegi munkahelyüket, szakvizsgák és fokozati vizsgák révén remélik más, nagyobb községbe vagy városba való áthelyezésüket, megkérdőjelezzik a tanulók létszámcsökkenése miatt az iskola jövőjét s egyben e falvak perspektíváját is. Szándékukat, amennyire lehetséges, igyekeznek nem népszerűsíteni. S ez érthető. De vannak olyanok, akik minden palástolás nélkül föltárják gondolataikat, s így e sorok írója az olvasó elé tárhatja őket; nem követ el indiszkréciót. Véleményük annál inkább mérvadó, mivel magában hordozza a letelepedést gátló okok némelyikét.

Deák Dénes, a zsákonai iskola igazgatója:

— 1959 óta lakom Zsákonon, a feleségem viszont szállási, és mint tanítónő ide kapta a kinevezését. Ittmaradásom további okai: mindkettő a tanügyben dolgozunk, nehezebb elmozdulni innen, két embernek egyszerre hol tudnak a tanügyben munkahelyet biztosítani? Annak viszont, hogy én máshová menjek, és a család maradjon, semmi értelme. Lemondtam az elköltözésről. Függetlenül attól, hogy a feleségem szomszédfalusi, úgy vélem, ránk éppen most van a legnagyobb szükség, amikor egyik napról a másikra szinte kiürülnek a tantermek, amikor mindenki arra gondol, hogy nem lesz kit tanítani. Véleményem szerint ez tőlünk, tanároktól, tanítóktól is függ, s talán eléggé sok vonatkozásban. Van egy kislányom, valahogyan az ő jövője, iskoláztatása is megoldódik. De ha elmegyünk innen, akkor az én kislánnyal is egyet csökken a tanulók létszáma. Hogy miért lakom albérletben, egy rozoga házában? Szinte hihetetlen az ok. Szálláson, feleségem szülőfalujában nem adnak építési engedélyt. Tehát építhetnénk Véckén, de az mtsz csak a tagoltnak biztosít telket. Így reménytelen minden építési szándék, továbbra is albérletben kell laknunk.

Néhány szót Deák Dénesről. Igazgatói teendői mellett zenét és alkotmánytant tanít, közben önkéntes művelődési otthon-igazgató, a végrehajtó bizottság tagja, a pártbizottság bírótagja, a falusi mtsz-brigád propagandistája, a szakszervezet ellenőrző bizottságának elnöke, a gyámkollektíva, a tűzvédelmi bizottság tagja, néptanácsi képviselő, az iskola alapszervezetének titkárhelyettese. Társadalmi tevékenységében van viszont egy nem hivatalos, de humánus vonás is. Ő az, akihez a legnagyobb bizalommal fordulnak a falusiak, öregek és fiatalok egyaránt. Ő segít az embereknek eligazodni ügyes-bajos dolgaikban.

Dávid Rozália születésnő:

— Kolozsváron születtem. Apám korán elhagyta anyámat, akire három gyerek maradt. Árvaházban nőttünk fel. En Székelykeresztúrra kerültem, onnan Marosvásárhelyre, iskolába. Ide helyeztek az iskola elvégzése után. Szeretem a munkámat és a munkatársaimat. Egyetlen szakmai nehézségem, hogy az anyák többnyire eltiútkolják terhességüket, nem tudom őket idejében gondozásban részesíteni. Szabad időmben kötök, olvasok, tévét nézek. Minden vágyam, hogy visszakerüljek Kolozsvárra, anyámhoz. A fizetésem 1120 lej, kijövök belőle. A lakásért mindössze 60 lejt fizetek. (Dávid Rozália sorsa, egyáltalán az a tény, hogy széthullt családból került ki, s a társadalom nem hagyta elkallódní, bizonyos mértékben intés is.)

Nagy Imre magyar—román szakos tanár Véckén:

— Már főiskolás koromban tudtam, hogy falusi tanár lesz belőlem. Szeretem munkámat, amit bátran merek hivatásnak nevezni. Az V—VIII. osztályban tanítok, vezetem az irodalmi kört, amelynek 60 tagja van. Osztályfőnök vagyok, és megválasztottak sportelnöknek. Más iskolán kívüli munkát nem vállalok. Elvből. Mint tanár abban az esetben teszek legtöbbet, ha jól képzett, szellemileg és erkölcsileg épkezláb embereket nevelek. Tapasztalatból tudom, hogy az ember érdemlegesen nem végezhet egyidejűleg százféle munkát. Legalább annyit kell tanulnunk tanárként, mint diák korunkban. E felfogásom miatt gyakorta adódik szóváltásom illetékesekkel és illetéktelenekkel, de megéri. Beiratkoztam a kolozsvári egyetem magyar—francia szakára. Ha elvégzem, középiskolában szeretnék tanítani. Ezért nem szándékszom Véckén letelepedni. Egyébként jól érzem magam falun. Itt mindenkinek köszönhetek, és mindenki fogadja köszönésemet. Van kerékpárom, s ha az időm is úgy engedi, gyakran begurigázok Gyulakutára; néha Vásárhelyre is ellátogatok. Szeretném leszögezni: a vezetőségnek még sokat kell tennie ahhoz, hogy Vécke község maradjon. Még sok az önkényeskedés, a helyi utasítás, ami legtöbbször csupán szűk kör érdekét szolgálja. Továbbá: ha az ember dolgozik, elvárja, hogy munkáját elismerjék, nálunk azonban az a szokás, hogy vállrandítással vagy „kösz”-szel elintézik. Az értelmiségiek nagy nehézsége az étkezés. Ellátás egyszerűen nem is létezik. Szerencsénk van néhányunknak, hogy az egyik háznál kapunk főtt ételt. Persze, más problémák is adódnak. Erős kézilabda- és labdarúgócsapatunk van, illetve volt. Jöttünk—mentünk a megyei sportszerveknél, minket is vegyenek be a versenyzők sorába, de nem vettek tudomást rólunk.

Hozzátenném: Nagy Imre egyike a legdinamikusabb tanerőknek. Amióta Véckén tanít, színessé tette a tanári életet, no meg a tanulókat is. Bartók-napot szervezett, reggeltől estig tartó műsorral, amelyet fáklyás kirándulással zártak; hasonlóképpen emlékeztek meg Kodályról, Engelsről, Dózsáról; a figyelmet ráirányította a falu népművészetére, szavalókórust szervezett.

Szabadi Magdolna, magyar—román szakos tanárnő Véckén:

— 1970 szeptembere óta vagyok itt. Románt, természetrajzot és franciát tanítok, közben vállaltam az igazgatói beosztást is, s így én vagyok a pionírparancsnok. A férjemmel együtt jöttünk ide. Ő Gyulakután tisztviselő. Motorkerékpárral

ingázik, innen oda. Albérletben lakunk, a házbér 100 lej havonta, plusz a villany. Kénytelenek voltunk villanyrezsóval „fűteni“, ami havonta párszáz lejbe került. Mi is házhoz járunk kosztolni. Egyetlen szórakozásunk a táskarádió és a könyv. Nem mondom, szeretnénk Vásárhelyen lakni, hiszen ott a férjemnek saját háza van, de ez egyelőre reménytelen ügy. A közelebbi megoldás a Gyulakután való letelepedés, ahonnan majd ingázni fogok.

Ha törvénytörőnek vennénk a már általánosított formulát, miszerint az ember először ingázik, majd albérletbe költözik, és később megtelepedik, nem tennénk mást, mint téves fejtegetések malmára hajtánánk a vizet, ugyanis a fenti folyamat számtalan társadalmi és szubjektív tényező keresztmetszetének a vetülete. Sokan — sajnos — egy életen át az ingázást vagy az albérleti megoldást választják a városba-kerülés reményében, s szándékukon nem változtatnak soha, az objektív helyzet fölismerése ellenére sem.

Örvendek, hogy Véckén nyolc tanügyi dolgozó telepedett meg végérvényesen. Föl kell figyelnünk a megtelepedés okaira, valamint a megtelepedettek érvelésére, hiszen mást jelent megtelepedni Véckén, s megint mást például Gyergyó vagy Csík, a Bánság nagy falvaiban.

Lipsai Gyula tanító (tanári beosztásban tanít az V—VIII. osztályban):

— Harminchat éves vagyok, a feleségem az egészségügyben dolgozik, két lányunk van. 1966-ban házat vásároltunk, sok töprengés után. Falusi származású vagyok, mindig volt otthonom, s albérletben már nem tudtam elképzelni tovább az életünket. Nem számítunk máshová menni. Ha az ember bekapcsolódik a falu életébe, ha van saját háza és kertje, otthon érzi magát. És az önművelésnek sincs akadályja, bár igaz, nehéz itt könyvet vásárolni, de amikor városra járunk, erről sem feledkezünk meg. A filmet pótolja a tévé. Húsz árnyai kertem van, ahol terem zöldség és krumpli, telepítettem 568 tőke szőlőt is. Egyébként földrajzot, testnevelést és éneket tanítok. Feleségem védőnő és a gyógyszeráruda felelőse. Képesítése szerint általános egészségügyi nővér, posztjára mást helyeztek, papíron őt Gyulakutára osztották be, de Véckén dolgozik gyermekvédőnként. Pillanatnyilag ez a megoldás elfogadható, bár az illetékes szerveknek tisztázniuk kellene, miért akarnak olyan egészségügyi dolgozót Gyulakutára helyezni, aki falun jól érzi magát s már 12 éve ott dolgozik?

Birton Katalin, tanítónő:

— Hármasközségi vagyok. Szülőfalum nincs messze ide. Véckére jöttem férjhez, s itt is maradtam. Kezdetben vonakodtam a végleges megtelepedés gondolatától, de ma már örvendek sorsom ilyenyszerű alakulásának.

Losonczy Péter fizikát, vegytant, mezőgazdaságtant tanít Véckén:

— Én nyárászentimrei vagyok, a feleségem tövisi. 16 éve élünk és dolgozunk itt. Megszerettem a községet, s talán ez is a magyarázata annak, hogy iskolai munkámon kívül még hét társadalmi beosztásban dolgozom. A feleségem szintén tanítónő. Két gyerekünk van, a saját házunkban lakunk. De nem a ház köt, amit bármikor el lehet adni és máshová költözni, hanem az a közösség, amelyben másfél évtizeden át dolgoztunk, s még valami: nem tudnám elképzelni az életemet városi tömbházban. Szeretem a természetet, a kertészkedést, földművelést, s erre 30 árnyai beltelkem és 6 ár kaszálóm lehetőséget ad. Így a szellemi és fizikai munka váltokozása is változatossá teszi napjainkat. Sok baj van a kerttel, de még több időt venne igénybe a beszerzés; itt a kereskedelem teljesen megfelelt az élelmiszerellátásról. Van néhány kecském és juhóm is, valamint saját autóm. Gyakran bekukkinthatunk Gyulakutára, Marosvásárhelyre. Amiért gazdálkodom is, nem vagyok tipikus „gazdálkodó-tanító“. 14 bel- és külföldi folyóiratot, újságot járatok, a

néhány száz kötetnyi házi könyvtáram is nyújt némi lehetőséget az önművelésre. Aki civilizáltan akar élni, még egy kevésbé civilizált faluban is megteheti.

A megtelepedettek között van Ráduly János iskolaigazgató is, aki ide nősült, ő maga koronkai (Marosvásárhely mellett) születésű, beosztásainak se szeri, se száma, többek között helyettes párttitkár, művelődési otthon-igazgató.

— A ház, amelyben lakunk, a feleségem anyjáié, már rossz állapotban van, de nekem sosem volt célom a házépítés; talán később, miután kikristályosodik megtelepedésünk kérdése. Én meg volnék elégedve, a feleségem is ragaszkodik Véckéhez, de gyermekünk szempontjából bizony más környezetre és körülményekre volna szükség. Itt bármilyen erőfeszítés révén sem lehet megteremteni azokat a nevelési feltételeket, amelyeket a város biztosít, nem is beszélve az iskoláztatás lehetőségeiről. Ez az egyetlen kérdés tart vissza a megtelepedéstől, de nem lehetetlen, hogy itt maradjunk. Már megszoktam munkahelyemet, igaz, az igazgatóskodásnál jobban szeretem a tanári munkát, de ezt a teendőt is el kell valakinek látnia. Vettünk rádiót, tévét, de a sok gyűlés és iskolán kívüli munka lefoglalja minden szabad időmet, heti 60—70 órát dolgozom.

A falun élő értelmiségiek külön kategóriáját alkotják a helybéli születésűek, akiknek mondhatni „könnyebb falun ragadni“, mégis sokak esetében az otthonmaradás bizony érdem, erkölcsi kvalitás. Ebbe a csoportba tartozik Birton Árpád, a néptanács titkára:

— Itthon maradni ma már közügy, de mint minden közügyi ténykedésnek, az én itthonmaradásomnak is vannak személyi indítékai. Az első az a szeretet, amely szülőfalumhoz kapcsol. Katonáság után hazakerültem, a néptanácsnál kaptam munkát, s itt kellett rádöbbenem, hogy a megyei szervek nem törekednek a kis települések megerősítésére. Ezzel magyarázható, hogy itt 1952-ig semmi sem épült, s amit azóta megvalósítottunk, a három falu hozzájárulásának az eredménye. Többször nyílt alkalmam városra kerülni, magasabb beosztásba, de tisztviselőként, hivatalnokként mit segíthettem volna falumon? A bátyám Segesváron dolgozik, sokszor hívott... Nem mentem. Tudom, többet is tehetünk volna községünkért, de aki nem ismeri a közigazgatás belső bürokráciáját, el sem tudja képzelni, hogy még egy kő megmozdítása is milyen intézkedés- és átiratsorozatot igényel. Nem könnyű eligazodni a falusiak lélektanában sem. A falusi ember nem mindig fogadja szívesen az újat, de megszületése után örvend neki. Így volt a villany bevezetésével, a művelődési otthonok építésével is. De sikerült, s meggyőződésem, hogy mivel a községi néptanácsok hatásköre bővült, ezután még többet tudunk valóra váltani elképzeléseinkből. Ami három fiam jövőjét illeti, szeretném taníttatni őket, abban a reményben, hogy visszatérnek Véckére.

A vélekedések, érvelések után most pedig elemezzük a végleges megtelepedést negatívan befolyásoló és az elvándorlást serkentő tényezők összefüggését. Akik gyakrabban járnak falun, tudják, hogy az áruellátás a városinál gyengébb, s ez hatványozottan érvényes Véckére. A vásárlást az is megnehezíti, hogy bizonyos árucikkek csak termények ellenében árusítanak. Ez alól általában mentesek az értelmiségiek, de mert az üzleteknek felvásárlási tervük van, az eladó azt szolgálja ki, akitől ő is kap termékeket, ezek pedig a gazdálkodók.

Véckén már ritka az a ház, ahol kenyeret sütnek. A parasztság java része a közeli munkásközpontokban vagy városban szerzi be a legszükségesebb élelmiszert. Az értelmiségiek is erre a megoldásra kényszerülnek, mert a gyulakútai szövetkezet nem küld kenyeret Véckére. Egy kenyér ára 6,40 lej, Gyulakutáig (és vissza) az autóbusszjegy 10 lej, tehát egy kenyér 16,40 lejbe kerül. Hasonló a helyzet majdnem minden élelmiszer és más áruféleség beszerzésével.

Az elején azt írtam, hogy Véckén majdnem minden második ház új. Ez igaz, mégis ellentmondás e kérdésben; mi a legális eljárást követtük, de ha a lakosság is legálisan járt volna el, akkor ráomolhatott volna a ház. Sokan veszik feketén az épületfát. Ismeretes a számítás, amely szerint egy ház átlag 100 év alatt „amortizálódik“. Erre Véckén hamarabb kerül sor, újrahasonosítják a lebontásból eredő épületfát is, emiatt az alig két évtizedes házak már rogyadoznak.

Az mtsz rendelkezik a gazdasági tényezők fölött, a néptanács hatásköre viszont a községrendészetre, az önkéntes adó felhasználására és ehhez hasonló ügyviteli kérdések intézésére korlátozódik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ahány ház, annyi szokás. Gyergyószárhegyen például a néptanács előnyös feltételek mellett telket és építőanyagot is biztosít az értelmiségieknek; ennek eredményeként a községben mindössze két ingázó értelmiségi van, a többiek megtelepedtek. Véckén ellenben az időszaki munkások, a városom dolgozó fiatalok vagy a traktorosok, gépészek, erdészek, egyszóval az állami alkalmazottak mintegy 72,18 százaléka szeretne megtelepedni, de mert nem tagjai az mtsz-nek, nem kapnak telket építésre. Például: a magasfeszültségű vezetéken dolgozó 43 fiatalember közül 38 szívesen építene szülőfalujában, de erre nincs lehetősége, ezért máshol telepszik meg.

A szolgáltatási hálózatra jellemző, hogy a szabóságon kívül más műhely nem létezik. Ezért a kisipari szövetkezet a felelős, melynek a vezetősége Gyulakután székel, de meggondolkoztató, hogy a megyei szervek sem figyeltek föl erre a kérdésre, s a kérvényeket nem vették tudomásul. 1967-ben Véckén még 28 kisiparos dolgozott!

Anyagi téren ki-ki a maga módján igyekszik könnyíteni a hétköznapi gondjain: kertészkedéssel és állattartással, amint már láttuk, ehhez viszont területre van szükség, s akinek van, rég vásárolta. De mihez kezdjenek a fiatal tanárok, tanítók, akik nemrég kerültek oda? A község mindössze 49 ár területet tud biztosítani az értelmiségieknek háztáji megművelésre.

Ezzel szemben vessünk egy pillantást a tanügyi dolgozók tevékenységére. Az 1969/70-es tanévben községi szinten 44 gyermek végezte el a VIII. osztályt, s amint Ráduly János iskolaigazgató tájékoztatót, közülük 31-en folytatják tanulmányaikat. (Az 1970/71-es tanévben a végzősök száma már csupán 38!) Vécke közművelődési tevékenységéről egyetlen adat: 1970-ben 180 rendezvényt szervezett a tantestület, melyeken 15 172 személy vett részt. Ezzel párhuzamosan saját kezdeményezésükre és saját hozzájárulásukból az iskolákat olyan didaktikai eszközökkel, szemléltető tárgyakkal és audio-vizuális felszereléssel látták el, hogy Vécke versenyezhet Maros megye bármelyik más községi iskolájával.

Valamennyi tanár és tanító túlzottan igénybe van véve, nem egy személy kilenc bizottságnak is tagja, más pedig tizenegyfélé munkáért felel. Féltő, hogy felaprózik az emberi munka, és nem lesz egységes a falu életének szervezése, ügyeinek megoldása. Nos, ez a magyarázata annak, hogy egy tanerő (átlag) időben 2,75-ször többet dolgozik az iskolán kívül, mint amennyit az iskolában. Érdekes összefüggésre kell rávilágítanunk: az iskolán kívüli teendőkből azok vállalnak leg-többet, akik megtelepedtek. S ebben az esetben nemcsak időről van szó, hanem az értelmiségi életének és a falu hétköznapijainak összefonódásáról.

Nem tekinthetünk el a könyv- és sajtóterjesztéstől sem. A tanárok, tanítók anyagi helyzetében, családi állapotában lényeges eltérések mutatkoznak, mégis valamennyi tanügyi dolgozó, egészségügyi alkalmazott és néptanácsi beosztott otthonában szép számmal találunk értékes szépirodalmi, tudományos és szakkönyveket. Csiszér Erzsébet községi könyvtárosnő statisztikája szerint a könyvtár 5380 kötettel rendelkezik, amelyből magyar nyelvű a nagyobb rész, mégis egy lakosra

számítva két kötet sem jut. Nincs magyar nyelvű gyermekirodalmuk, az illetékes fórumok nem tesznek eleget könyvigénylésüknek. Az olvasók száma 300, az olvasott könyveké 1600—1700 évente. Az eredmény messze fölülmúlja az országos átlagot! A könyvtárosnő egyszemélyben takarítónő, favágó is; 4 gyereke van, s naponta 9—13 és 16—21 óráig tart nyitva. Véckén minden négy lakosra egy sajtótermék jut. Ez az arány is jobb az országos átlagnál, de megdöbbentő, hogy az iskola könyvtárának (és néhány néptanácsi alkalmazottnak) egyetlen sajtótermék sem jár. A rádió- és tévékészülékek száma a lakossághoz viszonyítva nem nagy, de állandó növekedést mutat. Helyesebben: sokkal több készülék van, de a hibásakat kijelentették, nincs, aki megjavítsa.

Látszólag sok fölöslegesnek vélhető adatot, gondolatot tártam föl, de véleményem szerint valamennyire szükség volt, hogy érzékeltethessem azokat az ok-okozati összefüggéseket, amelyekről függ végső fokon, hogy az értelmiségiek megtelepednek-e vagy sem a faluban.

Bartis Ferenc

Kabán József: Levelek és vízcseppek

Mit jelez az Útmutató?

A *Falvak Dolgozó Népéről* nem először írunk a *Korunk* hasábjain s tesszük szóvá, hogy e nagymúltú és népnevelésünk szempontjából elsőrendű lap az ötvenes évek derekán beállott hanyatlása után az elmúlt esztendőekben jelentős fejlődést ért el. Ezúttal fejlődésének újabb szakaszáról kívánunk szólni, olyan szakaszról, amely a romániai magyar sajtó egészének figyelemre méltó tanulságokkal szolgál.

Megírtam már a *Falvak Dolgozó Népéről*, hogy sajtónk szerény, szinte észrevétlen ibolyája. Az *Utunk* Ki hitte volna-rovata az „eredeti” megjegyzés olvastán belém is csipett, a helyzet azonban mit sem változott. A *Falvak Dolgozó Népével* manapság is alig-alig törődünk, nem figyelünk föl rá. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a lap több mint fél éve négy oldalas külön *Mezőgazdasági Útmutató*-val szolgálja hétről hétre olvasói szakmai képzését, de erről mindössze a váradi *Fáklya* emlékezett meg, a többi lap és a nagyközönség nem figyelt föl rá.

Az, hogy egy lap az eddigi nyolc oldal helyett tizenkettőből áll, és sajátos *Útmutatót* kínál — önmagában még nem sokat mond. Közelítsük meg azonban a kérdést egész sajtópolitikánk és anyanyelvű szakmai nevelésünk oldaláról. Ismeretes, hogy az egykori *Erdélyi Gazda* hosszú évtizedeken át havonta megjelenő szaklapként szolgálta a gazdák magyar nyelvű szakmai nevelését. Milyen jellegű volt ez a szakmai képzés, s a földművesek többségét alkotó kisgazdák érdekeit és lehetőségeit mennyire vette tekintetbe? Nos, sajtótörténetünk még adós a kérdés tisztázásával. (Hadd jegyezzük meg e helyütt, hogy sajtótörténetünk — sajnálatos módon — ez ideig csupán a politikai és irodalmi, esetleg humán tudományok lapjainak a múltjával foglalkozott, s nem mutatta be a reál-, valamint az alkalmazott tudományok hajdani lapjait, holott művelődéstörténetünk e tekintetben is jelentős értékeket tud fölmutatni.) Ezúttal csupán arra utaljunk, hogy az *Erdélyi Gazda* népszerű lap volt, és sokat tett a földművesek nevelése, a mezőgazdasági ismeretek terjesztése végett.

A felszabadulás után nem sokkal újraindult *Falvak Népe* első számaitól kezdve közölt szakmai írásokat, s általában nagy gondot fordított olvasói növénytermesztési és állattenyésztési ismereteinek gazdagítására. (A lap szakmai rovatát a korán elhunyt Kós Balázs vezette hosszú éveken át.) Ismeretes, hogy napilapjaink (néha túlságosan is) rendszeresen foglalkoznak a mezőgazdaság szakmai kérdéseivel; az agrotechnikai tanfolyamokon, brigádos-kurzusokon, az egy-két éves előnői iskolákban és más oktatási szervezetekben a parasztság nagy tömegei ismerkedtek meg a haladó jellegű gazdálkodás ismereteivel. Ennek ellenére is hiányát éreztük a nálunk még mindig a legtöbb embert foglalkoztató szakma, a mezőgazdaság kérdései szakavatottabb, elmélyültebb, átfogóbb és folyamatosabb tárgyalásának. Ugyanis a tanfolyamokon, iskolákon innen és túl szükséges az ismeretek állandó fölfrissítése, az elméleti kutatás és a gyakorlat eredményeinek megismerése, s mindez nem érhető el szakmai cikkek, tanulmányok rendszeres anyanyelvű olvasása nélkül, amire nyilvánvalóan csak egy heti- vagy havilap nyújt lehetőséget.

A *Falvak Dolgozó Népe Mezőgazdasági Útmutatója* ezt a célt szolgálja. Nem könnyű feladatra vállalkozott a lap. Szakmai cikket ugyan — mint már említettük — mindig is közölt, de más dolog néhány kisebb írást, praktikus jellegű cikket közléteni, s más munka hosszútávú elgondolás alapján összehozni, megszerkeszteni egy olyan *Útmutatót*, amely a mélyreható elméleti tanulmánytól, a modern élettudományok fejlődéséből következő gyakorlati eredmények népszerűsítésén s a szakmai

riporton át a konkrét tanácsadásig sok mindent tartalmaz, és igényességre törekszik. Ezt azért sem könnyű megtenni, mert a melléklet sajátos körülmények között szerkesztődik. Mi tűrés-tagadás, az a tény, hogy igényes magyar nyelvű agrár-szak-tanulmány közlésére hosszú éveken át nem volt hely, kiesést okozott. Szakíróink egy része — Kós Károly, a nemrég elhunyt Antal Dániel, Bikfalvy Ferenc, Mózes Pál — sok éve nem közölt mezőgazdasági írást. A kísérleti állomásokon, kutatóintézetekben, főiskolákon dolgozó magyar nemzetiségű biológusok többsége meg sem szokta, hogy kísérleteiről, meglátásairól, gondjairól gyakorlati földműveseknek, állattenyésztőknek is mondjon el egyet-mást anyanyelvükön. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel is, hogy az utóbbi 10—12 évben végzett agrármérnökök, állatorvosok, zootechnikusok jelentős része már nemigen ismeri szakmájának kifejezéseit — anyanyelven.

Ilyen (és egyéb) nehézségek ismeretében értjük csak meg igazán, milyen feladatra vállalkozott a *Falvak Dolgozó Népe* (és Simonka László, a lap főszerkesztője, valamint Nagy Miklós, a szakmai rovat vezetője) a *Mezőgazdasági Útmutató* megindításával. Ha áttekintjük e tanácsadó számait, világossá válik, hogy a féléves pályafutás egyúttal a nehézségek leküzdésének „történelme” is.

Feltűnő, hogy az első számokban sok a terjedelmes írás. Tudományos igényű beszámolók, úgy is mondhatnók, szakmai riportok ezek, amelyek egy-egy mezőgazdasági kutatóállomás tevékenységét mutatják be. Brassó, Fundulea, Kolozsvár és más helységek kísérleti állomásai, kutatóintézetei kerülnek sorra, s megismerjük, milyen komplex tudományos munkát, kísérletsorozatot végeznek hazánkban a búza, kukorica, burgonya vagy az ipari növények hozamának fokozása végett. Új jellegű írások ezek a lapban: a genetika elméleti kérdéseinek, a biológiai alkalmazásoknak ilyen mélyreható ismertetésére, a tudomány diffúziójának, az elméleti eredmények, a kísérleti tapasztalatok széles körű alkalmazásának ilyen plasztikus bemutatására a lap eddig nem vállalkozott. Ezek a tanulmányok is beillő riportok a legigényesebb szakembert is megfelelő szinten tájékoztatták a mezőgazdasági kutatás nagy gondjairól és eredményeiről.

Az *Útmutató* számról számra változatosabb, érdekesebb olvasmányanyagot prezentál. Új rovatok, folytatásos írások kapnak helyet. A *foszfor ésszerű felhasználása a trágyázásban* címmel Dankanits László nagyobb tanulmányának folytatásos közlését kezdték meg, amelyet úgy tördeltek, hogy az olvasók kivághassák és az egyes oldalakat könyvecskévé fűzhessék össze. Régebbi hagyományokat folytatva Csávossy György és Mezei Sándor leckesorozatot közöl a szőlőtermesztésről. Néhány hét eltelte után megjelent egy-két visszhang-cikk is, hozzászólás, kiegészítés az írásokkal kapcsolatban. A lap régi, rendszeresen írogató munkatársai, Pap István, Veress István, Stern János, gazdag tudásuknak megfelelően a melléklet hasábjain szakírói képességük újabb oldalát mutatják be; míg régebbi írásai a szerkesztőség óhajának megfelelően szűkszavúak és jobbára tanácsadó jellegűek voltak, most útmutatásaik elméleti megalapozását is nyújthatják. Jelentkezett már az *Útmutató*ban néhány új vagy kevésbé ismert szakíró is: Brassay Sándor nagybányai agrármérnök, Jakab Zsigmond farkaslaki állatorvos, Ferencz Károly, a bánffyuhnyadi, Bódis András, a kidei mtsz főmérnöke, Szabó Tibor szilágypéri agronómus. A szoros értelemben vett földművelési és állattenyésztési kérdések mellett foglalkozik a melléklet a mezőgazdasági nagyüzemek szervezési problémáival, például a globális akkord alkalmazásával.

Elemezzük szemléltetésként a február 16-i szám *Útmutató*ját. Első oldalon a „Tud, aki tanul”-rovatban Csávossy György és Mezei Sándor a kilencedik leckét közli: *A szőlő támaszrendszere*. Alapos, részletes tanácsadás ez, a kérdés minden ága-bogát érinti; a régi és az új eljárásokat, anyagokat, eszközöket — kisk gazdaságok és nagytermelők szemszögéből egyaránt. Az ilyen írás meg az előbb említett, a foszforos műtrágyázással kapcsolatos közlemény arra vall, hogy az *Útmutató* szerkesztői és szerzői a sorozatokkal is igyekeznek pótolni hiányzó szakkönyveinket. Szintén erre vall Pap István állattenyésztési tárgyú cikksorozata. Két tudományos kutató is jelentkezik e számban. Sipos György, a funduleai kutatóintézet osztályvezetője érdekes elméleti és tudománytörténeti bevezető után táblázat segítségével szemlélteti a nitrogénes műtrágyák terménynövelő hatását s a nálunk ez irányban folytatott kísérleteket, Varga András, az inándi kísérleti központ munkatársa az olajos magvak nemesítéséről ír kisebb beszámolót. A „Házitáji kert — Házi kert”-rovat keretében Veress István *Fóliás berendezések gazdaságos kihasználása* címmel újszerű, hasznos tanácsokkal látja el a belterjes gazdálkodásra törekvő kertészeket.

A termelőszövetkezetek II. kongresszusán ez év februárjában mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs:

„Jól meg kell érteni, hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés alapos ismereteket igényel. Lényegében — hogy úgy mondjam — arról van szó, hogy élőlényekkel dolgozunk: minden növénynek és minden állatfajtának egy bizonyos gondozásra, egy bizonyos táplálékra van szüksége. A mezőgazdasági dolgozóknak rendelkezniük kell a tudományos vívmányok differenciált alkalmazásához szükséges ismeretekkel.“

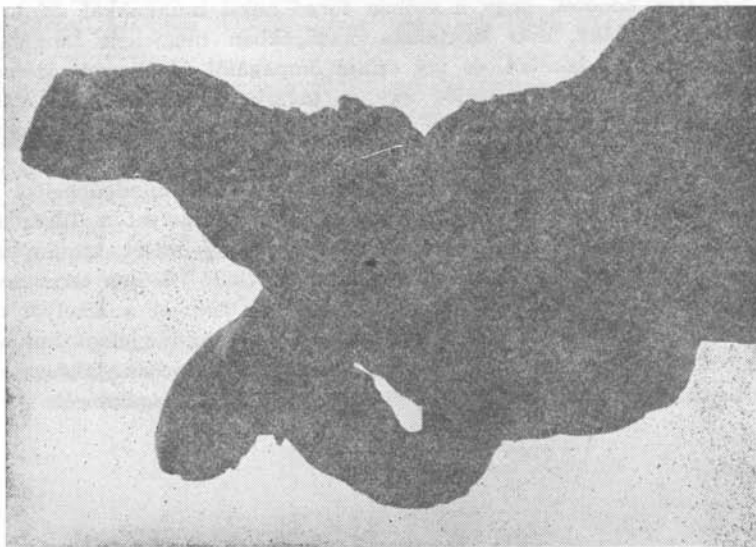
Úgy gondolom, hogy a *Falvak Dolgozó Népe* lényegre törően szerkeszti *Útmutatóját*, amikor azt sugalmazza, hogy a mezőgazdaság dolgozóinak élőlényekkel van dolguk s ennek megfelelően differenciált szakmai ismeretekre van szükségük ahhoz, hogy munkájukat jól végezzék.

Szólanunk kell a hiányosságokról is, hiszen a melléklet kinőtt már a gyermekcipőből, a bírálat hasznosításához megvan a lehetősége. Kezddik talán a legszembetűnőbb jelenséggel: még mindig sok a túlméretezett, egész oldalakat betöltő írás. Nem vagyok ellene a hosszabb tanulmányoknak, de tekintetbe kell vennünk, hogy az olvasók zöme egyszerű falusi ember, akik ez ideig apró írásokat kaptak lapjukban; biztosítani kell számukra a fokozott átmenetet, de az átnevelődést is a terjedelmesebb tanulmányok irányába. Az sem magyarázhatja a terjedelmességet, hogy a nehezebb tanulmányok a mérnökök, állatorvosok, tudományos kutatók számára készülnek; jól tudjuk, hogy ezek az emberek mennyire elfoglaltak, milyen kevés a szabad idejük... Kevés az új név, ritka a hozzászólás is a lapban. Vajon mire vall ez? Gyér a visszhang, avagy ismét csak az elfoglaltság, időhiány játszik közre, talán az anyanyelvű szakmai kultúra hiánya? Nincs a mellékletben nemzetközi kitekintés, tudományos hírvivat, kaleidoszkóp, krónika, nagyon ritka a könyvszemle, lapszemle, az illusztráció, amivel az *Útmutatót* eleve nebbé, vonzóbbá, olvasmányosabbá lehetne tenni.

Amikor azonban e hibákról szólunk, ismételten jelezzük a nehézségeket. A *Falvak Dolgozó Népe* majdnemhogy szűz talajon indította el *Útmutatóját*, és sok tekintetben úttörő munkát végez. Három szakmai jellegű, reál irányulású folyóiratunk, az *Orvosi Szemle*, a *Méhészet*, és a *Matematikai Lapok* mellett most ez a népújság válik hangsúlyozottan szakmai színezetűvé, s mint ilyen hetilap hazai magyar nyelvű sajtónkban egyedülálló. Gondjai, nehézségei, hiányosságai sok tekintetben jelképesek: jelzik, hogy mennyire elengedhetetlen feltétele a nemzetiségi anyanyelvű kultúra fölvirágzásának a szakmai kultúra, s hogy ehhez még egy ily szerény keretek között szerkesztett (a lapot összesen öt ember szerkeszti) útmutató is jelentékenyen hozzájárulhat. Mert ha igaz, hogy egy lap jellegét, irányulását, magvasságát sok tekintetben munkatársi gárdája szabja meg, akkor az is igaz, hogy a lap maga is neveli, alakítja nemcsak olvasói tudatát és szakmai tudását, hanem szerzőit, s e révén visszahat az egész szakmára és annak elméleti, gyakorlati tevékenységére egyaránt.

Herédi Gusztáv

Mózer Zoltán: A fa vallomása

Hadseregszociológiai tanulmányok

Néhány hónappal ezelőtt ismertebb szakmunkák alapján igyekeztem tájékoztatni az olvasókat a szociológiának egy, a nagyközönség által kevésbé ismert, de fontos és intenzíven művelt ágáról, a hadseregszociológiáról (1971. 6. 869—875). Ezt a fonalat szeretném továbbvezetni e feljegyzésekben.

A közvetlen indítékot ehhez az szolgáltatja, hogy időközben nálunk is több munka jelent meg e témakörből, mintegy jelezve, hogy a szociológiai kutatások erőteljes hazai fejlődéséből ez a sajátos helyzetű szakszociológia is kivieszi részét. Sajátos helyzetet említek, és azok számára, akik figyelemre méltatták a bevezetőben említett írást, nem kell külön jellemeznem, hogy mire is gondolok. Ezt a sajátos helyzetet igen jól érzékelteti egy — a kérdéssel foglalkozó szakemberek között gyakran idézett — hasonlat, miszerint a hadseregszociológia úszó jéghegyhez hasonlít, amelynek nyolcvan százaléka a víz alatt van, és csak mintegy húsz százalék látható belőle. Valóban, a tárgy jellege nagymértékben megnehezíti, vagy bizonyos esetekben éppenséggel lehetetlenné teszi a publikálást, a kutatásoknak és eredményeiknek a nyilvánosságra hozását. Szakemberek és általában a kérdés iránt érdeklődők számára éppen ezért örvendetes jelenség, hogy az utóbbi hónapokban több ilyen jellegű hazai munka is napvilágot látott. Ha a megjelent tanulmányok számszerint alatta is maradnak a szociológia más területeivel foglalkozó tudományos irodalom mennyiségének, jelzik a számunkra nem látható nyolcvan százalékot, jelzik, hogy a hadseregszociológia terén is jelentős és kitartó kutatómunka folyik hazánkban.

Úgy adódott, hogy a szóban forgó hazai munkákkal szinte egyidőben olvastam el néhány, más szocialista országokban megjelent tanulmányt is a hadseregszociológia köréből, és így szinte önmagától kínálkozott számomra az alkalom, hogy bővebben visszatérjek egy, a tavalyi írásomban csak vázlatosan és elnagyoltan érintett kérdéshez, a szocialista országokban folyó hadseregszociológiai kutatásokhoz.

A legutóbb közzétett hazai munkák közül mindenekelőtt figyelemre méltó annak a tudományos ülészaknának az anyaga, amelyet a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája, a hadtörténet és -elmélet tanulmányi és kutatóközpontja, a Katonai Akadémia és a Katonai Kiadó közösen szervezett *A tudományos-műszaki forradalom velejárói katonai téren* címmel s amelyet a *Lupta de clasă* 1971. 12. és 1972. 1. száma közöl; az év elején megjelent tanulmánykötet (*Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*. Editura militară, 1971) a jelenkori katonai kérdések társadalmi-politikai vizsgálatáról. A külföldi anyagok

közül elsősorban azokra fogok hivatkozni, amelyek egy magyarországi gyűjteményes kötetben jelentek meg (*Katonaszociológia. Tanulmányok a szocialista országok katonai irodalmából*. Zrínyi Katonai Kiadó, 1971).

Engedtessek meg, hogy tavalyi cikkem néhány sorát idézzem kiindulópontként. „A szocialista országok tudományos élete ezen a területen is, mint a szociológia más ágazataiban, gyors léptekkel hozta be viszonylagos lemaradását, amelyet a dogmatizmus szociológiaellenessége okozott. A gyors eredmények forrása itt is a marxista társadalomszemlélet rendkívüli vitalitása, minden más szociológiai rendszerrel szembeni vitathatatlan fölénye volt, valamint az a már említett körülmény, hogy a marxizmus már rendelkezett egy tudományosan megalapozott hadsereg-szociológia minden szükséges elemével.“

Az egységes marxista társadalomfelfogás, világnézeti alapvetés és metodológia érvényesülése a szocialista országok hadsereg-szociológiai munkáiban olyan tudományos tartást, komolyságot biztosít e szakdiszciplínának, amely szembeötlően különbözik a részeredményekben gazdag, ám szinte áttekinthetetlen mozaikot alkotó polgári hadsereg-szociológiától.

Ennek a tudományos tartásnak, komolyságnak egyik fontos megnyilatkozása, véleményem szerint, a fokozott érdeklődés a hadsereg-szociológia *alapvető* kérdései iránt. Gondolok itt mindenekelőtt a hadsereg-szociológiának mint tudományos diszciplínának a kérdéseire (a hadsereg-szociológia tárgya, problematikája, módszerei, funkciói), valamint az olyan széles körű társadalmi kérdésekre, mint gazdaság és hadsereg, politika és hadsereg, társadalmi struktúra és hadsereg összefüggése.

A szocialista országok hadsereg-szociológiai irodalmának egyik legtöbbet idézett szerzője az ismert lengyel szociológus, Jerzy J. Wiatr, akinek 1963-ban *Socjologia wojska* (A hadsereg szociológiája) címmel megjelent könyve az első nagyobb lélegzetű munka a modern marxista hadsereg-szociológia köréből. Wiatr tartotta a megnyitó referátumot a szocialista országok hadsereg-szociológusainak első, 1967-es prágai tanácskozásán. Könyve és referátuma alapján ismertetem álláspontját a hadsereg-szociológia tárgyáról, problematikájáról és helyéről a szociológiai tudományok rendszerében. Noha nem egy terminológiai vagy tartalmi kérdésben más szerzőknek (például a német K. Schulzénak, a magyar Nagy Emilnek, a bolgár K. Alekszandrovnak) részben eltér a véleménye a lengyel szociológusétól, ez utóbbi nézeteit egészében helytállóaknak vélem (a hadsereg-szociológia tárgya és területe körüli polémia túlságosan szakmai jellegű ahhoz, hogy egy ilyen vázlatos ismeretetés keretében kitérhessek rá).

Wiatr különbséget tesz egyrészt a honvédelemmel kapcsolatos szociológiai kutatások és a hadsereg-szociológia között. Napjainkban az ösztöni honvédelem igen nagy mértékben kiszélesíti azoknak a problémáknak a körét, amelyek az ország védelme szempontjából fontosak, és amelyeknek tisztázásához, megvilágításához, megoldásához a szociológiának is (legkülönbözőbb ágaival) hozzá kell járulnia. Míg a szociológia valamennyi ágazata jelentős ismereteket nyújthat és hasznot hajthat a honvédelem számára, a hadsereg-szociológia megkülönböztető vonása, hogy itt a szociológiai elemzés tárgya maga a hadsereg, belső struktúrájával és külső kapcsolataival.

A hadsereg-szociológia a hadsereggel mint társadalmi intézménnyel, annak a társadalomban betöltött szerepével, a társadalmi élet egyéb területeire gyakorolt hatásával, egyben a társadalmi viszonyoknak a hadsereg fejlődésére és tevékeny-

ségére gyakorolt hatásával, továbbá azokkal a belső társadalmi viszonyokkal foglalkozik, amelyek a hadseregben mint az emberek együttélésének sajátos alakzatában jönnek létre.

A hadseregszociológia problémaköréről szólva Wiatr a következő területeket jelöli meg:

1. A hadseregnek mint a társadalmi fejlődés termékének és tényezőjének a fejlődése:

a) a technika és a termelési viszonyok, valamint a haditechnika, a hadseregszervezés és a hadsereg társadalmi szerepének változásaiban jelentkező kölcsönös összefüggések;

b) az államhatalom típusában és formájában, valamint a fegyveres erők formájában és funkcióiban végbemenő változások közötti összefüggés.

2. A hadsereg szerepe a jelenkori társadalmak életének egészében:

a) a hadsereg és a politikai intézmények, a hadsereg és az államhatalom viszonya;

b) a hadsereg, valamint a gazdasági, népművelési, kulturális intézmények;

c) a hadsereg, valamint a politikai pártok és más társadalmi szervezetek.

3. A katonák társadalmi helyzete:

a) a hivatásos katonák csoportjainak osztálystruktúrája és helyük a társadalom osztályszerkezetében;

b) a hivatásos katonák véleménye saját társadalmi helyzetükről, valamint a civil környezet véleménye a hivatásos katonák társadalmi státusáról.

4. A hadsereghez való viszony tükröződése a társadalmi tudatban:

a) ahogyan az általánosan elterjedt ideológiában megnyilvánul;

b) ahogyan a közvéleményben tükröződik.

5. Társadalmi viszonyok a hadseregben:

a) az alá- és fölrendeltség katonai rendszere;

b) a szociális hierarchia;

c) a társadalmi csoportok és a parancsnoklás kérdései.

Ismétlem, a Wiatr-féle séma egyik-másik pontját lehet vitatni, felsorolását ki lehet egészíteni, a maga egészében azonban jól hasznosítható, és rugalmas keretet vázol fel a marxista hadseregszociológia számára.

Módszertani szempontból a lengyel szociológus a következő alapelvekre hívja fel a figyelmet: a marxista hadseregszociológiának a) egyesítenie kell a makroszociológiai és a mikroszociológiai szempontokat; b) egyesítenie kell a történelmi szemléletmódot, a történelmi távlatokat a jelenkor vizsgálatával; c) komplex kutatásokra van szüksége; d) összehasonlító kutatásokra kell törekednie.

A szociológiai hagyományoknak és a jelenkori szociológiai kutatások tapasztalatainak megfelelően a hazai szerzők is hangsúlyozzák egyrészt a katonai kérdések komplex vizsgálatának, másrészt a különféle szociológiai kutatási módszerek alkalmazásának a szükségességét. Ami az első kérdést illeti, bizonyos megszorításokkal kell élnünk. Szó van itt mindenekelőtt arról, hogy katonai vonatkozású kérdésekkel a legkülönbözőbb társadalomtudományi diszciplínák foglalkoznak. Az említett hazai munkák közül több érinti a hadsereg problémáit a népgazdaság szempontjából, jogi szempontból (például Al. Bolinteanu *A jelen-*

kori nemzetközi jog funkciói a fegyveres konfliktusokat illetően című tanulmánya), történettudományi, pedagógiai szempontból. A hazai katonai kiadónál megjelent gyűjteményes kötet egyik erénye, hogy kidomborítja a háború és a hadsereg, valamint a társadalmi élet különböző területei között összefüggéseket.

Véleményem szerint azonban kifogásolható a kötet előszavának az a megállapítása, amely e különböző területeken végzett és különböző irányú kutatások konvergenciájától várja a hadseregpszichológia kialakulását. Sem a szociológia általában, sem a különböző szakszociológiák nem határtudományok, és nincs integráló szerepük a többi társadalomtudományhoz viszonyítva. A hadseregpszichológiának nem kell keresnie sem tárgyát, sem módszereit; többek között éppen a szóban forgó kötet nem egy tanulmánya példázza, hogy ez a szakszociológia létezik és erőteljesen fejlődik.

Másrészt, a komplex kutatás azt jelenti, hogy a hadseregpszichológia a szociológián belül szoros együttműködést feltételez az általános szociológiával és a különböző szakszociológiákkal, ezek közül elsősorban a politikai szociológiával, a szervezetszociológiával, a pszichoszociológiával, valamint az ifjúságszociológiával. A hazai katonai kiadónál megjelent kötetben az ifjúság kérdéseit tanulmányozó kutatóközpont igazgatója, Ovidiu Bădina szociológus is közöl tanulmányt, mint ahogy a Magyarországon kiadott tanulmánykötetbe szervesen illeszkedik V. K. Kopnoljov tanulmánya a szovjet, illetve C. Stawica tanulmánya a lengyel ifjúság orientációjáról a katonai szolgálatot illetően.

Végül, a kutatások komplex jellegéről szólva arra is tekintettel vagyunk, hogy az úgynevezett katonai elmélet vagy katonai tudomány problémaköre sokkal összetettebb a hadseregpszichológiáénál; a katonai tudomány számos szaktudomány együttműködését kívánja, közöttük a szociológiát, jelesen a hadseregpszichológiát is. Ilyen értelemben szólt a hazai katonai tudomány egyik művelője, Corneliu Soare ezredes is az említett tudományos ülészakon: „Széles körű tematika vár a szociológiára és a társadalomlélektanra, e két tudományra, amelyet mind nagyobb mértékben alkalmaznak világszerte a katonai kutatásokban. Az általános szociológia keretében újra kell vizsgálni a háború mint társadalmi jelenség kérdését a jelenkori társadalmi-történelmi feltételek között, hogy szociológiailag jobban alátámaszthassuk doktrínánkat és határozottan visszaverhessük az olyan idealista és reakciós értelmezéseket, mint »az ösztönös agresszivitás« pszichológiája vagy a »demográfiai presszió« elmélete. Szociológiai és társadalomlélektani tanulmányokat igényelnek ember és technika viszonya a korszerű háborúban, a katonai struktúrák, az emberi potenciál leghatékonyabb felhasználása a védelem szükségleteire, az ifjak gyors beilleszkedése a katonai életbe. A nemzetközi viszonyok szociológiája értékesen hozzájárulhat ahhoz, hogy megismerjük a nemzetközi életben konfliktusos helyzeteket előidéző folyamatokat, azokat a tényezőket, amelyek e helyzetek alakulásához és megoldásához vezetnek.“ (Megjegyzendő, hogy a hazai katonai kiadónál megjelent kötetben Corneliu Soare ezredes maga is érdekes tanulmányban járul hozzá az általa felvetett kérdések tisztázásához, amikor a háborúk tipológiájával foglalkozik, és kimutatja, hogy a katonai tudomány szempontjából a háború közismert tipológiája — a háborúk felosztása igazságos vagy igazságtalan jellegük szerint —, ha maradéktalanul érvényes is, nem kielégítő, a háború más jellegzetességeivel is számolni kell.)

A szűkebb értelemben vett hadseregpszichológiai szempontból megkülönböztetett figyelmet érdemel — véleményem szerint — Vasile Secăreş hadnagy közleménye (*Lupta de clasă*, 1972. 1.). A szerző szükségesnek véli, hogy a tudományos-műszaki forradalom megvilágításában újragondolják a hadseregnek mint társa-

dalmi szervezetnek és intézménynek a szociológiai kérdéseit. Secăreş szerint a tudományos-műszaki forradalom katonai kihatásaként átalakul az egyéni és a csoportos viselkedés és tevékenység a hadseregben. A katonákra háruló feladatok mind nagyobb mértékben technikai-tudományos jellegűek, és a hadsereg szocio-professionális struktúrájában eltolódás tapasztalható a mérnöki típusú képzettség irányában. Új kérdések merülnek fel a tekintélyviszonyok terén is. A katonai vezető és a beosztottak közötti kapcsolatok újszerűen tevődnek fel olyan körülmények között, amikor a vezetés mind nagyobb mértékben függ a beosztottak szolgálatátta információktól. Ugyanakkor a hadsereg számára elfogadhatatlan a vezetés olyanszerű módosulása, amilyen például az ipari egységekben kívánatos (kollektív vezetés, részvétel a döntésekben).

Ugyancsak a tudományos-műszaki forradalom térhódítása következtében korántsem olyan merevek már a határvonalak, mint régebben, a katona és a civil között; a hadsereg mind nagyobb mértékben igényli a civilekkel való együttműködést. Ugyanilyen irányban hat az a körülmény is, hogy a honvédelem ösztönei úgy, a hadsereg együttműködik a lakossággal (például a hazafias gárdák, az ifjúság katonai kiképzésében). Mindezek következtében technikai-szakmai és társadalmi-politikai szempontból sokasodnak a hadsereg és a civil lakosság kapcsolatai, ami a hadseregnek mint intézménynek, a katonaságnak mint hivatásnak a sajátos jegyeit oldja, másrészt továbbra is megmaradnak a hadseregnek azt minden más társadalmi szervezettől és intézménytől élesen megkülönböztető jegyei.

Befejezésül Traian Grozea ezredes tanulmányára hívnám fel a figyelmet a már többször idézett kötetből. A szerző a politika és a katonai stratégia mai kapcsolatait elemzi, és megállapítja, hogy szembeszökően megnövekedett a hadsereg életében és tevékenységében, a hadtudományban, a hadviselésben a „politikai töltet”; olyan magatartások, cselekvések, területek is magasfokú politikai telítődést kaptak, amelyek régebben távolabb álltak a politikától, vagy egyáltalán nem kapcsolódtak a politikához.

Meggyőződésem, hogy az ilyen irányulási hadseregszociológia a „civilek” érdeklődésére és közreműködésére is messzemenően igényt tarthat.

Kallós Miklós

Hírszerzés és külpolitika

A *Les Temps Modernes* (305.) ismét egy kivételesen érdekes — titkos dokumentum jellegű — anyag közzétételére vállalkozott: a legszigorúbban bizalmas iratok egyikéről, az egyesült államokbeli Council on Foreign Relations (külpolitikai tanács) egyik ülésének jegyzőkönyvéről van szó. Sartre folyóirata nem közli, milyen úton-módon kerülhetett nyilvánosságra a tanácskozás jegyzőkönyve, csupán arra utal, hogy tartalmát az Egyesült Államokban működő *Africa Research Group* (afrikai problémákkal foglalkozó kutatócsoport) közzéadásra alapozza. A vietnami beavatkozás előkészítéséről, majd az indiai—pakisztáni háborúról, később a Henry Kissinger titkos tárgyalásairól szóló okmányok sajtója után az újabb leleplezés ténye már nem is tűnik oly szokatlannak; a *Les Temps Modernes* mindenesetre megengedheti magának a nem-hivatkozás fényűzését.

A hírszerzés és a külpolitika összefüggéseiről folytatott tanácskozáson huszonegyen vettek részt, köztük valóban fontos személyiségek: Douglas Dillon, volt külügyminiszterhelyettes és volt pénzügyminiszter; Thomas L. Hughes, a külügyminisztérium kutatási osztályának volt vezetője; Philipp W. Quigg, a *Foreign Affairs* című folyóirat volt szerkesztője; Theodore Sorensen, a néhai Kennedy elnök személyes tanácsadója.

Az alábbiakban a jegyzőkönyv részeit ismertetjük, amelyek a CIA, a Központi Hírszerző Szolgálat a fejlődő országokban (Afrikában, Latin-Amerikában, Ázsia bizonyos térségeiben) kifejtett szétágazó, az érdembeli politikába — a választott politikusok feje fölött — beavatkozó stratégiáját jellemzik.

L. L.

Douglas Dillon elnök megnyitja az értekezletet. Hangoztatja: az ilyenszerű megbeszélések általában bizalmas jellegűek, s a tárgyalt kérdések miatt kiváltképpen titkos a mostani megbeszélés.

Dillon bejelenti, hogy egy később megtartandó értekezleten vitatják meg a CIA és a nem állami intézmények viszonyát. Ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy akár a jelentést előterjesztő Richard M. Bissell Jr., akár más jelenlevő személyek már ezen az ülésen is foglalkozzanak a kérdéssel.

A következőkben Bissell előterjeszti jelentését, s beszámol az Egyesült Államok külpolitikájának titkos akcióiról.

Röviden utal a felelősség problémájára, majd felveti a kérdést: vajon az olyanszerű szervek, mint amilyen a CIA, a nemzeti politika eszközeinek tekinthetők-e. Megjegyzi: ezen ülés során nincs lehetőség kitérni annak megvitatására, hogyan viszonyul a CIA a nemzeti politikához. Kijelenti: a CIA a nemzeti politika végrehajtásában vesz részt, akárcsak a többi *action agency* s azok a katonai osztályok és szervek, amelyek együttműködnek a külügyminisztériummal. De a CIA felelős, a nemzeti politikához hozzájáruló szervnek tekinthető.

Bissell — saját tapasztalatai alapján — úgy véli, hogy a CIA ténykedése pontosabban körülhatárolt és hivatásának kereteit jobban tiszteletben tartja, mint például az Economic Cooperation Administration, ahol Bissell előzőleg dolgozott.

A CIA-t tulajdonképpen kormány szintű bizottság ellenőrzi, amelynek tagjai a Fehér Ház képviselői, valamint a hadügyminiszter helyettese, s amelyben néhány éve a hírszerző szolgálatok vezérigazgatója is részt vesz. Az évek során erős és fontos ellenőrző apparátussá alakult ez a bizottság. Minden új tervet felülvizsgál, s időszakosan ellenőrzi a folyamatban levő akciókat.

Mint hogy azonban ez a bizottság minisztériumközi, és nagyon elfoglalt személyiségekből tevődik össze, akik hetenként csak egyszer ülésezhetnek, hatékonysága mégis eléggé korlátozott. Bissell véleménye szerint, ha csak ez az ellenőrző szerv létezne, az ellenőrzés nem lehetne megfelelő. A valóságban azonban ez csak a legfelső ellenőrző szerv: alsóbb fokozatokon több ellenőrző szerv működik. Az akciókat általában megvitatják az elsősorban érdekelt külügyminiszter helyettesével is, s — ha a hadügyminisztérium szintén érdekelt az ügyben — hasonló szinten tárgyalnak róluk a hadügyminisztériumban is. Nem egy esetben a minisztériumok alsóbb szinten is előzetesen értesüléseket gyűjtenek be a szóban forgó kérdésről. Ritkán történik meg, hogy valamely terv a különleges bizottság elé kerüljön, még mielőtt alsóbb szinteken megvitatották volna, s ha e szinteken kifogások merültek fel, a terv már nem is kerül a különleges bizottság elé; kivételt jelentenek a nagyon fontos tervek, amelyek minden szerv szempontjából jelentősek (beleértve a különleges bizottságot is).

Hasonlóképpen járnak el a terepen. A nagykövetnek általában joga van ahhoz, hogy tájékoztassák minden olyan akcióról, amely abban az országban zajlik, ahova akkreditáltak. De bizonyos esetekben (nevezetesen akkor, ha a külügyminiszter vagy az illető államfő ezt így kéri), a CIA helyi szekciója vezetőjének olyan utasítást lehet adni, hogy ne tájékoztassa a nagykövetet. Egy ízben megtörtént már az is, hogy maga a nagykövet kérte: ne tájékoztassák, mert szeretett volna semmit sem tudni bizonyos tevékenységekről.

A felfedett, ismertté vált (csődöt mondott vagy lelepleződött) nagyobb arányú műveleteket az esetek többségében maga az elnök is jóváhagyta volt. Az U—2-es repülőgépek terve a meglepetésszerű támadásokkal foglalkozó Killian Bizottság hírszerző ügyszertályaának a műve. E tervet a Killian Bizottság javasolta az Elnöknek, s a javaslatot a USIB támogatta. (A USIB az Egyesült Államok központi hírszerző ügynöksége. Eisenhower elnök titkos utasítására 1956-ban létesítették. Feladata a hírszerzés koordinálása, a prioritások eldöntése a hírszerzés tárgyát illetően; közreműködik a hírszerző szervek költségvetéseinek a kidolgozásában. Jelenlegi elnöke Richard Helms. Az ügynökségben minden hírszerző szolgálat képviselteti magát. — *A T. M. jegyzete.*) A szigorúan titkos terv megvalósítására maga az Elnök adott felhatalmazást. Az első repülés-sorozat kivételével, amelyet tíz napra *en bloc* engedélyezett („ha végrehajtását a légköri feltételek megengedik“), minden egyes repülést — a külügyminiszter és a hadügyminiszter tudtával — az Elnök engedélyezett.

A titkos akciók két csoportba sorolhatók: 1. a hírszerzés; az e kategóriába tartozó értesüléseket kémkedés útján és titkos eszközökkel szerzik; 2. a tulajdonképeni titkos akciók (amelyeket néha „beavatkozás“-nak mondanak); céljuk más nemzetek ügyeinek titkos eszközökkel történő befolyásolása.

A műveletek e két típusa csak elméletileg választható külön, hiszen a hírszerzés és a titkos akció egybefonódik, egymást befolyásolják. Az elmúlt évek során megkísérelték különválasztani a két ügyet, de ennek a következményét általában „teljes szervezési csődként“ könyvelték el.

A CIA tevékenységének kezdeti időszakában (1948-ban), Frank G. Wiesner igazgatása alatt, megalakult az Office of Plans Coordination, amely a titkos műveleteknek szentelt különálló szerv volt. Noha a CIA fedezte minden kiadását és a CIA égisze alatt működött, ez a szervezet független volt: Wiesner közvetlenül a külügy- és a hadügyminiszternek jelentett. Amikor aztán Walter Bedell Smith tábornok átvette a CIA irányítását, elhatározta: ha úgyszólván ő felel az Office of Plans Coordinationért, irányítani is ő fogja. Az Office fuzionált tehát a titkos hírszerző szervekkel: a hírszerzés és a titkos akciók egymással tökéletesen összefüggő tevékenységekké váltak.

Véleményünk szerint az Office of Plans Coordination tapasztalata teljes mértékben egyezik a németek és az angolok tapasztalataival. A háború bizonyos időszakában a németeknek és az angoloknak különálló ügynökségeik voltak a hírszerzés céljaira, illetve a titkos akciók végrehajtására. Ezek az ügynökségek egymással versengve dolgoztak, s a tapasztalatok negatívak voltak. Elméleti kérdésekben lehetnek ugyan nézetkülönbségek a CIA-n belül, de mindnyájan egyetértünk abban, hogy a hírszerző szervek különválasztása a titkos műveleteket végrehajtó szervektől katasztrofális következményekre vezetne. Lekonkurrálhatnak egymást az ügynökök szervezésében (egy-egy ügynököt mindkét szerv alkalmazhatna), a rendelkezésre álló állásokat rosszul lehetne kihasználni, a kockázat növekedne, s az erőfeszítés nem összpontosulhatna megfelelően.

Ami magát a hírszerzést illeti, a következő kérdésekkel kell foglalkoznunk: a) meddig terjedhet hatásköre; b) hogyan biztosítható titkossága.

A titkos hírszerző tevékenység a következőkre terjed ki: 1. felderítés; 2. hírközlés és elektronikus kémkedés, amely elsősorban a National Security Agency műve; 3. az ügynökök klasszikus kémkedése. Bissell véleménye szerint a leghasznosabb a felderítés, az elektronikus kémkedés valamivel kevésbé hasznos, s a klasszikus kémkedés a legkevésbé gyümölcsöző.

Igaz ugyan, hogy a klasszikus kémkedés a legkevésbé hatékony, de ugyanakkor a legolcsóbb; ugyanis a felderítést szolgáló berendezések és a National Security Agency apparátusai egyre költségesebbek.

Az értekezlet ebédszünet után folytatódik. A hírközlés és az elektronikus kémkedés egyik szaktekintélye kifejti, hogy egyotért Bissell megállapításával. A titkos hírközlés rendszerei oly bonyolultak, műszaki vívmányai ellenére is, hogy a felderítés fontosabbá válik a hírszerzésnél.

Vannak felderítő műbolygóink. A légi felderítés a nemzetközi ügyek legkevésbé féltett titkai közé sorolható. Tulajdonképpen már nem is „titkos tevékenység”; ügyigazgatásilag a Pentagonon felel érte.

Újabbban a klasszikus kémkedés főként a fejlődésben elmaradt országok felé orientálódott. Ez a változás és más tényezők arra vezettek, hogy jelentősen csökkent a klasszikus kémkedés Európában.

A hírszerzésben a kémkedés mind kevésbé fontos mindazzal kapcsolatban, ami látható (új épületek, szállítás, a haderők nagysága és elhelyezése), mert hatékonyabbá vált a felderítés technikája. Van a hírszerzésnek egy tárgya, amellyel kapcsolatban a kémkedés tűnt az egyedül lehetséges technikának: az ellenség szándékairól van szó. A gyakorlatban azonban a kémkedés e területen sem bizonyul hatékonynak, ugyanis — érthető okokból — éppen ezeket az intenciókat szigorúan titokban tartják. A feladat túlságosan nagy ahhoz, hogy biztos és rendszeres eredményekre lehessen számítani. A technológiai hírszerzést illetően a tudományos kiadványok és tudósok közvetlen szakmai érintkezései a hírszerzés bőséges forrásai.

Felszólal a hírközlés és az elektronika egy szakértője, s megjegyzi: hasonló okokból kevésbé hatékony a tudományos és a műszaki hírszerzés is. A technológia túlságosan nehéz terület azok számára, akik nem eléggé képzettek ahhoz, hogy megértsék, amit megfigyelnek.

A kémkedés mindenekelőtt megkívánja az ügynökök beszerzését, ám rendkívül nehéz olyan ügynököket találni, akik magas beosztásban dolgoznak. Ha az ügynök a ranglétra alacsony fokán áll, nem szolgálhat megfelelő információkkal, még akkor sem, ha lojális marad és sikerül fenntartani vele a kapcsolatot. Azok a titkok, amelyeket nem lehet felderítés vagy pedig nem titkos források útján megszerezni, a tudósok vagy pedig a befutott politikusok fejében rejlenek, a közönséges halandó vagy a középréteghez tartozó számára hozzáférhetetlenek.

Ezzel szemben a gyengén fejlett országok sokkal ígéretesebbek a kémkedés szempontjából, hiszen kormányzerveik sokkal kevésbé komplexek, kevesebbet törődnek az állambiztonsággal, s a hatalom inkább megoszlik a pártok, a területi hatalmi szervek, különféle intézmények s olyan személyek között, akik nem tartoznak közvetlenül a központi kormányhoz. Ezekben az országokban a kémkedés fő célja: Washingtonnak értesüléseket szolgáltatni az erők egyensúlyáról; tehát taktikai jelentőségűek.

Tulajdonképpen miért fontosak ezek az értesülések?

A hatalom birtokában levő személyekkel való gyakori érintkezés hiányában nehéz felismerni a hatalmi egyensúlyban bekövetkező változásokat. Gyakran meglepetésszerűen értek bennünket a katonai puccsok; sokszor nem sikerült szóba elegetdünk a puccsban részt vevő fiatal tisztekkel vagy altisztekkel. Ugyanez a prob-

léma a szakszervezeti vezetőkkel és más személyekkel. Nem ritkán semmit sem tudunk az erőviszonyokról, hiszen nem egészen világos ügyek ezek, néha maguk a főszereplők is rosszul tájékozottak. Az események előrelátására csak akkor van esélyünk, ha jól ismerjük a főszereplőket. Erre kell irányulnia az akciónak az ilyen országokban. Az alkalmazandó technika a „behatolás” technikája, beleértve az olyan „behatolásokat” is, amelyek valósággal megrémítik a titkos műveletek puristáit, minthogy e „behatolások” során nem tartják tiszteletben „az ügynökök szervezésének a normáit és szabályait”. Az ilyen „behatolások” lényege nem is maga a „toborzás”, hanem inkább a bensőséges vagy baráti relációk megteremtése (ezeket a relációkat esetenként, de nem minden esetben, anyagi juttatások révén is szorosabbá lehet tenni).

Bizonyos országokban a CIA képviselője az államfő bizalmas tanácsadói közé tartozik (tudunk egy esetről, amikor az elnöknek nagyon jó barátja). Persze vannak helyzetek, amelyekben a kémtevékenység és a politikai tevékenység olyannyira egybeolvad, hogy már-már meg sem lehet különböztetni őket egymástól.

Elhangzik a következő kérdés: miért nem építhetnek ki maguk a diplomaták ilyenszerű relációkat?

Bissell válasza: gyakran ők is megtehetnék, de vannak egyedi esetek; egy bizonyos köztársaságban például az államfő „kivételesen jó kapcsolatot tartott fenn” a CIA ottani legrégebb ügynökével, mégpedig az Egyesült Államok nagykövetének tudta nélkül, mert így kívánta az illető államfő. A CIA-ügynök jelentéseket küldött a külügyminisztériumhoz, de — a külügyminisztériummal való megállapodás értelmében — az ottani nagykövet erről mit sem tudott. Azonban nehézség támadt ebben az ügyben, mert a külügyminiszternek azt a helyettesét, aki a CIA-ügynöktől a jelentéseket kapta, később kinevezték nagykövetnek éppen abba a bizonyos országba. De az új nagykövet már a szóbanforgó köztársasági elnök szíve szeriat való volt, s így az elnök maga kérte, hogy vele, az új nagykövettel is „kivételesen jó kapcsolatokat tarthasson fenn”.

Ittől az egyedi esettől eltekintve a nagykövetnek általában az Egyesült Államok hivatalos képviselőjének kell lennie, és azzal a kormánnyal fenntartott kapcsolatai nagyobb részét, amely mellé kirendelték, az illető kormány külügyminisztériumának a közvetítésével kell fenntartania. A CIA-ügynök a maga részéről sokkal intímabb, kevésbé hivatalos kapcsolatokat építhet ki, amelyek éppen bensőséges jellegük folytán könnyebben leplezhetőek mind a szóbanforgó kormány, mind az Egyesült Államok kormánya előtt. S van még egy tény, amire figyelemmel kell lennünk. Kellemtelen volna hirtelen visszarendelni az Egyesült Államok nagykövetét, ha egy államfő lelép a politikai színről vagy irányt változtat. Viszont a helyi ügynököt diszkrétan le lehet váltani.

Ezután kerül sor a titkos akciók megtárgyalására.

Titkos akcióknak tekinthetők a következők:

1. politikai tanácsadás; 2. egyes személyeknek juttatott pénzbeli segély; 3. politikai pártok pénzügyi támogatása és „technikai segélynyújtás”; 4. különféle szervezetek pénzügyi támogatása (beleértve szakszervezeteket, vállalatokat, szövetkezeteket stb.); 5. titkos propaganda; 6. egyes személyek „magánúton” történő kiképzése és személyek kölcsönös utaztatása; 7. gazdasági jellegű műveletek; 8. katonai jellegű műveletek egy-egy rendszer megbuktatását vagy támogatását szolgáló politikai célokért (ilyenek a Disznó-öböl ügy és a laoszi hadműveletek). Az ilyen műveletek több kritérium szerint osztályozhatók. Például a szükséges titoktartás foka vagy a titok jellege szerint. Esetleg aszerint is, hogy a támogatást, vagy pedig éppen ellenkezőleg, a megdöntést célozzák.

A titkos műveletek lehetnek legálisak, vagy éppen ellenkezőleg, illegálisak. Sok titkos művelet legális.

Megkülönböztethetők aszerint is, hogy „jóindulatúak“ vagy pedig „ellenségesek“. A nyugat-európai műveletek nagy része „jóindulatú“ volt, ámbar több esetben súlyos hibákra is vezetett, bizonyos esetekben félreérthetetlenül törvénytelen cselekményekre (például egyes politikai pártok titkos támogatására).

A titkos beavatkozás szerepe jobban érthető, ha összehasonlítjuk az Egyesült Államok kormányának hivatalos ténykedésével. A diplomácia kormányközi tárgyalások révén fejt ki tevékenységét. E tárgyalások lehetnek hivatalos vagy nem hivatalos jellegűek. A gazdasági eszközökkel ható külpolitika és a kulturális programok törekvése az, hogy más országokat támogassanak és így hassanak az ottani közhangulatra. Viszont a titkos beavatkozás célja általában az, hogy a belső hatalmi egyensúlyra hasson, mégpedig gyakran rövid távon. A gyengén fejlett országoknak nyújtott gazdasági segély hatékonysága akkor biztosított, ha a segélyezés gazdaságpolitikailag jól átgondolt, hosszabb ideig folyósítják, nem törődnek azzal, hogy nem kifizetődő, s hivatalosan érdekeltté teszik az illető ország fontosabb csoportosulásait. Viszont föltétlenül titkosoknak kell lenniük azoknak az akcióknak, amelyek a helyi kommunista párt gyöngítését vagy a választások befolyásolását célozzák; ezek — úgy tűnik — csak két-három éven belül vagy még annál is hosszabb idő múlva vezetnek a remélt eredményre. Az ilyen akciókban pragmatikusan fel kell használni minden alkalmas személyt vagy apparátust. Magától értetődő, hogy az Egyesült Államok kormányán belül azok, akik egyik vagy másik típusú beavatkozást részesítik előnyben, egymástól vérmérséklet szerint nagyon is különböznek, eltérő módszerek szerint dolgoznak, más-más szempontok szerint választják meg barátaikat, nem azonos a világnézetük.

Az erőegyensúlyba való beavatkozás szempontjából nagyon fontos helyesen felismerni azokat a szövetségeseket, akiket aztán valóban eredményessé, erőssé és — titkos utakon — jól értesültté lehet tenni. Ezek a helyi szövetségesek rendszerint nagyon is jól tudják, honnan jön a segítség, de ezt nem ismerhetik el (miként az Egyesült Államok sem). Kisebb jelentőségű és nem túlságosan kényes természetű beavatkozások céljára (például titkos propagandára vagy bizonyos gazdasági cselekményekre) ügynököket úgy is lehet szervezni, hogy egyszerűen megfizetjük őket. De — ha fontosabb vagy kényesebb természetű beavatkozásokról van szó — a kollaboránsoknak személyes motivációik alapján kell együttműködniük. Általában a CIA-nak nagyon jól sikerült rátalálnia azokra a személyekre és apparátusokra, amelyek megfelelnek az utóbbi követelménynek. Az együttműködő meggyőződését azért tartjuk oly fontosnak, mert a nem meggyőződéses együttműködő kevésbé hatékony, s esetleg az egész akció sikerét veszélyeztetheti.

Rátérve a más kormányzati szervekkel és ügynökségekkel fenntartott kapcsolatokra, Bissell kijelenti, hogy kellemes hatást tett rá a viszony javulása a külügyminisztériummal.

A CIA külföldi akciói gyakran különféle nehézségeket okoznak a külügyminisztériumnak, hiszen a helyi ügynököknek mindig hivatalos amerikai személlyel van kapcsolatuk. Ugyanis a CIA képviselőjének fedőállása: az Egyesült Államok tisztviselője. Ezt a gyakorlatot nagyon alapos megfontolások támasztják alá, s mindig is kívánatos lesz, hogy a nagykövetség személyzetében CIA-ember is legyen, ha nem egyébért, hát azért, hogy „irányító poszton“ lehessen és legyenek hírközlési lehetőségei.

Mégis — noha ez nehéz és sok türelmet kívánó feladat — lehetséges és kívánatos külföldön olyan apparátust létrehozni, amelynek nem hivatalos jellegű a fe-

dőszerve. E célból magánszervezeteket kellene létrehozni, olyanokat, amelyeknek a személyzete nagyobb részt nem amerikaiakból rekrutálódik. Ezek a személyek szabadabban mozoghatnak a helyi társaságban és tevékenységük kevésbé kompromittálja az Egyesült Államokat.

Az Egyesült Államoknak gyakrabban kellene idegen állampolgárokat felhasználnia. Megfelelő elméleti meggyőzéssel és kiképzéssel fel lehetne támasztani bennük egy új hűséget, amely hasonlatos lehetne az amerikai személyzetéhez. Latin-Amerikában, Ázsiában és Afrikában valószínűleg mind kevesebb lehetőség adódik az amerikai állampolgárok számára. Az első változtatás, amit ez megkövetel: nem hivatalos fedőszerv mögött tevékenykedő ügynökhálózat. A helyszínen kell kitalálnunk, mit érhetünk el az idegen személyzet segítségével. A CIA egyre több idegen állampolgárt használhatna „rendes ügynökként“, vagyis olyan ügynökként, akinek a státusa középúton lenne a között a klasszikus ügynök között, akit egyetlen akcióra rövid ideig használnak, s a között, aki pályafutása során számos akcióban vesz részt és ismeri a CIA minden fortélyát. Az ilyen ügynököket elméletileg megfelelően meg kell győzni, s úgy felhasználni őket, hogy feltámadjon bennük a második hovatartozás érzete. Persze sohasem való őket olyan ügyekben felhasználni, amelyekben hűségük saját hazájukhoz konfliktusba kerülne új hovatartozásukkal. Ettől azonban még nagyon sok lehetőség adódik felhasználásukra.

Marc Chagall: Jónás

Tervezés és matematika

Az optimális felhalmozási hányadról

A következőkben — az olvasó számára talán kissé szokatlan módon — egy olyan nemzetgazdasági problémát vizsgálunk meg, amely alapvető jelentőségű a tervgazdaság módszereivel termelő országok, így elsősorban a szocialista országok számára, ahol a termelési tervek nem csupán egyszerű tervezetek, hanem törvényerővel bírnak és kötelezők a társadalom számára.

Azt, ahogyan valamely ország egész gazdaságának egy évre szóló termelési tervét előkészítjük, a következő módon lehet vázolni. Először is megállapítjuk (vagy felbecsüljük) az előző évben megvalósított társadalmi össztermék nagyságát (értékét), majd meghatározzuk, mennyi ebből a nemzeti jövedelem. A következő lépésben *döntést* kell hozni: meg kell állapítani a *felhalmozási hányad* nagyságát, más szóval azt, hogy a nemzeti jövedelemből mennyit fordítunk felhalmozásra, és mennyi marad a fogyasztási alap létesítésére. Ugyanakkor eldöntjük a felhalmozási alap azon részének nagyságát is, amely az úgynevezett termelési állóalapot növelésére fog szolgálni. Miután meghatároztuk az illető gazdasági év említett nagy fejezeteit, következik a részletmunka: a különféle alapoknak a nemzetgazdaság ágazatai között való felosztása és ezek további részletezése, le egészen a gazdasági egységekig. E részletező, felosztó munka során tekintetbe vesszük a termelés szükségleteit és lehetőségeit, a tőkéletesítési és különféle fejlesztési szempontokat, valamint a fogyasztási szükségleteket. Mindezen mennyiségek pontos meghatározásakor újabban mind több olyan modern gazdasági-matematikai módszert veszünk igénybe, mint például a lineáris programozás, input-output elemzés, marketing-tanulmányok stb.

Az előzőekben egész sor gazdasági fogalmat hoztunk szóba. Ezek ugyan a gazdaságtan alapfogalmaihoz tartoznak, s így feltételezzük, hogy az olvasó ismeri őket; a pontosság kedvéért azonban rövid meghatározást fűzünk azokhoz a fogalmakhoz, amelyeket később is használni fogunk.

Társadalmi össztermék: az illető év folyamán termelt anyagi javak összessége, illetőleg értéke.

Nemzeti jövedelem: a társadalmi összterméknek az a része, amely ebből megmarad, miután pótoltuk a termelés folyamán felhasznált termelőeszközöket (munkaeszközöket és munkatárgyakat).

Felhalmozási alap: a nemzeti jövedelemnek a termelés bővítésére és tőkéletesítésére szolgáló része, valamint az improduktív társadalmi-kulturális

alapot bővítésére és az állami tartalékok növelésére szánt hányada. A felhalmozási alap egy része a termelési állóalapot növelésére szolgál, tehát a termelési berendezések (a géppark, a gyárépületek stb.) bővítésére és tökéletesítésére.

Fogyasztási alap: a nemzeti jövedelem másik része, amely a lakosság anyagi szükségleteinek kielégítésére szolgál, ezenkívül fedezi a társadalmi-kulturális tevékenység folyamán felhasznált anyagi javakat is.

Térjünk vissza az említett első döntési aktushoz: a felhalmozási alap nagyságának meghatározásához. Ilyen döntést minden évben kell hozni, és nyilvánvaló, hogy e döntéssorozat lényegesen befolyásolja az ország egész gazdasági fejlődését. Magától értetődően merül fel a kérdés ilyenkor: vajon található-e „legjobb“, „legelőnyösebb“ döntéssorozat, amely *optimális* gazdasági fejlődést tenne lehetővé; és ha igen, milyen ez a sorozat? Mivel ilyen, úgynevezett *optimálási problémák* tanulmányozására a matematikai vizsgálati módszerek nagyon hasznosnak bizonyultak, a fenti kérdést e módszerek segítségével fogjuk tanulmányozni.*

Ez a kérdés mintegy húsz évvel ezelőtt kezdett foglalkoztatni. Igaz, először kissé más formában merült fel. A bővített újratermelés Marx-féle sémája ugyanis a gazdaság két fő ágazata — a termelőeszközök gyártása és a fogyasztási javak termelése — közötti legelőnyösebb arány kérdésfelvetésére „ihletett“. Ezt a kérdést vizsgálta egy 1957-ben közzétett munkám¹. Az ebben javasolt megoldás nem kielégítő, az eredmény ugyanis lényegesen függ az úgynevezett időhorizonttól, azaz attól, hogy a megoldást milyen időközre határozzuk meg. Ilyen megoldások ismertek a szakirodalomból, de ezek mind elméletileg, mind gyakorlatilag igen vitathatók, s így nem tarthatjuk őket elfogadhatónak. Erre a kérdésre nem térek ki részletesebben, mert az új eredmények fényében a korábbi eredményeket meghaladottnak tekintjük.

Később rájöttem, hogy a két említett szektor aránya nem alapvető fontosságú a nemzetgazdaság szempontjából, ha számításba vesszük a külkereskedelelem kiegyenlítő szerepét is. Vegyünk például egy országot, amely a termelőeszközökből *többet*, a fogyasztási javakból *kevésbé* gyárt, mint amennyire szüksége van. Ha ez az ország a főlős termelőeszközöket exportálja, s helyettük fogyasztási javakat hoz be, a belső szükségletek számára biztosíthatja a kellő arányokat. Persze a dolog gyakorlatilag távolról sem ilyen egyszerű: a külkereskedelelem alakulása nemcsak az illető ország „belügye“, hanem függ a partnerországoktól is. Azonban tény, hogy a külkereskedelelem „transzformátor“ szerepe miatt — még ha ez a transzformáló képesség korlátozott is — a nemzetgazdaság alapvető arányai nem itt keresendők. A döntő viszonyt a már előbb említett felhalmozási hányad képviseli, elsősorban ezt kell tehát *optimálisan* megválasztanunk.

---

* Eppen ezért ebben a tanulmányban elég sok matematikai képlet szerepel. Ettől nem kell megijednie a matematikailag nem képzett olvasónak, aki számára a következő „használati utasítást“ mellékeljük. Főleges igyekeznie egyik vagy másik képletet „megérteni“; elég annyit tudomásul vennie, hogy a képlet van, s hogy az bizonyos összefüggést állapít meg több mennyiség közt úgy, hogy ha ezek a mennyiségek egy kivételével — az úgynevezett *ismeretlen* kivételével — adva vannak, akkor az ismeretlen meghatározható, kiszámítható a képlet segítségével.

1964-ben kidolgoztam ennek az aránynak az elméletét², ám az így kapott eredmény sem volt éppen megnyugtató. Arra a következtetésre jutottam ugyanis, hogy egyáltalán nem létezik optimális arányválasztás: bármilyen fejlesztési terv esetében megállapítható egy még jobb, még előnyösebb terv. Mivel azonban nem tagadhatjuk *a priori* egy ilyen törvényszerűség fennállásának a lehetőségét, az ügyet nem tartottam távolról sem lezártnak.

Égészen biztos, hogy a jelen tanulmányban vázolt elmélet és eredmény szintén nem zárja le a problémát. De úgy gondolom, ez az elmélet az előbbihez képest jelentős haladást képvisel, s a helyes úton vagyunk ahhoz, hogy az elméleti kutatások eredményeit gyakorlatilag is használhassuk.

*

A felhasznált matematikai modell nagyon leegyszerűsített, úgynevezett *egyszektoros modell*. Mivel az ország egész nemzetgazdaságát érintő problémáról van szó, a felhasznált modell is globális; a részletvizsgálatok a kutatásnak ebben a fázisában csak zavaróan hatnának. Egy másik sajátossága a felhasznált modellnek az, hogy folytonos, vagyis az előforduló mennyiségek az időnek folytonos függvényei. Ez azt jelenti, hogy ezeket a mennyiségeket: nemzeti jövedelem, termelési állóalapot stb. minden időpontban adottnak, illetőleg értelmezettnek tekintjük. (Ennek ellentéte a diszkrét modell, a „diszkrét“ szónak a matematikában használt jelentésével, amely bizonyos értelemben a „folytonos“ ellentétpárja. Egy ilyen modellben az előforduló mennyiségek csak adott időpontokra, illetőleg időközökre vannak meghatározva: nemzeti jövedelem egy évre, állóalap valamely évben stb.) A folytonos modell választását kizárólag gyakorlati szempontok indokolták: úgy tűnt, hogy a felhasznált matematikai módszerek alkalmazása könnyebb folytonos modell esetében. Megjegyzendő egyébként, hogy a folytonos tárgyalásmóddal nyert eredmények könnyen átalakíthatók diszkrét modellhez tartozó eredményekké.

Miután matematikai tárgyalásmódról van szó, a következőkben ismertetjük a használt fogalmak, illetőleg mennyiségek jelölését.

P illetve $P(t)$ a termelési állóalapot értéke, illetőleg ugyanez t időpontban;

V illetve $V(t)$ a nemzeti jövedelem;

A illetve $A(t)$ a felhalmozási alap;

C illetve $C(t)$ a fogyasztási alap;

a illetve $a(t)$ a felhalmozási hányad;

λ illetve $\lambda(t)$ a felhalmozási alap azon hányada, amely a termelési állóalapot növelésére szolgál.

Kiindulásul állapítsuk meg, hogy a fenti mennyiségek közt a következő összefüggések érvényesek:

$$(1) \quad V = A + C$$

$$(2) \quad a = \frac{A}{V}$$

$$(3) \quad P'(t) = \frac{dP}{dt} = \lambda A \quad (0 < \lambda < 1)$$

A (3) képlet három egyenlő mennyiségéből a két első kifejezés a termelési állóalaphoz az idő szerinti differenciáhányadosát, más szóval növekedési sebességét mutatja.

A nemzeti jövedelem (V) nagysága igen sok tényezőtől függ, mint például az aktív lakosság száma, a technikai színvonal magassága — valamint számos egyéb, másodlagos jelentőségű tényező, amelyek többnyire a meglévő erőforrások kihasználási mértékét vagy a nemzetgazdaság különféle elemei közti arányok helyességi fokát jelentik.

Ebben a munkában úgy tekintjük, hogy a nemzeti jövedelem csak két tényezőtől (matematikai műszóval: két változótól) függ, úgymint a termelési állóalaphoz nagyságától és az időtől. Képletben:

$$(4) \quad V = F(P, t)$$

Ez a felfogás a bonyolult gazdasági valóság nagyfokú egyszerűsítésének és sematizálásának látszik. Ha ez tényleg így volna, az egész vizsgálat érvényessége és használhatósága kérdésessé válna. Először is a (4) képletet kell tehát megvédenünk.

Már kifejtettük, hogy a gazdasági fejlődést lényegesen befolyásolja az évenkénti felhalmozási hányadokra vonatkozó döntéssorozat, és hogy e sorozatok között az optimálisat keressük — amihez természetesen meg kell majd adnunk egy *optimálási kritériumot* is. Akármilyen lesz is e kritérium, lényegében arról van szó, hogy két különböző döntéssorozat-hoz tartozó gazdasági fejlődést összehasonlítunk, s megállapítjuk, hogy a két fejlődés közül melyik az előnyösebb. Optimális lesz a fejlődés akkor, ha bármely más döntéssorozatot választunk is, az általa megszbott gazdasági fejlődés nem előnyösebb, mint az első fejlődés. Ennek az összehasonlításnak természetesen csak úgy van értelme, ha a „ceteris paribus“ elv érvényesül, vagyis a két összehasonlításra kerülő gazdasági fejlődésnél csak az említett döntési sorozatok különböznek, minden más tényező, amitől a fejlődés menete még függ, azonos a két összehasonlítandó folyamatnál.

Mint később kiderül, a felhalmozási hányad ismeretében meghatározhatjuk a termelési állóalaphoz változást — és fordítva, a termelési állóalaphoz mint az idő függvénye ismeretében meghatározhatjuk a felhalmozási hányadot. Így tehát a (4) képlet ezt tartalmazza: az első független változó, a P fejezi ki a bennünket elsősorban érdeklő tényező, a termelési állóalaphoz (a felhalmozási hányad) befolyását, míg az összes többi tényezőt minden variánsnál az idő ugyanazon függvényének tekintjük; vagyis a másik független változó az idő.

A (4) képletben feltüntetett F kétváltozós függvény konkrét alakja nincs leszögezve. Ez a függvény különböző lehet, mindenestre adottnak, ismertnek tételezzük fel. A bizonyító eljárást mellőzve hangsúlyozzuk, hogy a globális gazdasági fő mennyiségeket (V , A , C és a) kiszámíthatjuk, ha ismertnek (megválasztottnak) tekintjük a $P(t)$ függvényt.

A $P(t)$ függvény megválasztása nem teljesen önkényes. Először is a kapott A és C mennyiségeknek pozitívnak kell lenniük, amiből két egyenlőtlenség (korlátozás) következik a $P(t)$ függvényre vonatkozóan. Ezenkívül — s ez már gazdasági és társadalmi követelmény is — az egy

főre eső fogyasztási alapnak nem szabad az idővel csökkennie. Ebből adódik

$$(5) \quad \frac{d}{dt} p(t) C(t) \geq 0$$

ahol az

$$(6) \quad \frac{1}{p(t)} = e^{\gamma t}$$

kifejezés a népesség növekedését adja meg. (γ az évi növekedési hányad.) Ha a $P(t)$ fejlődési függvény kielégíti az említett feltételeket, akkor az általa származtatott gazdasági fejlődést *lehetséges fejlődésnek* mondhatjuk.

A következő lépés a már említett optimálási kritérium meghatározása. Ehhez szükséges, hogy minden $P(t)$ függvényhez — amely természetesen lehetséges fejlődésnek kell hogy megfeleljen — hozzárendeljünk egy u számértéket, amely az illető fejlődés hasznosságát méri. A szocialista társadalom gazdasági alapcéljait tekintve, ez a mennyiség a vizsgált időközben létrehozott fogyasztási alapok összege lesz. Képletben:

$$(7) \quad u(T; P) = \int_0^T q(t) C(t) dt$$

Ebben a képletben az integrál jele alatt szerepel elsősorban a C fogyasztási alap, amely a tanulmányozott fejlődési függvénytől (P) függ. A második mennyiség, a $q(t)$ az úgynevezett súlyfüggvény; ez azt jelenti, hogy a fogyasztási alapnak különböző jelentőséget, hasznosságot tulajdonítunk, éspedig az időben közelebbi fogyasztási alapokat jelentősebbnek tekintjük. A súlyfüggvény formája:

$$(8) \quad q = e^{-\vartheta t} \quad (\vartheta = \gamma + \eta)$$

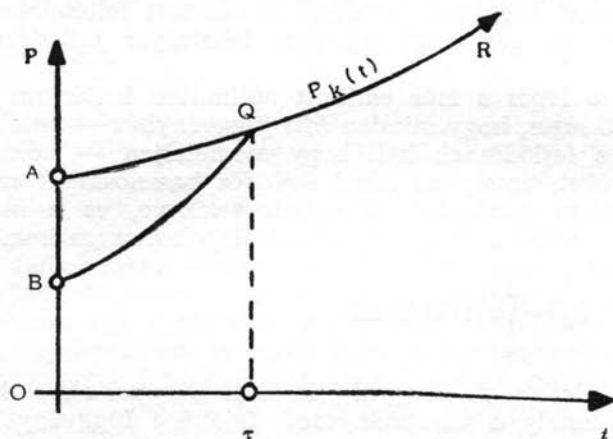
ahol a γ kitevő a (6) képletben is szereplő népesség-növekedési hányad. Ezzel a (7) képletben szereplő fogyasztási alapot egy lakosra vonatkoztatjuk. Az η kitevő a diszkontálási tényező, amely a távolabbi jövedelmek csökkenő értékelését fejezi ki.

A (7) integrál optimálási problémáját több lépésben oldjuk meg. Első lépésként keressük azt a $P(t)$ fejlődési függvényt, amely egy adott $(0, T)$ időközben a (7) integrált maximummá teszi. Erre a problémára a matematikai analízisben az úgynevezett variációs számítás kínál megoldást. Az eredmény a következő: a keresett „optimális” fejlődési függvény az, amely kielégíti a

$$(9) \quad D = \frac{\partial F(P, t)}{\partial P} + \frac{1}{q(t)} \frac{d}{dt} \left(\frac{q(t)}{\lambda(t)} \right) = 0$$

egyenletet. Ez a kifejezés eléggé bonyolultnak látszik, azonban lehetővé teszi, hogy — ha adva vannak az $F(P, t)$, $q(t)$ és $\lambda(t)$ függvények — megállapítsunk egy $P = P_R(t)$ fejlődési függvényt, amelyet a *különleges fejlődés* függvényének nevezünk.

A $P_k(t)$ függvény tehát előírja, hogy bármely adott t időpontban mennyinek kell lennie a termelési állóalaphoz (vagyis a $P_k(t)$ -nek) ahhoz, hogy a gazdasági állapotot optimálisnak tekinthessük. Mi történik azonban, ha a $t=0$, vagyis a kezdeti időpontban, mikor módszerünk alapján meg akarjuk kezdeni a nemzetgazdaság tervezését, az adott P_0 termelési állóalap nem éri el az optimális fejlődés megkívánta állóalap nagyságát, a $P_k(0)$ mennyiséget? Ebben az esetben az elmélet megállapít egy fejlődési görbét, amelynél a $P(0)$ egybeesik az adott P_0 értékkel, és a legrövidebb idő alatt eléri a $P_k(t)$ függvényét. A mellékelt ábra szemléletesen mutatja be a különböző helyzeteket.

Az AQR görbe a különleges fejlődés $P_k(t)$ függvényét ábrázolja. Ez egyúttal az optimális fejlődést is megadja, ha a $t=0$ időpontban érvényes P_0 állóalap nagyságát az A pont (vagyis az OA hosszúság) képviseli. Ha azonban a kezdeti állóalap kisebb, és azt — mondjuk — a B pont képviseli, akkor az optimális fejlődés függvényét két görbe ábrázolja: O, τ időközben a BQ görbe, amelyet az elmélet szintén meghatároz a

$$(10) \quad p(t) C(t) = C_0$$

egyenlet alapján, és a τ időpontnál későbbi t értékekre a már ismert QR görbe: $P=P_k(t)$.

Ahhoz, hogy a függvény konkrét alakját megadhassuk, természetesen ismerni kell a (4) képletben szereplő $V = F(P, t)$ függvény konkrét alakját. Erre a szakirodalomban több javaslat ismeretes. Mi ezekből a legegyszerűbbet fogjuk kiválasztani, és pedig a többektől ajánlott, úgynevezett Cobb—Douglas—Tinbergen típusú függvény³:

$$(11) \quad V = V_0 \left(\frac{P}{P_0} \right)^\alpha e^{\beta t}$$

ahol V_0 a kezdeti időpontban fennálló nemzeti jövedelmet, P_0 a kezdeti termelési állóalapot jelenti, α és β pedig két állandót, melyeket a statisztikai adatokból kell meghatározni. (Az α állandót például az USA-ra nézve, az 1899—1922. adatok alapján, 0,25 értékűnek állapították meg⁴.)

A más szerzőktől javasolt bonyolultabb függvények annyiban térnek el a (11) képlettől, hogy tekintetbe veszik más tényezők befolyását is. Ezek igen hasznosak, amikor a várható nemzeti jövedelem minél pontosabb meghatározásáról van szó, a mi tisztán összehasonlítási céljaink szempontjából azonban, ahogy már említettük, csak fölösleges ballasztot jelentenek.

A (11) képletet használva, a (9) egyenletből megkapjuk a különleges gazdasági fejlődés függvényét, s ebből a fejlődést jellemző mennyiségeket, a P_k , V_k , C_k , és a_k -t. Nem adjuk meg ezeket a képleteket, mert csak fölöslegesen nehezítenék a folyamatos olvasást, s eléggé bonyolultak is, mindössze az alkalmazás céljából legfontosabb mutatót közöljük:

$$(12) \quad a_k = \frac{\alpha}{1-\alpha} \frac{\beta}{\vartheta}$$

amivel kapcsolatban kiemelendő az a tény, hogy a különleges fejlődésnél a felhalozási hányad a állandó, és ez az α , β és $\vartheta = \gamma + \eta$ paramétereiktől függ. (Az ábra BQ ívével jelzett átmeneti függvényénél ez az a hányad nagyobb, mint a_k .)

Ebben az eredményben az α , β , γ és λ állandók az elmúlt évek statisztikai adataiból meghatározhatók (túllépné e tanulmány kereteit, ha az ide vonatkozó számításokra is kitérnénk), nagy hátránya viszont az, hogy szerepel benne az η diszkontálási tényező, amelynek nagyságára nincs objektív kritérium. Ez a tény az egész munkába valami szubjektív elemet, valami önkényességet visz, amely hátrányt a következő gondolatmenettel küszöbölhetjük ki. Mivel az optimalás célja a *fogyasztási alapok növelése*, s a különleges fogyasztási alap is függ az η diszkont tényezőtől, vajon nem lehet-e az η -nak olyan értéket találni, amely a C_k mennyiségnek minden időpontra maximális értéket biztosítana? A válasz igenlő, és az eredmény, a keresett optimális diszkont tényező

$$(13) \quad \eta = \frac{\beta}{1-\alpha} - \gamma$$

Ezzel az értékkel újraszámíthatjuk az optimális fejlődést jellemző mennyiségeket (a képletek nem lesznek egyszerűbbek), és az optimális felhalozási hányad most a következő lesz:

$$(14) \quad a_{opt} = \alpha$$

Befejezésül még néhány kérdést kell megtárgyalnunk, amelyek a bemutatott elmélet gyakorlati felhasználhatóságával függenek össze.

Az első kérdés a következő. A (4) képlet konkrét formájaként a (11) képletet alkalmaztuk, mely természetesen csak közelítőleg helyes leírása a bonyolult gazdasági realitásnak. Ha ezt a közelítést elfogadható mértékűnek tesszük is fel, vajon a belőle származtatott (14) képlet ugyancsak elfogadhatóan közelíti-e meg a valóságot? Az alaposabb matematikai elemzés igenlő választ ad a kérdésre. Nyilvánvaló, hogy ha arra a konklúzióra jutnánk, miszerint a (11) képlet túlságosan eltér a valóságtól, akkor helyette más függvényt kellene használnunk. Ez esetben a (14) eredmény is megváltozik, de ugyanezzel a módszerrel újra meghatározható.

A második kérdés azzal a már tárgyalt problémával függ össze, hogy vajon megengedhető-e egész sor más, a nemzeti jövedelmet befolyásoló tényező elhanyagolása. E tekintetben arra a következtetésre jutottunk, hogy az itt kitűzött cél szempontjából ez az eljárás megengedhető. Mégis vannak bizonyos körülmények, amelyeket a (4) képlet nem vesz számításba — például azt a tényt, hogy a felhalmozási alapok nem öltik azonnal termelőeszközök alakját, s az új termelőeszközök sem működnek azonnal teljes hatásfokkal. A felhalmozási alap felhasználásának kezdetétől a teljes termelési kapacitás eléréséig egy-két, sőt még több év is eltelhet. Ezt a „késési effektust“ a modell nem tartalmazza. Egy másik, hasonló probléma az, hogy az improduktív állóalapok nagysága (sőt a fogyasztási alapé is) befolyásolja a nemzeti jövedelem nagyságát, oly módon, hogy hozzájárul a dolgozók minőségének javításához; azonban ez a hatás is bizonyos késéssel jelentkezik. Mindazonáltal úgy lehet értékelni, hogy ezek a késési effektusok másodlagos jellegűek, és a modell pillanatnyi céljaink szempontjából kellő hűséggel tükrözi a valóságot.

Az utolsó kérdés a következő. Mint megállapítottuk, az optimális fejlődés elején két helyzet léphet fel:

a) $P_0 = P_k(0)$, amikor is a $P = P_k(t)$ függvény határozza meg az optimális fejlődést; és

b) $P_0 < P_k(0)$, amikor egy kezdeti időközben $(0, \tau)$ egy átmeneti fejlődési függvényt kell alkalmaznunk a különlegesen nagyobb felhalmozási hányaddal, míg elérjük a $P_k(t)$ állapotot.

A kérdés ez: miképpen ismerjük fel, hogy vajon az a) helyzetben vagyunk-e vagy a b) helyzetben? A válasz a következő. Legyenek a kezdeti évben P és V ismert mennyiségek, valamint ismertek az α , β , λ állandók is. Ekkor kiszámítjuk a következő mennyiséget:

$$(15) \quad P_{opt} = \frac{\lambda\alpha(1-\alpha)}{\beta} V$$

és összehasonlítjuk az adott P mennyiséggel. Ha $P = P_{opt}$, akkor a (15) képlet adja meg az optimális fejlődés menetét. Ha $P \leq P_{opt}$ (vagyis P kisebb, mint P_{opt}), akkor egyelőre az ábra BQ átmeneti ágán kell mozognunk.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy ha sikerül valamilyen konkrét (4) függvényt meghatározni, amely a gazdasági realitást kellő hűséggel tükrözi, akkor az itt előadott elmélet megteremti a gyakorlati alkalmazhatóság alapjait azáltal, hogy minden évben elég jó közelítéssel meghatározhatóvá teszi a jövedelem legelőnyösebb felosztását felhalmozási és fogyasztási alapra — vagyis segítséget nyújt ahhoz, hogy a bevezetődően említett döntéssorozatot a lehető legelőnyösebbre alakíthassuk.

*

Az elmondottakból, valamint az alkalmazástól esetleg várható eredményektől függetlenül ez a tanulmány — a nem szakember olvasó szempontjából — egyúttal illusztrációja lehet annak az ismert ténynek, hogy a matematikai módszerek alkalmazása a legkülönbébb tudományágakban mindinkább teret hódít. Ez nemcsak a természettudományokra érvé-

nyes, hanem a humaniorákra is (elég talán, ha csak Solomon Marcus *Poetica matematică* című, nemrég megjelent értékes könyvére utalunk). A gazdaságtudományban szintén egyre több olyan munka jelenik meg hazánkban is, amelyek a közgazdasági kérdéseknek nemcsak a minőségi oldalát, hanem a mennyiségi kapcsolatokat is vizsgálják. Egészen biztos, hogy ezek az új kutatási módszerek még sok új, jelentős eredménnyel fognak szolgálni.

Németi László

IRODALOM

1. Németi L.: *Metodele analizei matematice în planificarea socialistă. Studii și cercetări de matematică*, Cluj, VIII. (1957), 369—390.
2. Németi L.: *Asupra tratării matematice a unor probleme de planificare a dezvoltării macroeconomice socialiste. Studii și cercetări matematice*, București, 16 (1964), 1281—1293.
3. Andorka R. és mások: *Dinamikus népgazdasági modellek*. Budapest, 1967.
4. Lemnij, I.: *Considerațiuni teoretice pe marginea unor modele de creștere care țin seamă de progresul tehnic în socialism. (A Teorii și modele ale creșterii economice în socialism című kötetben. București, 1970.)*

Kabán József fotója

„Nos, értik, akik értik”

Farkas Árpád nem az a fajta költő, aki „felfedez”. Ellenkezőleg, sokakkal közös élményeit mondja, s megértése annyiban és addig lehetséges, amennyiben s ameddig azonosítani tudjuk saját élményeinket, tapasztalatainkat, gondolatainkat az övével. Ez az összes tapasztalatok felelevenítését és (a hasonítás szándéka folytán) felülvizsgálatát kívánja — s ilyen értelemben Farkas „meggondolkodtat”, „felráz”, önmagunk keresésére és megismerésére készítet. Az azonosulás kényszere és lehetősége teszi, hogy Farkas „közéleti” költő („megszóltaltat”, „kimond”), s az élmények, sőt vágyak „demokráciája”, közössége okán lehetne nevezni „népköltőnek” is — ahogyan azt tették.

A közös élmény térben és időben jól meghatározott, s mindazt, amit nem fedezünk fel magunkban, ahol tapasztalataink elégtelenek vagy mások, s nem fedhetik az övét, ezt a be nem fogható területet érezzük újnak; s író—olvasó viszonylatban új is. Az olvasó tehát felfedez.

A költő fogalmához nemcsak az egyedit, de az individuálist, sőt egyre inkább a különöst is társítjuk. (Régi dolog, hogy hasonlítani, azonosulni nezehebb, mint különbözni.) Farkast sem külön útjai és különösségei teszik egyedivé, költővé, hanem a maga tágabb (nagyobb), azonosítással be nem fogható személyisége, mely éppen emiatt az eszmény és az eszményi megérezése által jelentkezik az olvasóban. Farkas teljes magát adja a versben, s ezért egyben (akaratlanul is) példa. Ilyen értelemben mondható rá, hogy „alkatában költő”, s így nyeri vissza Farkas esetében a költő az „elől-járó” (sőt, többet érző, tudó) szerepét, lesz tehát „a kor lelkiismerete”, vagyis Farkas úgy költő, ahogy a romantikusok óta a költőt elképzeljük.

Farkas „világa” ha nem is szűk, de határolt (sőt elhatárolt), s ez is mintha azt mutatná, hogy bizonyos célnak rendeli alá a költészetet. Ha ugyanis közvetlenül sors- és kortársaihoz akar szólni, csak közös dolgaikból, szavaikból meríthet, bár ez eleve arra kényszeríti, hogy bizonyos területekről, ún. „költői szabadságokról” lemondjon. Farkas (költői) szolgálatvállalása ezen a ponton tiszteletre méltó — éppen költőileg.

Farkas viszont — akárcsak nemzedéktársai — sokszor használ történelmi anyagot a versépitkezésben. Ez nála egyfelől a térben és időben elhatárolt közös élmény tágitása, másfelől költői szóhasználat kérdése.

Lássuk előbb az elsőt.

Általában a „jelenhez szólani” jelszóval az időbeni megfelelések keresése tulajdonképpen a történelem szűkítését (bizonyos fajta utilitarista szemléletét) je-

lenti, hiszen vagy „régí dicsőségünk, hol késel az éji homályban“-szerű idézés, vagy példaállítás, s csak annyiban érdekes és értékes minden, ami múlt, amennyiben a jelen metaforája. Farkas azonban csak a történelmi fogalmat használja, s így ugyanazt a részleges azonosulást végzi el a történelemmel, amit az olvasó a Farkas-verssel: ami az anyagban több a most-nál, az adott vers építkezési anyagánál, az külön súlyt, ízt, árnyalatot ad. Ha pedig „közelebb menne“, „inkább tisztelben tartaná“ a történelmi anyagot, az azonosíthatatlan rész (a versen belül) jóval egyértelműbb, tehát szűkebb, ha szabad így mondani: „jelenidejűbb“ lenne. Ezért nincs szüksége „adalékra“, konkrét tényre, csak a fogalomra.

Másfelől (s ebben a miértről is szó esik) így is lehetne magyarázni mindezt:

Farkas olyan írónemzedékhez tartozik, mely indulásakor nemegyszer többre becsülte az etikai, „tartásbeli“ érdemeket az esztétikaiaknál — gyakran talán össze is tévesztette a kettőt —, sőt az etikát a művészet legfőbb elbírálási kritériumává emelte. Céljai így alakították — sőt szentesítették — eszközeit, szavait. Van egy ún. „nemzedéki szóhasználat“ is. Hogy a történelmi anyagnál maradjunk (s történelem a jelen is), ez ebben az esetben azt jelenti, hogy bizonyos történelmi személyiségeket, tényeket stb. stb. csak egy bizonyos értelemben és hasonlóan értékelték — tulajdonképpen kódoltak is —, a vers szintjén pedig ez a fogalom-és képrendszer hasonlóságát okozta. Farkas esetében a kör szerencsésen tovább tárgult: nemzedéktől népig. Így lesz egy nemzedék érdeme egyéni erényévé, „csak azért“, mert ő „jól csinálja“.

Farkasnál a történelem egészen más funkcióval kerül a versbe, mint teszem azt Lászlóffy Aladárnál, aki egyfajta szimultaneitást akar megvalósítani az időben, a történelem tehát a modern ember teljességének és nem a folytonosságnak a kérdése. Farkasnál ez is, az is. Egy bizonyos értelemben és értelmezésben használja a fogalmakat, ez igaz, de csak a fogalmakat használja, úgy, mint bármely mást. (Szavaink is ilyen történelmi múltban, folyamatban alakultak ki, s ez Farkas költői nyelvében valamiképpen mindig érzik is.)

Vagyis mindaz, ami „volt, elmúlt“, nem(csak) példa nála (sok társánál ez a visszafelé-azonosulás, hasonítás tűnik anakronisztikusnak), még csak nem is arra jó csupán, hogy mint a jéghegy stabilitását a víz alatti része, a történelem is a jelen súlyát és biztonságát biztosítsa. De Farkasnál nem is feltétlenül teljességre törekvés a történelem idézése (nincs is meg benne például Lászlóffy „annektáló“ mohósága), pusztán tágítás, saját világának fogalmi szélesítése, mintha csak azért, hogy az olvasók (inkább sors- és kortársak) azonosulása számára nagyobb felületet biztosítson. Vagyis: eszköz. S ez a tágítás — mivel közös fogalmakat vagy az idő folyamán „fogalomná lett“ adatokat használ — az olvasóval cinkosságban: mélyítés is. Farkas azt mondja: „Nos, értik, akik értik.“

Meggyőződésem, hogy Farkas valamikor, egy régebbi korban így mondta volna: „A nép, az istenadta nép...“ — és tessék elgondolkozni az árnyalatokon.

Egy interjújában maga a költő zárójelbe tette egyik indulatos kiszólását: igen, a nép, arról van szó... Van valami alapja az indulatos igazolásnak is. Mert — hogy megint bizonyos szóhasználatra hivatkozzam — a „nép“ megnevezést is sokszor a „nagy szavak“ közé soroljuk, és kerüljük. Valahogy talán anakronisztikusnak vagy fellengzősnek tűnik a költőről és a népről beszélni (legfennebb elhalt zseniknek és biztos klasszikusoknak tartjuk fenn ezeket a meghatározásokat), mint ahogy anakronisztikusnak tűnne talán, ha az „Egyenlőség, Testvériség, Szabadság“ jelszót íránk egy zászlóra. Pedig most is erről van szó. A jelszavak közhelyek lesznek ugyan, de bizonyos helyzetekben minden jelszó reveláció lehet. A helyzetet pedig Farkas teremti meg magának.

(Itt lesz döntő tényező a „lírai hitel“, s ezen a ponton kell a Farkas-versekhez mint műalkotáshoz és formához közelíteni.)

S ne féljünk a közhelyektől, mert igazak: Farkas versei „felráznak“, „ébresztenek“, „ostoroznak“, „féltenek“.

Milyen rég is nem írtuk ezt versekről!

Farkasnak sikerült saját, összetéveszthetetlen költői nyelvet kialakítania. Értékelteli lehetne ennek képességét, szigorát stb. stb., ami azonban véleményem szerint lényegesebb ennél, az e költői nyelv zártsága.

Nemcsak arról van szó, hogy bizonyos kifejezéseket, szerkezeteket szinte már babonásan kerül, hiszen egy költői nyelv ereje nem szókincsének nagyságától függ, hanem inkább attól, hogy mennyire sikerül külön rendszerré szerveződnie; Farkasnál pedig éppenséggel minden a „helyén van“, magyarul: pontos. Arról már előbb szoltam, hogy nála a fogalmaknak, szavaknak története, saját rendszerén belül szabályai és meghatározott társítási lehetőségei, hangulati holdudvarai vannak.

A bűvös, babonás zártság azonban arra indít, hogy azt higgyem, a külön költői nyelv kialakítása Farkasnál több, mint ennyi; az egyetlen eszköz arra, hogy a költő mindenkori „külön-levését“ — ha úgy tetszik: magányát — megalkossa. Sőt, mintha Farkas költői öntudata nyelvi tudat kérdése lenne. Ennek a költői nyelvnek a megértése bármikor lehetséges — a költő elérhető, felfedezhető tehát —, de biztonságot, védelmet is ad neki (akár illúziókat), s ki is zárja őt. Milyen másként hangzik, ha így figyeljük, a „Nos, értik, akik értik.“

Az úton, a gyúródó tömegben nagy, nehéz üveglapot visz egy ember. Meszsziről talán nem is látszik az üveglap, csak a görcsös, ölelő, erőlködő mozdulat. Szép az is.

A költő útja is ilyen.

Ki terhet visz, mindig egyedül van. Védenie, óvnia kell magát mindenkitől, pedig mindenki számára akar ablakot. Szép kín ez: törékenyen, állandó életveszélyben élni az emberek között.

Ez jutott eszembe Farkas Árpád Jegenyekör* című verseskönyvéről, melyet lassan legkedvesebb könyveim között tartok számon.

CSIKI LÁSZLÓ

* Farkas Árpád: Jegenyekör. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1971.

A szatmári holdutas

Panek Zoltán minden bizonnyal egyike az első szatmáriaknak, akik utazás céljából megnézték maguknak a Holdat. S ha a Holdra személyesen még ő sem jutott el, vágyai magasából most másképp látja azt, ami körülveszi, a tájat, az embereket, mindannyiunk külön kis Szatmárját.

Mit csinál az ember, ha kipuuszult belőle a szent örültség? Panek Zoltán — ezt kevesen tudják — lírikusnak indult, és lila szonettekkel ültette be a termékeny szatmári kerteket. Barátai — a világ összes szatmárijja — úgy képzelték, hogy a prózában való megtérése nem is olyan komoly dolog, és Panek, előbb vagy utóbb, mégis eljut a költészet matematikájáig: a számok logikájának megfelelő lírai képekből épít majd letrát a Hold felé.

Am ő egyszerre csak lenyelte önmagát, és olyan írótt állított elő a maradékból, aki a világ tárgyiaságából kipárolván a szubjektumot, saját lírai énjének tárgyi maradványait, szent örültségének tárgyakká változtatott töredékeit rajzolta hosszú leírásokban. Volt benne valami lappangó szomorúság; mintha ezt sugallta volna: ez is én vagyok, ez is én vagyok, csak nem az igazi. Gyászolta magából az „örülte”, de férfiasan, könnyek nélkül. A tárgyak, amelyeket leírt, az emberi viszonyok, amelyeket ábrázolt, valamilyen bizonytalanságban szenvedtek: elvesztek a körvonalak, s minél jobban kívánt látni az író, annál inkább egybemosódott számára a világ.

Persze az írótt nem könnyű legyőzni, még akkor sem, ha elszánt önjártásba kezd, és dühösen pusztítja saját alkatát. Panek, a Holdra kacsintó Panek, mondatszerkesztéssel védekezett önmaga ellen: hosszú, boltíves képzett mondatokba kényszerítette a világot, mondatainak lejtésével sugallta, hogy a végtelen világban milyen tehetetlen a piciny emberke. Am ezekből a mondatokból kiszorult az élet, bármennyire is az életet szolgálta a téma és a szerkezet. A szavak rontották le egymást, a mondat kedvéért. Így nyelvileg hihetetlenül furcsa, de mégis igen érdekes helyzet alakult ki: irodalmunk egyik legjobb stilisztája, akinek szinte minden mondatát nyelvtanórákon lehetne elemezni, mondatszerkesztését a szavak értékének elmosásával a témával ellentétes hangulat hordozására kényszerítette.

Készült tehát a Nagy Mű, a létra már feszesen állt, szilárdan, de talán éppen szilárdsága miatt sem mert tovább haladni rajta az író: úgy tűnt, hogy rugalmasság nélkül, szubjektivitásának gyakran csalékony, de mégis hajlékonya tevő hozzáadása nélkül, a létra nem bírja majd azokat, akik felfelé haladván majd egyszer — ha eljutnak egyáltalán oda — a Holdon kívánják arcukat, igazi és halhatatlan vonásaikat megpillantani. Megállt hát az író, és körülnézett.

Mit lát az ember, ha szemébe villan a világ? Nyilván látja és tudja saját szemének emberi terheit. Ha gyenge, akkor elborzad, és abbahagyja a nézelődést. Az erősebbek sorsa más: ők látni

TEKA

VIORICA MOISUC: Diplomatia României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940. — Igényes monográfia a román diplomáciátörténet — a források, az okmányok közzététele után — mostanában alaposabban megismerhető időszakáról. Az ország külpolitikája céljainak, eszközeinek, módszereinek és objektív lehetőségeinek átgondolt szempontok szerinti következetes ismertetése és elemzése során a hatalmas információmennyiség bizonyító erejűvé halmozásának szándéka mindvégig a szakirodalom szintjén érvényesül a két nagy részre tagolt műben: *A revizionizmussal és a hitlerista agresszivitással szembeni ellenállás kérdése a román diplomácia taktikájában a második világháború előestéjén; A semlegesség. Románia politikai elszigetelődésének folyamata és a területi status quo fenntartásának problémája az 1939 szeptemberétől 1940 májusáig terjedő időszakban.* (Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971.)

DÁVID GYULA: Jókai. — Az új borítólappal megjelenő kismonográfia-sorozat első kötete. Az alcímnek megfelelően (*Emberek, tájak, élmények Jókai erdélyi tárgyú műveiben*) a szerző nem leltározza Jókai erdélyi vonatkozású műveit, hanem elsősorban azt vizsgálja: mit kapott a romantikus író témában, ihletben, mondanivalóban Erdélytől; mennyiben járult hozzá az erdélyi közös múlt, a közös eszmék megértéséhez — megértéséhez. Dávid Gyula tud újat hozni a korábbi Jókai-ku-tatáshoz képest. Egyrészt le-szűkíti vizsgálódási körét azzal, hogy nem tér ki közismert regények elemzésére, életrajzi adatokra. Másrészt a témakörbe tartozó műveket pontos adatolással helyezi bele a kor irodalmának áramába és kap-

TEKA

csolja össze — saját kutatásai alapján — a biográfiai adatok erdélyi vonatkozásaival. Megismertet Jókai valóságos erdélyi útjaival, majd ezek hatásával történelemszemléletének alakulására. Mélyrehatóan vizsgálja az író humanista viszonyulását az együttélő nemzethez. Gazdag jegyzetanyag, szemléletes grafikonok és megfelelően összeválogatott képanyag teszik teljessé a kismonográfiát. (Dacia, 1971.)

JEAN PIAGET: Biologie și cunoașterea. — Intelligenciánknak, e „legérdemesebb“ agytevékenységünknek alapos ismerete nem illeszthető be mereven egyetlen szaktudomány rendszerébe sem: határeset, melynek végső megfogalmazásához több tudományág járul majd hozzá. Ebben az interdiszciplináris együttműködésben azonban vitathatatlan a pszichológia és a biológia vezető szerepe. Piaget, az előbbi tudomány egyik legjelentősebb kortárs-egyénisége, könyvében számba veszi a biológia hozzájárulását a probléma tisztázásához, és megkísérli a közvetítést a szélsőséges álláspontok: a környezeti hatások kizárólagos jelentőségét hangsúlyozó és az öröklődést mint meghatározó ténytet elötérbe állító felfogások közt. A gazdag problematikát felölelő esszégyűjtemény az említett tudományágak művelőin kívül a filozófusok, matematikusok, különféle szakképesítésű pedagógusok számára is hasznos, gondolatébresztő megállapításokat rejt magában. (Dacia, 1971.)

BALOGH EDGÁR: Intelmek. — István király *Intelmeitől* Kőlcsey *Parainesiséig* s az újabb — ha műfajilag nem is ilyen vegytiszta — példákig a magyar irodalomnak ugyancsak megvannak e téren a maga klasszikus hagyományai, amelyekre Balogh Edgár hivatkozik is. Mégsem nevezhet-

akarnak. S írónk is látni akar: új kötete* a látvány befogadásán túl a látvány paneki látásának bizonyossága. „Ilyenek vagyunk“, mert „ilyeneknek látom magunkat“ — sugallja olvasóinak ő, aki saját építményének recsegéséből jött rá az emberi zajok természetére: a Mű mindig kudarc, a Mű eltemeti az embereket, ugyanis véglegessé teszi őket. Inkább a kudarcot kell vállalni, a vereségekből épülő szép és gyegyetlen emberi sorsokat.

A kudarcot önmaguknak bevalló emberek — vagyis nem éppen szokványos emberek — Panek hősei. Mindenben szokványosak különben: az átlagból sem hivatalukkal, sem szellemükkel, még csak különös testi szépségükkel sem emelkednek ki. Olyanok, amilyenek az emberek. Vágyaik nemkülönben. A kamaszok elteltével már nem álmodoznak, nem gyönyörködnek önmagukban felnőtten, és nem meláznak az elmúlásról az öregség küszöbén. Nem „igazi“ hősök, de mivel van bennük valamilyen hajlam az őszinte önvizsgálatra, mégsem átlagemberek.

Hajlamosak egyfajta belső monológra, de ezt nem viszik túlzásba: nincs idejük rá. Társadalmi lényként nyakig ülnek a munkában, a cselekvések eredményeit — vagy eredménytelenségét — újabb cselekvéseken mérik. Még a különben szükségyszerű kudarc sem mérce itt, hiszen élni kell, s aki él, annak többnyire vállalnia kell; az életet kell vállalnia.

Ezért ezek az emberek nem vonnak le végletes következtetéseket: önvizsgálatuk nem idézi fel a szakítások megalázó mámorát. Kevésbé valószínű, hogy titkon, az éjszakák tisztaságában a Bastille felé rohannának, vagy szöszékről hirdetnék az emberség igéjét. Kimúltott belőlük az általánosság szférája, mint ahogy kimúltak ők is ebből a szférából. Nem szenvednek jobban, mint mások, nem örülnek jobban, mint mások, pontosan olyanok, mint mások.

Mit tesz a magánember, ha társadalmiságát elveszti? Panek hősei egyszerű, emberi gesztusokkal tiltakoznak; hívják a többi embert. Ettől még nem lesznek túl saját kis tudathasadásukon, de legalább képesek lesznek azt elviselni. Hívják az embereket, beszélgetnek velük, látják bennük azt, ami olyan mélyen összekapcsolja mindannyiukat: „Szervusztok, utánam jövök. Én már mindenkit letegezhetek“ — mondja emlékiratában az elsőkönyves író (*Halálom esetén felbontandó*), pedig tudja, hogy nincs hatalma az emberek fölött, maga fölött sincs, és általában senki sem született arra, hogy hatalma legyen, vagy elviselje a hatalmat.

Hívja hát a többi embert, ám csak szolidaritásukban bízhat, emberi együttérzésükben: „Az ember nem azért született, hogy a másikat cserbenhagyja. De azért sem, hogy a torkát elvágják, ha ebben a megismételhetetlen életében véletlenül hamisan füttyöl valamit“ (*A Toselli szerenád*). Mire született akkor az ember; mi végre is vagyunk a világon? Erre a kérdésre csak a szolidaritásban kereshetünk választ: a filozófiai traktátusokban is ott lobog a

* Panek Zoltán: *Hiúzszermet fogok viselni*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1971.

szolidaritás melege, hogyné élne a keresés vágya Panek hőseiben, akik oly keveset tudnak az elvont dolgokról, és mindennapi kenyérükben találják életük értelmét? A kenyérben: abban, ami a közösségi élmény vágyának, a szolidaritásnak mindenki számára érthető szimbóluma. Kenyérre születünk: jogunk van önmagunkra és a többi emberre is.

Még a szexualitásban alámerülő ember is ki akar törni a magánember szférájából. A *Levéltitok* című novella postáshőse bűnösségének kulcsa nem is annyira az emberek levelének felnyitása, mint inkább az a tisztátalanság, amely a postásból, az emberek konyhatitkainak ismerőjéből csupán szeretkezésre alkalmas lényt formált. Ez az írás — úgy tűnik — Panek kötetének egyik kulcsdarabja: ha a kisközösség szeretetszférájából kiszakad, ha magánemberi vonatkozásaiban végleg elmerül, akkor a paneki hős azt veszíti el, ami különben egyik, ha nem éppen egyetlen meghatározó vonása: lehetőségét a szolidaritásra.

Nem lehet büntetlenül leélni az életet, ha az evés és szeretkezés válik meghatározó emberi vonásunkká: tenni kell valamit, ami egyéni arcot kölcsönöz a biológiában alámerülőeknek; tenni kell valamit, ami méltó a szolidaritásra. „Most már sietett — írja a *Villamosszékben* —, nehogy valamiért meggondolja magát. Mielőtt azonban kilépett volna a kapun, a kilincs után nyúló keze beleakadt a postaládába. Valaki nyitva felejtette bádögfedelét — gyöngéd mozdulattal lezárta.”

Panek hősei, szemérmesen ugyan, de mélyen sóvárognak a szeretet után. Ez meghatározza gondolkodásuk módját és gyakran cselekvéseiket is. Jogok és köteleességek a szeretet mércéjén mérettetnek meg: hijával találhatik mindaz, ami az emberségnek ezt a menedékét sértené. Egy ügyész így filozofál — persze ez is belső monológ — *A történelem bakancsai* című novellában: „Nem hibáimhoz ragaszkodom, hanem ahhoz, hogy hibákat követhessek el.” Senkinek sincs joga bántani bennünket, ahogy erre nekünk sincs jogunk, nincs jogunk engedményt tenni az emberség rovására: „Nem az ellentétek feszülését, nem a harcot, hanem a kölcsönös engedmények árán, a kölcsönös engedmények talaján kierőszakolt harmóniát nehezebb elviselni.”

Kitérő. Panek költői világa egyre jobban kapcsolódik az átlagemberi magatartás mögött rejtőző lelki igényekhez. Valósággal beférkőzik hőseinek lelki mechanizmusaiba, hogy közelebbről figyelhesse reakcióikat. Műfajuk szerint írásai ezért nem klasszikusan tiszták, mint ahogy a lelki rezdülések az excitáció és az inhibíció pólusai között folyamatok is; időben lejátszódó, megszakadó és újrakezdődő folyamatok. A novella és az elbeszélés az író műfaja, ám gyakran a kettő együttesen.

Fő írói eszköze, amint többször is említettük már, a belső monológ, amelynek technikája az asszociáció. Panek asszociációi, szemben e technika legtöbb alkalmazásával, nem az időtlenné tevés módja, hanem a jelenlét megidézése. Íme egy példa: „Könnyű ruhában megyek, de nem üres szívvel közeledek. Láthatod a kedvemről. Csöndes a ked-

jük a könyvet egyértelműen e sor legújabb tagjának, hiszen a szerző „betájoló“-jának már első mondatában kijelenti: „Vitairatnak szántam ezt a kis könyvet olyan helyzetben, amikor nagyon magányosnak éreztem magamat az értelmiség köreiben.” Noha minden gondolatával a fiatalokhoz, „fiához” szól, „atyai óvatossággal” intve őket helyes eligazodásra a mai élet bonyolult problémáiban, ellettmondásában, határhelyzeteiben, valóban inkább publicisztikai összefoglalását kapjuk Balogh Edgár utóbbi évekbeli polémiáinak. Feltűnnek ugyan e könyvben is ifjúkori harcainak szép emlékei, melyek a *Hét próba* Sarlóra-emlékezésének gondolati-irodalomtörténeti súlyt adtak, előtérbe azonban a hatvanas évek szerkesztőjének, publicistájának élményei, vívódásai, reményei, elégedetlenségei, feloldás-kísérletei kerülnek. Ha nem is műfaji remeklésként, de egy életszakasz jellemzőjeként az *Intelmek* szintén dokumentumnak tekinthető Balogh Edgár irodalomtörténetileg mérendő pályáján. (*Kriterion*, 1972.)

Modern fizikai kisenciklopédia.

— A könyv szerzőinek sikerült a fizika eddigi eredményeit oly tömören összefoglalniuk és rendszerezniük, hogy hozzásegítik az olvasót egy egységes és korszerű fizikai szemléletmód kialakulásához. Nemcsak pusztán részismeretek halmozatát közlik, hanem elsősorban a fizikát egységesítő elvek ismertetésére töreksenek, a részletpkérdésekkel ezeket ilusztrálják. Sok olyan problémakört megismerhetünk, amellyel a népszerűsítő irodalomban eddig nem találkoztunk. A mű első része a fizika elvi alapjainak, a második rész pedig az anyagszerkezetről szerzett eddigi ismereteknek átfogó szintézise. A több mint harminc lapnyi tárgy-

TEKA

mutató nagy segítséget nyújt az érdekelt olvasók gyors eligazításában. (*Gondolat, 1971.*)

Az ősi magyar hitvilág. — A magyar néprajz klasszikusai című sorozat első könyve a magyar néprajztudomány néhány jeles úttörőjének tanulmányát tartalmazza, melyek központi témája a régi magyarok hitvilága, de a szerzők figyelmé ezenkívül a népi kultúra legkülönbözőbb kérdéseire kiterjed. Tájékoztató a tudományág születéséről, a módszerek kikristályosodásáról, a múlt század végéig keletkezett, számottevőbb elméletekről. A Diószegi Vilmos szerkesztette kötetben találkozunk a XVIII. és a XIX. századi kiemelkedő néprajzkutatók nevével, mint Cornides Dániel, Horváth János, Kállay Ferenc, Ipolyi Arnold, Csengery Antal, Kálmány Lajos, Kandra Kabos. Néprajzi vonatkozások mellett a tanulmányok képet adnak a kor általános tudományos színvonaláról, s így ebben a vonatkozásban is érdekes dokumentumoknak tekinthetők. (*Gondolat, 1971.*)

ANA BLANDIANA: Homokóra. — A kortárs román költészet egyik nagyon tehetséges, érzékeny, finom tollú lírikusa Ana Blandiana. Most megjelent verseivel — ötven vers, Hervay Gizella igényes fordításában — még gazdagabbá, árnyaltabbá válik a róla alkotott képünk. A költő megpróbálja megteremteni — hitével, szavaival — azt a közérzetet, amelyben a létezés csodája kívívirul bennünk. „Csupán“ a megszokottság ellen szól, „csupán“ visszafordítja-szembeállítja kimondott és távolodó szavaikat, hogy esetleg változtassunk rajtuk, tegyük őket szebbé, melegebbé, élőbbé, hogy összhangba kerüljenek tetteinkkel, önmagunkkal. A költő mindenki életéért felelős, ez Blandiana költői hitvallása. Őszintén és véglegesen.

vem, minden kedvem a tekintetembe szaladt össze, kutató lézersugárrá, kikercsni azt a szeletet a körülölelő tájból, amelyet én még nem öleltem eléggé magamhoz. Bal fülem mögé tűztem a napot, északnak húzok, mint a visszatérő madarak. Fülem mögé tűztem a napot, mint valami vidám napraforgóvirágot. Most csak az enyém, én viszem magammal, égeti a vállam — de ennyi szenvedést el kell viselnem annak, aki világitani akar; önmagának és el a hegyekig, mindenkinék, akiket most nem is látok“ (*Zápor mögött hegyek*).

A képzetársítás egyértelműen a jelen idő ábrázolását szolgálja, ebben van minden erőssége, de ebben van problematikussága is. Kénytelen ugyanis kívülről vinni valamit a dolgokba, és ezt a dolgok nem mindig viselik el. Persze, a pszichikai folyamatok lazasága látszólagos; ábrázolásuk sem maradhat törvényektől mentes. E törvény szuverén ura az író: kérdés, hogy az, amit ábrázol, képes-e a törvény szerint élni. Valószínűtlen, hogy Panek hősei alkalmasak volnának valamilyen szigorúbb lelki parancsnak engedelmeskedni. Sajátságuk ugyanis a lazaság és a tehetetlen vágy, hogy önmaguk fölé emelkedjenek.

Mit tegyen az író, ha fél a szeretet hazugságaitól? „Panek úr“ megnézte magának a Holdat, azután körültekintett: meglátta most azt is, amit eddig nem tudott. Felrakta hiúzszezeit, mint a valahavolt urak a monoklijukat, és észrevette, hogy az emberek már mindannyian a Hold felé kacsingatnak. De sokan nagyon szégyellik. Most „Panek úr“ levette a hiúzszezeit, és egyszerű monoklit rakott fel, ahogy ez a mai proletárokhoz illik. Furcsa dolgot látott: emberek, akik azelőtt — saját hiúzszezeitel látta! — holdutasnak készülődtek, egyszerűen csak holdkórosok; „Panek úr“ elszégyellte magát: túl sok szeretetet csurgatott hőseibe, bosszút áll tehát magán, önmagához méltó bosszút: groteszket ír önmagáról, hőseiről, mindmegannyi holdbaktinktől (*Jövendőmondó novellák, Csillagpor, Reggeli torna stb.*).

Így születnek meg a lila szonettek hajdani melegágyában azok a gyönyörű fej káposzták, amelyekre minden szatmári ember büszke lehet. Ahogy büszkéek rá azok az ebek is, akiket Páskándi szabadított gyermekkorunk virágzó kertjeire.

Bretter György

A világ nyelvei egy XVIII. századi műben

A XVI. században, a könyvnyomtatás elterjedésének idején kezdett nagyobb érdeklődés mutatkozni a világ nyelvei iránt. A könyvnyomtatás lehetővé tette a latin mellett a nemzeti nyelvű munkák elterjedését, sűrűbbé vált a nemzetközi érintkezés, az egyetemeken tanuló diákság egymás nyelvét is meg akarta tanulni, és a felfedezésekkel új

TÉKA

világok, új népek élete nyílt meg a tudományos érdeklődés számára. A nyelvtanulás szorosan összekapcsolódott a gyakorlati élet feladataival, amint azt már Apóczai Csere János hangsúlyozta. A különböző nyelvek bemutatására és összehasonlítására számos tudós a Miatyánk szövegét tartotta a legalkalmasabbnak. A XVI. század kiváló tudósa, Conrad Gessner *Mithridates, sive de differentias linguarum... quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt* (Tiguri, 1555) című tanulmányában már 22 nyelven közölte a Miatyánkot, és emellett megkísérelte a különböző nyelvek szavainak az összehasonlítását is. A kor tudósaira még az egyetemes érdeklődés jellemző, maga Gessner (1516—1565) elsősorban mint botanikus és zoológus ismeretes, de nyelvészeti és bibliográfiai tanulmányokat is végzett.

Gessner idejében jelent meg Calepinus híres többnyelvű szótára, amelynek különösen a baseli és lyoni kiadása (1585) érdekelt minket, mert a tíz nyelv között a magyar nyelv is szerepel benne. Ezek a szótárak megkönnyítették a nyelvtanulást, és alkalmat adtak a nyelvek összehasonlítására is. Gessner után Hieronymus Megiserus mintegy negyven nyelv szavait gyűjtötte össze soknyelvű szótárában (*Thesaurus polyglottus*. Francoforti ad Moenum, 1603), Georg Pistorius negyven (Olmütz, 1621), Jean Gramaye (1589—1635) belga történész pedig száz Miatyánk-szöveget gyűjtött össze és adott ki. Mindezeknél jelentősebb azonban John Chamberlayne angol történész (1666—1724) Londonban 1700-ban megjelent munkája, ez ugyanis százötvenkét nyelven közölte a Miatyánk szövegét az eredeti irással és a nyelvek eredetére vonatkozó tanulmánnyal együtt (*Oratio dominica in diversis omnium fere gentium linguas — 152 — versa cum diss. de linguarum origine*).

Az ilyen jellegű művek arra készítették a nyelvészeket, hogy a nyelvek eredetével és összehasonlításával is foglalkozzanak. Különböző ködös elméletek születtek meg a nyelvek közös héber eredetéről, szétválásáról, a nyelvek további alakulásáról és rokonságáról. A nyelvek bibliai eredete mellett a XVII. században feltűnik a római eredetre való hivatkozás is. Ennek bizonyítására szintén felhasználták a Miatyánk szövegét. Így például Ion Muşlea *Un Tatăl nostru necunoscut* című tanulmányának tanúsága szerint (*Dacoromania*, Cluj, 1927) egy XVIII. századi német munkában (Christophor Hartknoch: *Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien...* Leipzig, 1694) egy egészen különös elméletre bukkant. Hartknoch a poroszok római eredetének elméletét hirdette, szerinte ugyanis a poroszok Valachián keresztül jutottak Poroszországba. Hogy a *valach* nyelv alapján latin jellegű, erre példának bemutatta a román Miatyánkot. Muşlea megállapítása szerint az itt közölt Miatyánknak (*Tatul nostre, csine gyesch in csere...*) erdélyi eredetű a helyesírása, de hogy ki írta le, nem tudjuk. Hozzátehetjük még azt is, hogy ezen a szövegen erősen látszik a magyar helyesírás hatása. Ion Muşlea szerint a román Miatyánk szövege 1684-ben került be egy olyan külföldi munkába, amely a

— E mélyről fakadó ember-ségből, költői világa szigorú rendjéből egy nagyon rokon-szenves alkotó művészi gazdagsága tárul elénk. (*Kriterion*, 1971.)

ANEMONE LATZINA: Was man heute so dichten kann. — A Bukarestben élő fiatal költőnő első kötetéről megjelenése után azonnal elismerő hangon írt a kritika. A *Neue Literatur* és más hazai német újságokban elszórtan napvilágot látott versek így összegyűjtve határozott arcélű költőt mutatnak be: fő erénye a világot lírai fókuszba tömörítő szintetikus látás (Traurigsein, Paul Celan — eine Biographie) és a maiságot tükröző, közvetlen-egyszerű előadásmód (Es tut gut, Am Morgen, Schlussfolgerung). A romániai magyar költők fordítójaként is ismert Anemone Latzina kötetének egyes darabjait a magyar verskedvelők hazai lapjainkban olvashatták az utóbbi években. (*Dacia*, 1971.)

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: A kis herceg. — Ismét az üdítő, nosztalgias Kis herceg, kedves ismerősünk, akivel mindig szívesen találkozunk, valahányszor kényszerleszállást kell végeznünk valamely sivatagba. Józán és fantasztikus Kis hercegünk filozófiáját újabban ugyan lebecsülik, mert minduntalan összetévesztjük az elefántot nyelt óriáskigyót egy kalappal. Első bolgárközi utazónk, a Kis herceg bizony nem téveszt össze semmit semmivel, mert nincsenek előítéletei, s ez nem csekélység manapság, amikor egyre több dolgot kell megjegyeznünk és megkülönböztetnünk, hogy eligazodhassunk a világban. (*Kriterion*, 1971.)

GUY DE MAUPASSANT: Az ember szíve. — Utolsó, kevésbé ismert regényében az író kora társadalmának legfelső rétegeből emeli ki hőseit. Fér-

TÉKA

fi és nő — egyik sem ismeri a munkában kiteljesedett, küzdelmes élet örömeit. A tehetőség, de az alkotásban félsikerekkel megalkuvó férfi a szerelemben sem képes kivívni a boldogságot; beletörődik, hogy az emberi szív vágyainak beteljesülése mindig korlátokba ütközik. A felszínes társasági szerepeit egyre komolyabban játszó asszony pedig viszszariad a szilárd emberi értékekre alapozott szerelemtől, amely megfosztaná közönségétől: a hódolóktól. Felemás kapcsolatukból, a férfi egyoldalú, meddő vívódásaiból sejlik fel a kor emberének elmagányosodása. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

ANDRÉ GIDE: Rosszul láncolt Prométheusz. — A száz éve született író maradandó műveinek egyikét kapja kézhez — magyarul először — a Téka-sorozat olvasója. A számtalan változatot, értelmezést megélt és túlélt mítosz ezúttal parodisztikus mezben, de nem a legendát és a hőst, mint inkább a polgári világ értékrendszerét karikírozó formában születik újjá. Prométheusz találkozása az action gratuite-tel, az öncélú cselekedettel, olyan ötlete Gide-nek, amely az abszurdok egyik előfutáraként sem tagadhatja meg vele a klasszikus hagyományból korszerűsített etikai dilemmát: az embernek kell az ügyet szolgálnia, avagy az ügynek az embert. Gide emberpárti. (*Kritérium, 1971.*)

NÉMETH G. BÉLA: Türelmetlen és késlekedő félszázad. — Bár eredetileg a magyar irodalmat kevésbé ismerő külföldi olvasó számára készült, a kiadó vállalkozását igazolja, hogy ebből a könyvből a magyar olvasó is sokat tanulhat. Nemcsak azért, mert hézagpótló munka a kor irodalmi életének marxista elemzése szempontjából, de azért is, mert rendszerezésében és értékelé-

román nyelv eredetével foglalkozott, és alapja lehetett a későbbi összehasonlításoknak.

A nagyenyedi Bethlen Könyvtárnak egy kevésbé ismert, érdekes könyve módosítja ezt a feltevést. Ennek a 8° alakú, Lipcsében 1748-ban kiadott munkának a rövidített címe a következő: *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister, welcher nicht allein hundert Alphabete nebst ihrer Aussprache... sondern auch das Gebet des Herrn in 200 Sprachen und Mund-Arten mit derselben Characteren und Lesung mittheilet.* Mintegy két évszázad alatt 22-ről csaknem 200-ra növekedett a többé-kevésbé ismert nyelvek száma. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a könyv szerkesztője, Johann Friedrich Fritz lipcsei tudós egy-egy nyelvnek különböző korokból credő szövegeit és a dialektusok Miatyánkjait is felvette könyvébe. A legnagyobb részt így is az európai nyelvek képviselik; a könyv ezeknél jóval kevesebb más — 47 ázsiai, 10 afrikai és 8 amerikai — nyelvet mutat be.

Ez a nyomdászati különlegességnek számító munka számos kelet-ázsiai nyelvnek külön lapokra nyomtatott ábécéjével lepte meg a tudományos világot. Amint a munka előszavából kitűnik, J. F. Fritz felhasználta Benjamin Schultze királyi dán misszionáriusnak a tatárok között és Kelet-Indiában végzett nyelvi tanulmányait és Miatyánk-gyűjteményét, továbbá számos európai tudós, köztük Chamberlayne, Megiserus és John Wilkins hasonló jellegű munkáit. Ezeket kívül ismeretes Leibniznek az a törekvése, hogy az összes nyelvek Miatyánkjait összegyűjtse, és ezt a gyűjteményt a nyelvek összehasonlítására felhasználja. Tervének Péter cárt is igyekezett meggyerni: azt indítványozta, hogy fordítsák a birodalmában beszélt számos nyelvre a tízparancsolatot, a Miatyánkot és a Híszekegyet. A nyelvek megismerésével — gondolta — megismerik azoknak a nemzeteknek az eredetét, melyek „sztytya földről költöztek más országokba”. A nyelvek és a nemzetek közös eredetének gondolatával együtt felmerült a nyelvek testvériségének gondolata.

A nyelvek eredete foglalkoztatta Schultzét is, aki a könyv ajánlását írta, és J. F. Fritzt, aki előszavában nemcsak a nyelvek keletkezésével, hanem rokonságával is foglalkozott. Elméletében felhasználta a svéd Strahlenberg *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm, 1730) című munkáját is. Mint Zsirai Miklós írja (*Finnugor rokonságunk*. Budapest, 1937. 483.), Strahlenberg „nemcsak a finnugor nyelvek szorosabb egységét állapította meg, hanem az ún. urál-altaji nyelvcsoport keretező és belső elrendező munkáját is megindította”.

De Fritz tovább ment nála: az ázsiai, afrikai és amerikai nyelvekre is kiterjedt a figyelmé, és hatalmas nyelvi anyagot gyűjtött össze. Miután kifejtette, hogy a babiloni torony építésekor a nyelvek megzavarodtak, és a népvándorlással is új nyelvek keletkeztek, ezeket végül így osztotta fel: Európában négy főnyelv van: a görög, a latin, a német és a szláv. Ezekből származik a többi európai nyelv. Ázsiában a következő nyolc főnyelvet különböztette meg: arab, örmény, tatár, kínai, hindosztáni, tamil

vagy malabár és a szingáli vagy maláji nyelv. Az afrikai nyelveket a következő nyelvcsaládokba osztotta: „shilhi“ vagy „tamazeht“, néger vagy guineai, az abesszias és a hottentotta. Az amerikai nyelvek osztályozásában még inkább meglátszik a kezdet keresgélese, itt ugyanis minden napi járásra egy új nép és egy új nyelv tűnik fel. Ezeket ekkor csak területileg tudták felosztani.

Fritz jól ismerte az előtte élt utazóknak, nyelvészeknek és történészeknek a munkáit. A leggyakrabban Chamberlayne említett munkáját használta fel, de azt lényegesen kiegészítette, az anyagot rendszerezte, és összehasonlításokat is végzett. Könyve két részből áll. Az első részben mintegy száz nyelvnek az ábécéjét ismerteti a kiejtés magyarozatával együtt, a másodikban pedig kétszáz Miatyánkot közöl.

Az első rész minket a magyar ábécé és kiejtés magyarozata miatt érdekel közelebbről. Ebben a részben Szenczi Molnár Albert nyelvtanát használta fel. Ezt követi egy összehasonlító táblázat, amelyet Strahlenbergtól vett át, és Zsirai munkája útján vált nálunk ismertté. Itt összehasonlította a székely, a finn, a vogul, a mordvin, a cseremis, a zürjén vagy komi, a votják és osztják nyelv számneveit. Ha tehát Strahlenberg munkáját a XVIII. század végén még nem sokan ismerték nálunk, feltehető, hogy valamivel később, az *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister* útján hozzájutottak számunkra is fontos eredményeihez. Egy másik, ugyancsak nagyenyedi példány tulajdonosa gróf Mikó Imre volt, az ő ajándékaképpen került a kollégium könyvtárába.

Ezen a már ismert összehasonlításon kívül a munka másik érdekessége a második részben közölt Miatyánk-szövegek. Ezek között három román, egy szász és egy magyar szöveget találunk. A román Miatyánk-szövegek után Fritz forrásként hivatkozik Chamberlayne, Megiserus és Wilkins munkáira. Chamberlayne munkája, amint azt az előzőkben sikerült megállapítanunk, 1700-ban jelent meg, Megiserusnak csak a többnyelvű szótárát ismerjük (1603), de ugyancsak 1603-ban jelent meg *Specimen* című munkája; ebben idegen szövegeket is közölt, John Wilkins (1614—1672) angol tudós, chesteri püspök pedig a filozófiai nyelvről szóló értekezésében *Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language*. London, 1668) közölt ilyen jellegű szövegeket.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a román Miatyánk szövege angol, valamint német nyelvészek és történészek munkái révén — Ion Muşlea feltételezésével ellentétben — már 1603-ban és 1668-ban bekerült az európai tudományos irodalomba, majd 1700-ban is, és 1748-ban egy lipcei kiadványba, amely a nyelvek eredetével és összehasonlításával is foglalkozik. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy az említett munkákba hogyan kerültek a román szövegek.

Az itt következő Miatyánk-szöveget Fritz munkája Chamberlayne tanulmányának 77. lapjáról vet-

sében egyaránt sok újat hoz. A múlt század negyvenes éveitől Ady jelentkezéséig vizsgálja irodalmunk fejlődését, s az eddigiektől eltérően a korszakhatárt nem 1849-nél vonja meg, hanem 1861-nél, a forradalom utáni időszakot csak rövid válságperiódusnak tekintve, mely után tovább hatottak a negyvenes évek szellemi mozgatóerői. Az irodalmi művek, életpályák értékelésében is sok egyéni meglátást tartalmaz Németh G. Béla könyve. Megállapításainak nagy része helytálló; külön érdeme, hogy önálló összegezésre törekszik az irodalomtörténetírás olyan korszakában, amikor a részfeladatok, pályaképek, irányzat- és műfajelemzések kötik le a kutatók figyelmét. A kötet végén megtalálható a magyar és a világirodalom eseményeinek összehasonlító táblázata (1839—1905 között), mely az összefüggések és helyes arányok felmérését szolgálja. (*Szépirodalmi Könyvtár*, 1971.)

PAUL SCHMIDT: Hitler tolmácsa voltam. — „Nem vagyok történész, csupán tolmács“, írja a világpolitikai színpad kivételesen fontos felvonásában (1923—1945) a főszereplők közvetlen közelében tartózkodott statisztá. Miközben figyelmét a kulisszák mögötti történésekre összpontosítja, éppenséggel azokat a beszélgetéseket fordítja és jegyzőkönyveli, amelyekből annak idején a cselekménybonyolítás szempontjából leginkább érdekelt nézők, alanyok egy szót sem hallhattak, hiszen éppen róluk volt szó. 1924-ben Londonban a tárgyalóasztalnál Stresemann balján, „MacDonald miniszterelnökkel szemben“ ül, s hűsz esztendő elteltével a „Farkasveremben“ Hitler és Mussolini utolsó találkozásán már a németül elhangzó „égi jel“ olasz megfélemlőjére kell kapcsolnia. Miként a színvonalas *Utószó*

* A swahéli (írva swahili) nyelvről van szó, ma 40 millió ember beszéli. — A szerkesztőség megjegyzése.

TÉKA

(Lackó Miklós műve) megállapítja: nem a leleplezések szintjén, hanem történeti hűségre törekedve ábrázolja élményeit, s szereplésének hitelességét feltűnően őrizve határolja el magát a náciizmustól, amelyet az összeomlásig szolgált. E paradoxális igyekezet realizálásával kétszerezően is dokumentum-értékűvé válik memoárja, amelyet csak fűszerez „diplomáciai tapasztalataival, nemzetközi tájékozottságával, a jólétesültséggel együtt járó hajlama a cinizmusra”. (*Gondolat*, 1971.)

RADNÓTI MIKLÓS: Próza (Novellák és tanulmányok).

— Minden — ez ideig fellelt — prózai írása ebben a könyvben immár végképp együtt van. Novellák, elbeszélések, rajzok, jegyzetek, tanulmányok, bírálatok, vallomások egész sora, és személyes önvallomásának remekműve is, az Ikrek hava. Amilyen rokonszenven, elmélyülten és tárgyilagosan szól nagy elődeiről — Balassiról, Berzsenyiről, vagy Jósikáról —, éppolyan hitelesen, élményszerűen beszél (dicsérőn vagy bírálón) kortársairól is, Füst Milánról, Kassákról, Szabó Lőrincről vagy Kaffka Margitról. Valamennyi prózai írásában ott érezni a kiváló lírikust, aki tartalmi-formai igényességével, csiszolt művességével, a kifejezések szigorú pontosságával, biztos ítéleteivel és ragyogó stílusával példamutató számunkra. Valóban „az emberi és művészi helytállás zavarba ejtő, képtelen és mégis kötelező példáját” hagyta ránk versében és prózai műveiben egyaránt. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*, 1971.)

Idő, idő, tavaszidő. — A Bori Imre gondozásában megjelent, szép kiállítású kis kötet „A jugoszláviai magyarság népköltészetéből” alcímet viseli. Rézse ez a vállalkozás Bori hagyományfelkutató, tudatalakí-

te, és ebben az erdélyi román kiejtést követő szöveg magyaros helyesírása mellett az angol helyesírás hatására is (shi) ráismerhetünk. Habár az eleje feltűnően hasonlít Fogarasi István Catechismusának latinbetűs román Miatyánkához, nem azonos vele. Ezt a szöveget tehát nem valamely nyomtatott munkából, hanem valószínűleg erdélyi diákok közvetítésével ismerte meg és közölte Chamberlayne. A befejezés arra utal, hogy a szöveg nem protestáns, hanem katolikus vagy ortodox forrásból ered. Mivel a második és harmadik Miatyánk szövege ettől nem sokban különbözik, és több helyt hibásan írt, összevont szavak vannak benne, csak az elsőt közöljük egészen:

Tatul nostru csinye jesh in cseruj. Szvinczie sze numelye tuo. Sze vii Imparaczia ta. Fii voja ta cum in cserui, asha shi pe pamuntul. Punye nostru de tote zileye da noi aszesz. Jarta greshaleye nostre cum shi noi jartam a greshitilor nostri. Shi nu ducs pe noi inka la iszpitira. Shi mentujeschte pe noi de roo. Amin.

A második és harmadik Miatyánk után Fritz forrásként Megiserus, illetve Wilkins nevét tüntette fel. A magyar közvetítés ezeknél nemcsak a szavak helyesírásából tűnik ki (az első szövegtől eltérő szók, így *datorilye*, *datornicilor*, *hityanul*), hanem a szavak összeírásából, hibás leírásából is (*in kale deispitira*, *Sune men tu jafte preroi dereu*). Mivel az említett tudósok nem jártak hazánkban, és nem jutottak hozzá a gyulafehérvári *Noul Testamenthez* (1648), valószínűleg a külföldön tanuló erdélyi diákok közvetítésével ismerték meg és közölték a szövegeket.

Ha tekintetbe vesszük a könyv pontatlan szövegközléseit és tévedéseit, nem kell túlságosan meglepődnünk azon, hogy az angol szövegek után a *Britannica* és *Scotica* címszók között, a *Wallica* (walesi) címszó alatt ezt a román szöveget találjuk: *Paerinthele nostru cela ce esti in cheri. Svintzas caese numele teu. Vie emperetzia ta. Facaese voe ta, cum en tzer ase si pre paementu... Tze ne mentueste pre noi de vichianul. Amin. Conf. Stiernh n. 8. Bibl. Wall. Lond. 1588. 1620. N. T. Wallic. Lond. 1567.* (Valószínűleg a szöveg alatti jegyzet is téves. Stiernhielm Georg svéd tudós a gót nyelvet tanulmányozta; a román nyelvvél nem foglalkozott.)

Úgy tűnik, hogy ezt a szöveget XVI. századi angol bibliák szövege nyomán közölte Fritz, de a címmel együtt a szöveg utáni magyarázatot is tévedésnek kell tulajdonítanunk, ezt nem tudtuk ellenőrizni, és így csak felhívhatjuk rá a román nyelvészek figyelmét.

Közvetlenül a román Miatyánk-szövegek után, az 53. lapon következik a szász Miatyánk. A magyart viszont a kelet-európai nyelvek, a lett, észt, moszkovita és a „novazemblica” után, a lapp Miatyánk előtt helyezte el Fritz, és Szenczi Molnár nyelvtanán kívül Gessnerre, Megiserusra, Pistoriusra, Reuterusra és Wilkinsre hivatkozott mint forrásra. E néhány név azt mutatja, hogy Szenczi Molnár nyelv-

tanát meg szótárát az angol és német tudósok közül sokan ismerték, leginkább innen merítették a magyar nyelvre vonatkozó tudásukat. Kivételesen Gessner, aki a XVI. század közepén Zürichben magyar diákok útján is hozzájuthatott magyar bibliafordításból való szövegészletekhez.

Az *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister* nemcsak nyomdászati és nyelvészeti szempontból érdekes munka, hanem egyúttal olyan kísérletet látunk benne, amely a Föld sok nyelvének a megismerését, egymás megbecsülését és a testvériséget akarta szolgálni. Ezért érdemes volt több mint két évszázad után ismét elővennünk.

Vita Zsigmond

Marxista személyiségelmélet

„A pszichológia egyáltalán nincs birtokában az emberi dolgok »titkának«, egyszerűen azért, mert ez a »titok« nem pszichológiai természetű.” Többek között ezek a szavak — a magyar származású Georges Politzer marxista filozófus, a francia Ellenállás fiatalon mártírhalált halt hőse szavai — szerepelnek Lucien Sève új könyve* egyik fejezetének mottójaként. És nem véletlenül, hiszen a kiváló francia marxistát, akinek marxista személyiségelméleti munkája Józsa Péter kitűnő fordításában magyarul is napvilágot látott, már esztendőnk óta hirdeti, hogy Politzer befejezetlenül maradt munkája — annak néhány félreérthető, tapogatózó megfogalmazása ellenére is — feltétlenül hasznosítható és hasznosítandó korunk ideológiai útkereséseiben. És nemcsak a mottóként szerepeltetett mondat, hanem Politzer egész működésének belső logikájával kapcsolatban állapította meg Sève, hogy ezt Marx hatodik „Feuerbach-tételé”-nek pátozsa mozgatja, ama nevezetes, ám annyiszor félreértett tétel, amely szerint az emberi lényeg „nem valami az egyes egyénben lakozó elvontság”, hanem (a maguk valóságában) „a társadalmi viszonyok összessége, együttese a maguk valóságában”.

E tétel pátozsa tudvalevően éppen az ellenkezője a betűragó értelmezésnek, annak, amit egy egyszerű, s ugyancsak élete virágjában meghalt szovjet pszichológus, Vigotszkij „a szavak jelentésének a jelentések szavaival való felcserélésé”-nek nevezett. Az olcsó és üres romantikától távolálló, a valóban tudományos hitelű kutatásokért síkraszálló francia marxista azért tartja olyan fontosnak a politzeri, a vigotszkiji és — nem utolsósorban — a marxi pátozst, ha úgy tetszik, „amor intellectualis” megőrzését és továbbfejlesztését, mert az elmúlt években, évtizedekben nem kis szerephez ju-

TÉKA

tó, kultúraépítő — rendkívül széles körű — tevékenységének, melynek középpontjában az irodalmi avantgarde tudományos feldolgozása áll. Most, filológiai igényességgel, szülőföldje népköltészeti emlékeit tudatosítja (elsősorban Kálmány Lajos, Kiss Lajos és Penavín Olga gyűjtései, közleményei alapján), mert halaszthatatlannak véli végre felismertetni „a másik”, a „paraszti” kultúra jelentőségét, „amely nélkül a legmagasabb rangú és rendű modern kultúra sem létezhet”. Balladák, lírai dalok, gyermekdalok és játékok, siratók, mesék és — külön fejezetben — a legismertebb ottani mesemondó, Borbély Mihály meséi alkotják e sok szempontból figyelemre méltó könyvet. (*Forum*, 1971.)

BENEDEK ELEK: Kék mesekönyv. — Több szempontból is nemes kötelességének tett eleget a *Kriterion*, amikor kezeken ötven évvel első kiadása után, közreadta Benedek Elek Csodalámpa-sorozatából a *Kék mesekönyvet*. A lerovandó adósság törlesztésével elsősorban irodalmi és pedagógiai értékeink egyik nagy teremtőjének, őrzőjének tartozott, a tartalmában és kiállításában egyaránt rangos mesegyűjteménnyel pedig a legifjabb olvasóknak, akik az úrrepülés századában a képletekbe nem foglalható csodára is szomszások, s hogy fantáziájából, becsületből, leleményből, a szép szeretetéből milyen útra-utalót visznek magukkal gyermekeink a XXI. századba, az jórészt az első könyveknek a múlt, amelyeket a kezükbe adunk. A könyvkiadás igényessége a legkisebeknek szánt irodalom gondozásában valójában a mai felnőttek felelősségi fokát jelzi a jövő társadalom tagjainak etikai-esztétikai arculata iránt. Deák Ferenc stílusos illusztrációi a legjobb értelemben hagyományosak. (*Kriterion*, 1971.)

* Lucien Sève: *Marxizmus és személyiség*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1971.

TÉKA

ILLYÉS GYULA: Tiszták. — Ilyés Gyulának ez az új színpadi műve, mely a XIII. századot, abban az albigensek, a kathárok hősi helytállását, Montségur várának pusztulását idézi, műfaja szerint tragédia — Ilyés szavaival: „a leglélekemelőbb műfaj”. A közösséget értett felelősség és a hűség az eszményekhez egyformán foglalkoztatja, kötelezi a szerzőt, s az élettelhalált jelentő ütköztetésből nagy erkölcsi erőt sugárzó, rendkívüli költői szépségű mű született. Ez a kötet azonban többet is nyújt: a Műhely-sorozat céljának megfelelően, bepillantást enged az alkotási folyamatba; a tragédia színpadiilag is hitelesített szövege mellett itt olvashatjuk a téma első, verses feldolgozását, egy másik, drámai változat előjátékát, a vigszínházi előadás műsorfüzetébe szánt vallomást és a *Hajszálgyökerekből* ismert izgalmas ütiesszét, *Az albigensek földjén* címmel. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

DR. SZENDEI ADÁM: Orvos a családban. — A negyedik kiadást megért közhasznú könyv, ha az orvost nem pótolja is, a beteg ágya mellett, szervezeteünk felépítéséről és működéséről, egészségünk megőrzésének, a betegségek megelőzésének módozatairól, bizonyos higiéniai és betegápolási tudnivalókról valóban tájékoztat. Könnyed eligazodást biztosít a tudnivalók módszeres tagolása, a mellékelt ábrák, táblázatok, nem utolsósorban pedig a betűrendes tárgymutató, amelyből a könyvet túl gyakran forgatók okulására a hipochondria sem hiányzik. (*Medicina*, 1971.)

VERESS DÁNIEL: Vándorúton. — Az Esszék, portrék, tanulmányok alcímét viselő kötet írásainak nagy része úgy olvastatja magát, mint az izgalmas novellák. A szerző leg-

tottak — s éppen az „emberi lényeg” kérdéskörével kapcsolatban — különböző jellegű és előjelű spekulációk. Lucien Sève gazdagon dokumentált lélektani tudása ellenére nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nem szakpszichológus, és hogy csupán *hipotézisekkel* kíván „nem beleszólni a személyiségkutatás munkájába, hanem szolgálatára lenni e kutatásokban résztvevő személyeknek”. Ez a tiszteletre méltó (és szükséges) tartózkodás sem gátolja meg őt — helyesen — abban, hogy észre vegye és kimondja: mennyire redukálja az ember, az egyén, a személyiség fogalmát a nem utolsósorban az egzisztencializmusban, annak különféle változataiban reprezentálódott *spekulatív humanizmus*.

A szerző nem tagadja, sőt éppen hangsúlyozza mindazt, ami Sartre és mások „marxizmus”-kritikáinak racionális magja. Nem elégszik meg azzal a szereppel, hogy egy (állítólag) véglegessé tett s minden jövőbeni változással is számoló „marxizmus” magaslátáról mindenkit, aki nem úgy lát mindent, mint ő, egyszerűen „marxizáló polgár”-nak nevezzen. Sève elismeri, hogy a dogmatizmus „nagyonis kezére játszott a kispolgári humanizmusnak”, amikor az érett Marx munkásságában elmulasztotta megvizsgálni — például — a „konkrét egyén” és az „elvonat egyén” különbségeiben rejlő, termékenyítő elméleti indukcióit, amikor figyelmen kívül hagyta — például — Lenin élete utolsó időszakának azt a mély aggodalomból fakadó figyelmeztetését, miszerint „a politikákat emberek csinálják.” Am sem ezekre a hiányosságokra, sem arra a — Sève kifejezésével — „hebehurgya kísérlet”-re, hogy Pavlov oly fontos, és a spirituális esszencializmussal szemben ma is jó fegyvert jelentő fiziológiai és neurológiai felfedezéseit az összes magasabb pszichikai funkció, *minden* emberi viselkedés- és magatartásforma magyarázatának rangjára emeljük, nem válasz „az intelligencia függetlenítése a valóságos embertől és a valóságos társadalmaktól”. Az ilyen képzelgésekkel kiinduló válasz — még ha tartalmaz is okos részletmegállapításokat a dogmatikus szűkkeblűséggel és értetlenséggel szemben — elszakítja az emberi egyént, ha úgy tetszik, az egyéni embert a termelési és társadalmi viszonyoktól, a *történelmi adottságoktól és feltételektől*. Mint ahogy minden termékenyítő kérdésfelvetése ellenére a strukturalizmus is csak ritkán adott valóban tudományosan hiteles választ. Hiszen ebből az irányzathoz is — amely gyakran olyan konstruált alapokra utal, amelyek tudattalanul, méghozzá „eleve elrendelt tudattalansággal” vezérlik az emberi léte-zést — hiányzik a *társadalmi munka*.

Sève könyve tele van izgalmas elemzésekkel, de az egyik legizgalmasabb — és legmeggyőzőbb — fejezet talán éppen azt bizonyítja be, hogy milyen szerves kapcsolatban áll Lévi-Strauss, Lacan, Foucault és mások „szuper-korszerű” strukturalizmusa részben a comte-i pozitívizmussal (amely nyíltan azt hirdette, hogy „az emberi szellem egyetemes törvényei” kormányozzák a világot, ám azt, hogy hol vannak „az emberi szellem” forrásai, nem vizsgálta), részben pedig az Althusser és tanítványai nevéhez fűződő „elméleti antihumanizmus”-sal. Az

emberi dolgok „titka“ valóban nem pszichológiai természetű, és ezt Politzerral egyidőben, ám tőle függetlenül, Vigotszkij úgy fejezte ki: „Ahhoz, hogy megtaláljuk az ember lelkét, azt el kell vetni.“ Althusserék nagy érdeme, hogy oly szemléletesen hangsúlyozzák azokat a *külső feltételeket*, amelyekbe minduntalan beleütközik az egyén pszichikuma, és hogy jófajta szigorúsággal védelmezik a pszichikai fejlődés *terepének* társadalmi jellegét. Ezzel eredményesen cáfolják az „egyéni adottságok“, az „egyéni sors“ nem is mindig csak egzisztencialista abszolutizálását. Az „elméleti antihumanizmus“ azonban „zárójelbe teszi“ az emberi személyiséget, „elfelejti“, hogy mennyire hatnak a személyes növekedés *belső dinamizmusára* a külső feltételek, egyáltalán: kiiktatja — az elvontság önkényével — a belső indítékokat és hajtóerőket. A történelem, a politikai gazdaságtan „pszichologizáló“ felhígítását helyesen utasítják el, de a felhígítással együtt elvetik a konkrét és reális pszichológiát is, amelynek pedig a kritikusan helyükre tett „mélylélektani“ iskoláktól is van tanulnivalója.

A „parttalanán tett pszichologizálás“ ellen — éppen „az embert szolgáló valóság“ érdekében — hadakozó szerző rokonszenves őszinteséggel vallja meg, hogy érzése szerint a freudi felismeréseknek, új *kontextusokban*, lesz még szerepük a tudományban. (Sève többször és több formában mutat rá: ahogyan konstrukció figyelembe nem venni a marxi tudományos forradalmat és elhagyni a történelmet egy konkrét egyén életéből, munkájából, egész személyiségéből, nem kevésbé konstrukció elhagyni a történelemből az egyes embert. A marxista antropológia — és a marxista indítékú pszichológia — mozgása ugyanis kettős. A polgári ideológiában és a spekulatív humanizmus *látszatvilágában* szereplő, idézőjelbe teendő „ember“ radikális kritikájából indul ki, hogy bátran és bölcsen viszonyuljon a társadalmi viszonyokhoz. E viszonyok és viszonylatok kutatása nélkül minden antropológia „a levegőben lóg“. Nem lehet azonban egyetérténi Althusserékkal, akik szükségképpen ideologikusnak, vagyis — szerintük — valójában hamisnak tartják az emberfogalom *mindennemű* használatát. A német ideológia, A tőke több, eddig kellően figyelembe nem vett helyét, a tudomány történetének és a történet tudományának számos, azóta kialakult fejleményét elemelve, Sève azt állítja, hogy a *társadalmi viszonyokról szóló tudomány és az emberekről szóló tudomány, a történelmi materializmus és a tudományos antropológia közötti összhang a marxizmus leglényegéhez tartozik.*

És ha úgy véljük is, hogy a könyv filozófiai problémái sem mondhatók teljesen lezártaknak, s hogy nem lehet mellőzni további finomításokat, korrekciókat, Lucien Sève-nek mégis sikerült kicövekelnie egy valóban marxista igényű személyiségelemélet *legáltalánosabb* határait. Mindenesetre — és ez a legkevesebb, ami e műről elmondható — a szerző bővizű szellemi forrásokhoz vezetni olvasóit, olyanokhoz, amelyekből érdemes meríteni.

Antal Gábor

többször nem értekezik tárgyáról, hanem nyomoz utána, felfedezi, megmosolyogja, leborul előtte, visolyog tőle, pellengérré állítja. Veress Dániel kezén tehát az esszé cselekményes műfajjává változik, méghozzá a legirányzatosabban megmódolt történetté. Módszere, melyben alkati adottságot sejtünk, pompás telitalálatok mellett (feltehetőleg a szerző szándékából következően) félreértéseket is eredményez, s minden elképzelhető hatást kiválthat, kivéve a passzív tárgyilagosságot. (*Kriterion*, 1971.)

SÜKÖSD MIHÁLY: Változatok a regényre. — Műfaja: jó értelemben vett kísérlet, vagyis esszé. Kevés magyar példával a háta mögött vállalja a nehéz feladatot: körvonalazni a mai regény helyzetét, állapotát, fejlődési lehetőségeit. Sükösd rátermett folytatója annak a vonalnak, melynek csúcspontjait Kemény Zsigmond, Szerb Antal, Németh László képviseli. Új, eredeti szempontokból vizsgálja a modern regény legfontosabb elemeit: cselekményt, információt, teret, időt, személyiséget. Sajátos módszere, hogy előbb analitikusan taglalja ezen elemeket, szem előtt tartva a műfajon belüli fejlődésüket, változásait — majd újból összerakja, rendszerezi. Bár eszmefuttatása szigorú rendszerbe foglalt, nem lép fel a teljesség igényével, nem kínál végleges — sem végtelen — szabályokat. Inkább csak körültagogatja a modern regényt — kezdeteitől napjainkig. Mint minden hasonló természetű munka, ez sem mentes hipotetikus fejtegetésektől. A reprezentatívoknak minősített szerzők, művek, személyiségek megválasztása némelykor szubjektív, vitatható. A mű egyik legfőbb erénye, hogy szerzője jól gazdálkodik tudásával, anyagismeretével, fölösleges biztonsággal kezeli hatalmas példatárát. (*Gondolat*, 1971.)

AZ ÖKOLÓGIA A MAI TÁRSADALOMBAN

(Lupta de clasă, 1972. 2.)

A tanulmány szerzője — Bogdan Stugren, neves biológusunk — bevezetesként az ökológia határtudomány-jellegét emeli ki. Megállapítja, hogy ez a tudományág a szociológia és az élettudomány között helyezkedik el, és számos gazdasági, ideológiai és politikai vonatkozása révén érinti az elkövetkező évszázadok emberiségének sorsát.

Az ökológia az élő egységek (szervezet, populáció, biocönózis) és a környezet viszonyát tanulmányozza. Első rálátásban ez a meghatározás nem jelent problémát a szociológia, a gazdaságtan, illetve a társadalmi-gazdasági gyakorlat szempontjából. A társadalom azonban, különösen a fejlett műszaki civilizációjú, nem tekinthet el a bioszférától. Az ember részese mind a bioszféra, mind az értelmével létrehozott nooszféra folyamatainak.

Ha nem létezne ez a bonyolult, gyakran veszélyes kölcsönhatás a civilizáció és a környezet között, nem merülne fel az utóbbi, az ember jövőbeni fejlődése iránt tanúsítandó felelősség problémája sem. Az emberi géniusz alkotta civilizáció csak abban az esetben maradhat meg, ha a természeti környezet nem válik ellenségessé vele szemben.

Stugren hangsúlyozza, hogy a közeledő harmadik évezred sorsa most, a második évezred végén dől el. Nehéz elképzelni, de tudomásul kell vennünk, hogy a kipufogócsöveken kibocsátott szénmonoxid-mennyiség a 2100-ban élő nemzedékek életére is hatást gyakorol.

A nélkülözhetetlen felelősség jegyében az ökológusok már négy évtizeddel ezelőtt bebizonyították, hogy az élő természet nem fogható fel növények és állatok kaotikus halmazaként, hanem csak olyan strukturált rendszerként, amelynek működése a termodinamika elvei, a valószínűség (probabilisztika) és az információelmélet törvényei alapján megy végbe. A bennünket körülvevő élővilág dinamikus jellegű; nem csupán a fajok fejlődnek benne, hanem a kölcsönhatásokból származó struktúrák (biocönózi-

sok) is. Az utóbbiak evolúciója nem látható világosan, de ezektől a hatásoktól függ a bioszféra „termékenységé”, az emberre nézve patogén szervezetek gyakorisága és nem utolsósorban a táj esztétikája.

A világegyetem sztochasztikus, ritmikusan működő egység; a ritmus a kozmoszt alkotó összes fizikai rendszerek eleme. Ebben a sztochasztikus bioszférában bármely tényező működésében beálló zavar elkerülhetetlenül zavaró hatást gyakorol a többi tényezőre, és az egész természeti környezet veszélyeztetését vonja maga után.

Az emberek, miközben jogos erőfeszítéseket tettek — életszínvonaluk emelésének érdekében — a mind bőségesebb termések elérésére, erőszakot követtek el a természetben, nem ismerték fel a *negatív feed-back* folyamatot. Ez pedig nem más, mint az adott rendszer fejlődési lehetőségeinek korlátozása, e rendszer környezetromboló termékeinek következtében. Így idézte elő civilizációnk például a környezetszennyeződést.

A természetszennyeződés folyamatában nem csupán a haladás érmének másik oldalát kell látnunk, hanem egy, az ember—természet viszonyára vonatkozó fel-fogásból származó tevékenység következményét is. Joggal várható, hogy a mai civilizáció magaslataira emelkedett ember megfelelő etikát hozzon létre, és emberiségéhez méltóan viszonyuljon mind a jövő nemzedékeihez, mind a természetéhez. *Ennek a szemléletnek és ennek a felelősségnek a kialakításában fontos szerep vár az ökológiára.*

MARXISTA ETIKA, KERESZTÉNY ETIKA, TÁRSADALMI FORRADALOM

(Internationale Dialog-Zeitschrift, 1972. 2.)

A tanulmány szerzője, Heller Ágnes, előljáróban leszögezi, hogy a marxista és a keresztény etika viszonya vizsgálható tiszta elméleti szempontból. Ebben az esetben azokból a végső ontológiai alapelvekből kell kiindulni, amelyekre ezek az etikák épülnek, abból a kétségtelen tényből, hogy míg az előbbi az imma-

nenciához, az utóbbi a transzcendenciához kapcsolódik. Az elméleti elemzésnek azonban nem csupán ennek az elmentmondásnak a megállapításával kell kezdődnie, hanem itt is kell *maradnia*. Erről a pontról ugyanis két út nyílik. Az egyik út nem más, mint a két etika ideáltípusának megfogalmazása, a másik pedig a konkrét történelmi elemzés. A szerző véleménye szerint azonban az ontológiai alapelvekből kiinduló elméleti erőfeszítés nem vezet semmilyen lényeges mondanivalóhoz egyik etika viszonylatában sem.

Heller Ágnes felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy a különböző, az ellentétes etikai rendszerekben foglalt maximák — tudatosan vagy öntudatlanul — az egyéni értékrendszerekre támaszkodnak. A többség spontánul átveszi értékrendjét a környezettől. A kisebbség viszont értékrendet választ magának, arra törekszik, hogy szerves egységgé kövessze világnézetét és etikáját.

Keresztények és marxisták rendszerint a nekik megfelelő, a maguk kereszténységét, illetve marxizmusát választják. Amikor Bernstein például Marx gazdasági determinizmus-elméletét választotta, dialektikáját viszont obskurantizmusnak minősítette, forradalomelméletét pedig blanquizmusként elvetette, egy konkrét „itt és most” álláspontjáról választott, illetve értékelt. Vannak hívők, akik számára az Új Testamentum legfontosabb tanítása úgy hangzik, hogy add meg a császárnak, ami a császáré, és vannak olyanok, akik azt tartják, hogy a krisztusi tanok lényege: könnyebb egy tevének a tű fokán átjutnia, mint egy gazdagnak a mennyek országába jutnia.

Éppen ezért Heller Ágnes nem elméleti síkon kívánja tárgyalni a címben foglalt témát, hanem a *praxis* hirdetéséért. Ebben az optikában veti fel a modern forradalmi marxizmus és a modern forradalmi kereszténység viszonyának kérdését. Míg az előbbi meghatározására nincs szükség, az utóbbi esetében ismérvként nem annyira az egyházhoz, mint inkább a társadalomhoz fűződő viszonyt ajánlja. Eszerint forradalminak lehetne tekinteni azt a mai kereszténységet, amely azonosítja magát az elnyomottakkal és kizsákmányoltakkal, harcol — ha elkerülhetetlen, akár az erőszak alkalmazásával — az uralkodó osztályok politikája, világnézete, erkölcs-tana ellen, és szövetségesnek tekinti mindazokat az erőket — ateistákat, marxistákat is —, amelyek részt vesznek ebben a harcban.

Heller Ágnes két személyiséget említ

az így jellemzett irányzat képviselőjeként, Daniel Berrigan és Harvey Coxot. Mindketten amerikaiak, állást foglaltak a vietnami háború ellen, és elkötelezték magukat a négerek, a harmadik világ mellett. Míg Berrigan jellegzetesen katolikus, Cox protestáns álláspontot fejez ki, mindketten azonban tömegvéleményt közvetítettek.

Berrigan a katolikus egyházon belül kívánja felfogását és törekvéseit érvényesíteni, forradalmasítani szeretné az egyházat, Cox számára viszont lezárt ügy az egyház elfajulása, éppen ezért elavultnak tekinti az egyházak forradalmasításának kérdését.

Másként viszonyulnak a múlthoz is. Berrigan főként Pascalra és Simone Weilre hivatkozik, Cox a harcos újrakeresztelődést tekinti elődeinek. Ami etikájukat illeti, közös náluk az az igyekezet, hogy meghaladják a kapitalizmus erkölcsi dilemmáját, amelyet Marx fogalmazott meg. Ez az egoizmus és az altruizmus ellentéte, az utóbbi pedig — szerintük — az autentikus keresztény magatartás, a részvétel az emberek, az elnyomottak és kizsákmányoltak harcában.

Ez a néhány szemelvény gondolataikból is jelzi — a velük folytatott *diálogo*s hasznosnak, termékenyítőnek ígérkezik. A forradalmi marxisták megtalálhatják az együttműködés útját a keresztény etika forradalmár képviselőivel.

CSENDES-ÓCEÁNI TUDOMÁNYOS KONGRESSZUS

(Vesztnyik Akagyemii Nauk SZSZSZR, 1972. 1.)

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának közlönyében A. V. Pejve akadémikus és N. A. Bogdanov, a geológiai tudományok kandidátusa részletesen beszámol a múlt év végén Canberrában (Ausztrália) megtartott csendes-óceáni tudományos kongresszus munkálatairól, amelyet a Csendes-óceáni Tudományos Társaság fennállásának 50. évfordulója alkalmából hívtak össze.

A csaknem három hétig tartó kongresszuson több mint 900 ausztráliai tudós, valamint 600 vendég vett részt, 48 országból. A munkálatok négy tagozatban folytak: a környezet termékenysége és a természetvédelem a Csendes-óceán övezetében; a környezet minősége és a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás politikai, jogi és adminisztratív kérdései; a csendes-óceáni térség geológiai felépítése; az ember és a csendes-óceáni térség.

A szerzők beszámolnak a szovjet tudomány küldötteinek, továbbá azoknak a kutatóknak a hozzájárulásáról a kongresszus munkálatai sikeréhez, akik a Mengyelejev és Vernadskij nevét viselő expedíciós hajókon hosszú évek óta végznek tudományos kísérleteket. L. A. Knyazsinszkaja például tanulmányában foglalkozott a társadalmi és a tudományos-műszaki kérdések összefüggésének az ember—természet viszonyban betöltött szerepével.

A csendes-óceáni kongresszuson felolvasott értekezések a legváltozatosabb témákkal foglalkoztak: biológiai, gazdasági, szociális, demográfiai, orvostudományi problémákban egyaránt jelentős tennivalókra figyelemztettek. Amint a szovjet folyóirat cikkirői rámutatnak: a kongresszus egyik legfontosabb és legtöbbet vitatott kérdése a természet és az ember kapcsolata volt. Számos résztvevő hívta fel a figyelmet arra, hogy míg az ember — a jelenkori tudományos-műszaki forradalom körülményei között — egyre magasabb fokon tudja hasznosítani a bioszféra természetes erőtartalmait, hangsúlyozottabban kell számolni azokkal a természetben megmutakozó káros folyamatokkal, amelyeket az ember beavatkozása hoz létre. H. Coombs, az ausztráliai nemzeti egyetem rektora felhívást intézett a kongresszus résztvevőihöz a természeti erőforrásokkal való észszerű gazdálkodásra, a természetvédelem fokozására.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája közlönyének cikke beszámol arról is, hogy a kongresszussal egyidőben — ugyancsak Ausztráliában — összeült az UNESCO-nak a természeti erőforrások kérdéseivel foglalkozó konzultatív tanácsa. Az UNESCO-tanács, amely a világ csaknem valamennyi országának közreműködésével olyan nagyszabású programokon dolgozik, mint *Az ember és a bioszféra* és *A geológiai korreláció*, jól hasznosíthatja a csendes-óceáni kongresszus munkálatainak legfontosabb következtetéseit.

INTERJÚ-ALANY: ADRIAN PĂUNESCU

(Ramuri, 1972. 1.)

A Craiován havonta megjelenő s az irodalmi provincializmus ellen jó írókkal és jó közleményekkel küzdő művelődési lap főszerkesztőhelyettese, Ilarie Hînovanu, az olténiai tanító unokájához, a bukaresti neves költővé és publicistá-

vá, szerkesztővé lett Adrian Păunescu-hoz intézett kérdései s a kapott válaszok meghaladják egy átlag-interjú érdekességét. A kérdezett ugyanis a *Sub semnul întrebării* című, nagy visszhangú interjúkötet szerzője. (A 69 román politikusnak, írónak, művésznek feltett, mindig az illető személyhez s az alkalomhoz gondolt 1878 kérdés s a román kultúra utóbbi éveit megvilágító ugyanennyi válasz a *România literară*, illetve a *Luceafărul* hasábjain jelent meg; 1972 februárjától Păunescu közvéleményformáló interjúit a kolozsvári *Tribunában* olvashatjuk.)

Gyermekkori, iskolai emlékei között idézi az akkori craiovai tehetséges fiatal színészgárdát (Silvia Popovici, Ion Marinescu, Amza Pellea, Victor Rebengiuc és mások), akik „megtanítottak minket arra, hogy mi az öröm, mi az optimizmus, előttünk, gyermekek előtt játszva a nagy Shakespeare-t, műveinek számtalan halottjával és költészetének végtelen szomorúságával. (Ezeknek a gyerekeknek az iskolában egy rossz, fád-optimista irodalmat tanítottak.) Mi, gyerekek, nagyon optimisták lettünk, megértve, hogy az értékek nem haltak meg, és eljön a nap — mint ahogy el is jött —, amikor a lélek és a gondolat számára minden emberi elérhető lesz”.

Păunescu nem rejti véka alá viszonyának változó alakulását a *Luceafărul* című bukaresti hetilappal: neki köszönheti írói befutását, aztán szembekerült a lap akkori vezetőségével, később, pályájának egy nehéz szakaszában Ștefan Bănuțescu meleg emberséggel fogadta, s ezen a munkahelyén írta a közelmúltban: „szeretném meggyőzni kortársaimat, hogy lehetséges”. Ugyanilyen nyíltan sorolja elő, hogy költőként kinek mit köszönhet: az 1960-as promóciónak, Nichita Stănescunak, Ilie Constantinnak, Cezar Baltagnak a kamasz ízlésének ráhangolását az igazi költészetre; Ion Alexandru, Marin Sorescu, Gabriela Melinescu, Ion Gheorghie évjáratának a verseny józének felismerését; Labișnak az áldozat megértését; Eugen Jebeleanunak, Miron Radu Paraschivescunak, Dimitrie Stelaru-nak, Geo Dumitrescunak a forradalmi költészet szépségének elfogadását.

Adrian Păunescu maga is a harcok közéleti líra művelője, ezt a fajta költészetet lényétől elválaszthatatlannak érzi: „Én nem vagyok kommunista a gyűléseken, és »párton kívüli« mindennapi életben. Nem is hiszem, hogy a gyűlések valami változhatatlant jelentenek, sőt meggyőződésem, hogy a túl sok gyűlés

akadályozta a marxizmus fejlődését.“ Hasonló alkotó szellem, kommunista bátorság hatja át interjút is, melyeket a közömbösség elleni harc eszközeinek tekint, sikerüket pedig kortársai dialóguséhségnek, demokrácia-igényének tulajdonítja.

DÉRY TIBOR A NYUGATRÓL

(Jelenkor, 1972. 1.)

A mai magyarországi irodalom legjobbait szóltatja meg interjúorozatában Bertha Bulesű. Az érdekes sorozat (melyben Illyés Gyula, Weöres Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Cseres Tibor és még sokan mások válaszoltak őszintén életükről, felfogásukról, műveikről az ugyancsak ismert, fiatalabb prózaírónak), a manapság divatos interjúforma vonzóerejét növeli, hogy a publicisztikai közvetlenségű válaszok mellett a megkérdezettek verssel, prózával, tanulmánnyal is jelen vannak az illető lapszámban.

Déry Tibor fordulatokban bővelkedő pályája különösen jó alkalom a riporternek a közönséget — és a szakmabelieket — igazot kérdések feltételére. A „beteljesületlen tervek, vágyak, álmok?”-ra a válasz: „Általában elégedett ember vagyok, ezt értsd úgy, hogy a munkáimmal ugyan lényegében nem vagyok megelégedve, mert túl nagy a margó az elképzelt vágykép és a beteljesített munka között, de azt hiszem, többre nem telt volna az erőmből. Az utóbbi évtizedben azonban nagyjából kihoztam magamból, amit lehetett, ezért vagyok elégedett. Ami az élet külső körülményeit illeti, soha nem gondoltam arra, hogy ilyen anyagi biztonságban, mi több, jólétben fogom befejezni az életemet.“ Szülőföld, közönség, emigráció, honvágy, az író feladata — a kérdéseknek megfelelő nyílt válaszok megerősítik véleményükben Déry szépírói munkásságának ismerőit, tisztelőit. Közvetve ugyan, e kérdéskörhöz kapcsolható az író *Emlékeim a Nyugatról* című, közlésre először itt kerülő önéletrajzi műltidézése is.

Köztudott, hogy Déry a *Nyugat*-ban indult, kapcsolata a folyóirattal azonban korántsem volt idillikus. Íme, néhány részlet: „1917-ben, tehát majd tíz évvel indulása után közölte első munkámat, s így túl fiatal voltam, hogysem az alapítók, Ady, Babits, Móricz, Tóth Árpád, Kosztolányi, Ignóus stb. befogadhattak volna már beért s összeleplegetett közönségükbe, viszont túl öregnek látszóttam a következő, úgynevezett második

nemzedékhez, mely tíz-tizenöt évvel utánam ütötte fel fejét. Hátam mögött támaszok, előttem kötelékek nélkül, így kerültem két nemzedék közt a pad alá. Lehet, hogy egyéb okok mellett ez a viszonylagos magány is elbizonytalanította író tollamat.“ Egyedül Tóth Árpádhoz fűzte baráti kapcsolatot, az emigráció éveit viszont megszakították e kapcsolatot. „De a távolság nemcsak barátságunkat hűtötte le emlékké — igaz, dédelgett emlékké —, többé-kevésbé elidegenített az egész hazai irodalomtól; az idő tájt ugrottam fejest a nyugati avantgarde mozgalmakba, melyeknek dörgő hullámverése egy időre megsüketített a hazai hangokra. Hét év után, 1926-ban hazatérve, azon vettem magá észre, hogy megint csak emigrációba kerültem, itthon is idegenként, s jó időbe telt, míg hallásom visszaigazult ahhoz a dallamkincshez, melyet születésemkor kaptam örökbe. Hallásom s vele párban ítéletem is arról, ami idehaza irodalomban történik.“

Művei ekkor még barátai részéről sem találnak kedvező vagy akár megértő fogadtatásra, sőt a *Nyugat* nem is reagál kötetekre. (Erről a viszonyról vallanak Déry Babitshoz, illetve a szerkesztőséghez címzett — a vallomáshoz most csatolt — levelei.) A következmény? „Személyes balsorsom szorítására már-már bandzsítáni kezdtem, csak azt vettem észre, ami tekintetem ferde tengelyébe esett. Így nemcsak a világ rajza vetült elém gyakran torz formában, de az irodalom s benne a *Nyugat* képe is. Rosszul mértem fel jelentőségét, sokáig nem tudtam, hogy olyan kaptatója a magyar közéletnek, amilyenre ez előtte csak Petőfi, Arany idejében hágott fel.“

ÚJ ÉLETTUDOMÁNY FELE

(Science et Vie, 1971. 646.)

Az élet és az ember kölcsönviszonyának bonyolult összefüggéseit tanulmányozó franciaországi kutatóközpont, az *Institut de la Vie* (Élettudományi Intézet) tevékenységéről, tervciről írva, Charles Noël Martin érdekes összegezését adja az itt folyó kutatások mai helyzetének és távlati lehetőségeinek.

A szerző cikke elején felhívja a figyelmet arra, hogy mai ismereteink nagy része csupán az embert körülvevő természetre vonatkozik, de nem ad elegendő felvilágosítást magáról az emberről és az ember—természet viszonyról. Az egység és teljességre törekvő tudományvilág megalapozása végett szükséges lenne az emberről szerzett ismeretek szá-

mottevé bővítése. Itt elsősorban azoknak a sajátos törvényszerűségeknek a felfedéséről van szó, amelyek csakis az élő anyagra jellemzők. Az élettelen anyagtól eltérően az élő anyagot bizonyos dinamikus egyensúlyi állapotok jellemzik, illetve határozzák meg; ezekre hatva az ember akarva-akaratlanul is az életjelenségek módosulásait idézheti elő. E bonyolult hatásmechanizmus felderítése céljából az összes „érdekelte” tudományok interdiszciplináris összefogását kell szorgalmazni. Ebben az összefogásban, a szerző véleménye szerint, egyetlen közös „nyelv”, a matematika alkalmazása vezethet eredményre. Az első lépés egy új határtudomány, a matematikai biológia megalapozása lehetne; ezt egyelőre az akadályozza, hogy az élet komplex jelenségeinek modellálására alkalmas matematika még maga sem született meg. Ez azonban nem elegendő, ugyanis a fizika, kémia, kibernetika és más tudományok rohamos fejlődése is nélkülözhetetlen.

Megérteni annyit jelent, mint megszeretni, és ez annyit jelent, mint megvédeni azt, amit megszerettünk s ami vesztélyben forog — írja Charles Noël Martin, az Életre gondolva. Ez az erkölcsi csengésű szentencia ember és környezet viszonyára is vonatkoztatható.

Az *Institut de la Vie* egész tevékenysége azt igazolja, hogy az ember ráeszmélt: jövője biztosítása érdekében már ma fokozottabb cselekvésre van szüksége. Ez feltételezi egyrészt az életről alkotott nézetek, elméletek szembesítését, másrészt pedig a tudományos kutatás gyakorlati eredményeinek a hasznosítását. E kettő szintézisétől várhatjuk az egyre sürgetőbb kérdések megoldását szolgáltató korszerű élettudomány létrejöttét.

A MŰVESZI ALKOTÁSOK ADÁSVÉTELE ANGLIÁBAN

(The Times, 1972. 58 363.)

A múlt évben — írja Geraldine Norman — a műalkotások adásvétele mindinkább politikai kérdéssé vált. Egész éven át heves vita folyt arról, hogyan kellene és lehetne megakadályozni a művészi értékek kivitelét Angliából, és milyen pénzügyi kötelezettségek hárulnak e tekintetben a kormányra. Az év elején a kormány képviselője kijelentette, hogy nem tud hozzájárulni Velazquez *Juan de Pareja* című festményének megvásárlásához, mire a gyűjtők úgy vélték, hogy szabad kezét nyertek minden művészi alkotás értékesítésére. Igaz, csakhamar külbizottság alakult a „nemzeti kincsek”

megmentésére, de a megindult áradatot nem tudta feltartóztatni. Néhány héttel később Sothebynál a Dulwich College árverezés alá bocsátotta Domenichinónak *A mágusok imádása* című képét, majd egy Tizian (*Acteon halála*), egy Van Dyck (*Néger tanulmányfej*) és egy Rembrandt (*Egy ember arcképe*) került árverésre. A Dulwich College eljárása általános felháborodást váltott ki, mert a múlt századi jötevő nem ezzel a céllal hagyományozta a képet a college-ra. A kérdés körül támadt vita végül is azzal zárult le, hogy a Skót Nemzeti Galéria a képet megvásárolta 100 000 fontért, és így biztosította a nemzeti érték megmentését.

Tiziannak *Acteon halála* című alkotását június végén az egyik amerikai gyűjtő 1 680 000 fontért vásárolta meg, de már ugyanazon a héten továbbadta egy kaliforniai múzeumnak 1 763 000 fontért, vagyis néhány nap alatt 83 000 font tiszta nyereségre tett szert. Van Dyck művét is ugyanez a múzeum vásárolta meg 420 000 fontért, Rembrandt képe viszont eladatlan maradt.

A közben magára ébredt angol nemzeti lelkiismeret igyekszik megtartani Tizian művét, és a Nemzeti Galéria erre áldozta minden anyagi lehetőségét. Így is fedezetlenül maradt 231 500 fontnyi összeg, amelyet közadakozásból igyekeznek előteremteni.

Az árak folytonos emelkedését jól szemlélteti a következő példa: Edward Burne-Jones *Laus Veneris* című festménye 1957-ben 3400 fontért cserélt tulajdonost, a múlt évben ugyanez a kép 33 000 fontért kelt el.

Azonos tendencia érvényesül egyéb ritkaságok és műkincsek esetében is. Például a *The Lady Blunt* néven ismert Stradivari-hegedű június 4-én 84 000 fontért kelt el, korábbi tulajdonosa 1959-ben mindössze 17 000 fontért vásárolta, vagyis az ára tizenkét év alatt ötszörösére emelkedett. Drágulnak a miniatűrök is. A múlt évig a legnagyobb összeg, melyet valaha is miniatűrért kifizettek, 21 000 font volt. A tavaly viszont Isaac Oliver egyik művét 65 100 fontért adták el. Nem maradnak le a stílbútorok sem. Egy XVIII. századi, sèvres-i porcelánlemezrel berakott és ormoluval (örölt arany, réz és ón ötvözetle) díszített íróasztal 173 250 fontért kelt el.

Riasztó méreteket öltött a művészi alkotások és ritkaságok fokozatos kivitele az Egyesült Államokba, amelynek gazdag múzeumi valósággal felszórólják az árakat, s nagymértékben előidéztek a műkincsekkel folytatott példátlan üzérkedést.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

BINDER PÁL tanár (Brassó): — Szigeti József kísérlete a régi erdélyi román és magyar irodalom összehasonlító tanulmányozása terén (*Korunk*, 1971. 12.) igen hasznos vállalkozás. A következőkben csupán a cikk azon megállapításaihoz fűzök néhány megjegyzést, ahol a szerző — az új román szakirodalom eredményeit mellőzve — túlhaladott adatokat és magyarázatokat közöl. 1. Szigeti szerint a XV. század végi első román nyelvű szövegek (főleg szótárfordítások) Máramaros vidékén keletkeztek. A huszita hatást P. P. Panaitescu a szerző szerint a *Studii și materiale de istorie medie* időszaki kiadványban (1960. 4.) veti el. Szerintem az a helyes, hogy ha egy szerző többször is kifejti véleményét bizonyos kérdésben, a legutóbbi, legfrissebb művét kell idézni. A mi esetünkben tehát helyénvaló lett volna P. P. Panaitescunak az említett kérdéstről írt könyvét idézni (*Inceputul și biruința scrisului în limba română*, 1965). Ami az első román nyelvű szövegek eredetét és keletkezési helyét illeti, ugyancsak helyesebb lett volna, ha a szerző egy általános jellegű történelmi összefoglaló helyett (*Din istoria Transilvaniei*) az újabb román nyelvészeti szakirodalmat idézi. Itt elsősorban Ion Gheție *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc* című alapvető tanulmányára hivatkoznék (*Studii de limbă literară și filologie*, 1969), mely alapjaiban módosítja az első román nyelvű szövegek keletkezéséről vallott eddigi nézeteket. Gheție szerint helytelen a régi rotacizáns szövegek lokalizálását a mai nyelvterület alapján a múltba visszavetíteni, s egyelőre teljesen bizonytalan, milyen vallási-kulturális (huszita, lutheránus stb.) hatásnak köszönhető az első román rotacizáns szövegek. Ezek szerint Szigeti szinte hét oldalas fejtegetése a huszita hatás és a román nyelvű szótárfordítások közötti kapcsolatról még bizonyítatlan adatokon alapszik. 2. 1971-ben már nem lenne szabad leírni a következő mondatot: „Coresi tevékenysége nyomán — az akkori Erdély talán legpolgárosultabb városában, Brassóban jelennek meg az első román nyomtatványok.” Már szinte egy évtizede tudott tény (a *Korunk* is többször írt róla), hogy az azóta elveszett 1547-es szebeni román katekizmus mellett Nagyszébenben más, Coresi brassói működése előtti román nyomtatványok keletkeztek. Jelenleg a legrégebbi ismert román nyomtatvány a szebeni szláv-román 1550—51-es „Evangheliar”, mely Emil Petrovici és Demény Lajos által gondozott hasonmás-kiadásában 1971-ben hagyta el a sajtót. 3. Brassóban nemcsak azért nem kell feltétlenül lutheránus hatást feltételezni, mivel a polgárosodás folyamata a szászok és magyarok mellett Erdély román lakossága között is megindult. Brassóban Honterus működésével kezdődőleg svájci (zwingliánus kálvinista) irányzatok is érvényesültek. Így például a bolgárszegi román egyház 1561-i „reformálását” s így közvetve Coresi román nyelvű katekizmusának megjelenését Titus Amicinus rendelte el, akit a brassói egyházi hatóságok kálvinista nézetei miatt eltiltottak a prédikálástól. Mivel a *Tilcul evangheliilor* nem brassói, hanem kolozsvári papírra nyomtatták, nincs kizárva, hogy ez a protestáns tartalmú román könyv éppen Kolozsváron jelent meg. 4. Szigeti szerint „a Coresi-nyomda román nyelvű nyomtatványai közül az 1564-ben megjelent *Tilcul evangheliilor* (Az evangéliumok magyarázata) különös figyelmet érdemel”. Ha ez így van, nem ártott volna, ha a szerző felhasználta volna az erre vonatkozó újabb irodalmat. Ismeretes, hogy a Forró Miklós magyar nemes úr költségén nyomtatott *Tilcul*-ból nincs teljes példány, s így hiányzik ezen Coresi-nyomtatvány datálása. Ezt a kolozsvári papír vízjeleinek segítségével sikerült megállapítani, s az új szakirodalom már egyértelműen 1567-re helyezi a *Tilcul* megjelenését (Alexandru Mareș: *Cînd și unde s-au tipărit Tilcul evangheliilor și Molitvenicul românesc? Limba română*, 1967. 2. 119—130.). A fenti megjegyzések szerzője nem szakember, de mint érdeklődő s a hazai kultúrtörténet kérdéseiben tájékozódni kívánó olvasó azt szeretné, hogy az ismeretterjesztő tanulmányok az illető tudományág legújabb és legjobb eredményeit propagálják. Ez a fenti esetben annál is fontosabb, mert a hazai magyar nemzetiségnek, többek között éppen a „komparatista” szemlélet kialakítása érdekében, jól kell ismernie a régi és új román művelődéstörténetet.

HANKE ARTÚRNÉ tanárnő (Brassó): — Azt hiszem, valamennyi természettudományos érdeklődésű olvasó véleményét tolmácsolom, amikor örömmel üdvözölöm *Tudományos műhely* című új rovatukat. Az a tény, hogy a természettudományos tematikában meglehetősen szegény romániai magyar sajtóban és könyvkiadásban *A Hét* s vele együtt — más szinten — az önök folyóirata befogadta hasábjaira a természettudományokat, megerősít abban a meggyőződésünkben, hogy a korszerű természettudományos ismeretek is szerves részét alkotják a korszerű műveltségnek. Külön öröm az, hogy új rovatukban hazai szakemberek eredeti tanulmányait közlik. Nem mintha nem érdekelne bennünket, mi történik a világban, de mert leginkább mégiscsak az érdekel, ami nálunk történik. Mi, vegyertanítók és vegyészek, kedves ismerősünkként üdvözöltük a januári számban megjelent első ilyen közlemény (*Tények és feltételezések*) szerzőjét, Zsakó Jánost, akinek kémiai tárgyú munkáit eddig is haszonnal forgattuk (megérték egy új kiadásra, hiszen egyre nehezebb hozzájuk jutni), s akivel mint kiváló egyetemi tanárral találkoztunk. Hálásak vagyunk, hogy most betekintést nyerhettünk kutatómunkájának egy fontos területére is. A komplex vegyületek reakciókinetikai vizsgálatait „a jelenlegi szakaszban az alapkutatáshoz tartoznak” — írja Zsakó professzor. Véleményem szerint a kutatásnak ez a legnehezebb szakasza, de ugyanakkor a legszebb, legérdekesebb, legizgalmasabb is, amikor kísérletek ezrei nyomán az alkotó tudós előtt körvonalazódni kezd a *természeti törvény*, amelynek remélhető felfedezését kompetens előrelátással jósolja meg a szerző tanulmányának befejező részében.

A KORUNK HÍREI

Március hónapban Benkő Samu és Herédi Gusztáv, lapunk munkatársai Zágomban, a Mikos Kelemen Művelődési Egyesület meghívására részt vettek a társaság közgyűlésén, munkatervének megvitatásában, majd Kovászna megye könyvtárosai előtt — Árkoson — könyvtári örökségünkről, illetve folyóiratkulturánkról tartottak előadást.

*

Áprilisi folyamán az *Utunk* munkatársaival együtt a *Korunk* szerkesztői, Kántor Lajos és Veress Zoltán találkoztak a középiskolások magyar irodalmi olimpiája kolozsvári döntőjének résztvevőivel, akik ezúttal az íróknak olvastak fel „műveikből”.

*

A magyar anyanyelvű biológiateanítók kolozsvári újraképző tanfolyamán Herédi Gusztáv és Veress Zoltán a szerkesztés, a „biológiai robbanás”, a biológia és műemlékvédelem kérdéseinek kapcsolatáról beszélgetett a kurzus résztvevőivel.

HELYREIGAZÍTÁS. — A márciusi számunkban megjelent Házsongárdi pantheon című tanulmány fotóillusztrációit Kabay Béla készítette.

Sumar

* * * Puterea literaturii realiste 491 ● Nicolae Balotă: Procesul conștiinței în proza română contemporană (traducere de Kántor Erzsébet) 494 ● Balogh Edgár: Portretul lui Gaál Gábor 501 ● Gáll Ernő: Mesajul social-etic al cărții lui Méliusz József 507 ● Veress Zoltán: În centrul atenției — viața 513 ● Wittenberger Károly: Știința vieții și filozofia 516 ● Róbert Endre: Biologia — azi 523 ● Alexandr I. Oparin: Despre natură și societate (traducere de Gáll Erzsébet) 526 ● Selye János: Știință, istorie, etică (interviu de Veress Zoltán) 528 ● Szabó Zsigmond: În pas cu exigențele moderne 531 ● Szabó T. Attila jun.: Posibilități și perspective în biologia modernă 538 ● Ladányi Erna: Umanitate ereditară? 545 ● Kapusy Antal: Personalitate și etică 550 ● Panek Zoltán: Poezii 556 ● Angi István: Litelele în istoria generalizării 557 ● Palocsay Zsigmond, Kádár János: Poezii 565 ● Méliusz József: Întâlnire cu Brassai 570 ● Kacsó Sándor: Amintiri (fragmente din volumul II) 577

NOTE

* * * În amintirea lui Venczel József 590 ● Ritoók János: Păstrarea umanității 591 ● Páskándi Géza: Note despre piesa mea 593

OGLINDĂ

Bartis Ferenc: Stabilirea la sate a intelectualilor 597

FORUM

Herédi Gusztáv: Suplimentul ziarului „Falvak Dolgozó Népe” 605

VIATĂ INTERNAȚIONALĂ

Kallós Miklós: Studii de sociologie militară 608 ● * * * Serviciile de informații și politica externă 612

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Németi László: Planificarea și matematica 619

RECENZII

Csiki László: Despre volumul de poezii al lui Farkas Árpád 628 ● Bretter György: Despre noul volum al prozatorului Panek Zoltán 631 ● Vita Zsigmond: Limbile lumii într-o operă din secolul XVIII 634 ● Antal Gábor: Teoria marxistă a personalității 639

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

MÁSODIK FÉLÉVI SÚLYPONTJAINK

- A sport fenomenológiája és a mai olimpiák
- Esztétikai szemlélet, világ-irodalmi műveltség — 1972
- Korszerű közművelődés
- A jog tudománya és gyakorlata
- Bolygónk újrafelfedezése
- Költő és közéletiség (Petőfi születésének 150. évfordulóján)